

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS

Margarita Dobrynina

KRIMINALINIO ŽINOJIMO KONSTRAVIMAS VIEŠAJAME DISKURSE

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, Sociologija (05 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007–2011 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas:

Dr. Gintautas Sakalauskas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

TURINYS

ĮVADAS.....	4
1. KONSTRUKCIONISTINIS SOCIALINĖS TIKROVĖS MODELIS.....	11
1.1. Socialiniai tikrovės ir žinojimo konstravimo aspektai.....	12
1.1.1. Socialinės tikrovės internalizacija.....	15
1.1.2. Socialinės tvarkos institucionalizacija.....	19
1.1.3. Socialinės tikrovės legitimacija.....	22
1.1.4. Kalba ir socialinė tikrovė.....	28
1.2. Socialinis žinojimas, galia ir diskursas.....	31
1.2.1. Žinojimas ir galia.....	36
1.2.2. Diskursas ir socialinė tikrovė.....	41
1.2.3. Diskursas ir galia.....	44
1.3. Socialinis kriminalinės tikrovės konstravimas.....	46
1.3.1. Socialiniai žinojimo apie nusikaltimų tikrovės šaltiniai.....	47
1.3.2. Socialinės nusikaltimų tikrovės apibrėžimas.....	49
1.3.3. Nusikaltimų tikrovės įprasminimas.....	64
1.4. Masinių medijų įtaka kriminalinio žinojimo konstravimui.....	84
1.4.1. Sociologiniai masinių medijų funkcionavimo aspektai.....	85
1.4.2. Masinės medijos ir nusikaltimai.....	92
1.4.3. Masinių medijų poveikis kriminaliniam žinojimui.....	95
1.4.4. Moralinės panikos įtaka nusikaltimų tikrovei.....	101
2. MASINĖS MEDIJOS KAIP KRIMINALINIO ŽINOJIMO KONSTRAVIMO AGENTAS: KAUNO PEDOFILIJOS SKANDALO ATVEJO TYRIMAS.....	116
2.1. Tyrimo metodologija.....	117
2.2. Internetinių publikacijų kiekybinė turinio analizė.....	120
2.2.1. Internetinių publikacijų pedofilijos tema intensyvumas ir dinamika.....	120
2.2.2. Internetinių publikacijų pedofilijos tema pasiskirstymas pagal rubrikas.....	125
2.2.3. Internetinių publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema autorystė.....	128
2.2.4. Internetinių publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema komentarų pasiskirstymas.....	131
2.2.5. Vaizdinės medžiagos naudojimas internetinėse publikacijose Kauno pedofilijos skandalo tema.....	134
2.2.6. Internetinių publikacijų pedofilijos tema turinio klasterinė analizė.....	141
2.3. Internetinių publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema kokybinė turinio analizė.....	147
2.3.1. Naratyvo analizė.....	147
2.3.2. Kritinė diskurso analizė.....	161
2.4. Kauno pedofilijos skandalo amplifikacijos apraiškos.....	186
2.4.1. Lietuvos visuomenės pasitikėjimas kriminalinės justicijos institucijomis.....	188
2.4.2. Lytinių nusikaltimų prieš vaikus statistika.....	193
2.5. Masinių medijų lauko analizė.....	203
IŠVADOS.....	219
LITERATŪRA.....	225
PRIEDAI.....	236

IVADAS

Disertaciniame darbe analizuojamas kriminalinis žinojimas, pasitelkiant P. L. Bergerio ir T. Luckmanno pateiktą žinojimo sociologijos interpretaciją – socialinio konstrukcionizmo idėjas. Disertaciniame darbe siekiama aptarti ir išanalizuoti socialinius procesus, įgalinančius diskursyvias kriminalinio žinojimo praktikas, ir atskleisti esmines šio žinojimo struktūrines charakteristikas.

Remiantis pasirinkta teorine perspektyva, kriminalinis žinojimas suvokiamas kaip kasdienis žmonių „žinojimas“ apie „kriminalinę tikrovę“. „Žinojimas“ suponuoja įsitikinimą, kad tam tikri reiškiniai yra tikri ir turi specifinių bruožų, t. y. tipizuoti, o „tikrumas“ nurodo, kad reiškiniai egzistuoja nepriklausomai nuo žmonių valios. Šios tikrovės tikrumas sukuriamas ir palaikomas individų minčių bei veiksmų, kurių formavimui įtakos turi įvairios socialinės institucijos. Šiuolaikiniame pasaulyje vienos įtakingiausių tokių institucijų, darančių įtaką individo kriminalinės tikrovės suvokimui, yra masinės medijos (vienos svarbiausių viešojo diskurso formų).¹ Šiuo atveju masinės medijos konstruoja socialines reikšmes, siūlydamos jas visuomenei, kuri savo ruožtu atsižvelgdama arba neatsižvelgdama į pateikiamus simbolinius konstruktus, konstruoja savo socialinę tikrovę (McQuail 1996).

Pagrindinė viešai deklaruojama masinių medijų funkcija yra informuoti žmones, teikti bendruomenėms reikšmingą informaciją apie įvairius viešojo gyvenimo aspektus. Tačiau būdai, kuriais jos funkcionuoja šiuolaikinėje visuomenėje, išryškina kitas svarbias jų funkcijas – politines, ekonomines ir kultūrinės. Kartu pažymėtina masinių medijų vidinės ideologijos svarba, kuri lemia medijuojamo žinojimo apie nusikaltimų tikrovę turinį.

¹ Terminas „masinės medijos“ (taip pat „masinės komunikacijos priemonės“) šiame darbe vartojamas nurodant medijų technologijas, skirtas per masinę komunikaciją pasiekti plačias auditorijas. Šiuo atveju mintyje turimi svarbiausi šiuolaikiniai masinės komunikacijos kanalai: spauda, televizija, radijas ir internetas. Sociologijoje „masinių medijų“ terminas ne visiškai atitinka lietuvių kalboje jau prigijusį „žiniasklaidos (priemonių)“ terminą, kadangi analizės centre atsiduria ne žinių sklaidimo, bet simbolinio turinio gamybos ir mediacijos praktika.

Masinės medijos pateikia selektyvią, interpretuotą nusikaltimų pasaulio versiją. Jos nurodo, apie ką reikėtų turėti nuomonę, apie ką galvoti, kartu pateikiant interpretacines schemas, kaip reikėtų suprasti tam tikrą įvykį arba jų seką.

Be abejo, neįmanoma detaliai atvaizduoti visos nusikaltimų tikrovės. Todėl komunikacijoje vaizdiniai supaprastinami, išryškinami ir suvedami į jų „esmę“. Tokiu būdu nusikaltimų problemą masinės medijos dažniausiai pateikia stereotipine forma (Dobryninas 2002). Siekiant palengvinti kriminalinių koncepcijų sklaidą, sukuriama nusikaltimų, nusikaltėlių, aukų, kitų nusikaltimų tikrovės dalyvių (stereo)tipai. Kiekvienas šių (stereo)tipų turi savo kategorijų katalogą, kuris nubrėžia visuomenės nusikaltimų tikrovės suvokimo ribas. Remdamiesi stereotipais, individai konstruoja savo konceptualias nusikaltimų tikroves, kurios lemia individų atsaką jų atžvilgiu.

Taigi medijuojami kriminaliniai vaizdiniai ir apibrėžimai, pateikdami supaprastintus sudėtingų socialinių problemų aiškinimus ir sprendimus, keičia nusikaltimų tikrovės suvokimą, įprastą kriminalinės justicijos kontekste nusikaltimų ir bausmių recepciją. Pastaruoju atveju nusikaltimą apibūdinant kaip „blogį“, o teisės pažeidėją kaip „piktadarių“ – rehabilitacija atmetama ir pasisakoma už griežtesnes bausmes (pavyzdžiui, mirties bausmę). Taigi, kai priežastinis nusikaltimų pagrindas atmetamas, bausmė tampa logišku socialiniu atsaku. Sprendimas, kam turėtų atitekti „didvyrio“, o kam – „piktadario“ vaidmuo, yra ideologinis ir atspindi tam tikras visuomenės vertybes ir joje konkuruojančias socialines galias. Tačiau toks žmonių skirstymas į „gėrį“ ir „blogį“ yra pavojingas, kadangi priskiriant kitus individus arba jų grupes prie „piktadarių“, t. y. „blogio“, tampa įmanoma pateisinti jų skriaudimą, o nesuveikiant įteisintoms „skausmo sukėlimo“ priemonėms, neretai „pateisinamas“ tampa saviteismis.

Kartu nusikaltimų problemų apibūdinimas kaip keliančių pavojų tradicinėms vertybėms ir pačiai visuomenei, atlieka svarbias politines funkcijas. Šis politinis lygmuo ypač aktualus kalbant apie kriminalinio žinojimo prigimtį.

Tam tikra prasme valstybė yra šio žinojimo šerdis, kadangi pagrindinį jo kontrolės objektą – nusikaltimus – apibrėžia baudžiamasis įstatymas.² Politiškai organizuotoje visuomenėje socialinė kontrolė, kartu ir socialinės nusikaltimų tikrovės konstravimas, tampa politiniu veiksmu (Quinney 2004; 304).

Galią turinčios interesų grupės legitimuoja savo buvimą valdžioje konstruodamos tikrovę, kuria įtiki visuomenės nariai. Masinės medijos šia prasme tampa savotiška kovos tarp įvairių interesų grupių arena ir kartu jų valdžios legitimavimo lauku. Taigi neretai už perdėto problemos eskalavimo masinėse medijose slypi tam tikro politinio požiūrio protegavimas: „pavojų“ galima pašalinti tik skiriant daugiau lėšų, įtraukiant daugiau teisėsaugos darbuotojų, padidinant jų galią sprendžiant problemą arba įvykdant tam tikroms interesų grupėms naudingą teisėsaugos institucijų vidinį pertvarkymą ir pan.

Taigi būtina kritiškai įvertinti kriminalinio žinojimo konstravimo viešajame diskurse procesą. Itin svarbu klausti, kas yra jo kūrėjas, koks jo motyvas, į kurią grupę jis nukreiptas, į kokią elgseną nukreipta kontrolė ir kodėl bei kokie yra „karo“ prieš socialines problemas padariniai? Todėl svarbu analizuoti kriminalinio žinojimo kilmę ir atskleisti jo konstravimo modelius bei struktūrą.

Disertacinio darbo tema nėra išsamiai tyrinėta Lietuvos kontekste. Konstrukcionistiniai nusikaltimų tikrovės ir masinių medijų sąveikos aspektai išsamiausiai buvo tyrinėjami kompleksiniame medijų, nusikaltimų ir viešosios nuomonės tyrime Lietuvoje 1997–2000 m., kuriam vadovavo A. Dobryninas. Specifiniai šios sąveikos aspektai, pavyzdžiui, formuojant korupcijos, nepilnamečių justicijos, saugumo diskursus ir pan. buvo nagrinėti J. Aleknevičienės, A. Dobrynino, V. Gaidžio, G. Sakalausko, E. Vileikienės, L. Žilinskienės darbuose. Savo ruožtu užsienio literatūroje kontraversiškas deviacijos ir kriminalinio pobūdžio informacijos pristatymas bei vertinimas masinėse

² Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (10 str.) vartojamas terminas – nusikalstamos veikos, kurios skirstomos į baudžiamuosius nusižengimus ir nusikaltimus. Tačiau šiame darbe paprastumo dėlei vartojamas nusikaltimų terminas, laikant jį nusikalstamų veikų sinonimu.

medijose buvo ir yra gana aktyviai nagrinėjamas medių kriminologijos (angl. *media criminology*) tradicijos kontekste. Paminėtini G. Barako (naujienų gamybos kriminologija (angl. *newsmaking criminology*), kriminalinė justicija ir masinė kultūra; Barak 1988, 1995), P. M. Baranek (socialinės tvarkos – nusikaltimų, įstatymo ir teisingumo – reprezentavimas naujienų medijose; Ericson, Baranek, Chan 1991), N. Ben-Yehudos ir E. Goode (moralinės panikos vaidmuo socialiniame deviacijos konstravime; Goode, Ben-Yehuda 2009), S. Chibnallo (naujienos apie įstatymą ir tvarką; Chibnall 2003), S. Coheno ir J. Youngo (kriminalinių naujienų gamyba, moralinė panika, deviacijos amplifikacija, nusikaltimų baimė; Cohen, Young 1981, Cohen 2002, Young 1968, Young 1988), R. V. Ericsono (nusikaltimų, deviacijos ir socialinės tvarkos reprezentavimas, naujienų apie nusikaltimus gamyba; Ericson et al. 1987, 1989, 1991), M. Fishmano (nusikaltimų bangos kaip ideologija; Fishman 1978), B. Glassnerio (baimės kultūra ir masinės medijos; Glassner 1999), S. Hallo (kriminalinių naujienų istorijų socialinė gamyba, masinių medių įtaka požiūrio į tam tikrą socialinę grupę formavimui – santykis tarp rasistinių prietarų ir masinių medių; Hall 1997), J. Katzo (naujienų vertingumas, kriminalinė viktimiizacija ir masinių medių kriminalinių įvykių nušvietimas; Katz 1987), M. Lee (nusikaltimų baimė ir masinės medijos; Lee 2007), T. Mathieseno (sinoptikinė masinių medių kontrolė; Mathiesen 2001), R. Quinney (masinės medijos kaip kriminalinių mitų kūrėjos; Quinney 1970, 2004), L. T. Wilkinso (deviacijos amplifikacija; Wilkins 1964) ir kitų autorių darbai.

Disertacinio **darbo naujumą** Lietuvos kontekste nusako analizuojamas tyrimo objektas – kriminalinis žinojimas – ir jam tirti pasirinktų teorinių ir metodologinių prieigų trianguliacija: socialinio konstrukcionizmo teorinė perspektyva derinama su struktūrine lingvistika ir kritine diskurso analize.

Darbo tikslas: atskleisti žinojimo apie socialinę nusikaltimų tikrovę konstravimo specifiką viešajame diskurse.

Darbo uždaviniai:

- Nustatyti socialinius procesus, darančius įtaką kriminalinio žinojimo konstravimui viešajame diskurse.
- Išanalizuoti kiekybines ir kokybines viešajame diskurse konstruojamo kriminalinio žinojimo struktūros charakteristikas.

Ginami teiginiai:

- Kriminalinio žinojimo konstravimas viešajame diskurse remiasi naratyvinėmis žinojimo ir suvokimo schemomis.
- Kriminalinio žinojimo konstravimas viešajame diskurse atspindi jo subordinaciją teisiniam, politiniam, ekonominiam ir žurnalistiniam laukams ir jų diskursyvią sąveiką.
- Kriminalinio žinojimo konstravimui viešajame diskurse įtaka daro masinių medijų vidinės ideologijos veiksniai.
- Kriminaliniai mitai ir moralinė panika amplifikuoja nusikaltimų ir kriminalinės justicijos problemų suvokimą ir socialinį atsaką jų atžvilgiu visuomenėje.

Darbo metodologija: metodologinė tyrimo schema remiasi fenomenologine sociologijos tradicija apie ženklų ir simbolių reikšmę socialinės tikrovės įprasminimui ir socialinio žinojimo struktūros konstravime.

Darbo metodai: kiekybinė ir kokybinė turinio analizė, derinama su kritine diskurso analize – šių metodų trianguliacija leidžia atskleisti analizuojamo diskurso turinį, prasmę, struktūrą ir kontekstą. Darbe analizuojamos internetinės publikacijos ir publicistinės televizijos laidos kriminaline (Kauno pedofilijos skandalo) tema. Internetinės medijos publikacijos apima ne tik savarankiškus internetinius straipsnius, bet kartu reprezentuoja kitų masinių medijų (spaudos, televizijos, radijo, kitų internetinių portalų) pranešimus nusikaltimų tematika, tokiu būdu teikdamos tekstinę, vizualinę ir garsinę informaciją. Kriminalinių naujienų pateikimo nagrinėjimas internetinėje medijoje leidžia įvairiapusiškai analizuoti Lietuvos masinių medijų vaidmenį konstruojant žinojimą nusikaltimų problemos atžvilgiu. Kartu kompiuterinis publikuojamų straipsnių archyvas ir

galimybė atrinkti juos pagal pateikiamus raktinius žodžius užtikrina tikslesnę ir detalesnę straipsnių atranką negu spausdintinių masinių medijų straipsnių atranka. Savo ruožtu televizija visuomenės nariams yra pagrindinis informacijos šaltinis apie kriminalines problemas ir didžiausią auditoriją turinti medijų rūšis, todėl jos lauko tyrimas yra itin svarbus, analizuojant kriminalinio žinojimo konstravimo procesus viešajame diskurse.

Antrinių duomenų analizė – pristatant teisėsaugos institucijų dėmesio nusikaltimų problemai, visuomenės nuomonių ir požiūrių pokyčius dėl teisingumo vykdymo institucijų vertinimo tiriamuoju laikotarpiu, naudotasi kriminalinės statistikos duomenimis ir visuomenės nuomonių apklausų ataskaitomis.

Darbo struktūra: disertacinio darbo struktūrą sudaro dvi pagrindinės dalys: teorinė dalis, kurioje pateikiamas konstrukcionistinis socialinės tikrovės modelis, ir empirinė dalis, kurioje derinant kiekybinius ir kokybinius masinių medijų turinio analizės metodus, kritinę diskurso analizę ir antrinę duomenų analizę, atliekamas atvejo tyrimas, atskleidžiantis masinių medijų kaip kriminalinio žinojimo konstravimo agento vaidmenį.

Pirmoje darbo dalyje analizuojant socialinį tikrovės ir žinojimo konstravimo modelį, dėmesys skiriamas šioms pagrindinėms socialinio konstrukcionizmo teorinės perspektyvos koncepcijoms: socialinės tikrovės internalizacija, socialinės tvarkos institucionalizacija, socialinės tvarkos legitimacija ir kalbos ir socialinės tikrovės santykiui. Kartu atliekama socialinio žinojimo, galios ir diskurso sąveikos analizė. Atliekant socialinio nusikaltimų tikrovės konstravimo analizę, išskirti socialinio žinojimo apie nusikaltimų tikrovę šaltiniai, pateikiami šie nusikaltimų tikrovės apibrėžimo analizės pjūviai: socialinė reakcija į nusikaltimus, kriminalinės tikrovės sampratų sklaida, socialiniai tipai nusikaltimo pasaulyje, visuomenės požiūris į nusikaltimus ir nusikaltimų kontrolę; pateikta nusikaltimų tikrovės įprasminimo analizė, išskiriant nusikaltimų mitų svarbą žinojimo apie nusikaltimų tikrovę konstravimui. Konstrukcionistinio socialinio tikrovės modelio kontekste dėmesys taip pat skiriamas masinių medijų

(kaip vienos svarbiausių viešojo diskurso formų) vaidmeniui konstruojant kriminalinį žinojimą. Aptariami sociologiniai masinių medijų funkcionavimo aspektai, jų sąsajos su nusikaltimų ir kriminalinės justicijos reiškiniu ir poveikis žinojimui apie juos. Šiame kontekste ypatingas dėmesys skiriamas nusikaltimų baimės ir moralinės panikos koncepcijoms analizuojant jų įtaką žinojimui apie nusikaltimų tikrovę ir jos suvokimui.

Antroje darbo dalyje analizuojant masines medijas kaip kriminalinio žinojimo konstravimo agentą, buvo atliktas Kauno pedofilijos skandalo nušvietimo Lietuvos masinėse medijose (naujienų portale ir trijų televizijų informaciniuose šou) atvejo tyrimas, apėmęs kiekybinę ir kokybinę turinio analizę, derinamą su kritine diskurso analize, Kauno pedofilijos skandalo amplifikacijos ir masinių medijų lauko tyrimu.

Išvadose pateikiami apibendrinti darbo rezultatai.

1. KONSTRUKCIONISTINIS SOCIALINĖS TIKROVĖS MODELIS

Kiekvienoje visuomenėje egzistuoja tokie reiškiniai, kaip teorinis mąstymas, pasaulėžiūra, idėjos, tačiau jie sudaro tik dalį to, ką vadiname „žinojimu“. Teoriškai interpretuojant pasaulį, kuriant idėjas, konstruojant pasaulėžiūrą dalyvauja tik tam tikra siaura grupė žmonių. Savo ruožtu, kiekvienas visuomenės narys viena arba kita forma dalyvauja socialiniame žinojime. Pastebėtina ir tai, kad neįmanoma visapusiškai suprasti pirmosios siauresnės žinojimo dalies atskirai nuo bendresnio žinojimo konteksto. Teorinės minties kategorijos neapima to, kas „tikra“ visuomenės nariams, o būtent šis analizės lygmuo ir turėtų būti šios sociologinės perspektyvos tyrimo objektas – kasdienio suvokimo teikiamas žinojimas, t. y., ką žmonės žino kaip tikrovę kasdieniame gyvenime (Berger, Luckmann 1999; 27). Taigi žinojimo sociologijos tyrimo objektu tampa viskas, kas visuomenėje traktuojama kaip žinojimas, o tikslu – tirti, kaip socialinė tikrovė ir žinojimas apie ją arba tam tikrą jos dalį yra konstruojami.

Vienas tokių tirtinų žinojimų yra žinojimas apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją. Šiame darbe kriminalinis žinojimas suvokiamas kaip žmonių žinojimas apie kriminalinę tikrovę jų kasdieniame gyvenime. Žinojimas suponuoja įsitikinimą, kad tam tikri reiškiniai yra tikri ir turi specifinių bruožų, o „tikrumas“ šiame kontekste nurodo, kad reiškiniai egzistuoja nepriklausomai nuo individų valios. Toks žinojimas ir tikrovė visuomenės nariams yra savaime suprantami. Tačiau pastebėtina, kad ne tik skirtingoms visuomenėms, bet ir skirtingų tos pačios visuomenės grupių atstovams būdingos skirtingos savaime suprantamos tikrovės kaip ir specifinis žinojimas apie jas, kuriuos lemia jų priklausymas tam tikram socialiniam kontekstui arba kontekstams.

Pasitelkus P. Bergerio ir T. Luckmanno žinojimo sociologijos teorinę perspektyvą – socialinį konstrukcionizmą, – kriminalinė tikrovė tampa „tikrove *sui generis*“, kuriai, viena vertus, būdingas durkheimiškasis „objektyvus faktiškumas“, o, kita vertus, vėberiškoji „subjektyvi prasmė“. Remiantis socialinio konstrukcionizmo perspektyva, individai kuria tikrovę, t. y. pasaulį, kuriuo

egzistavimu jie tiki ir yra tikri, remdamiesi asmenine patirtimi ir žinojimu, gaunamų iš socialinės sąveikos. Kartais šis procesas yra gana greitas, o kartais – atspindi visą gyvenimą trunkančius konstravimo procesus. Kadangi šiame darbe siekiama atskleisti masinių medijų (kaip vienu svarbiausių viešojo diskurso formų) vaidmenį žinojimo apie kriminalinę tikrovę konstravimui, socialinės tikrovės konstravimo proceso ir relevantiškų socialinio konstrukcionizmo koncepcijų supratimas padės geriau suprasti konstravimo mechanizmus, jo turinį ir sąveiką su visuomene.

Taigi darbe siekiama ne išanalizuoti empirinę žinojimų apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją viešajame diskurse įvairovę, bet susitelkti ties socialiniais procesais, įgalinančiais kriminalinį žinojimą, kaip tikrovę, viešajame diskurse, atskleisti kiekybines ir kokybines šio žinojimo struktūros charakteristikas, jo įprasminimo schemas bei galimą poveikį visuomenės kriminalinės tikrovės recepcijai. Norėtusi pabrėžti, kad šiuo atveju nėra keliamas kriminalinio „žinojimo“ pagrįstumo klausimas. Dėmesys labiau kreipiamas į jo konstravimo, formavimo, komunikavimo visuomenės nariams ir išlaikymo konkrečiame socialiniame kontekste klausimus bei skirtingų žinojimo sancaupų sąryšius.

1.1. Socialiniai tikrovės ir žinojimo konstravimo aspektai

Reikėtų pradėti nuo klausimo, kodėl apskritai turėtume tyrinėti žinojimą, kokią įtaką jis turi individų kasdieniam gyvenimui? Trumpiausiai atsakymą galėtume suformuluoti taip: nes žinojimas lemia žmonių kasdienį elgesį. Socialiai sukonstruota tikrovė traktuojama kaip besitęsiantis, dinamiškas procesas, ją reprodukuoja individai, kurie veikia remdamiesi savo interpretacijomis ir žinojimu apie šią tikrovę. Kitaip sakant, reakciją ir atsaką į nusikaltimus ir jų problemas lemia asmens kriminalinės tikrovės suvokimas, kuri, kaip ir bet kuri kita socialinė tikrovė, tampa asmens kasdienio gyvenimo dalimi, individui ją interpretuojant ir subjektyviai įprasminant kaip vientiso pasaulio neatskiriama dalį. Tačiau ši kasdienė tikrovė nėra savaime suprantama. Jos tikrumas sukuriamas ir palaikomas

individų minčių ir veiksmų. Todėl svarbu atskleisti, kaip yra objektyvuojamos subjektyvios prasmės, kurių pagrindu: „<...> *konstruojamas intersubjektyvus kasdienės sąmonės pasaulis*“, t. y. kuriuo dalinamasi su kitais visuomenės nariais (Berger, Luckmann 1999; 34).

Kasdienis pasaulis, pasirodantis individo sąmonėje, nėra vienalytis. Jis suvokiamas kaip sudarytas iš skirtingų realybių, kurios skirtingai patiriamos laike ir erdvėje. Tačiau būtent kasdienio gyvenimo tikrovė pasirodo esanti tikresnė, kadangi ji patiriama visiško budrumo būsenoje. Šiuo atveju nusikaltimų tikrovė, kaip viena iš jos realybių, suvokiama kaip faktiška ir normali – žinoma, kad ji tikra. Jos realumą nurodo jos primestinumai, t. y. ji suvokiama kaip iš anksto turinti tam tikrą struktūrą, sutvarkytą pagal tam tikrus modelius, kurie individui atrodo viršesni ir pirmesni už jo suvokimą. Jos reiškiniai ir objektai buvo įvardyti kaip tokie dar iki jam pasirodant. Tokia tikrovė pasirodo visuomenės narių gyvenime kaip iš anksto objektyvuota.

Kasdienio gyvenimo dėmesio centras yra „čia ir dabar“, tačiau kasdienė tikrovė, kaip kriminalinės tikrovės atveju, neapsiriboja tik tuo, kas yra tiesiogiai ir betarpiškai patiriama. Egzistuoja įvairios kasdienio gyvenimo zonos, kurios erdvės ir laiko požiūriu patiriamos nevienodai. Kasdienė tikrovė patiriama dalinantis ir sąveikaujant su kitais. Svarbu tai, kad visuomenės nariai kartu panašiai suvokia pasaulio realumą, supranta objektyvacijas, t. y. šiame bendrame pasaulyje yra „<...> *nuolatinis atitikimas tarp mano prasmų ir jų prasmų* <...>“ (Berger, Luckmann 1999; 38). Šiuo atveju kasdienis žinojimas apie nusikaltimus reiškia žinojimą, kuriuo žmonės vadovaujasi, įnikę į savaime suprantamą ir verifikavimo nereikalaujančią kasdienybės rutiną. Ir nors, P. Bergerio ir T. Luckmanno teigimu, galima pradėti abejoti jos tikroviškumu, abejonės privalo būti užgniaužtos, kadangi žmonės gyvena rutinišką kasdienį gyvenimą. Kol jis nėra sutrikdomas, jį suvokiamas kaip neproblemiškas.

Taigi socialinio pasaulio patyrimas yra intersubjektyvus, kadangi jis pažįstamas dalinantis su kitais žmonėmis. Svarbiausia patirtis gaunama akistatos

situacijoje, kurios metu kitas tampa realesnis negu individas pats sau, o jo subjektyvumas – empatiškai artimas. Šiuo atveju pastebėtina, kad suvokimas vyksta pasitelkus tipizuotas schemas. Sąveikos su socialine aplinka tipiškas pasireiškia dviem aspektais: viena vertus, reiškiniai ir kiti individai suvokiami kaip tipai, o, kita vertus, pati sąveika vyksta tipiškose situacijose. Tipizacijos schemas glūdi pačioje kasdienėje tikrovėje ir padeda suprasti socialinius reiškinius, kitus individus ir sąveikauti su jais akistatos ir tolimesnio bendravimo situacijose. Kol jos galioja (t. y. dėl tam tikro įsikišimo netampa problematiškomis, neįvyksta kažkas naujo), jos nulemia individų veiksmus konkrečioje situacijoje. Akistatos situacijoje šios schemas lengviau „pažeidžiamos“ kito buvimu negu kalbant apie tolimesnes bendravimo formas (Berger, Luckmann 1999; 46). Taigi, kuo sąveikos tipizacijos yra labiau nutolusios nuo akistatos situacijos, pavyzdžiui, nusikaltimų ir kriminalinės justicijos problemų pateikimo per masines medijas atveju, tuo jos yra anonimiškesnės ir gali būti sunkiau pažeidžiamos. Kitaip sakant, socialinė tikrovė suvokiama tipizacijų kontinuumu, kurių anonimiškumas didėja tolstant nuo situacijos „čia ir dabar“. Vienoje šio kontinuumo pusėje yra asmenys ir situacijos, su kuriais nuolat bendraujama ir susiduriama, kitoje – anonimiškos neapčiuopiamos abstrakcijos. Šiuo atveju tipizacijos ir jų pagrindu sukurti pasikartojantys interakcijos modeliai sudaro socialinę struktūrą, kuri yra esminė kasdienio gyvenimo tikrovės dalis (Berger Luckmann 1999; 50).

Apskritai, reiškiniui arba asmeniui priskiriant tam tikrą tipą, kartu priskiriami tam tikri bruožai, būdingi kiekvienam šio tipo reiškiniui arba asmeniui, ir veiksmai, kurie laukiami reiškinio atžvilgiu ir kurių laukiama iš individo. Be abejo, akistatos situacijoje ši anonimiška tipizacija pranokstama gyvos fenomeno arba asmens raiškos, tokiu būdu ją individualizuojant ir užpildant konkrečius reiškinio arba žmogaus požymiais. Savo ruožtu kalbant apie įvykius arba asmenis, apie kuriuos tik esame girdėję (iš kitų asmenų arba masinių medijų) arba kažką prisimename, anonimiškumas yra žymiai didesnis ir auga kartu su fizine ir

emocine distancija. Taigi individo žinios šiuo atveju gali būti tik daugiau ar mažiau patikimos, tačiau atsižvelgiant į artimumo ir suinteresuotumo mastus, suvokimo anonimiškumas gali augti arba mažėti. Masinių medijų industrija šiuo atveju neretai nekritišką auditoriją priverčia pamiršti apie šią žinojimo distanciją ir suvokti pateikiamas įvykių ir individų projekcijas kaip akistatos situacijoje „čia ir dabar“.

1.1.1. Socialinės tikrovės internalizacija

Visuomenę sudaro objektyvi ir subjektyvi tikrovės, kurias sieja nenutrūkstamas dialektinis ryšys. Jeigu visuomenę išivaizduotume kaip dialektinį procesą, jame galima būtų išskirti tris pagrindinius momentus: eksternalizaciją, objektyvaciją ir internalizaciją. Viena vertus, žmogus kuria visuomenę, kuri konstruojama kaip objektyvi tikrovė, o kita vertus, pats žmogus yra visuomenės kūrinys. Taigi institucinis pasaulis kuriamas žmogaus, jis yra objektyvuota žmogaus veikla (Berger, Luckmann 1999; 82). Objektyvuota institucinė tvarka išskyla kaip nežmogiška daiktų tikrovė. Sudaiktinimas (žmogiškų reiškinių suvokimas kaip nežmogiškų arba netgi antžmogiškų daiktų) tarsi sujungia socialinį pasaulį su faktiniu gamtos pasauliu, paversdamas jį neišvengiamu ir tam tikra prasme prievartiniu. Sudaiktintas pasaulis yra inertiškas, tai – primestas faktiškumas, kurio individas negali kontroliuoti. Su tokiu pasauliu susiduriama vos į jį įžengus. Dėl žmogaus protinių vystymosi ypatumų pradinis socialinio pasaulio suvokimas yra labai sudaiktintas. P. Bergeris ir T. Luckmannas sudaiktinimą vadina paskutine objektyvacijos stadija, kuomet objektyvuotas pasaulis jau nebėra suvokiamas kaip žmogaus kūrinys, yra nužmoginamas, ir sąmonėje žmogaus, kaip pasaulio kūrėjo, ir pasaulio, kaip žmogaus kūrinio, ryšys, apverčiamas aukštyn kojomis (Berger Luckmann 1999; 116–7). Šiame kontekste objektyvacija implikuoja procesą, kuomet eksternalizuoti žmogaus veiklos produktai įgauna objektyvią formą. Eksternalizacija ir objektyvacija šiuo atveju yra tarp žmogaus ir jo socialinio pasaulio vykstančios dialektikos etapai. Trečiąjį jos momentą sudaro

internalizacija, reiškianti, kad objektyvuotas pasaulis socializacijos metu yra internalizuojamas, t. y. perkeliams atgal į sąmonę (Berger, Luckmann 1999; 82–3). Taigi, viena vertus, individas eksternalizuoja savo būtį socialiniame pasaulyje, o, kita vertus, internalizuoja ją kaip objektyvią tikrovę (Berger, Luckmann 1999; 163).

Taigi kartu su internalizacija, kuri apibrėžiama kaip „<...> *tiesioginis objektyvaus įvykio kaip tam tikros prasmės išraiškos, t. y. kaip subjektyvių kito procesų išraiškos, suvokimas ir interpretavimas, kurių dėka šis įvykis tampa subjektyviai prasmingas man pačiam*“, prasideda individo tapsmas visuomenės nariu (Berger, Luckmann 1999; 163–4). Savo ruožtu procesas, kuriuo pagrindu individas perima prasmes iš pasaulio, kuriame gyvena visuomenės nariai, vadinamas socializacija, kuri reiškia „<...> *visapusišką bei nuoseklų individo įsitraukimą į objektyvų visuomenės pasaulį ar į kurį nors kitą sritį*“ (Berger, Luckmann 1999; 165).

Skirtinos dvi socializacijos rūšys: pirminė socializacija ir antrinė socializacija. Pirminę socializaciją individas patiria vaikystėje. Jos metu per stiprų emocinį ryšį su reikšmingais „kitais“, kurie yra jam primesti (visuomenė iš anksto pateikia reikšmingų „kitų“ tinklą, kuriuos individas privalo pripažinti ir neturi galimybės pasirinkti ne juos), jų pateikiami individo situacijos apibrėžimai jam tampa objektyvia realybe, o jis tampa visuomenės nariu. Taigi reikšmingų „kitų“ tikrovė, kurią internalizuoja individas, jam tarsi yra neišvengiama. Ši socialinė realybė jam yra vienintelė egzistuojanti ir suvokiama; ji yra neabejojamai reali. Internalizacija įvyksta tuomet, kai vaikas identifikuoja save su reikšmingais „kitais“, t. y. internalizuoja jų vaidmenis, požiūrius, jų pasaulį, paversdamas visa tai savo subjektyvios tikrovės dalimi. Taigi tai, kas yra tikrovė išorėje (objektyviai), atitinka tai, kas yra tikrovė viduje (subjektyviai). Šis procesas vyksta kartu su kalbos internalizavimu. Kalba šiame kontekste yra ir esminis socializacijos turinys, ir jos instrumentas (Berger, Luckmann 1999; 170). Būtent per kalbą vaikystėje individams perduodama kultūrinė visuomenės patirtis, jos

normos ir standartai. Šiame savo gyvenimo etape žmogus nesuvokia kalbos konvencionalumo. Kalba jam neatsiejama nuo daiktų prigimties – objektai yra tai, kuo jie vadinami. Tokios pat prieš jį iškyla ir institucijos – jos yra nekeičiamos, savaime akivaizdžios duotybės.

Savo ruožtu antrinė socializacija apglėbia jau socializuotą individą. Jos uždavinys – padėti jam įsitraukti į naujas objektyvuotas pasaulio sritis. Jos metu internalizuojami instituciniai subpasauliai, t. y. dalinės tikrovės, o ne pamatinės – kaip pirminės socializacijos atveju. Taigi internalizuodamas tikrovę antrinės socializacijos metu, individas gali rinktis ją instrumentiškai, t. y. nesitapanti su ja, kaip savo tikrove, o tiesiog naudotis ja tam tikrų tikslų siekimui. Per antrinę socializaciją individas suvokia institucinį kontekstą. Šiame kontekste susiduriama su anonimiškais³ instituciniais pareigūnais, kurie formaliai yra įpareigoti perduoti tam tikrą žinojimą (Berger, Luckmann 1999; 179). Antrinės socializacijos charakteristikos tiesiogiai priklauso nuo darbo pasidalijimo sudėtingumo (turinčio įtakos socialinei struktūrai) ir socialinio žinojimo pasiskirstymo (turinčio įtakos socialinės tikrovės objektyvacijai). Šio specialaus žinojimo perdavėjai yra instituciškai apibrėžti. Antrinės socializacijos metu įgyjamas konkrečiam vaidmeniui būdingas žinojimas, kartu perimant to vaidmens žodyną. Kitaip sakant, internalizuodamas vaidmenį, individas kartu internalizuoja ir jo nulemtą kalbą. Pavyzdžiui, teisės specialistas tampa šios srities specialistu ne tik išmokdamas atitinkamą savo profesijos (vaidmens) įgūdžių, bet ir jos kalbos supratimo ir vartojimo. Taigi, visų pirma, individas internalizuoja semantinius laukus kartu su jų tipizacijų schemomis, kurie formalizuoja konkrečios institucinės srities nustatytas interpretacijas ir elgesį. Tuo pat metu internalizuojami ne tik normatyviniai, bet emociniai ir kognityviniai tikrovės aspektai: „<...> išmokstama „be žodžių suprasti“, vertinti ir emocionaliai nuspalvinti šiuos semantinius laukus“ (Berger, Luckmann 1999; 170). Tačiau

³ Anonimiškumas šiame kontekste suprantamas kaip vaidmens nuasmeninimas, t. y. vaidmens atskyrimas nuo jį atliekančio individo.

pažymėtina, kad priešingai negu pirminės socializacijos atveju, antrinės socializacijos metu neprivalomas individo emocinis tapatinimasis su reikšmingais „kitais“. Visa tai lemia antrinės socializacijos metu internalizuoto žinojimo suvokimo ypatumus. Šio žinojimo turinys nebėra neišvengiamas, „natūralus“, todėl individui nebūtina paisyti jo realumo. Taigi subjektyvus antrinės socializacijos internalizacijų tikrumas nėra giliai įsitvirtinęs individo sąmonėje, todėl jas lengviau šalinti. Visa tai praktikoje gali virsti racialesniais ir labiau emociškai kontroliuojamais mokymosi procesais. Tačiau siekiant internalizuoti tokio turinio tikrovę, kartais tenka pasitelkti specialius metodus, užtikrinančius tam tikrą tapatinimosi ir neišvengiamumo jausmą. Apskritai, kad antrinė socializacija būtų veiksminga, jos struktūra turėtų būti kuo labiau panaši į pirminės socializacijos struktūrą. Internalizuotai tikrovei yra būdinga išlikti, todėl nauji turiniai turėtų sietis su individo sąmonėje jau esama tikrove. Visgi pastebėtina, kad nepavykus internalizuoti visuomenės tikrovės, t. y. socializuotis vienoje tikrovėje, individui gali pavykti sėkmingai socializuotis – kitoje. Šiuo atveju neretai nesėkminga socializacija įvyksta dėl socializuojančio personalo heterogeniškumo, kai įvairūs reikšmingi kiti perduoda ir bando įtvirtinti skirtingas objektyvias tikroves (Berger, Luckmann 1999; 208–9). Ši problema itin aktuali šiuolaikinių komunikacinių technologijų laikais.

Kadangi visiška socializacija yra neįmanoma, taigi, dėl nuolatinės grėsmės subjektyviam internalizuotų pasaulių realumui, visuomenė privalo turėti specialias procedūras, leidžiančias palaikyti socialinę tikrovę ir užtikrinti tam tikrą balansą tarp instituciškai apibrėžiamos objektyvios tikrovės ir individo sąmonės suvokiamos subjektyvios tikrovės. P. Bergerio ir T. Luckmanno teigimu, visos visuomenės konstruojamos esant chaosui. Socialinė tikrovė nėra saugi. Iškilus legitimacijos grėsmei, nuolatinė anomijos baimė tampa realia galimybe. Siekiant išsaugoti legitemuotą tvarką, svarbu kuo skubiau iš naujo (iškilmingos ceremonijos metu, pavyzdžiui, kaip teismo proceso atveju) patvirtinti saugančių

simbolių tikrumą ir galią. Šiuo atveju institucinės tvarkos esmė yra kasdienio gyvenimo apsauga nuo nuolat gresiančios anomijos.

Išskirtini du pagrindiniai subjektyvios tikrovės palaikymo tipai – rutiniškas ir krizinis. Pirmasis palaikymo tipas išlaiko internalizuotą tikrovę kasdieniame gyvenime, o antrasis – kriziniais atvejais (Berger, Luckmann 1999; 187). Kasdienė tikrovė palaiko save, visų pirma, per savąjį rutiniškumą, kuris yra institucionalizacijos esmė, ir, antra, patvirtinama individui per sąveiką su kitais, t. y. per socialinius procesus, kurie ją palaiko sąmonėje. Be abejo, subjektyvios tikrovės palaikymo, tapatumo pavirtinimo procese esminį vaidmenį atlieka reikšmingi „kiti“ ir akistatos situacijos sąveikos. Tačiau šiame kontekste svarbus vaidmuo priskirtinas ir kitoms socialinėms institucijoms. Šiuolaikinėje visuomenėje viena tokių svarbių institucijų, atliekanti rutinišką tikrovės palaikymo funkciją ir legitimuojanti *status quo*, yra masinės medijos.

1.1.2. Socialinės tvarkos institucionalizacija

Socialiniai procesai, lemiantys organizmo susiformavimą, sukuria kultūriškai reliatyvią „Aš“ formą. Organizmo ir „Aš“ negalima suvokti atsietai nuo socialinio kultūrinio konteksto, kuriame jie susiformavo (Berger, Luckmann 1999; 70–1). Kitaip sakant, prisiminus fenomenologinės filosofijos prielaidas, žmogus ne tik yra kūnas, bet jis kartu turi kūną. Taigi žmogus įgauna žmogiškųjų bruožų sąveikaudamas su aplinka. Jo vystymuisi įtakos turi tiek gamtinė aplinka, tiek socialinė ir kultūrinė terpės.

Kita vertus, nors žmogiškumas yra kintanti socialinė kultūrinė kategorija, nereikėtų nuvertinti ir jos biologinės prigimties. Biologinei žmogaus sandarai būdingas atvirumas pasauliui, skatinantis elgesio nepastovumą (Berger, Luckmann 1999; 67). Šiuo atveju socialinė tvarka, būdama ankstesnė už organinį jo vystymąsi, turi pirmenybę ir transformuoja atvirumą į santykinį uždaramą pasauliui. Socialinė tvarka kuriama žmonių nuolat save eksternalizuojant. Tokiu būdu individas projektuoja savo prasmes į socialinę tikrovę. Taigi, viena vertus,

socialinės tvarkos būtinumą lemia biologinė žmogaus sąranga, tačiau, kita vertus, jos atsiradimui, palaikymui ir perdavimui įtakos taip pat turi kiti veiksniai, kurių suvokimui būtina institucionalizacijos teorija.

Institucionalizacija vyksta tuomet, kai įvairūs socialiniai veikėjai „<...> *abipusiai tipizuoja habitualizuotus veiksmus*“, ir jie tampa vienodai suvokiami visiems tam tikros socialinės grupės nariams (Berger, Luckmann 1999; 75). Taigi institucinė tvarka remiasi individo ir kitų asmenų veiksmų bei veiksmo formų tipizavimu. Kitaip sakant, būdami veikėjais, individai ne tik įsisąmonina, kad atlieka tam tikro tipo veiksmą, bet ir kad tokį veiksmą gali atlikti bet kuris veikėjas, susijęs su atitinkama socialine struktūra. Ši institucinė funkcija svarbi tuo, kad tik jai veikiant, kasdienės tikrovės socialinių objektyvacijų viršenybė gali išlikti subjektyviai įtaigi ir prasminga.

Itin svarbi šiame kontekste yra žodyno, susijusio su konkretaus veiksmo formomis, reikšmė. Žodynas, t. y. kalbinis žymėjimas lingvistiškai objektyvuoja veiksmo formų prasmę, kas yra būtina siekiant jas tipizuoti. Tai leidžia suvokti veiksmo prasmę atsiribojant nuo individualių jo atlikimo kontekstų ir kitų su juo susijusių subjektyvių procesų. Tuo būdu save ir kitus, atliekančius panašius veiksmus, žmonės suvokia ne kaip atskirus individus, o kaip socialinius tipus, kurių savimonė struktūruojama atliekamų objektyvuotų veiksmų pagrindu. Būtent tokiu būdu per veikėjų tipus, t. y. vaidmenis institucijos įsitvirtina individo patirtyje. Lingvistiškai suobjektinti vaidmenys padeda sukurti objektyviai suvokiamo pasaulio regimybę. Juos internalizavus, pasaulis individui įgauna subjektyviai realią prasmę.

Institucija yra bet kokia tokio pobūdžio tipizacija. Tipiški yra tiek institucijų veiksmas, tiek patys jų veikėjai. Remiantis šia logika, baudžiamosios teisės institucija nustato, kad laisvės atėmimu turi būti baudžiama už tam tikrų nusikaltimų padarymą esant tam tikroms aplinkybėms, ir atlikti tą turėtų konkretūs veikėjai. Apskritai, visa žmogaus veikla (tiek socialinė, tiek nesocialinė) gali būti habitualizuota, kadangi bet koks nuolat kartojamas veiksmas tampa modeliu, kurį

pats veikėjas suvokia kaip tokį ir kuris, sumažindamas pasirinkimo galimybes ir tokiu būdu sutaupydamas laiko resursų, gali būti pakartotas ateityje. Taigi habitualizuotus veiksmus individas laiko savaime suprantamais, ir jų prasmės bendrajame jo socialiniame žinojime tampa šabloniškos.

Šiuo atveju institucijos (pavyzdžiui, kriminalinė justicija) nurodo į istoriškumą ir kontrolę. Pats institucijų egzistavimo faktas nurodo į žmogaus elgesio kontrolę nustatant iš anksto apibrėžtus jo modelius. Tuo būdu žmogaus veikla nukreipiama viena iš daugelio įmanomų krypčių. Taigi suinstitucinti tam tikrą žmogiškosios veiklos sritį, reiškia atiduoti ją socialinei kontrolei. Savo ruožtu pagalbinais kontrolės mechanizmai pasitelkiami tik tuomet, jeigu nenusisekė institucionalizacijos procesai. Kartu vertėtų pastebėti, kad pačios institucijos (ar tai būtų kriminalinė justicija, masinės medijos, ar kt.) suvokiamos nepriklausomai nuo individų, kurie „atsitiktinai“ jas sudaro. Kitaip sakant, institucijos turi savo tikrovę, kuri individui yra išorinė, priverstinė ir kartu – objektyvi. Institucinė tikrovė suvokiama kaip „štai kaip tai daroma“, tokiu būdu sustiprinant regimo pasaulio realumą žmogaus sąmonėje. Pasaulio kaip objektyvios tikrovės įsisąmoninimas yra esminis socializacijos procesui, kadangi tik tokiu būdu socialiniai dariniai gali būti perduodami vėlesnėms kartoms. Perdavimo metu taip pat stiprėja ir paties adresanto, ir adresato realybės jausmas.

Institucijoms tapus istoriniu ir objektyviu reiškiniu, iškyla socialinės kontrolės mechanizmų būtinybė. Kiekviena institucija turi užprogramuotų veiksmų rinkinį, kuriam tikimybė nepaklūsti didėja kartu su institucijos nutolimu nuo jos pirminės reikšmės socialiniuose procesuose. Kitaip sakant, tikimybė, kad individas bus linkęs nukrypti nuo jam primestų taisyklių, yra žymiai didesnė, negu nuo tų, kurių diegime jis pats dalyvavo. Siekiant, kad nauja karta dalyvautų, palaikytų ir paklustų institucinei tvarkai, sukuriamas sankcijų mechanizmas. Taigi institucijos privalo įtvirtinti autoritetą išlaikydamos savo teikiamų situacijų apibrėžimų viršenybę ir pirmumą prieš individualias paskatas iš naujo nustatyti jų reikšmę. Kalbama apie tai, kad žmogų reikia išmokyti elgtis ir paskui jį prižiūrėti.

Jeigu institucinė socializacija buvo efektyvi, individas elgsis „savaiame suprantamu“ būdu, t. y. pagal institucijos nustatytas elgesio kryptis, o tiesioginių prievartos priemonių taikymas taps selektyvus ir ekonomišką (Berger, Luckmann 1999; 84). Šiuo atveju, kuo labiau elgesys bus suvokiamas kaip savaiame suprantamas, tuo mažiau pavojų alternatyviems elgesio modeliams iškilti. Kitaip sakant, kuo labiau suinstitucintas elgesys, tuo lengviau jį numatyti, prognozuoti, ir, atitinkamai, – palaikyti visuomenės legitimuotą socialinę tvarką.

Taigi bet kokiam instituciniam pasauliui būtinas pateisinimas ir jo egzistavimo paaiškinimas – legitimacija. Institucinė tvarka naujų kartų ne visada perimama kaip tradicija ir istorinis realumas. Kartu ne visada jos suvokimui galima pasitelkti asmeninę atmintį, kadangi naujos kartos savo atmintyje gali neturėti pirminės institucijų prasmės. Tokiais atvejais pasitelkiamos įvairios legitimacijos schemas, kurios privalo perteikti įsitikinimus apie institucinę tvarką. Todėl, P. Bergerio ir T. Luckmanno teigimu, visiems vaikams turėtų būti pasakojama vienoda istorija. Kartu pažymėtina, kad išitraukdamas į institucinę tvarką, žmogus išmoksta ir legitimacijų, kurios faktiškai suteikia jai „<...> *apsauginį kognityvinės ir normatyvinės interpretacijos gaubtą*“ (Berger, Luckmann 1999; 84).

1.1.3. Socialinės tikrovės legitimacija

Legitimacija nurodo į naujų prasmų kūrimą, kurios leidžia integruoti prasmes, anksčiau suteiktas kitiems instituciniams procesams. Kitaip sakant, tai yra „antrinis“ prasmės objektyvavimas (Berger, Luckmann 1999; 119). Šiame darbe analizuojamas masinių medijų vaidmuo sietinas su egzistuojančios socialinės tvarkos legitimacijos procesais. Taikant legitimacines procedūras, „pirminės“ suinstitucintos objektyvacijos integruojamos paverčiant jas objektyviai suprantamomis ir subjektyviai įtikinamomis. Tačiau legitimacijos poreikis atsiranda ne nuo pradinio institucionalizacijos lygmens, kuomet institucija su ja susijusių individų tiesiog suvokiama faktiškai kaip savaiame akivaizdi tikrovė, bet

kai istorines jos tvarkos objektyvacijas reikia perduoti kitai kartai, kuriai institucinės tradicijos nebūtinai atrodys akivaizdžios. Taigi atsiranda būtinybė paaiškinti ir pateisinti šią institucinę tvarką, t. y. kognityviai pagrįsti jau objektyvuotas prasmes suteikiant joms normatyvinį pobūdį. Institucijų legitimacija apima ne vien vertybinius aspektus, bet kartu implikuoja žinojimą, kuris yra pirmesnis už vertybes. Ji nurodo individui, kodėl daiktai yra, kokie yra, ir kodėl jis turi atlikti atitinkamus veiksmus.

Teoriškai legitimacijoje galėtume išskirti įvairius lygius, tačiau praktikoje jie persipina. Legitimacija prasideda tuomet, kai pradedama perduoti patirtį pasitelkus lingvistinių objektyvacijų sistemą (Berger, Luckmann 1999; 121). Pavyzdžiui, teisinio žodyno perdavimas legitimuoja teisinę struktūrą, kadangi jame pačiame glūdi pagrindiniai legitimuojantys aiškinimai. Taigi individui sužinojus, kas yra „nusikaltėlis“ arba „iškrypėlis“, ši informacija iškart savaime legitimuoja jo elgesį su nusikaltėliais arba iškrypėliais. Taigi kartu su įvardijimu išmokstama ir atitinkamo elgesio. Pirminės arba vadinamos ikiteorinės legitimacijos atveju, kuri dažniausiai vyksta vaikystėje, legitimacijai naudojami paprasčiausi tradiciniai teiginiai kaip „taip yra“. Būtent tokia legitimacija yra savaime suprantamo žinojimo pagrindas, kuriuo vėliau privalės remtis teorinis žinojimas.

Antrąjį legitimacijos lygmenį sudaro neišbaigti teoriniai teiginiai, kurie formuoja įvairias pragmatiškas aiškinimo schemas, susijusias su konkrečiais veiksmais. Šiame kontekste legitimacijos priemonėmis būna pasakos, legendos, patarlės, poezija, moralinio elgesio taisyklės ir pan. Taip jauname amžiuje žmogus gali išmokti tokių posakių kaip „akis – už akį“ arba „nepagautas – ne vagis“ ir pan.

Trečiąjį legitimacijos lygį sudaro išbaigtos teorijos, kuriomis remiantis institucijos legitimuojamos atsižvelgiant į žinojimo sistemos diferenciaciją. Dėl gana sudėtingos šių legitimacijų struktūros, jų perdavimas (kartu jos narių teisių, įsipareigojimų, institucijos funkcionavimo procedūrų apibrėžimas) dažniausiai

paskiriamas specialistams, kurie pasitelkia įtvirtintas iniciacijos procedūras (Berger, Luckmann 1999; 122). Kaip pastebi P. Bergeris ir T. Luckmannas, besivystant specializuotoms legitimacijos teorijoms ir jas kontroliuojant konkrečios srities ekspertams, legitimacija peržengia praktiškumo ribas ir tampa „grynąja teorija“. Tokiu būdu legitimacija savotiškai atsiskiria nuo kadaise legitimuotų institucijų ir, galiausiai, pati pradeda inicijuoti institucinius procesus, kurie gali iškilti virš tų institucijų arba netgi tapti nukreiptais prieš jas.

Galiausiai, ketvirtasis legitimacijos lygmuo tai – simboliniai pasauliai, priklausantys teorinei tradicijai ir sujungiantys įvairias prasmes bei integruojantys institucinės tvarkos pasaulį į simbolinę visumą. Pastaroji sritis apima didžiausią legitimacijos lygmenį. Šiame lygmenyje konstruojamas visas pasaulis. Šiuo atveju simbolinė sritis siejama su signifikacijos procesais, kurie išeina už kasdienių patyrimų ribų įžengdami į kitas tikroves. Taigi šis lygmuo prasmų integracijos masto požiūriu yra viską apimantis, t. y. visos institucinės tvarkos sritys yra integruojamos į visą pasaulį sudarančią prasmės sistemą, kuri leidžia įsivaizduoti, kad visas individo patyrimas gaunamas per ją (Berger, Luckmann 1999; 124).

Simbolinis pasaulis yra teorinis, t. y. kognityvinis konstruktas. Jo kilmė yra subjektyvus žmogaus mąstymas, kuris vėliau objektyvuojamas. Toks pasaulis apibrėžia individualiosios patirties suvokimo tvarką. Visos patirtys integruojamos į vieną viską apimančią prasmės pasaulį, atskaitos sistemą. Kitaip sakant, simbolinis pasaulis individo kasdienėje gyvenimo tikrovėje „viską sustato į savo vietas“, galutinai legitimuodamas institucinę tvarką ir žmogaus patyrimo struktūroje suteikdamas jai pirmenybę (Berger, Luckmann 1999; 126–7). Kartu simbolizmas sukelia bendrumo ir saugumo jausmą, ir šis bendrumas leidžia individui įsitikinti, kad jis gyvena „teisingai“, kitaip sakant, – legitimuoja jo gyvenimo „teisingumą“. Jis „<...> saugo individą nuo didžiausio siaubo visiškai legitimuodamas apsaugines institucinės tvarkos struktūras“ (Berger, Luckmann 1999; 131).

Tačiau nors simbolinis pasaulis konstruojamas panaudojant socialines objektyvacijas, jis kartu apima subjektyviai realias prasmes ir ribines individo patirties išraiškas (pavyzdžiui, sapnus, iliuzijas ir kt.). Pastaruoju atveju prasmė gali būti suteikiama ir sritims, esančioms už socialinio gyvenimo ribų, tačiau bet kuriuo atveju šie pasauliai išlieka žmogaus sąmonės kūriniais.

Simbolinis pasaulis apima bendrąją kosmoso ir bendrąją žmogaus teorijas. Todėl „teisingų“ veiksmų legitimacija suponuoja jų dislokavimą kosmologinėje ir antropologinėje sistemose (Berger, Luckmann 1999; 125). Pavyzdžiui, nusikaltimas arba bet kuris kitas institucinės tvarkos pažeidimas galiausiai bus pasmerkti, kuomet bus suvokti kaip nusižengimas dieviškajai tvarkai ir žmogaus prigimčiai, kuri taip pat buvo sukurta dievų. Kartu simbolinis pasaulis integruoja prieštaringas žmogaus kasdienio gyvenimo prasmes. Aišku, prasminius prieštaravimus ne visada būtina šalinti pasitelkiant simbolinius pasaulius. Tačiau jeigu tam tikroje visuomenėje jie yra veiksmingi, juos galima tiesiogiai taikyti sprendžiant prieštaravimus kasdienėje tikrovėje. Taigi įstatymo pažeidimas gali, visų pirma, liudyti ne tik apie „prastą“ moralę, pamatinių vertybių neigimą, bet nurodyti į aukščiausios Dieviškosios tvarkos pažeidimą.

Tačiau simbolinis pasaulis irgi gali tapti problema. Tuomet jo legitimavimui pasitelkiami specialūs konceptualiniai pasaulio palaikymo mechanizmai. Visgi pastebėtina, kad dėl neišvengiamos įtampos institucionalizacijos procese ir dėl socialinės visų socialinių reiškinių prigimties, jokia visuomenė ir, atitinkamai, simbolinis pasaulis negali būti absoliučiai savaime suprantami (Berger, Luckmann 1999; 135). Šis problematiškumas atsiliepią ir šių pasaulių perdavimo procesui – socializacijai. Kadangi socializacija negali būti visiškai sėkminga, kai kurie individai šiame perduodamame pasaulyje tiesiog gyvena „tvirčiau“ negu kiti.

Savo ruožtu atsiradusios deviacinės gyventojų grupės, objektyvuodamos deviacinę tikrovę ir tokiu būdu suteikdamos jai savarankiškos tikrovės statusą, sukelia grėsmę ne tik simbolinio pasaulio „realumui“, bet ir jo legitimuotai

institucinei tvarkai. Alternatyvios deviacinės tvarkos atsiradimas pavojingas, kadangi empiriškai įrodo, kad esanti santvarka nėra absoliuti ir neišvengiama. Šiuo atveju individas gali pasirinkti persikelti į naują tvarką arba, kas dar pavojingiau – bandyti pakeisti esamą tvarką nauja. Taigi siekiant legitimuoti pasaulio „oficialią versiją“, pasitelkiami konceptualiniai mechanizmai (pavyzdžiui, mitologija, teologija, filosofija ir mokslas), turintys įrodyti esančios tvarkos pranašumą. Šie mechanizmai, būdami viena iš legitimacijos formų, yra socialinės veiklos produktai, o jų efektyvumas priklauso nuo juos valdančių disponuojamos galios.

Apskritai, pažymėtina, kad seniausia legitimacijos forma yra mitologija. Remiantis šia tikrovės samprata, kasdienio gyvenimo funkcionavime dalyvauja įvairiausios šventosios jėgos. Skirtingai nuo šios archajiškiausios pasaulio palaikymo formos, kiti konceptualiniai mechanizmai priklauso ekspertų diskursui. Šiuo atveju bet kuri iš konceptualinių schemų taikoma dviem esminiais tikslais – terapijos ir naikinimo.

Konceptualiniai pasaulio palaikymo mechanizmai taikomi terapijos atveju, kuomet siekiama, kad esami arba potencialūs deviantai išlaikytų suinstitucintus socialinės tikrovės ir tvarkos apibrėžimus. Devianto elgesys ne tik meta iššūkį suinstitucintai tvarkai, kadangi suabejojama kognityvinėmis ir normatyvinėmis savaimė suprantamomis procedūromis, tačiau kartu atsiranda pavojus, kad kiti bendrijos nariai gali pasekti jo pavyzdžiu. Taigi kiekviena institucija turi savus apsaugos mechanizmus – terapijos priemones, kurios faktiškai priklauso socialinės kontrolės sričiai. Norėdama pasiekti savo tikslų, terapija privalo sukurti mechanizmą, paaiškinantį deviaciją ir palaikyti kvestionuojamas tikroves. Visa tai reikalauja specialaus žinojimo, t. y. deviaciją aiškinančių teorijų, aparato, skirto nukrypimų diagnostikai ir konceptualios gydymo sistemos (Berger, Luckmann 1999; 144). Tokiu būdu sukuriama visa kompleksinės terapijos sistema, apimanti deviacijos teorijas (aiškinančias nukrypimus), diagnostines sąvokas (leidžiančias nustatyti „negalavimą“, o taip pat atskleisti latentinius nukrypimus ir imtis

atitinkamų prevencinių priemonių), gydymo proceso konceptualizavimą (įvardijantį ir teoriškai pagrindžiantį gydymo procedūras) ir atitinkamų specialistų grupę (užtikrinančių terapijos efektyvumą). Efektyvi terapija turėtų sugražinti balansą tarp konceptualinio mechanizmo ir jo subjektyvaus pripažinimo individo sąmonėje. Šiuo atveju, jeigu pirminė socializacija buvo kažkiek sėkminga, individas, jausdamas kaltę, pripažins ir internalizuos diagnozę, kurią jam nustatys specialistai. Abejonės, iškylančios deviantui arba terapeutui dėl terapijos, taip pat konceptualizuojamos, teoriškai paaiškinamos ir tokiu būdu likviduojamos. Teisės institucijos atveju, egzistuoja eilė teisinių, kriminologinių, psichologinių, biologinių ir kitų teorijų, aiškinančių deviaciją; įstatymas čia atlieka diagnostinio aparato funkciją, o baudimo sistema – „sielų gydymo“ sistemos vaidmenį.

Savo ruožtu naikinimo atveju, konceptualinis mechanizmas turi likviduoti viską, kas netelpa į institucionalizuotos tikrovės rėmus. Ši procedūra nurodo į atvirkštinę legitimacijai procedūrą, kadangi neigia visų reiškinių ir interpretacijų, neatitinkančių šios tikrovės tvarkos, realumą. Naikinimas, visų pirma, nukreipiamas prieš tuos deviantus, kurie nėra tos visuomenės nariai, todėl jiems negali būti taikomos terapijos procedūros. Jis gali būti realizuotas dviem būdais: pirma, priskiriant žemesnį ontologinį / kognityvinį statusą, t. y. kurio nereikia traktuoti rimtai. Tačiau pabrėžtina, kad neretai svarbus veiksnys yra materialinė deviacinės grupės galia (pavyzdžiui, „baltųjų apykaklių“ nusikaltimų atveju), kuri gali priversti susitaikyti su jos egzistavimu. Antra, naikinimas realizuojamas deviacinę tikrovę aiškinant savojo pasaulio sampratomis. Šiuo atveju deviaciniai apibrėžimai nagrinėjami teoriškai verčiant juos į „mūsų“ pasaulio apibrėžimus (pavyzdžiui, vartojant lingvistinę signifikaciją „teroristas“ vietoj „kovotojas už laivę“). Tokiu būdu „mūsų“ tikrovės neigimas virsta jos teigimu ir realumo bei teisingumo patvirtinimu.

1.1.4. Kalba ir socialinė tikrovė

Socialinės institucijos yra žmogaus kūrinys, todėl jų logika glūdi ne institucijose *per se*, bet žmogaus sąmonėje, kuri reflektuodama suteikia logikos ir prasmės institucinei tvarkai. Šiuo atveju esminis vaidmuo atitenka kalbai, kuri perkelia logiką į objektyvuotą socialinę tikrovę. „*Kasdieniam gyvenime vartojama kalba pateikia man būtinas objektyvacijas ir nustato tvarką, kuriai esant šios objektyvacijos tampa prasmingos, o man kasdienis gyvenimas įgyja prasmę*“ (Berger, Luckmann 1999; 36). Tas pats pasakytina ir apie žmonių sąveiką, kuri irgi yra tvarkoma per kalbą.

Kalbai, kaip ženklų sistemai, būdingas objektyvumas. Ji išskyla prieš individus kaip išorinis faktas, o jos poveikis jiems yra prievartinis, išspraudžiantis į savo modelius. Tačiau kartu kalba yra lanksti, kadangi leidžia žmonėms nuolat objektyvuoti įvairias patirtis. Objektyvuodama patirtis, ji taip pat jas tipizuoja suskirstydama į kategorijas, ir tuo būdu įprasmindama jas individams. Tokią tipizuotą patirtį gali pakartoti kiekvienas, kuris patenka į atitinkamą kategoriją (Berger, Luckmann 1999; 56).

Kartu kalba yra pagrindinis institucijų legitimacijų instrumentas, iš kurio faktiškai susidaro visas legitimacijų mechanizmas. Tikrovės objektyvacija vyksta per esminį lingvistinį mechanizmą – kalbą ir jos legitimuotą pažinimo aparatą, kuris suobjektina socialinę tikrovę. Tuo būdu institucinės tvarkos „logika“ yra socialiai pasiekiamo žinojimo bagažo dalis ir, atitinkamai, prasmės požiūriu traktuojama kaip savaime suprantama. Gerai socializuotas individas žino, kad jo pasaulis yra integrali nuosekli visuma, todėl vertindamas ir aiškindamas pasaulio funkcionavimą jis remsis šiuo turimu „žinojimu“ (Berger, Luckmann 1999; 87).

Šiuo atveju kalbama ne tiek apie teorinį žinojimą apie institucinę tvarką, kuris sudaro nedidelę dalį „visuomenės žinojimo“, bet labiau apie pirminį ikiteorinio lygio žinojimą. Šis žinojimas prieš visuomenės narius išskyla kaip faktas, kaip visuotinės tiesos apie socialinę tikrovę, todėl bet koks nukrypimas nuo institucijos apibrėžtos tvarkos reiškia nutolimą arba netgi nukrypimą nuo tikrovės,

kuris, pirmiausia, lingvistiškai patalpinamas į atitinkamą prasminį lauką – moralinio nuosmukio, nusikaltimo, beprotybės, nekompetencijos ir kt.

Šiame kontekste paminėtina dar viena svarbi sąvoka – sedimentacija. Žmogaus sąmonė gali išlaikyti tik tam tikrą dalį žinojimo ir patirties, kurie savo ruožtu sedimentuojasi, t. y. įsitvirtina atmintyje kaip atpažįstami neužmirštami dariniai. Šiuo atveju kalba padeda tam tikros bendruomenės tradicijai perduoti suobjektintas, objektyvuotas sedimentacijas. Kalbos ženklų sistema abstrahuodama subjektyvią individo patirtį, paverčia ją „objektyvia galimybe kiekvienam“, kuri suprantama tam tikros kalbinės bendruomenės nariams, ir netgi gali tapti reikšminga asmenims, kurie tokios patirties niekada neturėjo. Taigi sudaiktinant patirtį per kalbą, paverčiant ją visiems suprantamu žinojimo objektu, per dorovinį ugdymą, folklorą, poeziją, religinius simbolius ir kt., ji įtraukiama į platesnę tradiciją (Berger, Luckmann 1999; 92). Ji yra savotiška įvairių prasmų ir patirčių saugykla, kurias saugo ir perduoda ateinančioms kartoms. Tokiu būdu kalboje glūdi didžiulė sedimentuota kolektyvinė patirtis. Ji užtikrina tikrovės palaikymą ir patirties perdavimą iš kartos į kartą bei iš bendruomenės į bendruomenę. Taigi kalba yra tiek kolektyvinio žinojimo pagrindas, tiek ir instrumentas.

Patirtis objektyvuojama pasitelkiant bendrinę kalbą, kuri yra kasdienio gyvenimo pagrindas. Ji padeda išlaikyti ryšį su gyvenimu interpretuojant patyrimą. Bendrinė kalba yra tautos viešojo gyvenimo (rašto, literatūros, mokyklos, masinės komunikacijos priemonių) kalba, kuri užtikrina komunikaciją tarp visų bendrinės kalbos narių. Ji yra sunorminta, t. y. formaliai apdorota sistema, kas reiškiasi kodifikacija, t. y. fiksuotų taisyklių buvimu (Girdenis 1973). Taigi tokia kalba yra objektyviai suvokiama bendroje individo ir kitų asmenų tikrovėje, t. y. kartu su kitais atpažįstama jos prasmė.

Šiuo atveju pagrindinis tikrovės palaikymo būdas yra per pokalbį, kuris nuolat palaiko, keičia ir kuria subjektyvią tikrovę, t. y. „<...> *pokalbio mechanizmas palaiko tikrovę „apšnekėdamas“ įvairius patyrimo elementus ir*

skirdamas jiems apibrėžtą vietą realiame pasaulyje“ (Berger, Luckmann 1999; 192). Kitaip sakant, kasdienis gyvenimas suponuoja gyvenimą kalbos dėka, todėl jos suvokimas tampa fundamentalia kasdienės tikrovės supratimo prielaida. Lingvistiškai suobjektindama pasaulį, kalba suteikia pokalbiui galios. Nerišlią patyrimų visumą, ji susistemina į rišlią tvarką. Taigi per kalbą pasaulis suvokiamas ir kuriamas. Vykstant pokalbiui, lingvistinės objektyvacijos tampa individualios sąmonės objektais. Visi individai, vartojantys tą pačią kalbą, per kurią objektyvuoja savo patirtį, dalyvauja tikrovės palaikyme. Savo ruožtu pokalbio (kalbos vartojimo) dažnumas didina jo galią kurti tikrovę. Retesnių pokalbių įtaką galima kompensuoti jų intensyvumu.

Pastebėtina, kad kartu kalba sugeba perteikti prasmes, kurios nėra akistatos situacijos išraiškos (nors kai kurios prasmės gali atsirasti kaip „čia ir dabar“ subjektyvios išraiškos). Peržengdama akistatos situaciją, kalba sugeba susieti skirtingas (erdviškai, laikiškai, socialiai) kasdienės tikrovės sritis ir paversti jas prasminga visuma. Tuo būdu, naudodamos pagrindinį komunikacijos įrankį – kalbą – masinės medijos „sudabartina“ įvairius objektus (įvykius, procesus, žmones), nepriklausančius situacijai „čia ir dabar“. Kartu, kalbant apie šio tyrimo objektą, ji nurodo į sąmoningai suvokiamą savaime suprantamą nusikaltimų tikrovę ir leidžia kalbėti apie dalykus, kuri, galbūt, niekada betarpiškai nebus patirti arba kurių išvis gali nebūti akistatos situacijoje. Taigi kalbos dėka aktualizuojamas visas pasaulis.

Kalba taip pat kuria prasminius (semantinius) laukus, kurie yra lingvistiškai apibrėžti. Taigi ji suteikia „<...> *klasifikacines schemas, leidžiančias diferencijuoti objektus pagal „giminę“ <...> arba skaičių; ji suteikia formas, leidžiančias nusakyti veikimą ir buvimą; jos modusai leidžia nurodyti socialinį artumą ir t. t.*“ (Berger, Luckmann 1999; 58). Taigi lingvistinės objektyvacijos, susijusios su įvairiomis kasdienėmis sritimis, sudaro semantinius laukus, kurie prasmingai dėlioja kasdienes įvykius atitinkamoje srityje. Tokiose prasminiuose laukuose objektyvuojama, išlaikoma ir selektyviai kaupiama ne tik asmeninė, bet

ir istorinė patirtis. Šiuo atveju selektyvumą lemia semantiniai laukai, kurie nusprendžia, kas turi būti kaupiama, o kas – ištrinama iš individo ir visuomenės sąmonės, o atitinkamai ir patirties.

Selektyvaus kaupimo dėka surenkamas socialinio žinojimo bagažas, kuris perduodamas iš kartos į kartą. Šio bagažo paveldėjimas leidžia suvokti, kad tam tikrą jo dalį turi ir kiti visuomenės nariai, kurie taip pat žino apie kitų disponavimą šiuo žinojimo bagažu. Ši sąsaja leidžia apibrėžti individo vietą visuomenėje ir spręsti apie jo padėtį. Kitaip sakant, kalba išsako individų „gyvenimo koordinatės“ ir pripildo jį prasmėmis. Pažymėtina, kad šiuo atveju labiau kalbėtina apie individus, priklausančius tai pačiai visuomenei, besivadovaujančius šios visuomenės standartais ir besidalinančiais bendru socialinio žinojimo bagažu.

1.2. Socialinis žinojimas, galia ir diskursas

Visas žinojimas, įskaitant ir patį paprasčiausią savaime suprantamą sveiko proto žinojimą apie kasdienę tikrovę, kyla iš socialinių interakcijų ir yra jų palaikomas. Sąveikaudami, individai supranta, kad atitinkami jų tikrovės suvokimai susiję, ir kadangi jie veikia remdamiesi šiuo suvokimu, jų bendras žinojimas apie tikrovę yra sustiprinamas. Šis sveiko proto žinojimas yra sutartinis, todėl žmogiškosios tipizacijos, signifikacijos (ženklų kūrimas) ir institucijos traktuojamos kaip objektyvios tikrovės dalys. Objektyvuotos institucijos prasmės yra perduodamos ir individų suvokiamos kaip „tradicinis žinojimas“. Pats perdavimas realizuojamas per specialų socialinį mechanizmą – vieni žmonių tipai yra žinojimo perdavėjai, o kiti – perėmėjai. Taigi pasitelkiant tipizuotas procedūras, žinias žinovai perteikia nežinantiems. Tačiau pačios žinios nėra vienodai sudėtingos ir socialiai reikšmingos visiems bendrijos nariams – kai kurios jų reikšmingos visiems žmonėms, o kai kurios – tik tam tikriems jų tipams, todėl jos gali reikalauti papildomo patvirtinimo simbolinių objektų ir / arba veiksmų pagalba.

Socialinio žinojimo bagažas diferencijuoja socialinės tikrovės sritis pagal jų artumą individams: išsamesnė ir sudėtingesnė informacija suteikiama apie jiems

pažįstamas sritis, su kuriomis dažnai susiduriama, ir bendresnę, netikslesnę, paviršutinišką informaciją – apie labiau nutolusias sritis. Žinojimo bagažas suteikia kasdieniam gyvenimui būtinas žmonių, įvykių ir patirčių tipizacijos schemas. Kartu jame tipizuojamas „natūralus“ kasdienio socialinio gyvenimo įvykių ir patirčių fonas. Be to, kaip integruota visuma, socialinio žinojimo bagažas suteikia priemonių, įgalinančių pavienius patirties elementus integruoti į platesnes žinojimo schemas: „<...> „tai, ką kiekvienas žino“ turi savo logiką, ir pagal tą pačią logiką galima tvarkyti įvairiausiai man žinomus dalykus“ (Berger, Luckmann 1999; 61).

Dėl pragmatinės kasdienio gyvenimo prigimties, socialiniame žinojime ypatingą vietą užima receptų žinojimas, kuris suteikia praktinės kompetencijos spręsti kasdienes reikalus. Receptų žinojimas apsiriboja tomis žiniomis, kurios gali būti naudingos dabartiniam arba ateityje būsimam pragmatiniam tikslui pasiekti. Receptinis žinojimas individams yra savaime suprantamas, kaip ir kasdienio gyvenimo žinojimo pagrindumas – juo pasikliaujama, stengiamasi neabejoti, o jo modifikavimu susidomima tik tuo atveju, jei žinomas receptas nepadeda pasiekti tikslo, kitaip sakant, susiduriama su problema.

Šiuo atveju žinojimą perduodantis personalas kartu yra atsakingas už kontrolės ir legitimacijos procedūras, kurios neatsiejamos nuo institucinės veiklos prasmų perdavimo. Apskritai, „žinojimas“ (atitinkamai, ir „nežinojimas“) yra socialinės definicijos klausimas ir priklauso nuo to, kas visuomenėje apibrėžiama kaip tikrovė. Atlikdami tam tikrą institucinį vaidmenį, individai perduoda žinojimą ne dėl to, kad žino, bet žino todėl, kadangi atlieka institucinį žinovo vaidmenį. Todėl, pavyzdžiui, jeigu instituciniu požiūriu asmuo yra teisėjas, bet dėl tam tikrų aplinkybių negalintis perduoti atitinkamų žinių, jis negali būti teisėju tikrąja to žodžio prasme ir jam atsiranda grėsmė netekti instituciškai pripažįstamo statuso.

Perduodamos žinojimą, institucijos neatsiejamai perduoda ir vaidmenų atlikimo socialiai apibrėžtus standartus, kurie faktiškai tampa institucine kontrolės

priemone. Kai tik individai tampa tam tikrų vaidmenų atlikėjais, juos galima versti elgtis tam tikru būdu. P. Bergerio ir T. Luckmanno teigimu, vaidmenys reprezentuoja institucinę tvarką, t. y. jie leidžia institucijoms nuolatos būti individų patirtyje. Pati reprezentacija vyksta dviem lygmenimis: vaidmens atlikimas atstovauja pačiam vaidmeniui ir vaidmuo atstovauja visam institucinių veiksmų tinklui. Pavyzdžiui, teisdamas, individas atstovauja teisėjo vaidmeniui. Tačiau teisėjo vaidmuo susijęs su kitais instituciniais vaidmenimis, kurių visuma sudaro teisės instituciją. Tuo būdu jis tampa šios institucijos atstovu. Kartu institucijos gali būti atstovaujamos lingvistiškai jas suobjektinant, simboliškai jas atstovauti gali ir fiziniai objektai, tačiau visais atvejais šios reprezentacijos neturi jokios prasmės, jeigu nuolat nėra palaikomos žmogaus elgesyje. Taigi nuo institucijos atstovavimo per vaidmenis priklauso visos kitos jos reprezentavimo formos. Pavyzdžiui, teisės instituciją reprezentuoja tiek teisės kalba, kodeksai, teisės teorijos, tiek ir jos tvarkos ir normų legitimacijos per etines, religines, mitologines mąstymo sistemas, pagarbią baimę keliantys reiškiniai ir pan. (Berger, Luckmann 1999; 96–7). Tačiau visų šių reprezentacinių formų reikšmė ir suvokimas atsiranda dėl to, kad jos naudojamos individo – atitinkamo tipo veikėjo, tipizuoto pagal teisės vaidmenis.

Be to, individo užimami vaidmenys atspindi ne tik konkrečias objektyvuoto žinojimo sritis kognityvine prasme, bet kartu apima ir moralės, vertybių, normų bei emocijų „žinojimo“ lygmenį. Teisėjas privalo ne tik išmanyti teisę ir kitas žmogaus gyvenimo sritis, bet taip pat žinoti apie teisėjui tinkamas elgesio normas, vertybes ir nuostatas, žinoti, kuomet reikėtų atsiriboti nuo emocijų ir įveikti jausmus ir pan. Taigi savo vaidmeniui atlikti, teisėjas privalo žinoti ne tik rutiniškus įgūdžius, reikalingus „išoriniam“ vaidmens atlikimui, bet ir visą spektrą kitų kognityvinių ir afektinių žinojimo formų.

Kartu žinojimas struktūruojamas reikšmingumo aspektu. Vieni socialinės tikrovės aspektai individams gali būti svarbūs dėl pragmatiškų interesų, o kiti – reikšmingi dėl atitinkamos padėties visuomenėje. Šiuo atveju socialinis žinojimo

bagažas pateikia paruoštas kasdienio gyvenimo pamatines struktūras, nurodančias, kas turėtų būti reikšminga, o kas – ne. Be to, pats socialinio žinojimo bagažas turi savo reikšmingumo struktūrą, kuri nurodo, koks žinojimas galėtų būti reikšmingas plečiant žinojimą, pavyzdžiui, nusikaltimų problemos srityje. Taigi visuomenės žinojimo bagažą galima suskirstyti pagal reikšmingumą visiems ir specifiniams vaidmenims. Nors visi vaidmenys reprezentuoja socialinę tvarką, kai kurie jų labiau simboliškai reprezentuoja jos visumą kartu atstovaudami ne konkrečioms institucijoms, bet jų integracijai į prasmingą pasaulį. Šie vaidmenys atitinkamai palaiko šią integraciją individų sąmonėje ir elgesyje. Visa tai nurodo į socialinio žinojimo suskirstymą į bendrąjį (visiems svarbus ir suprantamas žinojimas) ir specifinį (su atitinkamais vaidmenimis susijęs žinojimas). Įdomu tai, kad tam tikra prasme žinojimas apie specifinį žinojimą yra bendrojo socialinio žinojimo bagažo dalis. Turima omenyje, kad kiekvienas turi žinoti, pas kokį ekspertą reikėtų kreiptis norint gauti konkrečių paslaugų. Šiuo atveju specialistų tipologija yra visiems reikšmingo ir suprantamo žinojimo dalis, tačiau jų specifinis žinojimas šiam žinojimo bagažui nepriklauso.

Taigi kasdienėje tikrovėje egzistuoja socialinis žinojimo paskirstymas, kuris nurodo, kad, pavyzdžiui, skirtingi individai ir jų tipai turi skirtingą žinojimą apie nusikaltimų reiškinį. Neįmanoma žinoti visko, ką žino kiti, todėl kasdieniame gyvenime individams tolimose srityse neretai tenka pasikliauti kitų žmonių žinojimu, „ezoteriškomis žinių sistemomis“. Tačiau socialiai paskirstytas žinojimo bagažas yra neatsiejamas bendrojo žinojimo bagažo elementas. Savo ruožtu vienas tokių žinojimų, kuriame persipina įvairių žinojimo diskursų išraiškos („ekspertų“, „gerai informuotų piliečių“ ir „žmonių iš gatvės“), perduodamas per masinių medijų kanalus.

Pastebėtina, kad specifinis žinojimas dėl darbo pasidalijimo plėtojasi sparčiau negu visiems suprantamas ir reikšmingas žinojimas. Tokia plėtra atitinkamai paskatina subpasaulių formavimąsi, kuriuose egzistuoja gana aiškus skirstymas į „savus“ ir „pašaliečius“, t. y. laikomais šio subpasaulio nuošalyje.

Tačiau dažniausiai šalia noro išlaikyti „pašaliečius“ atokiau, siekiama, kad visuomenė šį subpasaulį pripažintų, suteiktų privilegijų, t. y. pripažintų jo teisėtumą. Šiuo atveju pasitelkiami įvairūs įbauginimo, propagandos, mistifikavimo būdai, manipuluojama prestižo simboliais ir pan. (Berger, Luckmann 1999; 114). Kartu reikia išlaikyti ir „savuosius“, todėl plėtojami įvairiausi teoriniai ir praktiniai metodai, turintys neleisti individams ištrūkti iš subpasaulio.

Remiantis šia analogija, visų pirma, reikėtų įtikinti platesnę visuomenę, kad, pavyzdžiui, kriminalinės justicijos arba teisinis pasaulis yra ne tik būtinas, bet ir naudingas, o, antra, „savuosius“ reikia priversti laikytis atitinkamų šio pasaulio standartų. Pagrindimas yra socialinis pripažinimas, kad tam tikra institucija sprendžia nuolatinę visuomenės problemą.

Taigi institucinės veiklos prasmės įdiegiamos giliai į individo sąmonę; kartu sukuriamos specialios procedūros, dažniausiai turinčios nemalonų prievartinį charakterį ir naudojamos atsiradus būtinybei individui priminti ir iš naujo įdiegti šias prasmes. Gyventojai bauginami dėl gresiančio pavojaus visuomenei, jų pačių gyvenimui ir gyvybei, jeigu atsisakys paklusti įstatymui. Taigi apeliuojama į pragmatinę paklusimo įstatymui naudą ir į skausmo baimę, t. y. laisvės arba gyvybės netekimą. Siekdamas įtvirtinti savo prestižą, autoritetą ir legitimaciją tiek visuomenėje, tiek ir tarp teisininkų, teisinis subpasaulis apsupa save galios ir paslapties simboliais, kurių išraiškas galima stebėti specifinėje aprangoje, ne visiems suprantamoje kalboje ir kt. Savo ruožtu pačius teisininkus šiame subpasaulyje taip pat saugo stipri išorinė kontrolė ir profesinis žinojimas, kuris „moksliškai pagrindžia ir įrodo“, kad bet koks kitas teisingumo vykdymo būdas būtų „neracionalus“ ir netgi „nuodėmingas“. Toks legitimacijos procesas užtikrina, kad „pašaliečiai“ ir toliau liktų „pašaliečiais“, o kriminalinės justicijos atstovai – kriminalinės justicijos atstovais, kartu sukuriant visuotino konsensuso regimybę. Be to, siekiant palengvinti įsiminimo ir išmokimo procesą, institucinės

prasmės, jas supaprastinant, ritualizuojant ir trivializuojant, perduodamos „formulių“ pavidalu.

1.2.1. Žinojimas ir galia

Tikrovė apibrėžiama socialiai, tačiau šie apibrėžimai visada „įkūnyti“, kadangi tikrovę apibrėžia konkretūs individai ir jų grupės. Todėl norint suvokti socialiai sukonstruotą tikrovę, reikėtų sutelkti dėmesį į socialinę organizaciją, kuri įgalina tuos, kurie apibrėžia socialinę tikrovę, tai daryti. Kitaip sakant, norint suprasti esančią socialinę tikrovę ir įvertinti (dekonstruoti) turimą žinojimą apie šią realybę, turėtume abstraktų klausimą „kas?“ pakeisti konkretesniu – „kas sako?“ (Berger, Luckmann 1999; 148).

Šiame kontekste išskiriama „žinojimo specializacijos“ svarba ir kartu su ja atsirandanti „<...> *specializuotą žinojimą tvarkančio personalo organizacija* <...>“, kuri plečiasi dėl darbo pasidalijimo (Berger, Luckmann 1999; 148). Taigi su žinojimo diferenciacija ir specializacija (vykstančia dėl didėjančio darbo pasidalijimo) plečiasi ir sakančiojo, t. y. ekspertinį žinojimą perduodančio personalo organizacija. Pastarųjų vaidmuo yra be galo svarbus socialinės tikrovės įprasminimui, kadangi kai kurie veiksmai atliekami ne dėl to, kad yra reikalingi, o todėl, kad yra teisingi (legitimuoti) pagal ekspertų skelbiamus tikrovės apibrėžimus. Taigi ten, kur vyksta tikrovės konstravimas, jos apibrėžimas, dažniausiai šalia atsiranda ir specialistų personalas. Tačiau kartais ekspertų pateikiamiems argumentams, ypač abstraktaus pobūdžio, kurių negalima empiriškai verifikuoti, prireikia papildomų priemonių, sustiprinančių jų galią. Pastaruoju atveju įtvirtinant vieno argumento pranašumą prieš kitus, gali būti pasitelkta valdžia, taip pat ir karinė jėgos forma. Tuo būdu „<...> *tikrovės apibrėžimus gali įtvirtinti policininkai*“ (Berger, Luckmann 1999; 151). Šiuo atveju paminėtinos M. Foucault idėjos, kuriomis teigiama, kad kiekviena žinojimo išraiška (kiekviena socialinės tikrovės interpretacija) numato galios veiksmą, savo

ruožtu „*galia visuomenėje yra ir galia lemti svarbiausius socialinius procesus, todėl tai yra ir galia kurti tikrovę*“ (Berger, Luckmann 1999; 151).

Kai tam tikras tikrovės apibrėžimas, sietinas su tam tikru valdžios interesu, jis vadinamas ideologija (Berger, Luckmann 1996; 155). Taigi priklausomai nuo to, kokie interesai ginami konkrečioje visuomenėje, gali būti pateiktos skirtingos tos pačios tikrovės interpretacijos. Dažnai ideologija perimama remiantis tuo, kiek ją sudarantys teoriniai elementai gali būti parankūs jai atstovauti pradėjusios grupės arba grupių interesams. Kartu aplink save suburdama individų grupę, ideologija skatina jos narių solidarumą.

Ideologijos sąvoką prasminga vartoti kalbant apie skirtingų tikrovės apibrėžimų susidūrimą. Tai itin aktualu šiuolaikinėms pliuralistinėms visuomenėms, kurios suponuoja, kad greta pagrindinės savaime suprantamos tikrovės egzistuoja įvairūs subpasauliai, turintys prisitaikyti vienas prie kito. Ši pliuralistinė situacija tam tikra prasme paneigia savaime suprantamos daiktų padėties realumą. Kitaip sakant, ekspertai, pateikiantys „tradicinius“ tikrovės apibrėžimus, nebetenka savo monopolijos. Ideologiniam tikrovės apibrėžimo palaikymui reikalingi kiti, t. y. kuo daugiau individų ir jų grupių ją įkūnija, tuo prasmingesni ir realesni tampa jos pateikiami apibrėžimai.

Egzistuoja įvairios sociologinės teorijos, akcentuojančios vienus arba kitus galios ir žinojimo sąryšio aspektus. Pavyzdžiui, J. Baudrillardas žinojimą traktuoja tiesiog kaip vaizdinių reprodukciją (Baudrillard 1995), savo ruožtu P. Bourdieu jį sieja su simboliu tam tikros pasaulio vizijos diegimu (Bourdieu 1994), o M. Foucault žinojimui priskiria galią apibrėžti kitus ir galią kurti diskursus (Foucault 1998a). Savo garsiaame veikale „Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas“ M. Foucault aiškiai sieja žinojimą su valdžia. Atitinkamas valdžios tipas iškyla kaip būtina tam tikro žinojimo susidarymo sąlyga. Taigi reikėtų atsisakyti „tradicinio“ (žinojimą „idealizuojančio“) įsivaizdavimo, kad žinojimas egzistuoja savotiškame socialiniame vakuume, t. y. kad jis „<...> egzistuoja tik ten, kur laikinai negalioja valdžios santykiai, ir kad jį galima gausinti tik palikus nuošaly valdžios įsakymus,

reikalavimus ir interesus“ (Foucault 1998; 37). Taigi valdžia gamina žinojimą, tačiau sudaro jam palankias sąlygas ne vien todėl, kad jis tarnauja jos tikslams arba yra jai naudingas. Kaip pastebi M. Foucault, šis sąryšis yra abipusis: „<...> valdžia ir žinojimas vienas kitą implikuoja, kad nėra valdžios santykių, kurie neformuotų atitinkamo žinojimo lauko, ir nėra žinojimo, kuriame neglūdėtų ir kuris tuo pat metu neformuotų atitinkamų valdžios santykių“ (Foucault 1998; 37). Šiame kontekste valdžia pristatoma kaip tam tikra strategija, kuri dominuodama numato savo funkcionavimo metodus, taktikas ir veikimo mechanizmus. Taigi galia grindžiama žinojimu ir pati juo naudojasi. Kita vertus, galia reprodukuoja žinojimą, formuodama jį, atsižvelgiant į savo anoniminius tikslus. Ji sukuria savo pačios panaudojimo laukus per žinojimą, taigi, jis niekada nėra neutralus, kadangi lemia jėgos santykius. Galios veikimo principui būdingas nuolatinis stebėjimas, informacijos rinkimas ir kūno valdymas, siekiant paversti jį paklusniu ir naudingu (taip pat – ir ekonomiškai). Tai dar vienas iš aspektų, apibūdinančių glaudžią valdžios ir žinojimo sąsają.

Tačiau, jeigu M. Foucault pateikia anoniminės galios koncepciją, tai konflikto teorijos atstovai kalba apie visuomenės socialinę ir politinę nelygybę, t. y. kad įvairios socialinės grupės, iš kurių sudaryta visuomenė, savo interesų patenkinimo ir įgyvendinimo neretai siekia kitų grupių gerovės sąskaita. Socialinis konsensusas aiškinamas kaip laikinas būdas galiai visuomenėje palaikyti. Šioms teorijoms yra artimesnė H. Mannheimo pateikta žinojimo koncepcija, kuri jį supranta kaip kognityvines ir normatyvines prielaidas apie pasaulį. Toks žinojimas remiasi ne konkrečiais žinojimo gamybos metodais (pavyzdžiui, mokslinėmis įrodinėjimo taisyklėmis), bet apima įsitikinimus, grindžiamus skirtingo pobūdžio įrodymais, gaminamais skirtinguose visuomenės sektoriuose – visuomenės informavimo priemonėse, politiniuose debatuose, profesiniuose susitikimuose, moksliniuose tyrimuose ir kasdieniame gyvenime (Savelsberg 1994; 912). Šio darbo kontekste paminėtina ir kita H. Mannheimo idėja, kad valstybė yra žinojimo apie nusikaltimus šerdis, kadangi pagrindinį jos objektą – nusikaltimus – apibrėžia

baudžiamasis įstatymas (Mannheim 1946). Taigi žinojimas glaudžiai susijęs su visuomenės struktūrinėmis galiomis. Tokiu būdu politiškai organizuotoje visuomenėje socialinė kontrolė, kartu ir socialinis nusikaltimų tikrovės konstravimas, yra politinis veiksmas. Kitaip sakant, žinojimas apie nusikaltimus yra neatskiriamas nuo socialinės kontrolės klausimų ir jų politinės prigimties.

Garsus amerikiečių kriminologas, konflikto teorijos atstovas R. Quinney pabrėžia, kad siekti savo interesų įgyvendinimo gali tik organizuotos grupės, turinčios įtakos politikai. Priešingu atveju grupių tikslai tiesiog netaps „privalomais“ visuomenei (Dobryninas, Sakalauskas, Žilinskienė 2008; 143). Taigi konfliktą visuomenėje lemia socialinių grupių konkurencija dėl galios. Pavyzdžiui, socialinių problemų identifikavimas ir iškėlimas leidžia tas problemas valdyti, dėl to tarp skirtingų galios grupių visuomenėje neretai kyla konfliktų (Dobryninas, Sakalauskas, Žilinskienė 2008; 136). Minėtoji kova vyksta dėl teisės apibrėžti problemą, nes problemą konceptualizuojanti grupė faktiškai ją pasisavina ir gauna teisę ją valdyti, kontroliuoti, nurodyti „tinkamus“ būdus ją spręsti ir taip tenkinti savo interesus. Taigi konstruodamos tikrovę, kuria visuomenė įtiki, galią turinčios grupės legitimuoja savo buvimą valdžioje.

Konflikto teorijos šalininkų teigimu, socialinis nusikaltimų tikrovės konstravimas politiškai organizuotoje visuomenėje yra ne kas kita kaip politinis veiksmas, subtili puikiai užmaskuota socialinės kontrolės ir kartu minties kontrolės forma (Quinney 2004; 304). R. Quinney teigia, kad formuodami baudžiamąją teisę, galingieji visuomenės segmentai apsaugo ir išsaugo savo pačių interesus – kuo didesnis interesų konfliktas tarp visuomenės segmentų, tuo didesnė tikimybė, kad galingieji segmentai ims formuluoti nusikaltimų sampratą. Taigi prieš individus iškyta socialiai sukonstruota, teoriškai pagrįsta ir politiškai jautri nusikaltimo koncepcija. Apskritai, R. Quinney kriminalinės tikrovės konstravimą vadina tikrovės politika, kurią vykdo esantieji valdžioje. Socialinės nusikaltimų tikrovės pobūdį nusako būtent tos kriminalinės sampratos, kurios atstovauja galingųjų visuomenės segmentų interesams. Savo ruožtu

individai, priimdami ir tikėdami ta tikrove kaip vienintele teisinga, suteikia galingiesiems valdžią siekti savo tikslų ir interesų. Būtent todėl, R. Quinney teigimu, įvairios socialinės grupės (tiek privačios, tiek valstybinės) siekia dalyvauti konstruojant kriminalines sampratas, turinčias įtakos oficialiai valstybės vykdomai politikai. Šių grupių atstovai, pasinaudodami savo profesiniu žinojimu ir akademinio diskursu, „iš viršaus“ formuoja tam tikrų socialinių reformų strategijas, tokiu būdu skatindami pokyčius tose srityse, kurios naudingos ne tik politikai, bet ir jų grupės profesinės veiklos plėtotei. Kitaip sakant, viena vertus, žinojimą mobilizuoja valstybė, pavyzdžiui, įsipareigodama užtikrinti socialinę tvarką, o kita vertus – skirtingos ekspertų grupės, kurioms politikai deleguoja užduotis dėl socialinės tvarkos palaikymo mechanizmų kūrimo ar tobulinimo, siekdamos galios, visuomeninio statuso arba tiesiog karjeros, monopolizuoja įtakos sferas (Zdanevičius 2001; 34–5).

Pastebėtinas ir dar vienas santykio tarp žinojimo ir valdžios aspektas: žinojimas ir jo gamyba rizikos visuomenėje turi vieną esminių funkcijų – žinojimas turi parodyti tam tikro socialinio veiksmo efektyvumą, tai lemia jo formą ir turinį. Į žinojimą ir informaciją orientuojami naujieji valdymo metodai turi pagerinti arba įrodyti valdymo efektyvumą. Tokio pobūdžio žinojimas dažniausiai turi kiekybinę išraišką ir sutelkiamas į įvairius matuojamus objektus (Walters 2003; 5).

Šiame kontekste paminėtina M. Foucault mintis, kad valdžios mechanizmai kuria efektyvius žinių kūrimo ir kaupimo mechanizmus (priežiūros, kontrolės mechanizmus, mokslinio tyrimo procedūras ir kt.). Sociologo teigimu, socialinė kontrolė visuomenėje vykdoma remiantis „normalizavimo“ politikos gairėmis, o „normalizavimas“ yra ne kas kita kaip galios įrankis, sukuriantis tam tikras elgesio normas, už kurių nepaisymą individas gali būti baudžiamas. Norvegų kriminologas N. Christie tai vadina deviacijos kontrolės pramone: nusikaltimų, įvairių deviacijos formų kontrolė laikoma verslu, „išlaikančiu“ įvairias vyriausybinės, nevyriausybinės organizacijas ir socialines ir profesines grupes,

tarp jų – ir kriminologus (Christie, 2000). Kitaip sakant, vieną didžiausių pavojų visuomenei kelia ne deviacija ir jos kontrolės problemos, o jos diskursas ir jo apibrėžimas, stokojantis kritinės analizės.

Paminėtina kita svarbi M. Foucault koncepcija – „(i)valdymas“ (angl. *governmentality*), kuri plačiaja prasme naudojama siekiant išanalizuoti, kaip valdomi ir administruojami individai ir jų grupės (Foucault 1991). Šiuo terminu jis pakeitė ankstesnę galios ir žinojimo koncepciją ir nurodė specifinį valdymo mentalitetą. Naujasis terminas tampa savotiška schema, padedančia atskleisti, kaip probleminama ir kontroliuojama nusikaltimų ir kriminalinė justicijos tematika. Jis gali būti suvokiamas kaip būdas, kuriuo valdžia stengiasi gaminti piliečius, labiausiai atitinkančius tų valstybių politines strategijas, ir kaip organizuotos praktikos, per kurias yra valdomi subjektai. Taigi „(i)valdymas“ nurodo į įvairius procesus, taktikas, procedūras, strategijas, skirtas kontroliuoti, reguliuoti, formuoti, įvaldyti arba naudoti valdžią tam tikroje erdvėje.

M. Foucault teigė, kad galios ir žinojimo sąryšis sukuria ir legitimuoja „tiesos režimus“. Šiuo atveju žinojimas, sujungtas su galia, nurodo į tiesos autoritetingumą (Hall 1997; 49). J. Habermasas savo knygoje „Modernybės filosofinis diskursas“ rašė, kad M. Foucault teorijoje tiesos koncepcija įgauna „klastingo atmetimo mechanizmo“ funkciją, taip ji kontroliuoja diskurso ribas ir eliminuoja nepageidaujamus jo elementus (Habermas 2002; 121).

1.2.2. Diskursas ir socialinė tikrovė

Tarp įvairiausių diskurso apibrėžimų šiame darbe termino „diskursas“ vartoseną yra artimesnė M. Foucault tradicijai. Kitaip sakant, diskursas suprantamas kaip institucionalizuotas kalbėjimo būdas, reguliuojantis ir įtvirtinantis veiksmą, ir tuo būdu disponuojantis ir naudojantis galią. Taigi diskursai turi galios visuomenėje, kadangi jie institucionalizuoja, legitimuoja ir reguliuoja kalbėjimo, mąstymo ir veikimo būdus. Jie ne tik ir ne tiek atspindi tikrovę, kiek formuoja ir įgalina socialinę tikrovę. Jie yra būtina jos egzistavimo sąlyga. Diskursai tokiu būdu gali

būti suvokiami kaip materialiai tikrovė *sui generis*. Jie nėra mažiau materialūs nei „reali“ tikrovė, nėra pasyvios medijos, į kurias išspaudžiama tikrovė. Jie yra visiškai validžios tikrovės, egzistuojančios kartu su kitomis socialinėmis tikrovėmis (Link; Jager, Maier; Wodak, Meyer 2010; 36). Tokiu būdu negalima redukuoti diskurso į „iškreiptą sąmonę“ arba iškreiptą pasaulio vaizdą, kaip tą daro kai kurie ortodoksinės pakraipos marksistai su ideologijos kritika (Jager, Maier; Wodak, Meyer 2010; 34). Jis nėra „vien ideologija“, diskursas kuria subjektus ir tikrovę. Jis yra materialiai tikrovė pati savaime, kurią galėtume konceptualizuoti kaip socialinius gamybos būdus.

Diskursai determinuoja tikrovę, tačiau visada įterpdami aktyvius subjektus į socialinius kontekstus kaip diskursų bendrakūrėjus ir bendraveikėjus. Savo ruožtu subjektai įstengia atlikti šiuos vaidmenis, kadangi yra įtraukti į diskursą ir tuo būdu savo dispozicijoje turi atitinkamą žinojimą. Todėl bet kokio diskurso analizė yra ne tik prasmų paskirstymo, bet ir nuolatinio tikrovės kūrimo per diskursą, perteikiamą aktyvių subjektų, analizė. Teigtina, kad tikrovė yra prasminga savo egzistavimu tiek, kiek žmonės, kurie patys yra įsitraukę į diskursus ir yra jų sudaryti, jai priskiria prasmų. Kitaip sakant, jeigu žmonės daugiau nepriskiria tos pačios prasmės objektui, jis kinta arba netenka savo prasmės.

Tačiau M. Foucault šiuo atveju pabrėžia, kad diskursas įgyja galios tik institucijų dėka. Kartu viena iš institucijų funkcijų yra parodyti, kad diskursas prisilaiko įstatymų tvarkos. Siekdamos suvaldyti diskurso nenuspėjamumą ir išvengti jo „gąsdinančio materialumo“, visuomenės turi jo gamybos kontrolės, atrankos, organizavimo ir perskirstymo priemones. Viena tokių – pašalinimo procedūros, iš kurių įprasčiausia yra draudimas – draudimas kalbėti tam tikromis temomis, esant tam tikroms aplinkybėms, kalbėti bet kokiems asmenims. Taigi skirtini trys pagrindiniai draudimo tipai: objekto tabu, aplinkybės ritualas ir privilegijuota kalbančiojo teisė, kurie persipina ir formuoja savotišką „sietą“, kuris nuolat kinta ir darosi vis sudėtingesnis. Šiuo atveju taikomi draudimai atkleidžia

diskurso sąsajas su troškimu ir valdžia, o būtent – jis ne vien atskleidžia arba nuslepia troškimą, bet kartu ir yra jo objektas, t. y. dėl ko kovojama, valdžia, kurios siekiama. M. Foucault teigimu, šiuolaikiniame pasaulyje šis „sietas“ labiausiai sutankėjęs politikos ir seksualumo srityse, su jose vis atsirandančiai „tamsiais langeliais“: „<...> tarytum diskursas, užuot funkcionavęs kaip skaidrus arba neutralus elementas, kuriame seksualumas nutramdomas, o politika numalšta, būtų ta vieta, kur skleidžiasi, beje, ypač palankiomis sąlygomis, kai kurios labiausiai bauginančios jo galios“ (Foucault 1998b; 8).

Kitas egzistuojantis pašalinimo būdas – perskyrimas ir atmetimas – proto ir beprotybės priešprieša. Dar viduramžiais bepročio diskursas negalėjo egzistuoti kaip kiti diskursai. Bepročio žodis (jį arba atmesdavo, arba traktuodavo kaip slaptą tiesą), griežtai tariant, neegzistavo, o jo diskursas buvo prilyginamas triukšmui. Savo ruožtu dabartiniu laikotarpiu bepročio (arba „iškrypėlio“, kuriam priskiriama „nenormalumo“ etiketė) žodis nebesuvokiamas kaip negaliojantis arba niekinis, į jo šneką yra įsiklausoma. Tačiau, M. Foucault teigimu, tai visiškai neįrodo, kad ankstesnė perskyra nebegalioja. Ši perskyra nėra sunaikinta, tiesiog pasikeitė jos veikimo mechanizmas, kryptis, pasitelkiamos kitos institucijos, ir atitinkamai sulaukiama kitokių padarinių (Foucault 1998b; 10).

Trečia pašalinimo procedūra – teisingo-klaidingo priešybė. Remiantis M. Foucault, diskurso viduje teisingo ir klaidingo teiginio (arba nusikalstamo-nenusikalstamo veiksmo) atskyrimas neatrodo nei sutartinis, nepastovus, institucionalizuotas, nei prievartinis. Tačiau, jeigu istoriškai pažvelgtume, kaip diskursuose reikėsi valia tiesai, t. y. kokia perskyra nulemia individų valią žinoti, galima pamatyti kažką panašaus į istorišką, kintančią, instituciškai varžančią pašalinimo sistemą (Foucault 1998b; 11).

Istorišką šios perskyros kintamumą M. Foucault iliustruoja, pateikdamas VI a. Graikijos pavyzdį, kuomet teisingas diskursas (veiksmingas ir vertingas) buvo tas, kuris buvo gerbiamas ir kurio buvo bijoma. Tokiam diskursui reikėjo paklusti, jis pagal atitinkamą ritualą buvo ištariamam turinčiojo tam teisei. Šis

diskursas ne tik pranešdavo, kas įvyks, bet kartu tuos įvykius ir paskatindavo. Tačiau su laiku (po šimtmečio) keitėsi teisingo diskurso suvokimas – tiesa jau nebe priklausė nuo tuo, kas diskursas yra arba ką daro, bet nuo to, ką jis sako. Akcentas iš ritualizuoto teisėto akto perėjo į pasakymo prasmę, formą, objektą ir sąveiką su referentu (Foucault 1998b; 11).

Nubrėžusi bendruosius valios žinoti kontūrus, ši perskyra ir toliau kito. Pavyzdžiui, su esminiais pokyčiais moksle atsirasdavo ir naujos valios tiesai formos. Visuomenėje valią tiesai atgamina joje „<...> *paplītę žinojimo panaudojimo būdai, jam suteikiama vertė, jo paskirstymo, perskirstymo ir iš dalies priskyrimo formos*“ (Foucault 1998b; 13). Kartu pabrėžiama, kad kaip ir už kitų pašalinimo sistemų, už valios tiesai irgi stovi eilė institucijų.

Kalbant apie minėtų trijų pašalinimo sistemų sąsajas, viena esminių yra ta, kad uždraustas žodis ir proto ir beprotybės priešprieša nuolat virsdavo trečiaja – valia tiesai, tokiu būdu jas kažkiek modifikuojant (o ilgainiui persmelkiant) ir pagrindžiant. Taigi tiesa iškyla kaip vertybė, turtas, jėga, tačiau visiškai nežinoma lieka už jos slypinti tiesą gaminanti ir kitus diskursus šalinanti sistema – valia tiesai, kurios pėdsakų galime matyti, pavyzdžiui, tiesai teisinant draudimus arba atskiriant protą nuo beprotybės.

1.2.3. Diskursas ir galia

Diskurso ir galios santykis yra dvilypis: viena vertus, reikia išskirti diskurso galią, o, kita vertus, – jo subordinaciją. Galią diskursui suteikia tai, kad diskursai apibrėžia „teigiamus“ ir „teisingus“ sakytinus teiginius, kas kartu nurodo į eilę draustinų nesakytinų teiginių (Jager, Maier; Wodak, Meyer 2010; 37). Kaip ir žinojimas, diskursai lemia būdus, kuriais visuomenė interpretuoja tikrovę ir organizuoja tolimesnes diskursyvias ir nediskursyvias praktikas, t. y. tolimesnį kalbėjimą, galvojimą ir veikimą. Skirtinas dvejopas diskurso poveikis visuomenei. Pirma, kalbant, pavyzdžiui, apie socialinės nusikaltimų tikrovės konstravimą viešajame diskurse, pažymėtina, kad diskursai formuoja individualią ir masinę

sąmonę ir tuo būdu apima individualius ir kolektyvinius subjektus. Antra, kadangi sąmonė nulemia veiksmą, diskursai nulemia žmogiškąjį veiksmą, kuris eigoje sukuria materializacijas. Tokiu būdu diskursai vadovauja individualiam ir kolektyviniam tikrovės kūrimui. Taigi viešasis diskursas turi galios, kadangi jie neša ir perduoda žinojimą, kuriuo remiasi individų kolektyvinė ir individuali sąmonė. Šis žinojimas yra individualaus ir kolektyvinio, diskursyvaus ir nediskursyvaus veiksmo pagrindas, formuojantis tikrovę.

Analizuojant diskurso galios įtakas, svarbu atskirti teksto daromą poveikį nuo diskurso įtakos. Tekstas savaime turi minimalų poveikį, kuris yra sunkiai apčiuopiamas ir dar sunkiau įrodomas. Savo ruožtu diskursas su savo atsikartojančiu turiniu, simboliais ir strategijomis, formuoja ir įtvirtina žinojimą, tokiu būdu turėdamas ilgalaikį poveikį socialinei tikrovei. Svarbus yra ne pavienis tekstas, filmas, nuotrauka ir pan., bet pastovus teiginių kartojimas. Filologas V. Klempereris atskleidė šį mechanizmą XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, kuomet analizavo nacistinę kalbą. Išanalizavęs Trečiojo reicho kalbą, jis pareiškė, kad fašistų kalba veikia kaip nuolatinis mažų arseno dozių išvirkšimas, kuris savo nuodingąjį poveikį atskleidžia tik ilgai (Jager, Maier; Wodak, Meyer 2010; 38).

Kalbant apie diskurso subordinaciją, pažymėtina, kad skirtingi individai ir jų grupės turi skirtingas galimybes daryti įtaką. Tačiau nė vienas jų negali ignoruoti diskurso dominavimo, kaip ir nė vienas jų neturi pilnos diskurso kontrolės. Diskursai yra virš individo. Tokiu būdu M. Foucault diskurso teorija ginčija autonomiško subjekto egzistavimą, tačiau jo neatmeta.

Individai visi kartu dalyvauja diskurso konstravime, tačiau nė vienas atskiras individas arba individų grupė nekontroliuoja diskurso arba tikslingai nesiekia jo galutinio rezultato. Besirutuliodami, diskursai pradeda gyvuoti savarankiškai. Jie neša daugiau žinojimo negu subjektas žino ir suvokia. Remiantis M. Foucault, žmonės žino, ką jie daro, kaip ir dažniausiai – kodėl jie tai daro. Tačiau jie nežino – ką daro tai, ką jie daro (Jager, Maier; Wodak, Meyer

2010; 38). Taigi diskursų galios įtaka nebūtinai turėtų būti interpretuojama, kaip tam tikro individo arba grupės sąmoningas ir manipuliacinis ketinimas, kadangi gali egzistuoti skirtumas tarp kalbėtojo tikslų panaudojant tam tikrą diskursą ir jų socialinių padarinių (Burr; Jager, Maier; Wodak, Meyer 2010; 39). Visgi pripažintina, kad ilgainiui galingos politinės ir kitos organizuotos socialinės grupės, pavyzdžiui, disponuodamos privilegijuotu priėjimu prie masinių medijų kanalų arba didesnių ekonominių resursų, gali sukelti pokyčius diskurse. Tuo būdu diskurso struktūrai įgimtas pašalinimo formas gali praplėsti tam tikros institucinės aplinkybės.

1.3. Socialinis kriminalinės tikrovės konstravimas

Ankstesniuose darbo skyriuose jau buvo aptarta, kad mikro lygmenyje socialinis tikrovės konstravimas susijęs su žmogaus įgytu žinojimu, supažindinamomis idėjomis ir būdais, kuriais jis atrenka ir interpretuoja informaciją, pritaikant ją prie savo formuojamo pasaulio. Žmogus elgiasi atsižvelgiant į jo kuriamos tikrovės apibrėžimus.

Remiantis socialinio konstrukcionizmo perspektyva, individai kuria tikrovę – pasaulį, kuriuo egzistavimu jie tiki ir yra tikri, remdamiesi asmenine patirtimi ir žinojimu, gaunamu iš socialinės sąveikos. Kartais šis procesas yra gana greitas (pavyzdžiui, moralinės panikos atveju), kartais – atspindi lėtą visą gyvenimą trunkantį konstravimo procesą. Nors šis procesas yra bendras visiems, jo galutinis rezultatas, t. y. kiekvieno asmeninė tikrovės idėja, gali turėti labai individualius elementus.

Socialinis konstrukcionizmas traktuoja žinojimą kaip socialiai kuriamą žmonių. Jis susitelkia ties žmogiškais santykiais ir būdais, kuriais jie daro įtaką žmonių tikrovės suvokimui. Toks žinojimas apie pasaulį neprivalo atspindėti „objektyvios“ tikrovės. Šiuo atveju didelė svarba yra teikiama bendroms prasmėms, kuriomis dalijasi individai (Surette 2011; 30). Bendros prasmės yra aktyvių, kooperatyvių socialinių santykių išdava ir gali, bet nebūtinai turi būti

pririštos prie „objektyviai“ matuojamų pasaulio sąlygų. Taigi žmonės „nebyliai“ sutinka matyti pasaulį tam tikru būdu.

Sukonstruotos tikrovės egzistavimas tiesiogiai nepriklauso nuo jos objektyvaus empirinio validumo, bet yra nulemtas kintančių kultūrinių tendencijų ir socialinių jėgų. Pasaulis gali būti vienos būklės, tačiau žmonės gali tikėti, kad padėtis yra kitokia, ir elgtis, atsižvelgiant į savo įsitikinimus. Tam tikros socialinės sąlygos vienu laikotarpiu gali tapti pagrindinėmis socialinėmis problemomis, o vėliau – nuslūgti, net nepakitus fizinėms aplinkybėms. Pavyzdžiui, nusikaltimų problemos atveju tam tikras socialinis elgesys ne tik gali būti kriminalizuojamas arba dekriminalizuojamas, nepriklausomai nuo viktimizacijos arba kriminogeninių rodiklių pokyčių.

1.3.1. Socialiniai žinojimo apie nusikaltimų tikrovę šaltiniai

Kalbant apie žinojimo apie nusikaltimų tikrovę konstravimą, svarbu suvokti šio žinojimo šaltinius. Žmonės gauna žinojimą iš keturių pagrindinių šaltinių: asmeninės patirties, reikšmingų kitų (šeimos, bendraamžių, draugų – visa tai priskirtina vadinamajai pokalbių tikrovei), kitų socialinių grupių ir institucijų (mokyklų, bažnyčios, valstybinių institucijų, sąjungų ir kt.) ir masinių medijų. Taigi be asmeninės patirties individai sužino ir apibrėžia tikrovę, remdamiesi kitų patirtimis, o nusikaltimų tikrovės atveju, didžiąja dalimi – vaizdiniais, randamais masinėse medijose. Socialinio tikrovės konstravimo teorijoje išskirtinos trys tikrovės rūšys: patirama tikrovė, simbolinė tikrovė ir socialiai konstruojama tikrovė (Surette 2011; 30).

Patirama tikrovė

Pirmasis žinojimo šaltinis – žmogaus betarpiškai patirama tikrovė – tai yra visi įvykiai, kurie „mums“ atsitinka. Žinojimas, gaunamas iš betarpiškai patiriamo pasaulio yra palyginti ribotas, tačiau turi didelės įtakos individo konstruojamai tikrovei. Pavyzdžiui, individuali viktimizacija turi didžiausią poveikį individo

požiūriui dėl konkrečių nusikaltimų pavojingumo. Tyrimai taip pat rodo, kad formuojant požiūrį į policiją, tiesioginė ir šnekamoji realybė kaip žinojimo šaltinis žmonėms yra žymiai svarbesnė negu masinės medijos (Surette 2011; 31). Kartu pažymėtina, kad betarpiškas nusikaltimų tikrovės patyrimas nėra paplitęs žmogaus patyrimo struktūroje. Šiuo atveju paplitęs yra priėjimas prie simbolinės tikrovės.

Simbolinė tikrovė

Minėti trys žinojimo šaltiniai – kiti žmonės, institucijos ir masinės medijos – dalijasi savo žinojimu simboliškai ir kartu sudaro individo simbolinę tikrovę. Visi įvykiai, kurių dalyviais individams neteko būti, bet kurie, jų įsitikinimu, įvyko, visi faktai apie pasaulį, kurių jie asmeniškai nerinko, bet tiki jų teisingumu, visi tie dalykai, kurių jie nematė, bet kurių egzistavimu tiki, sudaro simbolinę realybę. Taigi žinojimas šiuo atveju yra žinojimas ne apie tikrovę *per se*, bet apie simbolinę tikrovę. Tiek patirtas, tiek simbolinis žinojimai gali suformuoti individo požiūrį į realybę. Šios idėjos pritaikytinos ir kalbant apie nusikaltimų tikrovę. Pavyzdžiui, kiek pedofilų individui teko sutikti realiame gyvenime? Daugelis, turbūt, atsakytų – nė vieno. Tačiau, jeigu žmonių paprašytų išvardinti tam tikras bendriausias pedofilų charakteristikas, tikriausiai beveik kiekvienas sugebėtų pateikti „teisingą“ atsakymą. Toks atsakymas remtųsi išskirtinai turimu žinojimu apie simbolinę tikrovę. Pastebėtina, kad beveik viskas, kuo individai tiki apie pasaulį, ateina iš simbolinės tikrovės. Kartu pažymėtina, kad formuojant simbolinę tikrovę, pažengusiose industrializuotose visuomenėse dominuoja masinės medijos, nusverdamos individo ribotą žinojimą, gaunamą iš patiriamos tikrovės, ir informaciją apie simbolinę tikrovę, gaunamą iš kitų žmonių ir institucijų (Surette 2011; 31–2). Kadangi didelė dalis socialinio žinojimo gaunama simboliškai per masines medijas, ypač akademiniam diskurse egzistuoja susirūpinimas masinių medijų gaminamos produkcijos turiniu. Kriminalinio žinojimo distribucijos procese masinės medijos užima vieną pagrindinių pozicijų.

Taigi, kas yra ir kaip visuomenėje suvokiami nusikaltimai ir kriminalinė justicija, didžiaja dalimi apibrėžia masinių medijų turinys.

Socialiai konstruojama tikrovė

Žinojimai, kuriuos individai gauna iš betarpiškai patiriamos ir simbolinės tikrovių, susijungdami, leidžia kiekvienam konstruoti savo pasaulį. Tokiu būdu vyksta socialinis tikrovės konstravimas, kurią kiekvienas individas suvokia kaip „tikrą“ pasaulį, t. y. tiki, kad jis yra būtent toks. Ši subjektyvi tikrovė tam tikru mastu skiriasi tarp individų, nes skiriasi jų patiriamos tikrovės ir tai, koki žinojimą jie pasiima iš simbolinės realybės. Tačiau individai, turintys priėjimą prie vienodo žinojimo ir dažnai venas su kitu sąveikaujantys, linkę susitarti ir konstruoti panašias socialines tikroves. Tokiu būdu socialiai konstruojama subjektyvi tikrovė, nukreipianti socialinį elgesį. Žmonės elgiasi atsižvelgiant į tai, koks jų įsitikinimu yra pasaulis. Nusikaltimų tikrovės atveju masinės medijos yra vienas svarbiausių šaltinių, apibrėžiančių šią tikrovės dalį daugeliui žmonių.

1.3.2. Socialinės nusikaltimų tikrovės apibrėžimas

Amerikiečių kriminologas R. Quinney siūlo kriminalinės tikrovės apibrėžimus nagrinėti šiais pjūviais: socialinė reakcija į nusikaltimus, kriminalinės tikrovės apibrėžimų sklaida, socialiniai tipai nusikaltimo pasaulyje, visuomenės požiūris į nusikaltimus ir nusikaltimų kontrolę (Quinney 2004; 277). Visi šie nusikaltimų reiškinio suvokimo ir žinojimo apie jį konstravimo aspektai turi įtakos kriminalinių apibrėžimų ir elgesio modelių formavimuisi visuomenėje. Taigi, remiantis pateikta schema, toliau darbe aptariami esminiai kriminalinės tikrovės konstravimo aspektai.

Socialinė reakcija į nusikaltimus

Visuomenės reakcija į nusikaltimus yra tiek nusikaltimų socialinės tikrovės produktas, tiek ir nusikaltimų suvokimo konstravimo šaltinis. Kitaip sakant, be

socialinės nusikaltimų tikrovės nebūtų ir reakcijos į nusikaltimus. Tačiau kartu reakcijos, sukeltos atsakant į nusikaltimus, kuria socialinę nusikaltimų tikrovę. Reaguodami į juos, individai formuoja ir įtvirtina atsako modelius ateičiai.

Reakcija į nusikaltimus traktuojama kaip savaime suprantama ir spontaniška, tačiau nereikėtų pamiršti, kad ją lemia konkretus socialinis ir kultūrinis kontekstas. Socialinė reakcija yra socialiai struktūruota ir modeliuojama atsižvelgiant į esančią normų sistemą. Kiekvienoje visuomenėje egzistuoja daugybė „reaguojančių normų“, kurios nusako, kaip turėtų būti reaguojama į konkrečias situacijas, ir nurodo kas ir kaip šias reakcijas turėtų kontroliuoti. Remiantis R. Quinney, daugelyje socialinių sričių daroma takoskyra tarp teisinės ir už teisės ribų esančių reakcijų. Pavyzdžiui, už baudžiamojo įstatymo pažeidimą numatytos įvairios formalios sankcijos, kurios savo ruožtu yra administruojamos remiantis įstatymo nustatytais procedūromis. Teisinės reakcijos, nurodomos Baudžiamajame kodekse, diferencijuojamos priklausomai nuo bylų rūšių, kurios skiriasi pagal naudojamų sankcijų tipus ir reakcijų skyrimo ir administravimo nuoseklumą. Kartu teisės pažeidimas sulaukia ir neformalių sankcijų, galinčių pasireikšti tokia visuomenės reakcija kaip stigmatizavimu arba atsisakymu asmenį įtraukti į darbo rinkos santykius. Pažymėtina, kad „reaguojančios normos“ nėra bendros visai visuomenei, tačiau skiriasi priklausomai nuo socialinių segmentų. Šie skirtumai labiausiai išryškėja neteisinės reakcijos atvejais, kuriai ypatingos įtakos turi „socialiai reaguojančios“ charakteristikos: amžius, lytis, etniškumas, religija, socialinė padėtis, išsilavinimas, profesija ir kt. (Quinney 2004; 279). Taigi teisinės ir neteisinės reakcijos nėra socialiai vientisos, bet atspindi segmentinę visuomenės organizaciją.

Kartu pažymėtina, kad socialinės reakcijos normatyviai modeliuojamos atsižvelgiant į pažeidimo rūšį, asmenines ir socialines pažeidėjo charakteristikas, socialinę pažeidimo vietą, kiek buvo pažeistos kitos socialinės normos ir kt. Kartu pastebėtina, kad požiūris į teisės pažeidimus ir pažeidėjus skiriasi ne tiek atsižvelgiant į vidines nusikalstamo veiksmo savybes, kiek į tikimybę, kad šis

veiksmas yra paties stebėtojo socialinės tikrovės dalis. Pavyzdžiui, pažeidęs įstatymą, asmuo gali iš naujo apibrėžti tam tikrą tikrovės dalį pasitelkęs racionalizaciją. Šiuo atveju jo požiūris gali kisti ir virsti tam tikra deviacinio elgesio tolerancija arba baudžiamumo atmetimu. Šios suvokimo modifikacijos kartu priklauso nuo to, kiek tam tikras nusikaltimas baugina patį individą arba grupę, kurios narys jis yra (Morris; Quinney 2004; 280). Visa tai lemia reakcijų (teisinių ir neteisinių) raiškos būdus ir jų reguliarumą (Quinney 2004; 278). Taigi visos socialinės reakcijos ir elgesio formos turėtų būti suvokiamos remiantis jų socialiniu modeliavimu ir kultūriniu reguliavimu.

Remiantis socialinio konstrukcionizmo teorine perspektyva, individo atsakui į nusikaltimą taip pat įtakos turi jo turimas žinojimas (pobūdis ir mastai) apie nusikaltimus ir jų prasmės suvokimas. Individai turi skirtingą žinojimą apie įstatymų egzistavimą ir jų esmę visuomenėje (Segerstedt; Quinney 2004; 279). Taigi reakcija į visa tai, kas susiję su nusikaltimais (nusikalstamą elgesį, pažeidėjų kontrolės, įstatymo vykdymo ir kt. klausimus), pirmiausia, remiasi turimu žinojimu apie kriminalinę tikrovę.

Taip pat pažymėtina, kad socialinės reakcijos turėtų būti vertinamos atsižvelgiant į istoriškai susiformavusį kultūrinį kontekstą. Manoma, kad ankstyvieji religiniai deviacijos vaizdiniai ir dabar atsispindi daugelyje reakcijų į nusikaltimus (Erikson; Quinney 2004; 280). Šiuo požiūriu bet koks nusikaltimas yra veiksmas, pažeidžiantis gamtos simetriją ir tvarką. Remiantis šia teologine doktrina, nusikaltėlis priskiriamas amžino „nepritapėlio“ ir „pašaliečio“ kategorijai, kuriam buvo lemta priešintis socialinei tvarkai išitraukiant į nepriimtinas veiklas. Taigi puritoniškos teorijos remiasi esmine prielaida, kad augdami ir susidurdami su įvairiomis gyvenimo patirtimis, žmonės iš esmės nesikeičia. Jeigu žmogus savo atšiauriu būdu ir deviaciniu elgesiu neteikdavo vilčių dėl galimo pasikeitimo ir atsivertimo į doros kelią, bendruomenė nebuvo linkusi švaistyti resursų, bandydama pakeisti arba pataisyti jo būdą. Jis buvo priskiriamas deviantų klasei ir iš jo nebuvo tikimasi jokių teigiamų pokyčių

(Erikson; Quinney 2004; 280). Puritoniškas paveldas tebėra dalis viešosios ir teisinės reakcijos į nusikaltimus. Nusikaltėlio įvaizdis vis dar remiasi įsitikinimu dėl žmogiškosios prigimties nekintamumo. Sustiprindami šį įsitikinimą pozityvistinės kriminologijos prielaidomis, savo socialinėse reakcijose žmonės yra linkę priskirti pažeidėją atskirai klasei, tokiu būdu beveik nepalikdami individui galimybės po tam tikro laiko grįžti į „normalų“ socialinį gyvenimą. Daugelis yra įsitikinę, kad socialinių normų pažeidėjams būdingos rimtos charakterio ydos, kurių beveik neįmanoma įveikti. Galima išmokti galvoti ir priskirti tokius asmenis „ligonių“, o ne „nuodėmingųjų“ kategorijai, tačiau abi šios etiketės paklūsta tai pačiai logikai, nurodančiai, kad niekas, išskyrus rimtą pasikeitimą širdyje, dvasinį atsivertimą arba klinikinį gydymą negali išnaikinti tos „vidinės sėklos“, skatinančios individą elgtis deviaciniu būdu (Erikson; Quinney 2004; 281).

Kriminalinės tikrovės apibrėžimų sklaida

Individo socialinę tikrovę taip pat apima nusikaltimų apibrėžimai. Jų egzistavimas nurodo į vaizdinių apie nusikaltimo prasmę, nusikaltėlio prigimtį ir ryšį tarp nusikaltimų ir socialinės tvarkos visuomenėje perdavimą. Nusikaltimų tikrovės apibrėžimai yra konstruojami ir skleidžiami įvairiomis komunikacijos priemonėmis.

R. Quinney teigia, kad visuomenėje susiformavus bendrai kriminalinei mitologijai, nusikaltimų apibrėžimai pasklinda per visą populiaciją. Tarp svarbiausių nusikaltimų apibrėžimų sklaidos priemonių yra masinės medijos. Nusikaltimų nušvietimas laikraščiuose, per televiziją, o taip pat jų vaizdavimas kine turi įtakos ne tik individo įsivaizdavimui apie jų dažnumą, bet ir kriminalinių problemų interpretacijai. Viešoji nuomonė apie nusikaltimus verčiau atspindi kriminogenines tendencijas naujienose negu faktinius nusikaltimų rodiklius (Quinney 2004; 282). Pastebėtina, kad nusikaltimų pateikimas masinėse medijose sukuria konceptualią tikrovę, kuri tampa prasminga visuomenei, neretai išstumdama iš suvokimo bet kurias kitas egzistuojančias socialines nusikaltimų

tikroves. Kartu tarp skirtingų masinių medijų priemonių ir šaltinių egzistuoja kriminalinės informacijos pateikimo skirtumų. Medijos įvairiai ir neretai visiškai skirtingai pateikia informaciją apie ta patį nusikalstamą įvykį. Skirtumai gali pasireikšti ne tik faktinės informacijos pristatyme, bet ir pačioje įvykio nušvietimo stilistikoje. Pavyzdžiui, gali skirtis pristatomų naujienų emocionalumas, atsispindintis vartojamoje terminologijoje ir frazeologijoje, grafiniuose, garsiniuose efektuose ir kt. Taigi pati masinių medijų konstruojama tikrovė nėra homogeniška. Savo ruožtu suvokimas apie nusikaltimus gali priklausyti nuo to, kokį informacinį šaltinį individui teko skaityti, žiūrėti arba klausytis.

Visuomenės suvokimas apie nusikaltimus ir deviaciją dažniausiai konstruojamas ir skleidžiamas remiantis „naujienose“ pateikiama informacija. Kitaip sakant, šis suvokimas priklauso nuo to, kas laikoma kriminaline naujiena ir kokie yra jos atrankos kriterijai. Nusikaltimams masinėse medijose skiriamas ypatingas dėmesys, tačiau susirūpinimą labiau kelia tai, kad jų pateikimui atrenkami netipiški, sensacingi ir emocionalūs problemos aspektai. Selektiviai nušviesdamos kriminalines problemas, masinės medijos iškreipia kasdienį nusikaltimų pasaulį, atmesdamos jų rutinišką prigimtį. Būtent toks iškreiptas pasaulis daugeliui visuomenės narių tampa pagrindu konstruojant savo subjektyvias nusikaltimų tikroves (Quinney 2004; 284).

Analizuojant ryšį tarp masinių medijų ir individų požiūrio ir elgesio, kartu reikėtų atsižvelgti į socialiniame kontekste veikiančias socialines jėgas ir visuomeninius bei tarpasmeninius ryšius. Masinės komunikacijos tyrimai rodo, kad galimas masinių medijų poveikis priklauso nuo tarpasmeninių ir visuomeninių komunikacinių tinklų ir tokių kontekstualių aspektų kaip integracija į socialines grupes ir narystė jose (Katz; Quinney 2004; 284). Asmeniniai ryšiai turi įtakos individo masinių medijų teksto interpretacijai. Pastebėtina ir tai, kad masinė komunikacija, veikianti per mediatorius, sustiprina egzistuojančias koncepcijas.

Taigi individų kontaktas su masinių medijų medijuojamais kriminaliniais vaizdiniais skirtingai veikia individus, priklausomai nuo jų praeities patyrimų ir

turimų dabartinių ryšių. Pastebėtina, kad asmenys, turintys sąsajų su nusikalstamo elgesio modeliais, tikėtina, bus labiau paveikti kriminalinės informacijos ir vaizdinių pateikimo negu su jais nesusiję individai. Be to, masinių medijų poveikis gali būti visai nereikšmingas, kol neatsiranda ir neiškyla asmeninė problema arba specifinė socialinė aplinkybė. Taip pat pastebėtina, kad kontaktas su nusikaltimų vaizdiniais masinėse medijose praeityje gali suteikti pagrindo alternatyviai reakcijai ateityje (Quinney 2004; 285).

Apskritai, pažymėtina, kad mediacija būtų neįmanoma, jeigu konkretus vaizdinys neegzistuotų masinėse medijose, ir atitinkamai – visuomenėje. Specifinis nusikaltimų nušvietimo pobūdis masinėse medijose yra suvokimo apie nusikaltimus konstravimo šaltinis, kuris kartu remiasi visuomenėje egzistuojančiais nusikaltimų ir kriminalinės justicijos vaizdiniais.

Taigi masinėse medijose pateikiamos informacijos apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją supratimas kartu remiasi ankstesne informacija apie nušviečiamas situacijas ir reikalauja atitinkamų konceptualinių suvokimo rėmų ir scenarijų aktyvavimo ir taikymo. Kitaip sakant, socialinis kriminalinės tikrovės konstravimas medijose taip pat suponuoja iš anksto paruoštų konstrukcijų arba vadinamų konceptualinių suvokimo rėmų naudojimą, apimančių faktinius ir interpretacinius tvirtinimus apie nusikaltimų tikrovę ir su jais susijusias atitinkamas veiksmų strategijas. Nusikaltimų reiškinyje gali būti konstruojamas kaip socialinė, kriminalinės justicijos, ekonominė, individuali, seksualinė, rasinė, technologinė ir kt. problema. Savo ruožtu kiekviena šių konstrukcijų numato skirtingas politinių strategijų kryptis ir sprendimus.

Šiuo atveju faktiniai tvirtinimai nurodo į teiginius, kurie pretenduoja aprašyti pasaulį ir dažniausiai yra apie tai, kas įvyko, ir pateikiami kaip „objektyvūs“ faktai. Šie tvirtinimai taip pat naudojami įvykio kategorizavimui. Taigi faktiniai tvirtinimai apima aprašymus, kategorizavimą ir teiginius apie fizinio pasaulio sąlygų mastus ir prigimtį. Interpretaciniai tvirtinimai yra orientuoti į įvykių prasmę, siūlydami paaiškinimus, kodėl tam tikri faktiniai

tvirtinimai apskritai yra aprašomi, arba veiksmų kryptis (dažniausia viešosios politikos forma), kurių reikėtų imtis siekiant išspręsti problemas, aprašytas faktiniuose tvirtinimuose (Surette 2011; 35–6). Kartu šie tvirtinimai yra nukreipti į visuomenės narių įsitikinimus ir požiūrį apie tai, kokia, jų manymu, yra nusikaltimų problemos būklė, kokios tokios padėties priežastys ir sprendimai.

Vienas iš gana dažnai naudojamų būdų, pasitelkiančių faktinius ir interpretacinius tvirtinimus ir siekiančių, kad tam tikras socialinis konstruktas būtų pripažintas auditorijos, vadinamas „sujungimu“. Kitaip sakant, socialinio konstrukto objektas susiejamas su anksčiau sukonstruotomis problemomis: pavyzdžiui, pedofilijos problemą susiejant su kitomis jau žalingomis pripažintomis socialinėmis problemomis kaip nusikaltimai arba kriminalinės justicijos sistemos problemos. Tokiu būdu pabrėžiama ir padidinama reiškinio visuomeninė svarba ir susirūpinimas juo. Šiuo atveju praktikoje toks sujungimas dažniausiai pasireiškia tvirtinimais, kad konkretus elgesys turi būti kriminalizuotas, baudžiamoji atsakomybė sugriežtina ir pan., priešingu atveju, padaugės kitų nusikaltimų rūšių, pablogės situacija kitose problematiškose kriminalinės justicijos srityse. Nusikaltimo sujungimas su pavojumi ir nelaimėmis taip pat naudojamas socialinio konstravimo procese. Šiuo atveju nusikaltimų ir kriminalinės justicijos klausimai dažnai sujungiami su sveikatos, gerovės, šeimos ir bendruomenių apsauga (Surette 2011; 37). Tokių sujungtų tvirtinimų (kuomet vienas reiškinys susiejamas su kitu, kuris jau yra pripažintas kaip žalingas) pripažinimas padidina susirūpinimą ir visuomeninę sujungto socialinio reiškinio svarbą. Atitinkamų tvirtinimų reiškęjai tikisi, kad jų tvirtinimai bus pripažinti kaip dominuojantys konstruojant socialinę nusikaltimų tikrovę.

Taigi šiame kontekste konceptualiniai suvokimo rėmai, apimantys faktinius ir interpretacinius tvirtinimus ir atitinkamas socialines strategijas, suponuoja išvystytus socialinio konstravimo modelius, kurie leidžia jų vartotojams kategorizuoti, ženklinti ir spręsti daugelį tikrovės situacijų. Šie rėmai (receptai) palengvina gyvenimą šiame pasaulyje sistemindami patirtis ir įvykius į grupes ir

nusakydami, kokie veiksmai arba strategijos yra tinkami. Esantys rėmai daro nusikaltimų apdorojimą, ženklimą ir suvokimą lengvesnį tiems žmonėms, kurie internalizavo tam tikro rėmo pasaulio matymą. Jeigu tam tikras kriminalinis įvykis gali būti lengvai patalpintas į tam tikrus įtvirtintus rėmus, jis bus suvokiamas kaip dar vienas konkrečios nusikaltimų rūšies pavyzdys, reikalaujantis konkretaus atsako. Be to, nusikaltimo veiksniai, paaiškinimai, kodėl jis įvyko ir kas turėtų būti daroma, taip pat yra įtraukti į šiuo rėmus.

T. Sassonas išskyrė penkis gana stabilius ir ilgalaikius nusikaltimų ir kriminalinės justicijos suvokimo conceptualinius rėmus, kurie tarpusavyje konkuruoja šiuolaikinėje JAV visuomenėje (Sasson; Surette 2011; 38). Pažymėtina, kad pateikti modeliai yra gana universalūs ir gali būti taikomi kitų valstybių kontekste analizuojant nusikaltimų tikrovės konstravimo mechanizmus (Surette 2011; 38–40).

Ydinga kriminalinės justicijos sistema

Pirmieji rėmai nurodo, kad nusikaltimai kyla dėl „įstatymo ir tvarkos“ stokos, t. y. dėl kriminalinės justicijos sistemos neefektyvumo ir atlaidumo. Asmenys daro nusikaltimus žinodami, kad jiems pavyks išvengti atsakomybės, kadangi teisėsauga yra „neveiksni“ ir „korumpuota“. Taigi vienintelis būdas užtikrinti visuomenės saugumą yra griežtinti bausmes, didinti jų skyrimo operatyvumą, šalinti kliūtis, trukdančias tolimesniam pažeidėjų elgesio suvokimui siekiant jį kontroliuoti ir jų įkalinimui, ir didinti finansavimą policijai, teismams ir kalėjimams. Kitaip sakant, teisėsaugos sistema turi tapti „griežta“.

Ribotos galimybės

Šie rėmai vaizduoja nusikaltimą kaip nelygybės, diskriminacijos, ypač darbo rinkos sferoje, skurdo ir išsilavinimo padarinį. Žmonės daro nusikaltimus, kuomet suvokia, kad teisinės priemonės pasiekti tikslų yra užkirstos. Nedarbas, blogos gyvenimo sąlygos, per didelis gyventojų tankumas, antisanitarinės sąlygos, ligos,

neišprusimas ir diskriminacija – viskas prisideda prie nusikaltimų bangos, kuri matoma kaip naikinanti tautą. Taigi siekdami pagerinti nusikaltimų būklę, valdžios atstovai privalo pagerinti socialines sąlygas (pavyzdžiui, mažindami skurdą ir kurdami naujas darbo vietas), kurios juos sukelia.

Socialinis lūžis

Šiuo atveju nusikaltimas yra vaizduojamas kaip šeimos ir bendruomenės dezintegracijos, sparčiai augančių skyrybų ir nesantuokinių vaikų skaičiaus padarinys. Taigi piliečiai turi apsijungti siekiant atkurti tradicines bendruomenes. Socialinis lūžis gali turėti tiek konservatyvią, tiek liberalią perspektyvas. Konservatyvioji – priskiria šeimos ir bendruomenės lūžį liberaliam negriežtam požiūriui į moralės klausimus. Savo ruožtu liberalioji perspektyva – nedarbui, rasinei diskriminacijai ir darbo ir pajamų praradimui.

Rasistinė sistema

Šie konceptualiniai rėmai dėmesį labiau sutelkia į kriminalinės justicijos sistemą negu nusikaltimus. Teisėsaugos institucijos čia vaizduojamos kaip rasistiniai priespaudos agentai, o jų resursai labiau skiriami baltųjų bendruomenių apsaugai, o ne nusikaltimų mažinimui mažumų bendruomenėse. Tikėtina, kad juodaodžiai pažeidėjai dažniau negu baltaodžiai bus areštuojami, nuteisiami ir įkalinami už panašaus pobūdžio nusikaltimus. Radikalioje šių rėmų versijoje pagrindinis kriminalinės justicijos tikslas yra nuslopinti potencialiai maištingą „prastuomenę“. Savo ruožtu mažumų bendruomenės turėtų jungtis kartu ir reikalauti teisingumo.

Smurtą propaguojančios medijos

Šiuo atveju nusikaltimai ir socialinis smurtas vaizduojami kaip smurto televizijoje, kino filmuose, populiariojoje muzikoje ir kompiuteriniuose žaidimuose padarinys. Teigiama, kad smurtas masinėse medijose nuvertina gyvybę ir mažina pagarbą jai. Taigi valdžios institucijos turėtų reguliuoti smurtinių vaizdų pateikimą masinėse

medijose. Tačiau pažymėtina, kad nors masinės medijos turi didelės įtakos smurtiniams nusikaltimams, smurtas jose nėra svarbiausias visuomenės kultūrinio smurto šaltinis.

Visi šie konceptualiniai nusikaltimų ir kriminalinės justicijos problemų suvokimo rėmai nėra tarpusavyje atskirti ir nesuderinami. Žmonės dažnai vienu metu pripažįsta ir palaiko daugiau negu vienus rėmus, taikydami vienus – vienai grupei nusikaltimų ir nusikaltėlių, o kitus – kitų kriminalinių problemų suvokimui.

Taigi per masines medijas pateikiamos nusikaltimų sampratos ir jų apibrėžimai skleidžiami visuomenėje, tokiu būdu tapdami daugelio jos narių požiūrio į nusikaltimų tikrovę pagrindu. Tačiau simbolinė aplinka ne tik yra sukuriama visuomenėje – patys individų veiksmai remiasi šia aplinka. Tuo būdu konceptualinės tikrovės konstravimas kartu yra socialinis įvykių ir veiksmų tikrovės kūrimas (Quinney 2004; 285).

Socialiniai tipai nusikaltimų tikrovėje

Neįmanoma išsamiai perteikti visų nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tikrovės aspektų. Komunikacijoje vaizdiniai turi būti supaprastinami, paryškunami ir suvedami į jų esmę. Tokiu būdu, siekiant palengvinti kriminalinių koncepcijų sklaidą, sukuriami nusikaltimų ir nusikaltėlių stereotipai. Atitinkamai, pažeidėjai yra visuomenės grupuojami į tokias kategorijas kaip „vagis“, „plėšikas“, „įsilaužėlis“, „seksualinis nusikaltėlis“, „žudikas“ ir kt. Šios kategorijos nubrėžia visuomenės nusikaltimų suvokimo ribas.

Remdamiesi stereotipais, individai konstruoja savo konceptualias nusikaltimų tikroves. „Nusikaltėlis“ tampa socialiniu tipu. Būdamas socialiniu tipu, jis gali būti suvokiamas kaip turintis savybių, kurios, tikima, apibūdina tam tikrą žmonių klasę (Klapp; Quinney 2004; 286). Taigi „nusikaltėlis“ yra konstruktas, nusakantis, kokie tai yra žmonės, kodėl taip elgiasi, ir kaip jie turėtų elgtis ateityje. Taigi viskas, kas yra susiję su nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tema, gali būti kategorizuojama – toks yra visuomenės suvokimo pagrindas.

Visuomenė stereotipizuoja teisės pažeidėjus. JAV atlikti pilotiniai tyrimai atskleidė egzistuojančius stereotipus tokių deviantų kategorijų kaip homoseksualų, narkomanų, prostitučių, žudikų ir delinkventų atžvilgiu. Buvo nustatyta, kad individai yra dėsningai linkę vaizduoti kiekvieną devianto tipą konkrečiu būdu. Pavyzdžiui, homoseksualai dažniausiai apibūdinami kaip turintys seksualinę patologiją, iškrypę, psichiškai nesveiki ir neprisitaikantys; kuomet marihuanos vartotojai – kaip asmenys, ieškantys pasitenkinimo, vengiantys tikrovės, besijaučiantys nesaugiai, nusivylę ir stokojantys savikontrolės. Buvo padaryta išvada, kad kiekvienoje visuomenėje egzistuoja bent keli akivaizdūs deviantų stereotipai, dėl kurių turinio iš esmės yra sutariama (Simmons; Quinney 2004; 286). Tokiu būdu deviacija (įskaitant ir baudžiamosios teisės apibrėžiamą deviaciją) yra visuomenės stereotipizuota. Kartu šie žmogaus elgesio stereotipai visuomenėje struktūruojami ir modeliuojami.

Taigi „nusikaltėlio“ kategorija apima stereotipizuotų charakteristikų rinkinį. Nusikaltėlis yra socialinis tipas. Pagrindinis priskiriamas suvokimo modelis šiam tipui yra „piktadarys“ – tas, kurio bijoma, nekenčiama arba kuris išjuokiamas. Populiariąja prasme, nusikaltėlis dažniausiai įvardijamas kaip „blogas vyrukas“. Nusikaltėliai yra teisės ir tvarkos priešai (banditai, sukilėliai, įstatymų pažeidėjai, sukčiai, tvarkos drumstėjai), piktadariški pašaliečiai (išbrovėliai, įtartini atsiskyrėliai, pabaisos), nelojalūs ir gudrūs tipai (išdavikai, apgavikai, puolantys iš pasalų, išsisukinėtojai, korumpuoti) arba priklauso įvairioms nepageidaujamų asmenų grupėms (valkatos, benamiai, nuteistieji) (Klapp; Quinney 2004; 285–6). Toks „piktadarių“ suvokimas yra įprastas, savaime suprantamas ir formaliai įtvirtinamas. Tokiu būdu visuomenėje egzistuojanti nusikaltimų ir nusikaltėlio koncepcija naudojama įvairių „nuodėmių“ reprezentacijai.

Tačiau kaip socialinis tipas „nusikaltėlis“ gali apimti ne vien „piktadario“ įvaizdį. Jam taip pat gali būti priskirtas „didvyrio“ vaidmuo – Robinas Hudas, Don Žuanas, Tadas Blinda ir kt. Paradoksalu, tačiau „piktadariškas nusikaltėlis“

taip pat gali būti tautos numylėtiniu su didvyriui būdingomis charakteristikomis. Pagrindinė šios dviprasmybės tarp piktadariško ir didvyriško nusikaltėlio tipų priežastis yra ta, kad jų vaidmenys palaiko panašias vertybines temas. Priskyrimą šiems tipams dažniausiai lemia tokios veikėjo charakteristikos kaip agresyvumas, sumanumas, sugebėjimas nurungti kitus ir pan. Nevienareikšmišką reakciją į nusikaltimus iš dalies galėtume atsekti nusikaltimų romantizavimo tradicijoje. Pasakos apie kitamanus, kurie nepakludavo įstatymui, tapo legendomis. Suprantama, kad romantizuotas teisės pažeidėjas yra daugiau negu piktadarys. Jis kartu yra ir kažkas kito – per geras būti piktadariu, per blogas būtų didvyriu, per rimtas būti tiesiog juokdariu, tačiau per daug įdomus, kad būtų pamirštas (Klapp; Quinney 2004; 288).

Taigi kai kurie socialinės tvarkos drumstėjai atkreipia į save šiuolaikinę vaizduotę kaip antididvyriai. Būdamas antididvyriu, „nusikaltėlis“ simbolizuoja bandymą veikti už sistemos ribų. Neišvengiama nesėkmė suteikia charizmos jo „kilnioms“ pastangoms. Tikima, kad toks nusikaltėlis padės tiems, kurie priversti patirti nesėkmę dėl egzistuojančios sistemos. Tokiu būdu tokie veikėjai gali užsitarnauti dar didesnę visuomenės palaikymą, o kartu ir pagarbą. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad pagarpa nusikaltėliams taip pat gali byloti apie visuomenės susižavėjimą smurtu (Quinney 2004; 289). Smurto toleravimo šaknys gali glūdėti istoriniame visuomenės formavimosi kontekste. Pavyzdžiui, Amerikos atveju, visuomenė buvo statoma ir saugoma agresijos pagrindu. Taigi šios visuomenės kultūrinei sąmonei būdingas gana aukštas smurto toleravimo lygis, kuris, įtarus apie esamą tvarką ardančius veiksmus, pasireiškia savipateisinamu smurtu ir stipriu asmeninės laisvės pojūčiu, kuris dažniausiai reiškiasi per plačiai paplitusią šaunamųjų ginklų laikymo kultūrą ir išskirtinę nužudymų toleranciją (Davis; Quinney 2004; 285). Nenuostabu, kad tokios visuomenės nariai yra pasimėtę, vertindami smurtinių veiksmų apraiškas. Šiuo atveju smurtas pats turi savo legitimaciją.

Tačiau nusikaltėliai nėra vieninteliai socialiniai tipai, kurie užpildo viešą nusikaltimų ir kriminalinės justicijos pasaulį. Šioje tikrovėje taip pat dalyvauja kiti su nusikaltėliais susiję socialiniai tipai. Policininkai, advokatai, prokurorai, teisėjai ir kt. yra irgi socialiai tipizuojami per įvairias komunikacijos formas. Šiuo atveju medijose (ypač kine ir literatūroje) išskirtinis dėmesys atitenka detektyvams. Detektyvo vaidmens išpopuliarėjimas visuomenėje, turbūt, labiausiai sietinas su K. Doyle romano veikėju Šerlocku Holmsu. Prieš skaitytojus iškyla ne tik „konsultuojantis detektyvas“, bet ir gerai išauklėtas džentelmenas, kuris peržengia įstatymo ribas, vadovaudamasis savo paties gėrio ir blogio kodu. Š. Holmsas moralės ir išsilavinimo prasme reprezentuojamas kaip esantis aukščiau už tuometines teisėsaugos institucijas. Tokiame pasaulyje teisingumo atstatymas užkraunamas privačiam asmeniui, o ne valstybinėms institucijoms ir jų pareigūnams (Maloney; Quinney 2004; 290).

Kita vertus, su nusikaltimais kovojantys šiandienos „didvyriai“ tam tikra prasme parodo ateities dorybes. Privatus seklys arba detektyvas yra „tvirtas vyrukas“, ciniškas, šaltas, daug geriantis ir su nusikaltėliais kovojantis savo metodais, neretai esančiais už įstatymo ribų. Persekiodamas nusikaltėlius, jis nužudo daug nekaltų žmonių. Dažniausiai tokie veikėjai pateikiami kaip esantys protingesni už policininkus, gudresni už sukčius, gana greiti, kad nebūtų sugauti ir pan. I. Flemingo romanų herojus Jamesas Bondas turbūt geriausiai vaizduoja šiuolaikinį herojų nusikaltimų pasaulyje. Būdamas slaptu agentu, J. Bondas turi leidimą žudyti, ką jis atlieka labai rafinuotai. Jis taip pat yra talentingas meilužis, sportininkas (kuris apgaudinėja) ir madingų prabangos dalykų žinovas. I. Flemingas simbolizuoja tai, kas patinka kiekvienam „geram“ ir „sėkmingam“ vyrui. Savo skaitytojui jis pasiūlo viliojančią visiškai aprūpinto ir rafinuoto gyvenimo, nukreipto į pataikavimą sau, šiuolaikinę svajonę. Autorius konstruoja vienišiaus, santūraus, pasitikinčio savimi, besielgiančio ritualistiškai, apdairiai ir išradingai be pašalinės pagalbos susidorojančio su išbandymais, portretą. Savo kasdieniame gyvenime, besimėgaudamas geru maistu arba vakaru su žavia

moterimi, jis reflektuoja pasitenkinimą, kurį teikia prašmatnus gyvenimas ir pranašumo jausmas. Kritiškais momentais jis parodo vienišo žmogaus gebėjimus savarankiškai įveikti kliūtis ir nugalėti. Toks veikėjas naudą visuomenėje mato kaip ligoninėje, į kurią patekęs arba sugrižęs, jis tikisi atgauti jėgas prieš kitą savo „kritimą į tuštumą“ (Goldman; Quinney 2004; 291).

Panašūs vaizdiniai per televiziją, kiną ir literatūrą perduodami plačiajai auditorijai. Šis medijuojamas pasaulis tampa faktu, kai juo pradeda tikėti ir naudoti kaip savo veiksmų objektą. Kitaip sakant, socialinė tikrovė prasideda vaizduotėje.

Visuomenės požiūris į nusikaltimų problemą

Visuomenės susirūpinimas nusikaltimų problema ir jos suvokimas keičiasi priklausomai nuo laikotarpio. Nusikaltimų ir kriminalinės justicijos koncepcijų kūrimas ir sklaida nuolat kinta savo esme ir intensyvumu. Visuomenė suvokia nusikaltimus kaip vieną svarbiausių jos vidaus problemų. Nors toks pesimistinis situacijos vertinimas būdingas skirtingiems visuomenės segmentams: vyrams ir moterims, išsilavinusiems ir mažiau išsilavinusiems asmenims, skirtingo amžiaus, pajamų, regiono ir pan. individams, skiriasi šio susirūpinimo intensyvumas. Pastebėtina, kad labiausiai individai baiminasi nusikaltimų, kurie įvyksta palyginti retai. Šių nusikaltimų baimė daro reikšmingą įtaką jų gyvenimams, keisdama įprastus gyvenimo įpročius ir ritmą.

R. Quinney teigimu, individo požiūriui į konkrečių įstatymų pažeidimą įtakos dažniausiai turi šie pagrindiniai veiksniai: įstatymų žinojimas, individo socialinės normos ir socio-ekonominis statusas. Neretai individai, pritariantys arba toleruojantys neteisėtą elgesį, neišmano įstatymo ir nežino, kad tam tikras veiksmas jį pažeidžia. Kartu socialinėms normoms konfliktuojant su įstatymo tikslais, pažeidimas gali tapti toleruotinu veiksmu. Be to, galimybė pažeisti įstatymą ir asmeninė individo patirtis taip pat gali turėti įtakos palankiam požiūriui į įstatymo pažeidimą arba abejingam šio klausimo vertinimui.

Visuomenės požiūris į deviaciją, deviacinio elgesio formų tolerancija taip pat priklauso nuo to, kiek asmuo interpretuoja jas kaip pavojingas sau arba kitiems visuomenės nariams, ir žinojimo apie šias elgsenas tikslumo. Tolerancijai šiame kontekste neretai įtakos turi individo socialinės demografinės charakteristikos: lytis, amžius, išsilavinimas, religija ir kt. Pastebėtina, kad visuomenės nariams taip pat yra būdinga turėti tam tikrus reakcijų modelius į nusikaltimus ir kriminalinę justiciją, kurie yra specifiški jų kontekstui (Gardiner; Quinney 2004; 295).

Visuomenės požiūris į nusikaltimų kontrolę

Su visuomenės požiūriu į nusikaltimus glaudžiai susijęs nusikaltimų kontrolės klausimas. Bendriausia prasme, nusikaltimų ir kriminalinės justicijos apibrėžimai formuojasi atsižvelgiant į įstatymą ir jo vykdymą. Kuriami apibrėžimai šiuo atveju tampa požiūrių ir veiksmų šaltiniais. Požiūriui į nusikaltimų kontrolę taip pat įtakos turi individo priklausymas atitinkamiems visuomenės segmentams.

Požiūris į nusikaltimų kontrolę turi tendenciją būti moralistiniu (McIntyre; Quinney 2004; 297). Nors visuomenė neretai kriminogeninių rodiklių didėjimą sieja su mažėjančiais moralės standartais, daugiausia šiame kontekste priklauso nuo su nusikaltimų kontrole susijusių institucijų (Quinney 2004; 297).

Savo ruožtu bendras teigiamas kriminalinės justicijos sistemos kaip socialinės institucijos pripažinimas yra ne tiek dėl pagarbos įstatymui, kiek dėl paklusimo visuotiniam suverenitetui. Manoma, kad įstatymo vykdymas yra gėris pats savaime. Be to, plačiai paplitęs įsitikinimas, kad represinės priemonės, o ne pokyčiai socialinėse sąlygose yra efektyviausias būdas kontroliuoti nusikaltimus. Apskritai, viešajame diskurse paplitusi nuomonė, kad, pavyzdžiui, teismai yra nepakankamai griežti skirdami bausmes. Pastebėtina, kad visuomenėje egzistuoja prieštaravimų tarp baudžiamojo įstatymo ir jo realaus taikymo vertinimų ir visuomenės lūkesčių jo atžvilgiu. Taip pat pastebėtina, kad egzistuoja ryšys tarp individo sociodemografinių charakteristikų (lytis, socioekonominis statusas,

gyvenvietės tipas ir kt.) ir bausmių, kurias jis skirtų už atitinkamus nusikaltimus. Kitaip sakant, visuomenės požiūris priklauso nuo konkretaus nusikaltimo, jo kultūrinės prasmės ir vertintojo asmeninių charakteristikų.

Visuomenės požiūris į nusikaltimų kontrolę ne visada yra logiškai nuoseklus. Taigi požiūrių į nusikaltimus ir jų kontrolę darba verčiau yra atsitiktinė negu nurodanti į loginį pamatinių vertybių sujungimą. Socioekonominė individo charakteristika taip pat lemia nusikaltimų kontrolės priemonių vertinimą. Pavyzdžiui, kai kurie kriminologiniai tyrimai rodo, kad kuo aukštesnis individo išsilavinimas, tuo mažiau tikėtina, kad jis teigiamai vertins kalėjimą kaip efektyvią priemonę spręsti nusikaltimų problemas (Harris; Quinney 2004; 301).

Pastebėtina, kad pokyčiai visuomenės požiūryje į nusikaltimų kontrolę puikiai atsispindi požiūryje į mirties bausmę. Teigiama, kad šio rodiklio pokyčiai yra vieni jautriausių indikatorių kalbant apie visuomenės požiūrio į nusikaltimų kontrolę pokyčius apskritai (Quinney 2004; 301). Mirties bausmės vertinimas taip pat priklauso nuo individo sociodemografinių charakteristikų. Kartu pažymėtina, kad tiek visos visuomenės, tiek atskirų jos segmentų požiūrių į baudžiamąją ir pataisos praktikas pokyčiai gali turėti įtakos socialinės kontrolės politikai ateityje. Tai, kas traktuojama ir su kuo elgiamasi kaip su nusikalstamu, pirmiausia, prasideda tam tikrų visuomenės segmentų mintyse ir vėliau tampa nusikaltimų ir kriminalinės justicijos problemų įprasminimo ir veiksmų jų atžvilgiu šaltiniu kitiems visuomenės nariams.

1.3.3. Nusikaltimų tikrovės įprasminimas

Aiškinant nusikaltimų problemų egzistavimą, galima remtis dviem skirtingomis perspektyvomis. Vieno požiūrio laikosi asmenys, kuriuos galėtume pavadinti „moraliniais antrepeneriais“, „politiniais aktyvistais“, „socialinių patologijų specialistais“ ir „problemų sukėlėjais“ (Schoenfeld, Meier, Griffin; Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 1). Šių individų grupės yra asmeniškai suinteresuoti problemomis, kurias iškelia visuomenės dėmesiui. Jų nuomone, problemos, kurias

jie „demaskuoja“, yra tikros savo egzistavimu, turinčios specifinių bruožų ir rimtų padarinių visuomenės gerovei. Spręsdami „naujas“ problemas, šie individai dažniausiai pasisako už formalios socialinės politikos priemones. Kitokio požiūrio laikosi asmenys, studijuojantys socialines problemas ir jų konstravimo būdus. Šiuo atveju nusikaltimų problemos, traktuojamos kaip sukonstruotos remiantis kolektyviniais apibrėžimais, o ne individualiu požiūriu ir suvokimu.

Šiame kontekste svarbi yra „mito“ koncepcija, vartojama siekiant aprašyti kai kuriuos kolektyvinius apibrėžimus, kuriuos visuomenė priskiria tam tikroms socialinėms problemoms, siekdama jas įprasminti. Vienas bendresnių apibūdinimų apibrėžia mitą kaip nemokslinį, verbalinį arba rašytinį prasimanymą, kuris naudojamas kaip tikroviškas įvykių atpasakojimas. Kartu tai yra nežinomos kilmės (autorystės) tradicinė istorija, turinti istorinį pagrindą, ir dažniausiai naudojama tam tikro įvykio paaiškinimui. Mito įvykiai remiasi kasdienių gyvenimo įvykių „išpūtimu“ ir „išaukštinimu“.

Sąvoka „nusikaltimų mitas“ nėra labai nutolusi nuo šių „tradicinių“ mito apibrėžimų. Kriminaliniai mitai dažniausiai kuriami nemoksliniuose diskursuose, pasakojant pramanytas ir sensacingas istorijas apie kriminalinio pobūdžio įvykius. Šios pramanytos istorijos, pasakojamos ir perpasakojamos, įgauna naujų reikšmių ir tam tikru momentu daugeliui žmonių virsta „visų pripažinta tiesa“.

Netikroviškumas nusikaltimų mituose atsiranda ne tik dėl įvykių prasimanymo, bet kartu dėl įvykių transformavimo ir deformavimo į socialines ir politines problemas. Didžioji dalis „nusikaltimų mitologijos“ yra klaidingos logikos, prieštaravimų ir distorsijos padariniai. Viešajame diskurse diskutuojamos, iš naujo aptariamoms, formuojamos ir performuojamos viešose forumuose su nusikaltimais susijusios problemos deformuojasi į mitus.

Šiuo atveju kyla klausimas, kokie procesai lemia šių įvykių iškraipymą. V. Kappeleris, M. Blumbergas, G. W. Potteris knygoje „Nusikaltimų ir kriminalinės justicijos mitologija“ atskleidžia socialinius procesus, kuriais tam tikra populiaru su nusikaltimų klausimais susijusi mintis pradinį susirūpinimą paverčia

nusikaltimų problema ir įgauna mito bruožų. Šis nusikaltimų ir kriminalinės justicijos problemų tikrovės deformavimas į mitus kyla iš kolektyvinės ir ne visada sąmoningos veiklos (Mannheim; Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 2–3).

Nusikaltimų mitų funkcijos

Nusikaltimų mitai yra svarbus kriminologinių tyrimų objektas, kadangi jie yra tikri jais tikintiems individams ir turi akivaizdžių socialinių padarinių. Mitai daro didelį poveikį individų suvokimui neretai jiems to net neįsisąmoninant. Jie organizuoja visuomenės narių požiūrį į nusikaltimus, teisės pažeidėjus ir „tinkamą“ kriminalinės justicijos sistemos funkcionavimą. Jie suteikia jiems konceptualinius griaučius, kuriais remiantis tam tikros socialinės problemos apibrėžiamos kaip kriminalinės, sudaromos nuomonės apie teisingumo problemas ir pritaikomi jau paruošti socialinių problemų sprendimo būdai. Požiūrio struktūravimas remiantis kriminaliniais mitais prisideda prie nusikaltimų problemos katalogizavimo į dirbtinę takoskyrą tarp „nusikaltėlių“, „aukų“, „kovotojų prieš nusikaltimus“, socialinio atsako į nusikaltimus ir kt.

Mitai taip pat palaiko ir padeda išlaikyti įtvirtintus požiūrius į nusikaltimus, nusikaltėlius ir kriminalinės justicijos sistemą. Jie sustiprina vartojamą tam tikro elgesio, kaip nusikalstamo, žymėjimą, patvirtindami egzistuojančią nusikaltimų kontrolės praktiką ir suteikdami pagrindą prielaidoms, leidžiančioms ir ateityje žymėti tam tikrą elgesį nusikalstamu. Tokiu būdu nusikaltimų ir kriminalinės justicijos mitologija „intelektualiai apakina“ visuomenę (Quinney; Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 3–4). Savo ruožtu įtvirtinti konceptualiniai griaučiai gali trukdyti tiksliai apibrėžti problemas, atrasti naujus jų sprendimų būdus arba surasti alternatyvų egzistuojančioms socialiai sukonstruotoms etiketėms ir nusikaltimų kontrolės praktikai.

Be to, mitai neretai tampa medžiaga, iš kurios konstruojama socialinė nusikaltimų tikrovė (Quinney; Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 3). Kartu jie tampa patogiu įrankiu užpildyti žinojimo spragas ir suteikti atsakymus į

klausimus, į kuriuos socialiniai mokslai negali arba nesugebėjo atsakyti. Taigi ten, kur mokslas ir empiriniai įrodymai nesugebėjo atsakyti į visuomenei rūpimas nusikaltimų problemas, pasitelkiama mitologija, užpildanti susidariusį žinojimo vakuumą. Tokiu būdu nusikaltimų mitai suteikia formą ir dalyvauja nusikaltimų tikrovės kūrime. Juose taip pat užkoduojamos bendros socialinių emocijų interpretacijos, kartu nukreipiant šias emocijas į „nurodytus“ objektus. Kriminaliniai mitai sudaro sąlygas socialiniam veiksmui, besiremiančiam emocijų, kartu legitimuojant įtvirtintus požiūrius tam tikro elgesio, socialinės praktikos ir institucinio atsako į nusikaltimus atžvilgiu (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 3–4).

Nusikaltimų mitų bruožai

Tam, kad kriminalinis mitas ilgiau gyvuotų ir iššauktų visuomenės pritarimą institucionalizuotai kontrolei, jis turėtų turėti tam tikrų savybių. Mitas bus tvirtesnis, jeigu konstruojama nusikaltimų problema įteigtų baimę didžiajai visuomenės daliai. Kaip ir graikų mitologijoje, „efektyvus“ šiuolaikinis nusikaltimų mitas privalo atitikti tam tikras temas. Juose turėtų būti „teisuoliški“ herojai, „nekaltos“ aukos ir „atgrasūs piktadariai“, kurie sudaro aiškią ir neabejotiną grėsmę auditorijai. Mitų taikiniu dažniausiai tampa įvairios „deviacinės populiacijos“ ir jų identifikavimas. Dėmesys taip pat sutelkiamas ties „nekaltais“, „dorais“ arba „bejėgiais“ aukų tipais ir didele grėsme, įtvirtintiems normoms, vertybėms ir tradiciniams gyvenimo būdams.

Kriminaliniai mitai dažniausiai kuriami apie visuomenėje nepopuliarias grupes. Šis nutaikymas suteikia ilgalaikę atramą mitui. Nepopuliarios grupės visuomenėje yra ypatingai pažeidžiamos kaip galimi mitinių baimių taikiniai. Labiausiai pažeidžiami mitų taikiniai yra tos grupės, kurias lengva atskirti nuo dominuojančios socialinės grupės. Skirtumai neretai nustatomi pagal akivaizdžias fizines charakteristikas, tačiau nebūtinai apsiribojama vien šiais parametrais. Pavyzdžiui, mažumoms ir imigrantams dažnai tenka tapti mitų taikiniais.

Skirtumai religiniuose įsitikinimuose, politinėse pažiūrose arba seksualinėse preferencijose taip pat yra patrauklūs mitų kūrėjų taikiniai. Taigi mokslininkai pastebėjo „skirtingumo“ požymio svarbą ženklinant grupes, kuris tapo savotišku atskyrimo pagrindu, legitimuojančiu tam tikrą nusikaltimų kontrolės politiką, priimant baudžiamojo įstatymo pakeitimus arba kurstant tautų konfliktus. W. Ryano knygoje „Kaltinant auką“ teigiama, kad „skirtis“ pati savaime yra varžanti ir blogai prisitaikanti. Skirtingieji yra matomi kaip mažiau kompetentingi, kvalifikuoti, žinantys, trumpiau tariant – mažiau žmogiški. Toks apibūdinimas gana dažnai naudojamas pateisinti blogą elgesį su skirtingaisiais, jų pavergimą arba naikinimą (Ryan; Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 11).

Kita būtina mito sąlyga – „bejėgės“ arba „nekaltos“ aukos, t. y. žmonės kaip „mes“, turi būti vaizduojami kaip labai kenčiantys nuo naujai aptikto socialinio blogio. Kuo labiau „nekaltieji“ suvokiami kaip paveikti šio blogio, tuo didesnė tikimybė pritraukti visuomenės dėmesį ir palaikymą kurti kriminalinius mitus, nukreiptus į „nepopuliarias“ grupes. Moterys, vaikai, heteroseksualios AIDS aukos, teisėsaugos pareigūnai nužudyti atliekant pareigą arba atsitiktiniai žmonės, tapę organizuotų nusikalstamų grupių aukomis, dažnai naudojami kaip „tradicinė“ „dorovinga“ auka, kenčianti nuo „nepopuliarių“ deviantų veiksmų. Pavyzdžiui, E. H. Sutherlandas pastebi, kad panika, atsirandanti dėl vaikžudžių ir vaikų seksualinių išnaudotojų, kyla iš dalies dėl to, kad visuomenės nariai negali suprasti seksualinio išpuolio prieš vaiką (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 12). Paprastas žmogus daro išvadą, kad seksualinis vaiko užpuolimas turėtų būti maniako arba „išgamos“ (t. y. nežmogiškas) veiksmas. Kuo mažiau suvokiamas elgesys, tuo didesnė yra baimė.

Kartu „nekaltos aukos“ tipo pateikimas, tarytum pateisina griežtą baudžiamųjų sankcijų skyrimą deviantams, kuris dažniausiai lydimas moralinio pranašumo arba pasitenkinimo jausmo. Šiuo atveju masinės medijos dažniausiai susitelkia ties „nekaltos aukos“ dorybėmis, visiškai pašalindama pastarųjų savybių egzistavimą pažeidėjo atveju. Savo ruožtu „nepopuliariųjų“ individų veiksmams

pateikiami ne tik kaip šios grupės elgsenos preferencijos, bet kaip neigiamai veikiantys „nekaltųjų“ gyvenimus ir sudarantys pavojų tradicijai. Be abejo, realiame gyvenime „nekaltos aukos“ nukenčia nuo smurtinių nusikaltimų. Tačiau norima pabrėžti, kad medijų nusikaltimų istorijų pateikimas dažniausia telkiasi išskirtinai ties „nekaltu“ asmeniu, tapusio „pikto“ nepažįstamojo auka. Savo ruožtu, pavyzdžiui, vaikų pagrobimo ir smurto prieš juos atvejais nepažįstamieji nėra didžiausią grėsmę vaikams keliantys subjektai (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 13).

Pastebėtina, kad dažniausiai mitų objektai yra apibūdinama kaip sudarantys esminę grėsmę vidurinėsios klasės vertybėms, normoms arba gyvenimo būdai. Nusikaltimų mitai, susiliedami su religiniais įsitikinimais, tradicinėmis vertybėmis, ekonominėmis sistemomis, seksualinėmis pažiūromis arba politinėmis preferencijomis, kursto emociingas reakcijas, baimes, galinčias sukelti ne tik formalius padarinius, bet ir paskatinti smurtinį socialinį atsaką.

Mintis, kad „normalus“ gyvenimas gali sugriūti, padaro kriminalinį mitą vertingesnį ir užtikrina jo gyvavimą dar ilgai po to, kai išnyksta medijų dėmesys. Deviantų elgseną suvokiamas ne tik kaip fizinė grėsmė, bet esminis pavojus egzistuojančiai socialinei tvarkai ir institucijoms. Visa tai užtikrina pagrindinių socialinių institucijų įtraukimą į socialinės kontrolės reformos procesą. Taigi tam tikros socialinės grupės demonizavimas neretai sustiprina tradicinės vertybes ir leidžia kaltę už tam tikras sąlygas suversti deviantams, o ne, pavyzdžiui, pozityvių alternatyvų nebuvimui, už kurio dažniausiai slypi sisteminės problemos.

Mitų kūrimas ir nusikaltimų problemų apibūdinimas kaip esminių pavojų tradicinėms vertybėms ir visuomenei atlieka svarbias politines funkcijas, pasitarnaujančias teisingumo vykdymo institucijoms. Taigi neretai už perdėto problemos nušvietimo slypi tam tikro požiūrio protegavimas: pavyzdžiui, kad pavojus gali būti pašalintas tik skiriant daugiau pinigų, įtraukiant daugiau teisėsaugos darbuotojų ir panaudojant daugiau teisingumo vykdymo galios. Mitas šiuo atveju yra saugus ir patogus, kadangi nurodo į „kitus“ kaip problemos šaltinį.

Kitaip sakant, „normaliems“ visuomenės nariams nereikia keisti savo gyvenimo būdo arba prisiimti atsakomybės už iškilusią problemą. Galiausiai, jis paaiškina, kodėl teisingumo vykdymo institucijoms dar nepavyko laimėti „karo“ prieš šį socialinį blogį (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 13–4).

Nusikaltimų mitų kūrimas

Tam, kad mitas išsivystytų ir visuomenės nariams taptų daugiau negu socialinė problema, jis turėtų būti tinkamai „įpakuojamas“ ir „parduodamas“. Pirmiausia, kad nusikaltimų problema galėtų tapti potencialiu mitu, ją nušviečiant, turėtų būti akcentuojami jos „epideminiai“ mastai, t. y. pateikiant ją kaip plintančią ir persmelkiančią įvairias gyvenimo sritis. Tik perdėtai akcentuojant problemos mastus, visuomenės dėmesys gali būti išlaikytas ilgesniam laikotarpiui, baimė – įteigta, institucinės kontrolės – reikalaujama, o visuomenės palaikymas dėl formalių sankcijų įvedimo – mobilizuotas (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 8).

Kartu pastebėtina, kad baimė, sukeliama dėl perdėto tam tikrų įvykių akcentavimo, ne tik paveikia paprastus žmones, bet taip pat organizacijas ir individus, iš kurių laukiama pagrįstos informacijos apie nusikaltimų tikrovę suteikimo. Be abejo, tam tikrų iniciatyvų atsiradimas (pavyzdžiui, „karštos linijos“) gali būti kaip teigiamas „išpūsto“ tam tikro kriminalinio įvykio nušvietimo medijose rezultatas. Tačiau tai kelia klausimą dėl valstybės sugebėjimo atsikirti faktines nusikaltimų problemas nuo jų mitų.

Šiuo atveju paminėtina E. Sutherlando studija apie socialinę reakciją į lytinius nusikaltimus (Galliher, Tyree 1985). Jis teigė, kad baimė niekada neatitinka statistinių lytinių nusikaltimų tendencijų. Dažniausiai dviejų-keturių šokiruojančių į viešumą patekusių lytinių nusikaltimų per porą savaitių pakanka sukelti vadinamai „lytinių nusikaltimų bangai“. Savo ruožtu pateikiama statistika ir informacija dažnai klaidina visuomenę, kuomet jose išimamos iš jų pradinio konteksto, o išvados daromos be mokslinio pagrindimo. Konstruojant nusikaltimų mitą, neretai kalbama apie priežastinio ryšio egzistavimą tarp aprašomo įvykio ir

keleto kitų labiau paplitusių nusikaltimų arba socialinių problemų. Nors nušviečiamas įvykis gali ir nebūti visuomenės suvokiamas kaip pagrindinė socialinė grėsmė, jo susiejimas su kitais neretai šalutiniais padariniais, pateikiamais socialinių problemų forma, skatina suvokto situaciją kaip „epideminę“.

Nusikaltimų mitų kūrėjai

Mitų apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją socialinis konstravimas vyksta vadovaujantis tam tikrais pasikartojančiais modeliais, kurie leidžia socialinį dėmesį nukreipti ir sutelkti ties pavieniais kriminaliniais įvykiais arba problemomis. Šis dėmesys skatinamas intensyviu, bet dažniausiai neilgalaikiu masinių medijų atrinktų problemų nušvietimu. Šiuo atveju masinės medijos, valdžios institucijos, teisingumo vykdymo pareigūnai, tam tikros interesų grupės ir tarpasmeninis individų bendravimas – visi atlieka svarbų vaidmenį sutelkdami visuomenės dėmesį ties atrinktomis socialinėmis problemomis ir paversdami nusikaltimų mitų kūrimą savotišku verslu. Vienas didžiausių ir galingiausių mito kūrėjų šiame versle yra masinės medijos (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 4).

Šiuolaikinės masinės medijos, būdamos formalizuota ir institucionalizuota pranešimų perdavimo sistema, faktiškai išstūmė tradicines mitų perdavimo priemones. Tradicinis žodinis mitų perdavimo ir skleidimo procesas, vėliau išplėstas rašytinio žodžio, ilgainiui buvo pakeistas sparčia elektronine komunikacija, įgalinusia mitus plisti neregėtais mastais ir bauginančiu greičiu. Dar 1950 m. E. Sutherlandas pabrėžė, kad modernioje visuomenėje dėl besiplečiančios viešosios sferos baimė kuriama greičiau negu kada nors anksčiau istorijoje (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 4). Per masines medijas istorijos akimirksniu perduodamos milijonams žmonių visame pasaulyje. Kartu pastebėtina, kad ši padidėjusi galimybė kurti ir perduoti mitus vystėsi lygiagrečiai su nuolat mažėjančiu ratu žmonių, kontroliuojančių mito gamybos priemones ir būdus. Kriminalines problemas nusako masinės medijos ir valdžios institucijos,

tuo būdu sutelkdamos visuomenės dėmesį specifinėmis socialinėmis problemomis. Individo ir nedidelių socialinių grupių (be abejo, svarbiu veiksmu pastaruoju atveju yra grupės turimas socialinis kapitalas) vaidmuo jau nebedominuoja šiuolaikinės nusikaltimų mitologijos sklaidoje.

Masinės medijos kaip nusikaltimų mitų kūrėjos

Masinės medijos viešam vartojimui atranka ir pateikia unikalias kriminalines problemas. Įvykių ir problemų atrankai didelės įtakos turi konkurencinė šiuolaikinių medijų prigimtis. Atrinkdama netipines ir įdomias problemas, medijos užsitikrina savo produkcijos paklausą ir finansinę sėkmę (auditoriją ir pelną, gaunamą iš reklamos). Tam tikras pasirinktas įvykis pateikiamas kaip bendresnės, paplitusios ir tipiškos kriminalinės problemos įrodymas.

Skatinami masinių medijų pramonės prigimties, žurnalistai ieško „karštų“ temų, turinčių pramoginę vertę. Ankstyvoji mito vystymosi stadija pasireiškia vadinama medijų „karštligė“, kurios metu išsamiai nušviečiami atskiri ir vienetiniai įvykiai. Tradiciškai įvykių grandinę pradeda informacinėse medijose pasirodanti nekritiška išskirtinį įvykį arba socialinę problemą aprašanti informacija. Žurnalistas „demaskuoja“ „naują“ socialinį blogį. Kiti kolegos, nenorėdami atsilikti ir besivadovaujantys konkurencingumo principu, imasi nušviesti tą patį įvykį. Visi toliau viešajame diskurse pasirodantys pasakojimai, galiausiai, gali virsti tam tikra kvazidokumentika arba netgi kino produkcija, grafiškai vaizduojančia aprašomą problemą (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 5). Šiuo atveju istorijos sensacingumui pasiekus savo piką ir patekus į „bulvarinių“ televizijos laidų žurnalistų akiratį, tam tikri pavieniai nusikaltimų įvykiai neretai virsta potencialiais kriminaliniais mitais. Pavieniai įvykiai tampa socialiniu rūpesčiu, o per jų politizavimą, galiausiai – kriminalinėmis problemomis.

Taigi medijų „karštligė“ dažnai prasideda vienoje redakcijoje ir vėliau plinta įvairiais masinės komunikacijos kanalais, formuodama klaidingą kriminalinių įvykių būklės įspūdį. Apskritai, beveik kiekviena kriminalinių

naujienų istorija dažniausiai išsirutulioja per tris etapus: ji prasideda nuo pranešimo, kad įvyko tam tikras nusikaltimas; skaitytojas vaizdiškai arba verbališkai yra perkeliamas į nusikaltimo įvykio vietą; dėmesys perkeliamas į pažeidėjo asmenybę, jo sulaikymą ir teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmus. Kitaip sakant, kriminalinės naujienos yra naujienos apie „socialinę kontrolę“, kuriose dėmesys sutelkiamas į kriminalinės justicijos sistemos darbuotojų veiksmus ir kartais, – naujas socialinės kontrolės strategijas (Surette 2011; 16).

M. Fishmanas teigia, kad žurnalistai nekuria temų vien tam, kad parodytų auditorijai, kaip atrodo tvarka (Fishman 1978). Atrenkant ir organizuojant dienos istorijas, žinių redaktoriams reikalingos temos. Kiekvieną dieną jie susiduria su „žalios medžiagos“ pertekliumi, iš kurios turi būti paruošti palyginti nedaug istorijų. Kuo labiau įvykis arba atvejis susiejamas su „einama tema“ žiniose, tuo didesnė tikimybė, kad apie jį bus pranešta. Redakcijai nustatčius tam tikrą temą, naujienomis vertų tapti istorijų atranka remiasi esama tematika. Vėliau šios temos plinta per masines medijas, sudarydamos problemos epidemijos išpūdį.

Kartu pažymėtina, kad informacijos atranką lemia tiek masinių medijų vidinė ideologija, tiek ir platesni išoriniai veiksniai. Taigi, viena vertus, atranka vyksta pasirenkant tuos tikrovės aspektus, kurie atitinka naujienų vertingumo (angl. *newsworthiness*) kriterijus: trumpalaikės, intensyvios, globalios, aiškios, nedviprasmiškos, netikėtos ir kultūriškai artimos bei atpažįstamos. Be to, įtakos turi ir techninės informacijos paruošimo galimybės. Pažymėtina, kad kartu atranka vyksta pagal biurokratinių institucijų (esančių įvykių šaltiniais arba jų iniciatoriais) apibrėžtas interpretacijas, svarbumo ir aktualumo schemas. Šiuo atveju biurokratinės institucijos apima įvairias valdžios institucijas, teisėsaugos sistemą, mokslines įstaigas, nevyriausybinės organizacijas ir kitas viešas institucijas. Taip pat didelės svarbos turi masinių medijų nuosavybės klausimas, t. y. kokios interesų grupės valdo šias kultūrinių simbolių gamybos priemones. Kita vertus, informacijos atranka priklauso nuo platesnio konteksto, pavyzdžiui,

politinės, ekonominės, socialinės situacijos valstybėje ir tarptautinės reikšmės įvykių.

Kitaip sakant, naujienų vertingumo sąvoka vartojama paaiškinti naujienų pranešimų atranką, jų tikimybę būti nušviestiems ir esamą naujienų formuluotę. Taigi skirtingi įvairūs naujienų vertingumo tipai ir jų kriterijai. Vienus – nulemia „vertybės“, formuluojamos skirtingose rinkos sistemose ir į pilną orientuotų organizacijų ribose, remiantis ekonominiais naujienų gamybos kriterijais (pardavimai, prenumerata, biudžetas, reklamos apimtys ir kt.). Tačiau pabrėžtina, kad informacijos pateikimo apribojimai, atsirandantys dėl tam tikrų ekonominių sąlygų, labiau atspindi ne naujienų vertę, kiek materialinius veiksnius, kurie lemia naujienų vertingumo kriterijų formavimą ir jų patvirtinimą (van Dijk 2009; 119–20). Savo ruožtu kita naujienų vertingumo kriterijų kategorija, labiau susijusi su socialine naujienų rinkimo ir gamybos rutina, kurią iš dalies taip pat lemia ekonominiai veiksniai (pavyzdžiui, konkurencija, skatinanti išsikelti tokius profesinius tikslus kaip „žaibiška“ (patikimos) informacijos gamyba ir sklaida arba orientuotis į lyderiavimą medijų rinkoje. Kitaip sakant, žurnalistai internalizuoja socialinį poveiklį, kurį nubrėžia socialiniai ir profesiniai naujienų rašymo apribojimai (Atwood, Grotta; van Dijk 2009; 120). Taigi naujienų vertingumo kriterijai atspindi diskurso socialines, ekonomines ir ideologines vertybes visuomenės reprodukcijoje per masines medijas (van Dijk 2009; 120–1). Tačiau T. A. van Dijkas teigia, kad be šių bendresnių dominuojančių kriterijų, kartu egzistuoja specifiškesni kognityviniai apribojimai, nusakantys naujienų vertę: informacijos naujumas turinio požiūriu, naujumas laiko požiūriu, nuspėjamumas, konsonansas su bendromis socialinėmis vertybėmis, normomis ir požiūriais, relevantiškumas skaitytojo kontekstui, deviacija ir negatyvumas ir lokalinis ir ideologinis artimumas (plačiau apie tai žr. van Dijk 2009; 121–4).

Taigi nors masinės medijos atlieka svarbų vaidmenį konstruojant kriminalines problemas ir mitus, jos nėra vienintelės šio proceso dalyvės. Žurnalistų laisvę pasirenkant temas dažnai nulemia įvykiai ir veiksniai, kurie yra

išoriniai medijoms. Be to, nusikaltimai įvyksta realiame gyvenime, taigi, įvykiai, kurie yra perdėti eskaluojami viešajame diskurse, vis tiek reikalauja visuomenės dėmesio. Kitaip sakant, kiekvienas nusikaltimų mitas turi pagrindo kelti visuomenės susirūpinimą.

Masinių medijų nusikaltimų mitų kūrimo technikos

Nusikaltimų mitai struktūruoja visuomenės nusikaltimų tikrovės suvokimą pateikdami ir apibūdindami specifinius su nusikaltimais ir kriminaline justicija susijusius įvykius, tuo būdu kultivuodami atitinkamus nusikaltimų ir kriminalinės justicijos įvaizdžius. Gaunama nusikaltimų tikrovės distorsija neretai yra masinių medijų informacijos atrankos, apdorojimo ir sklaidos proceso nenumatytas padarinys.

Masinėse medijose nušviečiami ir visuomenei pateikiami kriminaliniai įvykiai dažnai atrenkami remiantis žurnalistų suvokimu. Žurnalistų įvykių pristatymas retai yra faktinio stebėjimo produktas. Dažniausiai kriminaliniai reportažai remiasi antrine informacija, kurią žurnalistas surenka iš įvykio liudytojų. Interviu su jais neretai vyksta gana tendencingai, praleidžiant esminius klausimus ir sensacingumui tampant svarbiausiu istorijos akcentu. Be to, pasitaiko, kad žurnalistai, valdomi konkurencingos šiuolaikinių masinių medijų prigimties, selektyviai stebi įvykius arba atlieka interviu, iš anksto numatydami, kaip atrodys galutinis produktas. Tokiu būdu jau kriminalinio įvykio atrankos ir pirminio tyrimo stadijoje atsiranda distorsijos, tendencingumo ir orientacijos į sensacingumą tikimybė.

Pasirinkus temą ir atlikus potencialios istorijos pirminę analizę, vykdytas stebėjimas turi virsti skaitoma parengta sklaidai medžiaga. Pereinant nuo įvykio stebėjimo prie informacijos apie jį pateikimo, iškyla keletas problemų. Pirma – tai selektyvus informacijos prisiminimas ir asmeninės žurnalistų preferencijos. Be abejo, konstruojant nusikaltimų istoriją, užmiršti teiginiai arba stebėjimai žurnalistų gali būti atstatyti vėliau. Tačiau atgaminus informaciją, įvykių pradžioje

neesminiais atrodę stebėjimai, istorijai besirutuliuojant gali įgauti naujų prasmų. Antra, paruošus pirminį pristatymo variantą, jis yra redaguojamas. Redagavimo metu istorija gali iš esmės pasikeisti. Reportažus dažniausiai redaguoja skirtingi darbuotojai, varžomi įvairiausių išorinių ir vidinių institucinių ribojimų. Vidiniai redakciniai suvaržymai dažniausiai apima tokias aplinkybes, kaip istorijai pateikti tinkamas laikas, galima vieta puslapyje ir galutinio produkto perkamumas. Kartu sprendimams įtakos turi auditorijos poreikiai ir „redakcijos ideologija“ (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 15–6). Taigi naujienų gamybos praktikoje gana dažnai su pirmine parengta istorijos versija nesusiję asmenys sprendžia apie tai, kas turėtų būti sakoma arba rodoma. Taigi redakcijos sprendimai daromi ne visada atsižvelgiant į paties stebėtojo patarimus.

Naujienų atranka daroma remiantis istorijų klasifikavimu pagal masinių medijų apibrėžiamas „einamas“ temas. M. Fishmanas pastebi, kad naujienų atranka pagal temas atspindi ideologinę naujienų apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją gamybą. Ši procedūra reiškia įvykio atskyrimą nuo jo konteksto ir perkėlimą į naują simbolinį kontekstą – naujienų temą. Naujienų vertę nustatant pagal jos tematiškumą, dėmesys, skiriamas kriminaliniam įvykiui, gali viršyti jo svarbą ir aktualumą. Tuo būdu kriminalinis įvykis tampa „rimta problema“ remiantis tuo, kas vyksta redakcijos viduje, o ne už jos ribų.

Galiausiai pačiai auditorijai būdingas selektyvus informacijos skaitymas ir jos įsiminimas. Dažniausiai ir geriausia įsiminama jau anksčiau girdėta ir turimą žinojimą aktualizuojanti informacija arba netipinė išskirtinė informacijos dalis, kurios įsiminimui suveikia psichologų vadinama „blykstės atmintis“. Kartu, kuo ilgiau ir intensyviau tam tikra kriminalinė istorija arba tematika nušviečiama masinių medijų, tuo didesnė tikimybė padidinti jos žinomumą ir, galbūt ilgainiui iššaukti tam tikrą visuomenės narių socialinę reakciją. Taigi konstruodamos nusikaltimų istorijas, masinės medijos kartu perduoda nusikaltimų ir kriminalinės justicijos įvaizdžius, susidedančius iš idėjų, emocijų ir prisiminimų apie juos.

Kalbant apie nusikaltimų mitų konstravimo technikas, galima rasti nemažai darbų, skirtų medijų ir valdžios propagandos analizei (E. S. Herman 1988, N. Chomsky 1991, H. Lasswell 1933, P. Schlesinger 1989 ir kt.). Bendriausia prasme propaganda – tai technika, kuomet remiantis sąmoningu pranešimų iškraipymu ir manipuliavimu, siekiama paskatinti tam tikrą socialinį veiksma. Teigiama, kad daugelis mitų apie nusikaltimus yra propagandos technikų produktai (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 16). Šiuo atveju L. B. Hinds teigia, kad svarbu atsiminti, jog objektyvūs reportažai – tai yra mitas (Hinds 2005). Kiekvienas žurnalistas atneša į istoriją savo pasaulėžiūrą. Rašydamas istoriją, jis nuolat daro pasirinkimus: ką – įtraukti, ko – atsisakyti, kokius šaltinius naudoti ir pan. Tam tikrų būdvardžių arba kelių žodžių „tariamasis“ ir „vadinamasis“ pavartojimai gali suteikti istorijai tam tikrą ideologinį kontekstą (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 16). Taigi visi šie naujienų gamybos aspektai formuoja atitinkamą nusikaltimų ir kriminalinės justicijos pateikimą, kuria jų įvaizdžius auditorijai ir skatina socialinę reakciją.

Savo ruožtu konstruojant nusikaltimų mitus, dažniausiai medijų ir valdžios institucijų atstovų naudojamos šios istorijų kūrimo technikos (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 16–8).

Nusikaltimų stereotipų kūrimas

Šiuo atveju nusikaltimų reiškinys pateikiamas kaip vienamatis ir nekintantis. Frazės kaip „nusikaltimai prieš bejėgius“, „smurtas prieš moteris“, „gatvės nusikaltimai“, „organizuoti nusikaltimai“ ir kt. suskirsto didelę įvairovę elgsenų į pavienes kategorijas. Stereotipinių frazių vartojimas susieja plačias „populiarias“ nusikaltimų koncepcijas su įvairiapusiškais kriminalinėmis elgsenomis.

Nuomonių pateikimas kaip faktų

Ši praktika apima asmeninės nepagrįstos nuomonės naudojimą ir pateikimą medijų pranešimuose kaip faktinės informacijos: „policija daro viską, ką gali

siekiant užkirsti kelią nusikaltimams“, „bendruomenę apėmusi panikos būsena“ ir pan.

Informacijos šaltinių naudojimas

Ši technika apima kitų nuomonių, artimų tam tikram požiūriui, rinkimą. Žurnalistas savo interviu gali rinktis žmones atsižvelgdamas į tai, kiek jų nuomonės atitinka ir dera su istorijos tema.

Šališkas apibūdinimas ir ženklėjimas

Šiuo atveju nusikaltimų, nusikaltėlių arba aukų apibūdinimui naudojama vertybinė terminologija: serijinis žudikas „sėlina“ prie aukos; grupė asmenų gali būti pavadinta „kriminaline šeima“, jaunimo grupė – tapti „gauja“, kuri „medžioja“ „nieko neįtariančias bejėges“ aukas.

Selektyvus faktų pateikimas

Tam tikrų faktų iškėlimas ignoruojant kitus, sustiprina šališką argumentavimą. Siekiant pabrėžti lytinio smurto prieš vaikus prevencijos problemą, konkretaus požiūrio šalininkai gali pareikšti, kad labiausiai reikėtų stiprinti vaiko apsaugą jam svetimoje (ne namų) aplinkoje neminint fakto, kad didžioji nukentėjusiųjų dalis nukenčia savo artimiausioje aplinkoje nuo pažįstamų asmenų.

Informacijos valdymas

Redakcinis procesas, kuriuo metu konkreti istorija atrenkama iš visų kitų įvykių ir apdorojama, yra vienas iš informacijos valdymo būdų. Istorijų apie tokius sensacingus nusikaltimus kaip serijiniai nužudymai, vaiko išžaginimas, prekyba žmonėmis pateikimas už dėmesio ribų paliekant istorijas apie korporacinius nusikaltimus, nusikaltimus ekologijai, sukčiavimus vertybinių popierių biržoje ir kitus labiau paplitusius nusikaltimus – yra šio valdymo rezultatų pavyzdys.

Autoritetingų šaltinių nenurodymas

Neaiškios nuorodos į informacijos šaltinius, pasireiškiančios tokiais teiginiais kaip „daugelis pareigūnų mano“ arba „daugelis mokslininkų teigia“, konkrečiai nenurodant, kas ką sako ir kas sudaro „daugelį“, priskirtina prie klaidinančios nuorodos į autoritetą.

Faktų atskyrimas nuo konteksto

Ši technika numato faktų arba argumentuotų teiginių naudojimą atskiriant juos nuo jų konteksto, siekiant sustiprinti tam tikrą poziciją arba įterpti kitus faktus, nesusijusių su aptariama problema. Pavyzdžiui, narkotikų problemos nušvietimas masinėse medijose dėmesį sutelkiant į aukštus mokyklos nebaigiančių asmenų statistinius rodiklius, neatsižvelgiant, ar tarp šių dviejų procesų egzistuoja priežastinis ryšys, nurodo į fakto išėmimą iš jo pirminio konteksto.

Selektyvūs interviu

Kitas būdas tam tikrą poziciją pateikti kaip autoritetingesnę negu rodo faktai – tai interviu su vienu arba dviem ekspertais ir jų pastebėjimų pateikimas kaip apibendrintos ekspertų nuomonės tam tikru klausimu. Pavyzdžiui, atlikti interviu su keliais kriminologais ir sudaryti išpūdį, kad jų nuomonė atstovauja kriminologų bendruomenės požiūriui.

Valdžios institucijos kaip nusikaltimų mitų kūrėjai

Pažymėtina, kad nusikaltimų mitų konstravimo procese dalyvauja ne vien masinės medijos, fiksuodamos tikrovėje vykstančius keistus ir neįprastus kriminalinius įvykius. Kartais valdžios sukuriami ir ir nurodomi įvykiai pažadina masinių medijų interesą, nukreipdami jų dėmesį į tam tikras temas. Šiuo atveju H. Pepinsky ir P. Jesilowas savo knygoje „Mitai, kurie sukelia nusikaltimus“ teigia, kad kriminalinė justicija yra valstybės proteguojamas verslas (Pepinsky, Jesilow; Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 4). Nusikaltimų mitų kontekste tai reikštų, kad

valdžios institucijos suinteresuotos išlaikyti esamą socialinį nusikaltimo apibrėžimą ir išplėsti jį grupėms ir elgsenoms, kurie suvokiami kaip keliantys grėsmę socialinei tvarkai. Kartu jos siekia užtikrinti, kad egzistuojantis kriminalinės justicijos sistemos atsakas į nusikaltimus nebūtų fundamentaliai keičiamas jo paskirties ir funkcijų atžvilgiu. Nors tam tikri esamos sistemos permąstymai yra leistini, rimti pokyčiai reaguojant į nusikaltimus joje niekada neįgyvendinami. Taigi ir toliau statoma daugiau kalėjimų, skiriamos griežtesnės laisvės atėmimo bausmės, vis didesnis skaičius teisės pažeidėjų praleidžiamas per kriminalinės justicijos sistemą ir vis greitesniais tempais – visi šie pokyčiai pagrindžiami egzistuojančios baudimo arba kontrolės filosofijos (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 6). Saugodami savo interesus, valdžios atstovai pasitelkia prievartos ideologiją – „skausmas auklėja“, – persmelkiančią nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tikrovę.

Taigi valdžios institucijos gina savo interesus apibrėždamos nusikaltimus, nusikaltėlius, išlaikydamos įtvirtintą kriminalinės justicijos sistemą ir dalyvaudamos nusikaltimų mitų kūrimo ir sklaidos procese. Kadangi jos gali kontroliuoti tiesioginius pranešimus apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją, valdžios institucijos yra viena iš galingiausių mitų kūrėjų nusikaltimų gamybos versle. Valdžios atstovai gali apriboti arba nutraukti teikti informaciją žurnalistams dėl galimos grėsmės viešajam saugumui; „atsilyginti“ medijoms už „oficialių“ kriminalinių mitų sklaidą ir pan. (Kappeler, Blumberg, Potter 1993; 7).

Šiuo atveju valdžios institucijos funkcionuoja ne tik kaip masinių medijų kontrolierės ir tam tikru mastu valdytojos – jos pačios yra medijų forma. Jos kontroliuoja tam tikrų spausdintinių leidinių resursus, valdo radijo stotis, televizijos kanalus, užsako ir finansuoja tyrimus, rodo valdžios finansuojamas laidas ir pan. Be to, jos įtraukia masines medijas į tam tikrų nusikaltimų mitų konstravimą, nukreipdamos jų dėmesį ir organizuodamos spaudos „brifingus“. Tokiu būdu žurnalistų priklausymas nuo valdžios institucijų daro juos, ir

atitinkamai medijų auditoriją pažeidžiamus sąmoningoms valdžios atstovų manipuliacijoms.

Praktikoje egzistuoja nemažai pavyzdžių, kuomet valdžios institucijos įtraukdavo masines medijas į nusikaltimų mitų konstravimą. Dėmesys įvairioms socialinėms problemoms viešajame diskurse nuolat keičiasi. Savo ruožtu valdžios institucijų atstovai, pavyzdžiui, organizuodami spaudos konferenciją, gali ir vėl gražinti visuomenės dėmesį konkrečiai socialinei problemai. Pastaruoju atveju masinės medijos gali pasitarnauti valdžios institucijoms, siekiančioms išlaikyti arba praplėsti savo biurokratinę valdą, kaip jų kuriamų kriminalinių mitų skleidėjos. Dažniausiai tuo metu pasirodantys alternatyvūs požiūriai į nusikaltimus ir kriminalinę justiciją tiesiog pasimeta informacijos, skirtos valdžios išskeltai nusikaltimų problemai nušviesti, sraute.

Taigi nusikaltimų mitų konstravimo procese pabrėžiama abipusio ryšio tarp masinių medijų ir valdžios institucijų svarba.

Nusikaltimų mitų analizė

Nusikaltimų mitai atsiranda iš unikalių įvykių, kurie gali būti pastebėti arba nepastebėti visuomenės mitų kūrėjų. Kriminaliniai mitai yra unikalūs, kadangi jie yra tam tikro laikmečio socialinės, politinės ir ekonominės aplinkos produktas. Tai suponuoja, kad auditorija turi būti pasirengusi priimti kriminalinį mitą. Taigi kriminalinis įvykis, turintis potencialą tapti kriminaliniu mitu vienu laikmečiu, gali būti negyvybingas ir neturėti jokio potencialo kitu laikotarpiu. Be to, kad kriminalinis įvykis taptų mitu, jo transformacijoje ir pasakojime turi dalyvauti įvairūs visuomenės segmentai. Istorija, kuri suvokiama, bet niekad nepapasakojama, netampa problema arba nusikaltimo mitu.

Mitų kūrėjai gali būti įvairūs ir jų vaidmenys nėra statiški. Kartais šį vaidmenį atlieka valdžia, o masinės medijos savo ruožtu atsako į „oficialų“ mitą. Šie įvairūs mitų kūrėjai ir kintantys vaidmenys daro kriminalinius mitus unikaliais. Nusikaltimų mitai taip pat skiriasi pagal savo tikslus ir padarinius. Kai

kurie mitai paskatina elgesio kriminalizavimą, kiti – išnyksta tyliai be didesnio socialinio ir politinio atsako. Dar kiti – atstovauja įtakingų visuomenės grupių interesams arba atlieka reikalingą socialinę funkciją, kuomet kiti – neatlieka jokių ypatingai naudingų funkcijų.

Taigi kiekvienas nusikaltimų mitas reikalauja individualaus nagrinėjimo ir analizės. Jų kilmė, atskleidimas, konstravimas ir padariniai negali būti išsprasti į „tradicinę“ kriminologinę analizę, kadangi nėra visuotinės sociologinės teorijos, galinčios paaiškinti visų nusikaltimų mitų vystymąsi ir tikslus (Kappeller, Blumberg, Potter 1993; 19).

Socialinės problemos ir nusikaltimų mitai

Nusikaltimų mitų analizėje svarbų vaidmenį atlieka nusikaltimų baimės koncepcija. Pažymėtina, kad nusikaltimų baimė vystosi kartu su rizikos tapti auka nuo nepažįstamų arba kitokių negu „mes“ asmenų vertinimo pokyčiais. Vaikai yra seksualiai išnaudojami svetimų asmenų; organizuoti nusikaltimai yra nelojalių ir negerbiančių „mūsų“ gyvenimo būdo kitataučių piliečių verslas; homoseksualai ir narkotikų vartotojai yra pagrindiniai AIDS nešiotojai ir kelia grėsmę užsikrėsti baudžiamosios justicijos personalui ir pan. – tokie nusikaltimų, nusikaltėlių ir kriminalinės justicijos sistemos apibūdinimai turi mažai realaus pagrindo, tačiau yra tikroviški visuomenės nariams, kurie jais tiki (Kappeller, Blumberg, Potter 1993; 248).

Žmonės baiminasi vaikščioti gatvėmis tamsiu paros metu, vengia kontaktų su nepažįstamaisiais ir apskritai izoliuojasi nuo visuomenės. Savo ruožtu viktimizacijos baimė ir socialinė izoliacija gali paskatinti didesnę deviaciją, viktimizaciją ir aktyvesnę mitų gamybą. Pasitraukdami iš gatvių ir izoliuodami save nuo kitų bendruomenės narių rūpesčių, individai palieka visuomenę ir jos realias problemas. Jie nebenori dalyvauti bendruomenės gyvenime, dar mažiau – nusikaltimų prevencijoje ir įsitraukti į kriminalinės justicijos sistemos darbą.

Tokiu būdu kriminalinės justicijos problemos paliekamos nusikaltimų mitų kūrėjams.

Taigi valdžios institucijų atstovai, nevaržomai kurdami nusikaltimų mitus, švaisto vertingus resursus neefektyvioms nusikaltimų kontrolės priemonėms, plečiančioms nusikaltimų kontrolės pramonę. Kuomet nusikaltimų kontrolės politika formuojama remiantis mitais arba klaidingu situacijos suvokimu, dėmesys nukreipiamas nuo realių socialinių problemų, turinčių reikšmingesnių padarinių visuomenės gyvenimo kokybei. Kartu mitinių problemų sprendimui eikvojami didžiuliai socialiniai resursai, kurie galėtų būti skirti realių socialinių problemų tyrimams ir kontrolei.

Mitai apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją nukreipia visuomenės dėmesį, neleisdami pastebėti didesnių pamatinių socialinių problemų. Šiuo atveju pradedama „kariauti“ su negyvais objektais tokiais kaip narkotikai arba pornografija, neatsižvelgiant į esantį pasiūlos-paklausos atitikimą ir šalutinius „karų“ prieš nusikaltimus ir elgesio kriminalizavimo padarinius (Kappeller, Blumberg, Potter 1993; 248).

Nusikaltimų mitai taip pat turi neigiamos įtakos moksliniams nusikaltimų tyrimams ir elgesio su jais praktikai. Jie gali pakeisti nusikaltimų ir nusikalstamos elgsenos suvokimą pateikdami supaprastintus sudėtingų socialinių problemų paaiškinimus, kurie dažniausiai redukuojami į „blogio paieškas“ arba personifikuojami, t. y. kuomet klausimai apie nusikaltimus ir jų kontrolę paverčiami klausimais apie individus (Sacco 2005; 87). Savo ruožtu nusikaltimą apibrėžus kaip blogį, rehabilitacija atmetama ir pasisakoma už griežtesnes bausmes. Taigi, kai priežastinis nusikaltimo pagrindas yra ignoruojamas, bausmė tampa loginiu socialiniu atsaku į teisės pažeidimą. Šiame kontekste teisiniai receptai naudojami identifikuojant socialinių problemų simptomus, o mokslas labiau nukreipiamas į nusikaltimo atskleidimą nei į jį lėmusių socialinių veiksnių suvokimą. Pažeidėjai stereotipizuojami kaip turintys patologijų, žiaurūs ir homogeniški, o jų elgesys analizuojamas remiantis supaprastinta „grobis-

plėšrūnas“ paradigma (Kappeller, Blumberg, Potter 1993; 249). Savo ruožtu iššūkių, kurie iškyla moksliniam nusikaltimų tyrinėjimui, susiję su tuo, kad nusikaltimų mitai neretai pakeičia empirinę nusikaltimų tikrovę. Tokiu atveju atliekamas nusikaltimų tyrimas gali pradėti atspindėti mitines nusikaltimo koncepcijas, suteikdamas joms daugiau „įrodymų“, ir tokiu būdu priartindamas jį prie kontrologijos paradigmos.

Deja, mitai apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją nėra greitai ir lengvai atmetami, kaip kad juos kuriant. Mitų demaskavimas nėra toks pat patrauklus, kaip jų konstravimas. Dažniausiai pagrindiniais nusikaltimų mitų padariniais tampa griežtesnis baudžiamasis įstatymas su griežtesnėmis bausmėmis, netinkamai nukreipiami ir paskirstomi socialiniai resursai, moralinės viršenybės jausmas ir auganti netolerancija žmogiškosioms skirtybėms (Kappeller, Blumberg, Potter 1993; 250).

Taigi nusikaltimų mitai reikalauja kritinio įvertinimo. Šiuo atveju reikėtų kelti klausimą, kas yra mito kūrėjas, kokie yra jo tikslai, į kurią grupę jis nukreiptas, į kokią elgseną nukreipta kontrolė ir kodėl bei kokie yra „karo“ prieš mitines socialines problemas padariniai. Svarbu išsiaiškinti problemos kilmę ir atskleisti nusikaltimų mitų konstravimo modelius.

1.4. Masinių medijų įtaka kriminalinio žinojimo konstravimui

Masinės medijos viešajame diskurse neretai pristatomos kaip pilietinės visuomenės institucijos, informuojančios žmones apie svarbius politinius, socialinius, ekonominius ir kultūrinius sociumo gyvenimo aspektus, neapsiriboja vien informacijos bei žinių perdavimu. Išskirtina jų simbolinio turinio gaminimo ir skleidimo funkcija. Masinės medijos atlieka svarbų vaidmenį apibrėždamos pasaulį, kuriame gyvename, ir darydamos įtaką individų savęs pačių ir kitų suvokimui. Būdami šios informacijos gavėjai, individai formuoja tam tikrą nuomonę apie tai, kur jie yra, kas jie tokie, kas jie norėtų būti ir kas arba kokie jie nenorėtų būti arba tapti. Taigi šiuolaikinėje visuomenėje jos tampa svarbiu

socialinės struktūros elementu, vienu iš pagrindinių socialinių normų, taisyklių ir elgesio modelių mediatorių bei šaltinių, įsiskverbiančių beveik į visas socialines gyvenimo sritis.

1.4.1. Sociologiniai masinių medijų funkcionavimo aspektai

Šiuolaikinėje visuomenėje masinės medijos tapo neatsiejama gyvenimo dalimi. Neretai jos užima tokių tradicinių socialinių institucijų, kaip švietimas ir religija, vietą. Todėl šiandien masinės medijos laikomos vienu iš socializacijos veiksnių, užtikrinančių normų, vertybių ir požiūrių perteikimą. Socialiniame gyvenime kartu tai vienas šaltinių, leidžiančių pažinti socialinę tikrovę, esančią už kasdienio patyrimo ribų.

Taigi pagrindinė viešai deklaruojama masinių medijų funkcija yra informuoti žmones, teikti bendruomenėms reikšmingą informaciją apie įvairius viešojo gyvenimo aspektus. Šiuo atveju pliuralistinio liberalaus demokratinio modelio kontekste masinės medijos dažnai traktuojamos kaip atliekančios esminę „ketvirtosios valdžios“ funkciją – demokratijos sargo ir visuomenės interesų gynėjos vaidmenį, stebėdamos ir balansuodamos tris valdžias: vykdomąją, įstatymų leidžiamąją ir teisminę. Taigi terminas „ketvirtoji valdžia“ nurodo į žiniasklaidą, kaip į galingą kontrolierių, atskleidžiantį valstybės autoritetų piktnaudžiavimą savo padėtimi ir ginantį demokratines piliečių teises.

Tačiau suteikdamos visuomenės nariams reikalingos informacijos, jos ne tik atspindi masinius įvairių socialinių segmentų poreikius, bet ir turi visas sąlygas koncentruoti auditorijos dėmesį į specifines atrenkamas temas. Kitaip sakant, medijos reguliuoja, ką įtraukti, o ko – ne į savo darbotvarkę. Taigi būdai, kuriais masinės medijos funkcionuoja šiuolaikinėje visuomenėje, išryškina kitas svarbias jų funkcijas – politines, komercines ir kultūrinis.

Apskritai, sutinkama dėl masinių medijų reikšmės visuomenės nuomonei, požiūriams, elgesiui, ilgainiui – nuostatoms, bet nėra vieningos nuomonės dėl jų poveikio mastų. Tačiau būdamos pagrindiniu informacijos šaltiniu apie

nusikaltimų ir kriminalinės justicijos problemas, akivaizdu, kad medijos turi kontroliuoti savo auditorijos mąstymą apie nusikaltimų reiškinį ir, ypač jo kryptis. Be abejo, individas šiame procese yra aktyvus veikėjas – jis dalyvauja socialinės tikrovės konstravime, tačiau daro tai remdamasis jam prieinamomis žiniomis, kurias kriminalinės informacijos atveju daugiausia ir intensyviausiai gauna iš masinių medijų. Savo ruožtu masinės medijos pateikia selektyvią, interpretuotą nusikaltimų pasaulio versiją. Jos nurodo, apie ką reikėtų turėti nuomonę, apie ką galvoti, kartu pateikiant interpretacines schemas, kaip reikėtų suprasti tam tikrą įvykį arba jų seką. Taigi labiausiai medijų nušviečiamos temos suvokiamos kaip aktualesnės ir keliančios didesnę susirūpinimą negu retai arba visiškai nesulaukiantys jų dėmesio įvykiai.

Šiame kontekste svarbi yra medijų „darbotvarkės“ teorija (angl. *agenda-setting*), nusakanti ryšį tarp masinių medijų, visuomenės ir politikos. Taigi faktiškai, tai, ką visuomenės nariai žino apie nusikaltimų tikrovę, didžiaja dalimi priklauso nuo to, ką ir kaip pasirenka nušviesti masinės medijos. Pirmiausia, atrenkamos kalbėtinos temos, kurias reprezentuoti pasirenkamos tam tikros problemos, kurių nušvietimas savo ruožtu įreminamas pasirenkant tam tikrus tikrovės aspektus. Taigi „darbotvarkės“ teorijoje kalbama apie tris esminius masinių medijų funkcionavimo lygius: tikrovės filtravimą, įsiūlymą ir įreminimą.

Esminė šios teorijos prielaida nurodo, kad kuo daugiau ir dažniau apie tam tikrą problemą yra kalbama skirtinguose medijų šaltiniuose, tuo aktualesnė ji tampa viešojo ir politinio gyvenimo sferose. Kitaip sakant, jos nurodo, kokios problemos yra aktualios, ir jas hierarchizuoja. Taigi darbotvarkė atsiranda tuomet, kai problemą aktualia „pripažįsta“ masinės medijos. Tokiu būdu masinių medijų pateikta darbotvarkė daro poveikį visuomenės darbotvarkei, kuri gali turėti įtakos politikos darbotvarkės turiniui, kuris savo ruožtu struktūruoja masinių medijų prioritetus (Dearing, Rogers 1996; 22). Apskritai, pažymėtinas dvejetainis ryšio tarp masinių medijų ir politikos darbotvarkių pobūdis. Viena vertus, jos tarnauja kaip svarbus informacijos šaltinis valstybinėms institucijoms, o kita vertus –

atlikdamos „ketvirtosios valdžios“ funkciją, t. y. demokratijos sargo ir visuomenės interesų gynėjo vaidmenį, ypatingą dėmesį skiria politinėms temoms ir saugumo klausimams.

Nevienareikšmis santykis taip pat sieja masinių medijų ir visuomenės darbotvarkes. Viena vertus, masinių medijų darbotvarkę gali suformuoti ir visuomenės prioritetai, tiksliau – poreikiai. Šis aspektas akcentuoja komercinius masinių medijų, funkcionuojančių rinkos ekonomikos sąlygomis, tikslus. Siekdamas pritraukti kuo didesnę auditoriją (gauti pelno), jos turi atsižvelgti į visuomenės interesus. Tačiau, kita vertus, nušviesdamos tik tam tikrus socialinės tikrovės aspektus, jos apriboja visuomenės žinojimą, tokiu būdu turėdamos didelės įtakos formuojant visuomenės nuomonę ir viešąjį diskursą. Šiuo atveju pabrėžiama, kad ypač darydami politinius sprendimus, piliečiai daugiausia remiasi turima informacija. Masinės medijos, nusprendamos koki klausimą arba problemą įtraukti į darbotvarkę, kokiems individams ar socialinėms grupėms skirti eterio laiko arba vietos leidinyje ir kokius aspektus arba faktus pateikti, o apie kuriuos nutylėti, tampa akivaizdžia ir reikšminga visuomenės nuomonės formavimo priemone. Taigi masinės medijos gali daryti įtaką viešajai nuomonei, tokiu būdu suteikdamos interesų grupėms, valdančioms masinių medijų kompanijoms, galią tam tikru mastu keisti diskurso pobūdį jiems reikiama kryptimi.

Visgi pastebėtina, kad nepaisant įvairių aplinkybių, darančių įtaką šių trijų darbotvarkių ryšiui, „darbotvarkės teorijoje“ teigiama, kad tarp masinės komunikacijos turinio, visuomenės nuomonės ir politiniame lygmenyje priimamų sprendimų egzistuoja priežastinis ryšys (McCombs, Shaw 1972).

Savo ruožtu, pasak J. Habermaso, masinės medijos palaiko viešosios sferos, kurioje pristatomi ir diskutuojami įvairūs požiūriai, t. y. vyksta atvira racionali diskusija, egzistavimą. Ši sfera buvo prieinama plačiai visuomenei, o joje pateikiami argumentai ir požiūriai tapo racionalių diskusijų dalimi, kurios kritikai turėdavo nusileisti valstybės politikai. Tačiau, kaip teigia J. Habermasas, XIX a. pirmoje pusėje situacija pasikeitė, kadangi viešąją sferą pradėjo valdyti

stipri, išplėsta valstybė ir spauda, kuri atstovavo konkrečius ekonominius interesus. Masinės medijos pradėjo manipuliuoti viešąją nuomone, paversdamos visuomenę pasyviais stebėtojais ir vartotojais. Taigi „ketvirtoji valdžia“, „viešosios sferos sergėtoja“ vis labiau atsiversdavo į pramonę, orientuotą į pelno siekimą. Viešosios sferos nykimą J. Habermasas sieja su „instrumentinio racionalumo triumfu“. Jis teigia, kad instrumentinis sistemos racionalumas išiveržia ir „kolonizuoja“ gyvenimiškąjį pasaulį ir, tokiu būdu, ardo viešąją sferą. Taigi masinės medijos išgyveno reikšmingus pokyčius, ilgainiui tapdamos viešosios nuomonės konstruotojomis ir manipulatorėmis. Kitaip sakant, viešoji sfera tapo apgaule (Thompson; Crowley et al. 1998, Garnham 1992).

Šiandien viena esminių daugumos masinių medijų priemonių funkcijų tapo užimti ir linksminti auditoriją. Toks požiūris savaime prieštarauja numanomai „ketvirtosios valdžios“ funkcijai, kadangi šiuo atveju masinės medijos nekelia sau tikslo nušviesti opiausias valstybės problemas, jau nekalbant apie tam tikros racionalios diskusijos įvedimą ir valstybinės veiklos kritiką. Jos vis mažiau informuoja ir kritikuoja, ir vis daugiau siūlo ir vykdo užsakymus: „<...> jai jau nebeįdomu kontroliuoti valdžios veiksmus, ji pasiryžusi kontroliuoti mūsų poreikius ir motyvus. Kartais gali susidaryti įspūdis, kad jai nereikia nei skaitytojų, nei klausytojų, nei žiūrovų. Jai reikia paprastų vartotojų, reikia auditorijos, kuriai galima išsiūlyti vieną arba kitą prekę“ (Dobryninas 2003).

Savo ruožtu marksistinės srovės atstovai masines medijas dažnai kritikuoja dėl dominuojančios buržuazinės kultūros reprodukcijos. Kartu politinės ekonomijos šalininkai kaltina jas šališku interesų atstovavimu, t. y. jas valdančiųjų interesų reprezentavimu (pvz., N. Chomsky „propagandos modelis“). Marksistinės perspektyvos atstovai pagrindinį dėmesį skiria būdams, kuriais masinės medijos panaudojamos dominuojančios ideologijos skleidimui ir legitimacijai. Kitaip sakant, ekonomiškai ir politiškai dominuojanti klasė pateikia savo socialinės tikrovės viziją, kuri turi pagrįsti jos „viešpatavimo“ teisėtumą. Šiuo požiūriu masinės medijos suprantamos kaip politinis vyraujančios klasės arba šiuolaikinės

pliuralistinės demokratijos atveju – konkuruojančių interesų grupių manipuliacijos ir propagandos instrumentas.

Anot marksistų, masinės medijos konstruoja tikrovę. Kitaip sakant, iš jos suprantama, koks pasaulis yra „iš tikrųjų“. Socialinė tikrovė sukonstruota ir sukonstruota tokiu būdu, kad palaikytų ir atitiktų dominuojančių ir neretai tarpusavyje konkuruojančių interesų grupių ideologijas. Socialinė medijų ir kitų kultūrinių agentų konstruojama realybė nėra prigimtinė, tačiau ji yra legituota ir dėl to atrodo taip natūraliai, kad visuomenės nariai ją priima, kaip akivaizdų, savaime suprantamą faktą. Savo ruožtu ji kyla iš galios santykių visuomenėje ir siekia juos išlaikyti.

Tačiau marksistai dažniausiai suvokia masinių medijų pranešimus, kaip turinčius tik vieną reikšmę, atspindinčią dominuojančios klasės ideologiją. Jie neatsižvelgia į faktą, kad auditorija yra aktyvus subjektas, sąmoningai ir motyvuotai pasirenkantis pranešimus, relevantiškus jos socialiniam bei psichologiniam kontekstui. Pastebėtinas ir kitas minėtas kritinis marksistinės perspektyvos aspektas, nurodantis, kad toks „<...> *požiūris į žiniasklaidą praleido policentrinį galios santykių šiuolaikinėje visuomenėje aspektą*“ (Dobryninas 2001; 37). Taigi marksistinei masinių medijų perspektyvai priešpastatoma pliuralistinė konkuruojančių grupių ir interesų vizija, kurioje medijų diskursas suvokiamas kaip „<...> *daug besiginčijančių balsų idėjų rinkoje ir kaip artikuliuojantis skirtingus požiūrius*“ (Dobryninas 2001; 37).

Kita socialinė teorijos tradicija, siekianti paaiškinti santykio tarp visuomenės ir medijų prigimtį – kultūrologinė perspektyva. Šiuolaikinis pasaulis – tai pasaulis, kuriame kultūrinė patirtis simbolių forma perduodama per masinės komunikacijos kanalus. Taigi dalyvaudamos kultūrinių simbolių perdavimo procese, masinės medijos daro įtaką ir formuoja žmonių kultūrinę patirtį. Jos medijuoja ir kartais nustato elgesio standartus, bendrai priimtas tradicijas ir papročius, t. y. perima tas funkcijas, kurios anksčiau buvo nekvestionuojama,

išskirtinai formalių institucijų prerogatyva, pavyzdžiui, bažnyčios, šeimos, mokyklos ir pan.

T. Mathiesenas, norvegų teisės sociologijos profesorius, teigia, kad masinės medijos yra funkcinis viduramžių bažnyčios ekvivalentas. Kaip ir jų pirmtakai dvasininkai, šiuolaikiniai profesionalūs komunikatoriai plečia bei stiprina reprezentacines sistemas, kurios legitimuoja socialinę sistemą. Dvasininkija sakydavo savo parapijiečiams, kad galios struktūra yra Dievo nustatyta, o jos „pasekėjai“ informuoja savo auditoriją apie demokratiškai balsavimo principu įtvirtinamą galios struktūrą. Kitaip manantys, dažniausiai būdavo atskiriami nuo tikinčiųjų, kaip „bedieviai“, t. y. atkakliai besipriešinantys Dievo valiai; savo ruožtu disidentai šiuolaikinėje visuomenėje dažniausiai stigmatizuojami kaip „ekstremistai“, besipriešinantys demokratinei santvarkai. Viduramžių bažnyčia taip pat mokė, jog vienintelis teisėtas būdas užtikrinti skriaudos atlyginimą yra kreiptis į engėjo sąžinę arba į aukštesniuosius pasaulietinės valdžios atstovus; savo ruožtu šiuolaikinės masinės medijos panašiais būdais įtvirtina konstitucines ir teises procedūras kaip teisėtus protesto išraiškos būdus. Be to, J. Currano teigimu, viduramžių bažnyčia maskuodavo nelygybės šaltinius aiškindama socialinę neteisybę individo nuodėme. Šiuo atveju moderniosios masinės medijos, apibrėždamos ir aiškindamos struktūrinę nelygybę, linkusios taikyti kompleksiškesnius ir sudėtingesnius būdus savo auditorijai klaidinti. Akcentuojant Dievo valios nenuspėjamumą, viduramžių bažnyčia skatino pasyvų socialinio statuso priėmimą; panašiai, gyvenimo ir likimo nenuspėjamumo tema yra nuolat akcentuojama daugelio šiuolaikinių masinių medių turinyje (Mathiesen 1987; 59–60, 65). Taigi masinės medijos perteikia tikėjimo ir įsitikinimų sistemas, skatinančias nuolankumą bei drausmę, kas yra neatsiejama efektyvaus panoptinės priežiūros sistemos funkcionavimo sąlyga. Ši kontrolės ir manipuliacijos modelį T. Mathiesenas linkęs vadinti sinoptikumu – kai dauguma stebi mažumą, kuri turi galios nukreipti ir valdyti jos dėmesį norima linkme.

T. Mathiesen teigia, kad panoptikiniai mechanizmai (įvairios priežiūros sistemos, kompiuterizuotas registravimas ir kt.) yra labai gajūs šiuolaikinėje visuomenėje ir gali virsti vienu labiausiai represinių šiuolaikinio amžiaus politinių instrumentų. Kartu kriminologas pabrėžia, kad lygiagrečiai su panopticismo raida per masines medijas formuojasi sinopticismas. Ši sąvoka kilo iš graikiško žodžio „syn“, kuris reiškia „kartu“ arba „vienu metu“, ir „opticon“, nurodančio į vizualumą – „regėti“, „matyti“. Kriminologo tvirtinimu, yra ne tik intensyviai judama link panoptikinės situacijos, kuomet keli gali matyti ir stebėti daugelį, tačiau kartu, ypač per televiziją, aktyviai judama link priešingos sinoptinės situacijos, kuomet daugelis gali matyti ir stebėti keletą. Milijonai arba šimtai tūkstančių žmonių stebi tuos „keletą“, į kurios dėmesį nukreipia televizija. Iš dalies šiame kontekste darytinos sąsajos su „medijų darbotvarkės“ teorija. Sinoptikinės masinės medijos (ypatingai – televizija) turi dideles, bet neišnaudojamas galimybes „agresyviai“ ir kritinei panoptikinių institucijų kontrolei. Tačiau besivystant sinoptinėms masinėms medijoms, jos vis labiau ir beveik neišvengiamai tapo įdomios kaip komerciniai objektai. T. Mathiesen teigia, kad televizijos komercializacija ir pelno akcentavimas transformavo nematomą televizijos potencialą į didžiulę pramogų industriją. Tas nedaugelis, kurie yra stebimi ir kurie gamina bei siunčia pranešimus, dažniausiai yra „labai svarbūs“ asmenys (angl. *VIP – very important people*), pramogų pasaulio atstovai, „žvaigždės“, kurie sudaro savotišką naują viešosios sferos klasę, o politiniame lygmenyje – tai pagrindinės politinės figūros, rodomos beveik visiškai surežisuotoje aplinkoje. Visi jie tampa šios pramogų industrijos „animatoriais“ šioje pramogų industrijoje, kaip daugelio televizijos debatų, kurie transformuojami į pokalbių šou, dalyviai (Mathiesen 2001; 27–8). Esant tokiai situacijai, panopticismo sklaida, kuri yra politiškai bauginanti ir itin pavojinga, lieka už dėmesio ribų. Šio kompleksinio reiškinių stebėseną paliekama siauro profilio ir nedidelio tiražo žurnalams, konferencijoms, profesionaliai literatūrai, t. y. nustumta į tolimus ir mažai įtakos turinčius viešosios sferos pakraščius

(Mathiesen 2001; 28). Taigi sinoptinės medijos, metaforiškai kalbant, „apšviečia“ tik tam tikrus „tamsiosios“ nusikaltimų tikrovės aspektus. Kitaip sakant, jos pateikia konkrečias medžiagas, iš kurių ši tikrovė ir žinojimas apie ją gali būti konstruojami. Be abejo, individas pats konstruoja socialinę tikrovę, tačiau daro tai iš jam prieinamų medžiagų ir patirties. Šiuo atveju T. Mathiesenas išreiškia susirūpinimą, kad populiacija, gimusi ir užaugusi sinoptinės pramogų industrijos amžiuje, visiškai nepasiruošusi ir neįsisąmoninanti didžiulio augančios panoptikinės galios potencialo. Taigi budri panoptikinė disidentų priežiūra ir veiksmai prieš juos, sujungiami su politine tyla, kritikos nebuvimu, ir palaikomi sinoptinės pramogų industrijos (Mathiesen 2001; 29).

Savo ruožtu J. Baudrillardas tokį tikrovės kūrimo procesą vadina simuliacija – procesai, kuriantys ir generuojantys „hipertikrovę“. Tačiau, pavyzdžiui, skirtingai negu marksistai, jis akcentuoja ženklų paplitimo amžių ir nuo gamybos analizės pereina prie gamybos kodų analizės. Taigi dėmesys skiriamas ne pelnui arba išnaudojimo analizei, o ženklų sistemoms, kurias administruoja ir valdo tą išnaudojimą. Šiuolaikiniame pasaulyje ženklai nėra tikrovės atributai, jie sukonstruoti ir galioja tam tikroje erdvėje – artefaktai. Taigi, jeigu anksčiau masinių medijų funkcija buvo kuo objektyviau pateikti tikrovės faktus, tai dabar jos pačios kuria tą tikrovę, mitą, nepretenduodamos atspindėti tikrosios įvykių padėties. Simuliacija sukuria tokią tikrovę, kurioje sunku atskirti faktus nuo jų pateikimo. Naujoji tikrovė („hipertikrovė“), anot J. Baudrillardo, yra tikrovės faktų ir spektaklio sintezė (Baudrillard 2002). Šiuo atveju masinių medijų konstruojama nusikaltimų hipertikrovė visuomenės nariams tampa tikroviškesnė už pačią nusikaltimų tikrovę.

1.4.2. Masinės medijos ir nusikaltimai

Masinių medijų pateikiamų kriminalinių naujienų poreikis jau seniai tyrinėjamas sociologijos, kriminologijos, komunikacijos ir kitų mokslų atstovų. Teigiama, kad

tokios informacijos poreikį pirmiausia lemia individų noras žinoti apie visuomenės, kurioje jie gyvena, saugumo sąlygas.

Masinės medijos gana daug dėmesio skiria deviacijai, tiksliau, sensacingiems nusikaltimams, „keistiems“ įvykiams, skandalams. Kaip teigia R. Ericsonas, didžiulė dalis to, kas vadinama naujienomis, skiriama pranešimams apie deviancinę elgesį ir jo padarinius (Cohen 2002; 8). Visa tai daroma ne tik dėl komercinių masinių medijų tikslų arba norint patenkinti tam tikrus psichologinius savęs identifikacijos poreikius. Tokios naujienos, anot R. Ericsono, yra pagrindinis informacijos šaltinis apie normatyvinius visuomenės kontūrus: jos informuoja mus apie tai, kas yra svarbu ir kas – ne, kas yra gėris, o kas – blogis. Taigi turėdamos galimybių platinti masinį stereotipinį žinojimą, masinės medijos gali formuoti visuomenės nuomonę.

Apskritai, visa masinės komunikacijos studijų sritis pagrįsta prielaida, kad masinės medijos daro reikšmingą poveikį visuomenei, jos žinojimui, suvokimui, elgesiui ir pan., tačiau skiriasi požiūriai į šio poveikio prigimtį bei mastus. Be abejo, jos nėra vienintelė būtina arba pakankama tam tikro socialinio pokyčio priežastis, todėl gana sunku nustatyti santykinį jų indėlį. Nors individų atmintis yra pripildyta masinių medijų generuojamos informacijos, vis dėlto, dauguma šių idėjų nėra tiesiogiai kuriamos masinių medijų, o ateina iš visuomenės ir yra siunčiamos jai atgal per masinės komunikacijos kanalus (McQuail 1996; 39). Taigi, pateikdamos kriminalinio pobūdžio informaciją, masinės medijos sukuria naujas tam tikro reiškinio interpretacijas – kuriama kokybiškai kita, jų perinterpretuojama „objektyvuojama“ tikrovė.

Pastebėtina, kad masinių medijų domėjimasis kriminalinės justicijos problemomis, kaip savotišku socialinės tvarkos rodikliu, yra suprantamas, tačiau norint suvokti visuomenės ir socialinės kontrolės agentų reakciją į deviacijas, didelę reikšmę turi informacijos, kuri gaunama apie tą elgesį, prigimtis, galinti lemti visuomenės atsaką į ją. Be abejo, kiekviena visuomenė turi tam tikrą rinkinį idėjų ir vaizdinių, nusakančių, kas sudaro deviaciją ir koks yra „tipiškas“

deviantas. Šios koncepcijos formuoja žmonių atsaką į konkretų elgesį. Šiuolaikinėse visuomenėse informacija, iš kurios produkuojamos šios idėjos, yra antrinio pobūdžio. Taigi, ji yra priklausoma nuo alternatyvių definicijų, apibrėžiančių, kas sudaro naujienas ir kaip jos turėtų būti renkamos bei pristatomos. Toliau šią informaciją struktūruoja įvairūs komerciniai ir politiniai interesai, kurie lemia spaudos, radijo, televizijos ir kitų masinių medių funkcionavimą (Gripsrud 2002).

Taigi nors domėjimasis kriminalinio pobūdžio problemomis yra žinomas sociologinis fenomenas, tačiau Lietuvoje padidėjęs visuomenės ir masinių medių dėmesys nusikaltimų problemoms labiausiai sietinas su 1992–1993 m. A. Dobryninas medių domėjimąsi tokia informacija sieja mažiausiai su dviem procesais. Viena vertus, – su politine kova už nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės atkūrimą ir instituciniu atviros pilietinės visuomenės kūrimu. Išsprendus valstybingumo klausimus, iškilo naujos problemos, susijusios su demokratinės visuomenės institucionalizacijos procesais, tarp kurių kriminogeninė šalies padėtis tapo viena opiausių socialinių problemų (Dobryninas 2001; 11–2).

Kita vertus, laisvos rinkos ekonomikos sąlygomis, netekusios, visų pirma, valstybės finansinės paramos, masinės medijos privalėjo prisitaikyti prie naujos konkurencinės aplinkos. „*Grynai politinius, propagandinius ir šviečiamuosius revoliucinės žiniasklaidos elementus <...> pakeitė patrauklesnė informacinių bei pramoginių temų kombinacija*“ (Dobryninas 2001; 13). Šiuo laikotarpiu nusikaltimai informacijos rinkoje įsitvirtino kaip viena geriausiai parduodamų prekių. Tačiau nepaisant „pramoginių“ kriminalinio pobūdžio informacijos pateikimo tikslų, ji gali byloti ir apie tam tikrą socialinės tvarkos lūžį bei apibrėžti „*tuos, kurie yra visuomenėje, ir tuos, kurie yra už jos ribų*“ (Hall; Dobryninas 2001; 39).

1.4.3. Masinių medijų poveikis kriminaliniam žinojimui

Būdamos vienomis svarbiausių šiuolaikinių socializuojančių institucijų, masinės medijos dalyvauja perduodant kultūrinę patirtį. Kartu kaip socialinė institucija, jos atlieka reguliuojančio mechanizmo funkciją, t. y. valdo ir nukreipia žmogaus veiklą „reikiama linkme“. Kitaip sakant, kaip teigia P. Bergeris, „<...> *institucijos pateikia metodikas, pagal kurias modeliuojamas žmogaus elgesys, priverčiantis eiti jį visuomenės pageidaujamomis vėžėmis. Ir tai pasiekama pateikiant šias vėžes individui, kaip vieninteles galimas*“ (Berger 1995; 90). Šiuolaikinėse visuomenėse vienu tokių medijų modeliuojamų veiksmų tampa reakcija į deviacinio elgesio apraiškas (Cohen 2002; 8). Šis analizės aspektas be galo svarbus, nes, viena vertus, parodo visuomenėje vyraujančias nuostatas kriminalinių problemų atžvilgiu, kita vertus, padeda suvokti per masines medijas modeliuojamos reakcijos į deviacinius veiksmus pobūdį.

Taigi didžiulę dalį naujienų skirdamos pranešimams apie deviacinį elgesį ir jo padarinius ir pateikdamos kriminalinę informaciją stilizuotu būdu, masinės medijos sukelia visuomenėje baimės ir asmeninio nesaugumo jausmą (Cohen 2002; 8, Шнайдер 1994; 379). Šiuo atveju kriminalinės problemos dažnai išpučiamos ir pateikiamos kaip socialinė problema, kurios sprendimui dažniausiai raginama imtis baudžiamosios politikos griežtinimo. Tokiu būdu visuomenėje intensyvėja kriminalinių problemų suvokimas, ji vis mažiau tampa linkusi toleruoti nusikaltimus ir pačius deviantus, kurie tampa „atpirkimo ožiais“ (angl. *scapegoats*), jiems suverčiant kaltę dėl įvairių socialinių problemų. Taigi didėja visuomenės susvetimėjimas, demoralizavimas, o problemos neretai sprendžiamos trumparegiškai.

Kita vertus, būdamos pagrindinis visuomenės žinių apie kriminalines problemas šaltinis, masinės medijos kartu gali sumažinti visuomenės toleranciją nusikaltimų (kitų deviacinių veiksmų) atžvilgiu ir savo ruožtu paskatinti aukas aktyviau kreiptis į teisėsaugos institucijas (Sacco 2005; 6–7). Tokie reiškiniai kriminologinėje literatūroje kartais priskiriami nusikaltimų „bangų“ fenomenui.

Dažniausiai jos suponuoja didėjančius nusikaltimų rodiklius, kurie neretai neatitinka tikrosios padėties. Taigi nors nusikaltimų „bangoms“ atsirasti nebūtinai faktiškai didėjantis nusikaltimų skaičius, vis dėlto jos gali sukelti didelį baimės jausmą. Dėl sukeltos baimės stiprinamos policijos pajėgos gatvėse, priimami nauji (dažniausiai griežtesni) įstatymai ir kitaip griežtinama socialinė kontrolė. Pažymėtina, kad nors nusikaltimų baimė yra „suvokimo produktas“, ji turi realių padarinių. Be abejo, būtų klaidinga teigti, kad jos arba socialinės problemos apskritai yra tik subjektyvūs dalykai. Kitaip sakant, norint išnagrinėti nusikaltimų „bangų“ reiškinį, reikėtų atsižvelgti į tai, kaip ir kodėl nusikaltimų rodikliai keičiasi, kaip ir kodėl jie tampa suvokiami kaip tam tikra problema (Sacco 2005; 7).

Šiuo atveju svarbu paminėti kritinės kriminologijos tradicijos indėlį analizuojant kriminalinio pobūdžio informacijos nušvietimą masinėse medijose. Šios kriminologijos krypties atstovų dėmesio centre buvo ne kriminalinės informacijos pateikimo masinėse medijose poveikis individams *per se*, bet nusikaltimas – kaip socialinės tikrovės konstravimo procesas, atspindintis policentrinį galios santykių tarp skirtingų socialinių agentų tinklą. Tyrinėdama nusikaltimų pateikimo masinėse medijose principus, ši tradicija, kartu, nagrinėja kontraversiškas individų socializacijos ir naujų socialinės kontrolės formų institucionalizacijos procesus (Dobryninas 2001; 14).

Nusikaltimų baimės konstravimas masinėse medijose

Kalbant apie individų socializaciją ir socialinės kontrolės institucionalizaciją, išskirtinio dėmesio sulaukia nusikaltimų baimės fenomenas, galintis nulemti pastarųjų procesų struktūrą.

Masines medijas įvairių sričių ekspertai dažnai kaltina per dideliu negatyvių įvaizdžių ir problemų akcentavimu. Teigiama, kad televizijos naujienos pripildytos smurto ir chaoso scenų. Savo ruožtu naujienų tarnybų direktoriai atvirai pripažįsta, jog masinės medijos yra verslas, todėl bauginančiomis

naujienomis dažnai siekiama pritraukti auditoriją. Pastebėtina, kad labiausiai intriguojantys vaizdai žiniuose dažniausiai turi neigiamą konotaciją ir kelia baimę žiūrovams, kurie visą savo dėmesį sutelkia į tuos vaizdus, tartum jie keltų tiesioginį pavojų (Cohen, Joung 1981, Fishman 1978 ir kt.).

Remiantis J. Youngu, daugiausia tyrimų, analizuojančių medijų pateikiamos neigiamos informacijos poveikį, atlikta siekiant nustatyti ryšį tarp kriminalinių naujienų intensyvumo ir nusikaltimų baimės lygio įvairiose bendruomenėse. Išaiškinta, kad žmonių nusikaltimų baimė neproporcinga faktinei nusikaltimų būklei ir jų pačių tikimybei tapti nusikaltimo auka. Tikėtina, kad tokį iškreiptą nusikaltimų tikrovės suvokimą lemia pernelyg didelis masinių medijų dėmesys kriminalinei tematikai, ypač smurtiniams nusikaltimams, nepaisant nedidelių oficialių šios nusikaltimo rūšies statistinių rodiklių. Nusikaltimų istorijos pateikiamos kaip sensacijos. Šiuo atveju turimas omenyje ne tiek sukrečiantis jų pateikimo stilius, kiek nenormatyvinių dėl savo neįprastumo arba netikėtumo (abu veiksniai skatina geriau įsiminti įvykius) nusikaltimų pateikimas (Young 2004).

Pasinaudojant amerikiečių sociologo C. Reinarmo narkotikų baimės analogija, jo idėjos pritaikytinos kalbant bendrai apie nusikaltimų baimę, kuri yra pasikartojantis kultūrinis ir politinis reiškinys, reikalaujantis sociologinio suvokimo. Taigi svarbu suprasti tokio didelio visuomenės susirūpinimo kriminalinėmis problemomis struktūrą. C. Reinarmas „baimę“ įvardija kaip ideologinį konstrukta, sukonstruotą tam, kad interpretuotų vieną ar kitą „blogį“, kaip esminę daugybės visuomenės negandų priežastį (Reinarmas 1999; 58).

C. Reinarmas pateikia skirtingus socialinės baimės laikotarpių pavyzdžius. Pasak sociologo, visiems baimės laikotarpiams būdingas teisinės kontrolės griežtinimas. Nors nėra jokio teigiamo tokios politikos poveikio įrodymo, ji akivaizdžiai praplečia socialinės kontrolės ribas ir pagerina jos kokybę „pavojingų“ socialinių grupių atžvilgiu.

Taigi išskirtini septyni pagrindiniai nusikaltimų baimės elementai: (1) tiesos buvimas; (2) masinių medijų problemos eskalavimas; (3) politiniai moraliniai antrepneriai; (4) profesinės interesų grupės; (5) konflikto istorinis kontekstas; (6) tam tikros socialinės grupės ženklėjimas kaip „pavojingos klasės“; ir (7) konkreti nusikaltimų problema kaip daugybės socialinių ligų priežastis.

Pirmuoju atveju manoma, kad visos „moralinės kampanijos“ yra iš dalies pagrįstos, kadangi visais laikais ir visose visuomenėse egzistavo nusikaltimų problema, kuri kartais viršydama to laikotarpio normas, sukeldavo neigiamų padarinių.

Medijų vaidmuo šiame procese siejamas su įvykių rutinizacijos procesu – paversdama kritinius atvejus tipiniais, o epizodinius – epideminiais, ji dramatinuoja socialines problemas, naudodamasi savo įprastais žinių kūrimo mechanizmais ir taip patenkindama savo komercinį interesą (Reinarman 1999; 61).

Kalbant apie nusikaltimų baimę, taip pat svarbus vadinamųjų moralinių antrepnerių vaidmuo. C. Reinermanas pabrėžia, kad šiuo atveju didžiausios galios turi politiniai elitai. Reikalaujami atkreipti dėmesį į tam tikrą socialinį pavojų, antrepneriai neretai tampa pirminiu medijų keliamos „panikos“ šaltiniu. C. Reinermanas pastebi, kad kylant socialinėms baimėms antrepneriai geba išgauti sau naudos, kuri dažniausiai yra finansinio pobūdžio ir turi mažai bendro su pačia socialine problema. Kartu politinis elitas, apibūdindamas nusikaltimus kaip funkcinį blogį, nukreipia dėmesį nuo kitų, labiau sisteminių visuomenės problemų. Be to, politinėje kultūroje pasisakantys už griežtą baudžiamąją politiką lyderiai užima stabilesnę poziciją, nerizikuoja prarasti piliečių balsų, taigi, ir finansinio rėmimo.

Kylant nusikaltimų baimei, įvairios profesinės interesų grupės, įvairūs diskursai varžosi dėl teisės į šią problemą, t. y. jie nori įgyti galią kurti ir daryti įtaką visuomenės nusikaltimų problemos suvokimui bei nusakyti, kokių veiksmų privalu imtis. Šios grupės gali būti pramonininkai, įvairios teisingumo vykdymo

institucijos, mokslininkai, buvę kaliniai, bažnyčios atstovai, medikai, farmacininkų asociacijos, gydymo industrijos atstovai ir kt. (Reinarman 1999; 61).

Tačiau vien masinės medijos, moraliniai antrepneriai ir profesinės interesų grupės nesukelia nusikaltimų baimės. Šiuo atveju pabrėžiama pamatinių konfliktų svarba, kurie įprasmina funkcinę blogybę. Socialinių baimių metu tie patys konfliktai – ekonominiai, politiniai, kultūriniai, klasiniai arba jų kombinacijos – sudaro sąlygas, kuriomis esant teisės pažeidėjai apibrėžiami kaip „pavojinga“ socialinė grupė.

Kitas svarbus momentas, kad nusikaltimų baimė nėra savaimė apie jos objektą, o labiau apie subjektą. Šiuo atveju baimę kelia individai, kurie dažniausiai įtakingų grupių jau būna apibrėžti kaip keliantys grėsmę. Taigi teisės pažeidėjams suverčiama kaltė dėl įvairių socialinių negandų, kurios dažniausiai su nusikaltimais susijusios netiesiogiai arba netgi visai nesusijusios. Tokių kaltinimų reikšmė labai svarbi, kadangi jie suteikia didžiulę aiškinamąją galią įtakingų interesų grupių siūlomiems sprendimams. Taip manipuluodami nusikaltimų tema, elitai slepia socialines problemas, kurios būdingos jų kontroliuojamai socialinei sistemai ir kurios faktiškai yra jų pačių veiklos padarinys.

Nusikaltimų baimė ir kiti kriminalinėms problemoms padidinto dėmesio laikotarpiai nėra pavieniai atsitiktiniai epizodai. Pavyzdžiui, pareiškimai apie jų grėsmę visuomenei gali padėti elitui didinti „pavojingomis“ apibrėžiamų grupių socialinę kontrolę, įtvirtinti vienos klasės moralinį kodeksą kaip dominuojantį arba mobilizuoti rinkėjų paramą. Kartu tokie tvirtinimai iš dalies suteikia piliečiams galimybę turėti savotišką „tautos demoną“, kuriam galima suversti kaltę dėl įvairaus netipinio elgesio arba kitų sąlygų, keliančių nerimą, bet negalimų paaiškinti kitais būdais.

Masinių medijų vaidmuo šiame kontekste retai kvestionuojamas. Šiuolaikinėje visuomenėje masinės medijos sukuria erdvę, kurioje reprodukuojamos socialinės, kultūrinės ir moralinės visuomenės vertybės. Kartu jos tampa vienu iš pagrindinių informacijos šaltinių apie normatyvinius

visuomenės kontūrus ir, kartu, turi didelės įtakos visuomenės socialiniam žinojimui apie nusikalstamo elgesio apraiškas. Tokio pobūdžio informacija patekdama į viešąjį diskursą, gali parodyti tam tikrą socialinės tvarkos lūžį ir kartu identifikuoti tuos, kurie yra už normatyvinių visuomenės ribų. Tačiau kartu kriminologai akcentuoja ir komercinių medijų interesą pateikti kriminalinio pobūdžio informaciją. Taigi, viena vertus, reaguodamos į moraliniu požiūriu jautrias visuomenės problemas, o, kita vertus, siekdamos komercinių tikslų ir sensacingai pateikdamos kriminalinius įvykius, masinės medijos dramatinizuoja kriminalinės justicijos problemas, iškreipdamos jų suvokimą ir kartais sukeldamos nusikaltimų baimę.

Nusikaltimų baimės padariniai gali pasireikšti griežtesnės socialinės kontrolės reikalavimu, naujų „autsaiderių“ grupių atsiradimu, deviacijos augimu. Kartu ji gali paskatinti fizinį ir psichologinį atsiribojimą nuo bendruomeninio gyvenimo. Ji silpnina neformalias socialinės kontrolės sistemas, taip pat individų ir bendruomenių gebėjimą atsakyti į kylančius sunkumus. Tokiu būdu sukuriamas terpis tolimesniems nusikaltimams ir socialinės tvarkos pažeidimams. Nusikaltimų baimė taip pat mažina visuomenės pasitikėjimą kriminalinės justicijos sistema, taigi, ir valstybės gebėjimu apsaugoti piliečius, tuo pažeisdama vieną esminių socialinės tvarkos garantų.

Taip pat pažymėtina, kad nusikaltimų baimė yra politinis simbolis, tad atlieka instrumentinį vaidmenį. Šiuo atveju nusikaltimų baimės jausmas gali būti traktuojamas kaip visuomenės nuomonės elementas. Kaip pastebi kriminologai, apeliavimas į viešąją nuomonę, kuris dažniausiai vyksta per masinės komunikacijos kanalus, užima vieną svarbiausių vietų politiniame diskurse. Mat viešoji nuomonė suteikia pagrindą politinės ir įstatyminės valdžios legitimacijai. Taigi, pavyzdžiui, demokratinėse Vakarų valstybėse egzistuoja politinė tendencija dažniausiai per medijas apeliuoti į nusikaltimų baimę kaip populiarią rinkiminių kampanijų „problematiką“ ir taip pritraukti visuomenės dėmesį.

Kartu pastebėtina, kad masinės medijos dalyvauja sudarant ir koreguojant politikų bei politikos formuotojų darbotvarkes, atrinkdamos ir apibrėždamos diskutuojamus klausimus bei socialines problemas ir savo ruožtu susiaurindamos gvildenamų politinių klausimų apimtį. Šiame kontekste nusikaltimų baimė ne tik gali būti politikų skleidžiama per masines medijas, tačiau pačios medijos gali kelti nusikaltimų baimę ir padaryti jas pagrindiniu politinių diskusijų objektu. Toks medijų vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje labiau sietinas ne tiek su „ketvirtosios valdžios“ funkcija, kiek su komerciniais interesais, kai nusikaltimų tematika tampa viena geriausiai parduodamų jų prekių.

Šiame kontekste nebuvo bandoma apimti visų masinių medijų įvykių pateikimo aspektų ryšiui su nusikaltimų baime nustatyti. Manoma, kad tokiu atveju būtų pervertintas medijų vaidmuo. Medijų nusikaltimų baimės naratyvai nėra savarankiški ir nepriklausomi, kadangi „nusikaltimų baimės ciklas“ apima daugybę socialinių veikėjų, palaikančių jų funkcionavimą. Todėl reikėtų kalbėti apie tam tikrą ryšį tarp masinių medijų ir nusikaltimų baimės, o ne apie jų tiesioginį priežastinį santykį. Analizuojant nusikaltimų baimę, masinių medijų vaidmuo turėtų būti decentralizuotas, tačiau kartu jų nereikėtų ignoruoti kaip žinojimo ir galios artikuliavimo vietas. Taip pat nereikėtų pamiršti, kad rizikos vertinimas šiuolaikinėje visuomenėje labiau remiasi „nutolusiais“ informacijos šaltiniais, kurių daugiausia aptinkama būtent masinėse medijose (Lee 2007).

Siekiant geriau suprasti masinių medijų ir visuomenės reakcijos bei atsako į nusikaltimus santykį, reikėtų aptarti dar vieną su nusikaltimų baime glaudžiai siejamą kriminologinę sąvoką – moralinę paniką.

1.4.4. Moralinės panikos įtaka nusikaltimų tikrovei

Moralinės panikos koncepciją vienas pirmųjų 1972 m. panaudojo S. Cohenas (Cohen 2002). Savo darbe apie paniką, kilusią Jungtinėje Karalystėje 1960 m. dėl modų ir rokerių – neformalių jaunimo grupių – susidūrimų, jis nagrinėjo, kaip padėtį nušvietė masinės medijos, o taip pat analizavo oficialiuosius valdžios

atstovų bei ekspertų pareiškimus, kuriuose jaunimo „problemos“ buvo siejamos su visuomenės socialinio nuosmukio požymiais. S. Cohenas suskirstė modų ir rokerių „konflikto“ pateikimą masinėse medijose į tris dalis: pirma, masinės medijos rašė apie didesnius, negu iš tikrųjų buvo, smurto ir žalos mastus bei dalyvių skaičių. Įvykiai buvo iškraipomi dar labiau sensacingomis antraštėmis bei dramatišku įvykių pateikimo stiliumi. Antra, masinės medijos pateikė prognozių dėl artimiausiu metu kiliančių didesnių konfliktų ir smurto proveržių. Trečia, anot S. Coheno, masinių medijų nušviesti įvykiai buvo naudojami deviacijai perkoduoti arba simbolizuoti. Toks simbolizavimas lėmė didesnę visuomenės jautrumą. Taigi įvykiai, kurie esant kitoms aplinkybėms galėtų būti suvokiami kaip pavieniai arba nesusiję, buvo susieti su tam tikru elgesio modeliu ir įprasminti kaip vienos pamatinės socialinės negalios požymiai. Visi šie procesai iššaukia didesnę socialinę kontrolę. S. Cohenas išskyrė tris šios kontrolės kultūros elementus: difuziją, kurios metu įvykiai kitose vietose siejami su pirminiu įvykiu; eskalavimą, kuriuo metu raginama imtis griežtų priemonių pavojui pasipriešinti; inovaciją, reiškiančią teisėsaugos institucijų galių išplėtimą siekiant išspręsti problemą (Murji; McLaughlin, Muncie 2006; 251). Šiuo atveju masinių medijų informacijos pateikimas ir situacijos apibūdinimas turi lemiamą įtaką, kaip gyventojai suvokia kriminalinę problemą, nes jos daugeliui žmonių yra pagrindinis informacijos šaltinis.

Taigi analizuodamas deviaciją ir jos pateikimą masinėse medijose, kritinės kriminologijos atstovas S. Cohenas teigė, kad jos pernelyg jautriai reaguoja į tuos elgesio aspektus, kuriuose gali būti išvelgtas tam tikras iššūkis egzistuojančioms socialinėms normoms. Kartu pačių masinių medijų atsakas ir tokio elgesio pristatymas faktiškai padeda jį apibrėžti, perduoti ir pavaizduoti kaip tam tikrą elgesio modelį potencialiems „autsaideriams“. Pasak S. Coheno, kuo dažniau tuometinė spauda rašė apie „modus“ ir rokerius, vadindama juos prieštarinomis grupuotėmis, tuo labiau jie įsijausdavo į savo „naująjį“ vaidmenį. Tokiu būdu pradinis deviacijos veiksmas arba normatyvinė įvairovė apibrėžiami kaip verti

ypatingo dėmesio ir, savo ruožtu, sulaukia smerkiančiosios, baudžiamosios visuomenės reakcijos. Deviantas arba grupė deviantų yra segreguojami arba izoliuojami, t. y. atitolinami nuo konvencinės visuomenės. Galiausiai, jie pradeda suvokti save kaip dar labiau nukrypusius nuo socialinių normų, grupuoja save su kitais, esančiais panašioje padėtyje, kas skatina dar didesnę deviaciją.

Taigi moralinė panika – tai neproporcinga ir priešiška reakcija į tam tikrą sąlygą, individą arba grupę individų, kurie apibrėžiami kaip keliantys grėsmę visuomenės vertybėms. Ji siejama su stereotipiniu informacijos pateikimu masinėse medijose, kuri iššaukia reikalavimus didinti socialinę kontrolę ir sukuria reakcijos spiralę (Murji; McLaughlin, Munkie 2006; 250–1). Šiuo atveju masinės medijos tampa tokios socialinės reakcijos generatoriais.

Išskiriama keletas pagrindinių moralinės panikos elementų: (1) kas nors apibūdinamas kaip keliantis grėsmę „normalioms“ vertybėms ir interesams; (2) grėsmė stereotipine forma pateikiama masinėse medijose; (3) masinės medijos intensyviai domisi tam tikra tema ir tai sukelia visuomenės susirūpinimą; (4) valdžios atstovai arba nuomonės formuotojai reaguoja į atsiradusią grėsmę; ir (5) panika mažėja arba sukelia socialinius pokyčius. Tačiau kartu egzistuoja požiūris, kad masinės medijos ir valdžios institucijos, atsakingos už socialinę kontrolę, negali dirbtinai sukelti visuomenės susirūpinimo ten, kur jo anksčiau nebuvo. Egzistuoja tam tikri ypatingi įvykiai, vadinamieji katalizatoriai, kurie gali sukelti staigius moralinio pasipiktinimo proveržius. S. Cohenas savo analizėje reakcijos į „modus“ ir rokerius ištakas bei tokius jos mastus siejo su XX a. septintojo dešimtmečio Jungtinės Karalystės socialiniu kontekstu. Taigi nestabilumas dėl socialinių pokyčių pokariniu laikotarpiu, nauja jaunimo kultūrų gausa, laisvė ir tradicinių susivienijimų formų tokių kaip darbas bei šeima, atmetimas buvo panaudoti panikai kontekstualizuoti (Murji; McLaughlin, Munkie 2006; 251). Šiuo atveju moralinė panika suvokiama kaip neišvengiami ir periodiškai įvykiai, būdingi visuomenėms, iš naujo išgyvenančioms normatyvinių kontūrų įtvirtinimą bei apibrėžimą.

Tačiau pastebėtina, kad S. Coheno įvesta moralinės panikos koncepcija susidūrė su aiškių indikatorių trūkumo problema. Siekiant suteikti šiam terminui tikslesnių kontūrų, E. Goode ir N. Ben-Yehuda išskyrė penkis esminius moralinės panikos elementus (Goode, Ben-Yehuda 1994):

1. Reakcijos neproporcingumas – susirūpinimas dėl moralinių deviantų skaičiaus ir jų daromos žalos viršija objektyvių, empirinių tyrimų apie padaromos žalos mastus rezultatus. Susirūpinimas labai didelis, savo ruožtu deviantų skaičius ir jų padaroma žala yra minimali arba jos netgi nėra.

2. Matuojama problema – susirūpinimas dėl pavojaus gali būti išmatuotas konkrečiai būdais, pavyzdžiui, per nuomonių apklausas.

3. Priešiškumas panikos objektams – į deviantus žiūrima kaip į pamatinių visuomenės vertybių priešus, kurių elgesiui priskiriami „blogo“ elgesio stereotipai.

4. Visuotinis susitarimas arba konsensusas, kad pavojus yra realus.

5. Kintamumas – staigus susirūpinimo dėl pastebėtos naujos moralinių deviantų grėsmės visuomenei atsiradimas ir sumažėjimas, t. y. kalbama apie moralinės panikos nenusipėjamumą masto ir intensyvumo prasme.

Taigi moralinė panika – tai kolektyvinio elgesio forma, kuri apibūdinama staigiai padidėjusiu susirūpinimu ir priešiškumu visuomenėje, kaip reakcija į plačiai paplitusius įsitikinimus dėl pastebėtos naujos moralinių deviantų grėsmės. Taigi įsitikinimai, o ne emocijos, yra moralinės panikos varomoji jėga. Vėlesnė empirinė analizė dažniausiai parodo, kad verbalizuota grėsmė buvo perdėta arba išvis neegzistuojanti. Moralinė panika yra apibrėžiama kaip socialiai sukonstruota socialinė problema, kuriai būdinga neadekvati reakcija galimai grėsmei. Neretai ji lemia socialinių judėjimų, orientuotų pašalinti grėsmingus deviantus, atsiradimą ir gali paskatinti moralines kampanijas bei politines „kovas“ siekiant įtraukti teisinės institucijas „kovai“ su pavojingais deviantais.

Siekdami suvokti skirtingus moralinės panikos tipus, E. Goode ir N. Ben-Yehuda taip pat suformulavo tris galimus moralinės panikos atsiradimo modelius:

1) masių modelis, 2) elitų sukonstruotas modelis ir 3) interesų grupės modelis (Murji; McLaughlin, Munkie 2006; 252).

Masių modelis parodo, kad moralinė panika kyla spontaniškai tarp didelio visuomenės narių skaičiaus. Susirūpinimas ir pyktis dėl pastebėtų moralinių deviantų keliamos grėsmės yra atsakas į nuolatinį visuomenėje jaučiamą spaudimą. Nerimas, kylantis dėl šio socialinio spaudimo, nesugeba įgauti tiesioginės išraiškos. Taigi įtampa perkeliama ir nukreipiama į socialinius deviantus, kurie vertinami kaip to nerimo priežastis. Deviantai iš esmės funkcionuoja kaip savotiški „atpirkimo ožiai“. Jie suvokiami per kultūrinius simbolius, kurie atspindi užslėptą pamatinę socialinę įtampą. Taigi masių modelis nurodo, kad panika kyla iš pačios visuomenės ir išreiškia jaučiamą, galbūt, klaidingai, rūpestį dėl pavojaus.

Pagrindinis masių modelio argumentas yra tas, kad medijos ir valdžios institucijos, atsakingos už socialinę kontrolę, negali dirbtinai sukelti visuomenės susirūpinimo teritorijose, kuriose jo anksčiau nebuvo. Tačiau ypatingi įvykiai-katalizatoriai gali sukelti staigius moralinio pasipiktinimo proveržius. Šiuo atveju svarbų vaidmenį atlieka mitai, funkcionuojantys kaip staigaus kolektyvinio elgesio protrūkio katalizatoriai.

Elitų modelis suponuoja, kad elitai gali reguliuoti moralinę paniką. Norėdami sukelti ir išlaikyti visuomenės moralinį pasipiktinimą dėl tam tikros deviantų grupės keliamos „grėsmės“, jie siekia atitraukti dėmesį nuo realių visuomenės problemų, kurių sprendimas galėtų pakenkti jų ekonominiams ir politiniams interesams. Tariamai pavojingų deviantų grėsmė išgalvojama arba perdėtai pabrėžiama, visų pirma, masinėse medijose (Murji; McLaughlin, Munkie 2006; 251). Elitai atsargiai ir sąmoningai sukuria problemą ir baimes, iškreipdami gresiančio pavojaus mastus ir pasitelkdami pagrindines socialines institucijas, įskaitant medijas, bažnyčią, teisėsaugą, visuomenės nuomonei formuoti ir savo interesui apsaugoti.

Savo ruožtu interesų grupių modelyje teigiama, kad moralinė panika – tai nenumatytos „moralinių kampanijų“, kurias pradeda interesų grupės, norinčios atkreipti visuomenės dėmesį į tam tikrą „moralinį blogį“, padarinius. Šiuo atveju „taisiklių sudarytojai“ ir „moraliniai antreprenieriai“ pradeda kovą dėl problemos apibrėžimo. Šiuolaikiniame pasaulyje įvairios interesų grupės įdeda daug pastangų pristatydamos savo nerimą medijose ir taip siekdamos paveikti viešąją opinią. Dažniausiai jos nuoširdžiai tiki, kad jų pastangos tarnauja doroviniams tikslams, naudingiems visai visuomenei. Tačiau kartu jų veiksmai padeda sustiprinti pačios grupės socialinę įtaką, prestižą, materialinę padėtį ir ideologinius tikslus. Interesų grupių modelis numato, kad moralinė grėsmė, išreikšta viename ankstesnių mitų, gali atitikti tam tikros interesų grupės moralinį susirūpinimą ir būti panaudota kaip priemonė paveikti visuomenės nuomonę. Išgalvotos istorijos taip pat gali padidinti grupės patikimumą ir autoritetą tam tikroje gvildenamos moralinės problemos srityje.

Pažymėtina, kad klaidingi tariamų deviantų kaltinimai yra būtinas moralinės panikos elementas. Šiuo atveju valdžios institucijų atstovai, atsakingi už socialinę kontrolę, sistemingai tuos kaltinimus įteisina. Kad moralinė panika apimtų didelę visuomenės dalį, tam tikri individai arba jų grupės turi būti viešai sutapatinti su esančia grėsme, net jeigu deviacinis elgesys, dėl kurio jie yra kaltinami, yra visiškai išgalvotas. L. W. Klemke ir G. H. Tiedemanas nustatė tris socialines sąlygas, susijusias su klaidingų kaltinimų sklaida (Klemke, Tiedeman 1981; 261–85). Pirma, visuomenėje plačiai plinta įsitikinimas, kad grėsmė kyla iš naujų deviantų. Antra, vyksta konkurencija tarp naujesnių ir labiau tradicinių socialinės kontrolės ir valdžios institucijų dėl teisingumo vykdymo. Naujesnės valdžios institucijos stengiasi praplėsti ir pagrįsti savo valdžią. Trečia, naujai užfiksuotos deviacijos tyrimas remiasi diagnostinėmis procedūromis ir testais, kurie yra pernelyg supaprastinti ir neapibrėžti, ir todėl yra netikslūs „nustatant“ deviantus.

Įvairūs moraliniai antreprenieriai, reikalaujantys imtis veiksmų prieš neteisėtumo proveržį, dažniausiai taip pat skelbia, kad dabartinė kontrolė yra neadekvati. S. Cohenas parodo, kad antreprenieriai hiperbolizuoja problemą, siekdami vietinės reikšmės įvykius paversti nacionaline problema, moralės ir socialinių standartų nuosmukio rodikliu. Kontrolės sustiprinimas iššaukia tolimesnę deviantų marginalizaciją ir stigmatizaciją, kas veda prie tolimesnių veiksmų reikalavimo, didesnės socialinės kontrolės ir pan., galiausiai – prie deviacijos amplifikacijos.

Amplifikacijos terminą vienas pirmųjų pradėjo vartoti L. Wilkinsas 1964 m. Juo jis apibūdino nenumatytus moralinės panikos arba socialinės politikos, sukurtos užkirsti kelią arba sumažinti deviaciją, padarinius. Tradiciškai masinių medijų arba „moralinių antreprenierių“ dėmesys deviacijai pritraukia „naujus dalyvius“ ir taip amplifikuoja deviacijos mastus visuomenėje. „Paženklintieji“ nusprendžia reaguoti ir simboliškai įgyvendina jiems priskiriamą medijų apibrėžimą. Kitaip sakant, manoma, kad, dėl ypatingo socialinės kontrolės institucijų dėmesio ir deviantų pokyčių identifikuojant save, labiau išitraukiama į deviacinius veiksmus.

Teorinėje literatūroje išskiriami du amplifikacijos tipai: (1) deviacinio elgesio amplifikacija ir (2) už tokį elgesį įkalintų asmenų skaičiaus amplifikacija. Deviacijos amplifikacija – tai procesas, kai masinės medijos, policijos, visuomenės ir politikų reakcija į nekonformistinį elgesį padeda ne kontroliuoti deviaciją, o, priešingai, turi atvirkštinį poveikį – skatina jos didėjimą (Murji; McLaughlin, Munkie 2006; 127). Pastebėtina, kad deviacijos amplifikacijos koncepcija turi panašumų su etikečių teorijos, kurioje pagrindinis deviacijos konstravimo veiksnys yra socialinė reakcija, prielaidomis.

Taigi skirdamos daug dėmesio įvairioms deviacijų formoms, masinės medijos iškreipia tikrovės vaizdą. „Išpūsdamos“ kriminalines problemas, jos gali paskatinti moralinę paniką. Kilus tokiai panikai, deviantai neretai tampa savotiškais „atpirkimo ožiais“, kuriems suverčiama atsakomybė dėl įvairių

socialinių problemų. Taip didėja visuomenės susvetimėjimas, demoralizavimas, kyla socialinė įtampa, formuojasi nesaugumo jausmas (dėl to mažėja pasitikėjimas ir kriminalinės justicijos sistema), o problemoms spręsti neretai pasitelkiami trumparegiški sprendimai.

Moralinės panikos kontekstualizavimas

Moralinę paniką S. Cohenas prilygina savotiškai kultūrinei politikai. Tačiau pastebėtina, kad pavadinus tam tikrą reiškinį „moraline panika“ nereiškia, kad jis visai neegzistuoja arba neįvyko, ir kad ši reakcija kilo dėl prasimanymų, isterijos, klaidingo įsitikinimo, iliuzijos arba buvo išprovokuota galią turinčių interesų grupių. Ši lingvistinė signifikacija nurodo, kad atsižvelgiant į kitus patikimesnius validiškesnius ir objektyvesnius šaltinius, arba palyginti su kitomis rimtesnėmis problemomis, reiškinio mastai ir reikšmė buvo pervertinti. Dažniausiai kylanti moralinė panika rekontekstualizuoja tuo metu visuomenės susirūpinimą keliančias problemas. Viena istorija tampa galingu simboliu visko, kas valstybėje yra blogai. Moralinės panikos ir medijų „karštligės“ laikotarpiu netipinis atvejis suspaudžiamas į bendras nusikaltimų kontrolės kategorijas. Istorijai besivystant, į ją įtraukiami tokie ekspertai kaip teisininkai, sociologai, psichologai, kriminologai ir kt., kurių vaidmuo yra komentuoti, reaguoti ir pateikti priežastinį naratyvą.

Įprastos moralinės panikos objektai yra gana nuspėjami, kaip ir jų diskursyvios formuluotės, naudojamos juos reprezentuoti. Jie yra nauji (sunkiai atpažįstami; apgaulingai įprasti ir kasdieniški, tačiau nepastebimai besiantinantys prie moralės horizonto), bet kartu ir seni (užmaskuotos tradicinių ir gerai žinomų blogio apraiškų formos). Jie yra „savaiame žalingi“, bet kartu tai paprasčiausi įspėjantys ženklai apie tikras, gilesnes ir labiau paplitusias problemas. Jie yra suprantami (kiekvienas gali matyti, kas vyksta), bet kartu ir nesuprantami (akredituoti ekspertai turi paaiškinti pavojus, slypinčius už išoriškai nekenksmingų aplinkybių) (Cohen 2002; viii).

Taigi tam, kad būtų iššaukta efektyvi moralinė panika, tam tikras atvejis turėtų atitikti tris pagrindines charakteristikas. Pirma, turėtų būti tinkamas priešas, t. y. lengvas taikiny, lengvai pasmerkiamas, beveik neturintis galios ir, pageidautina, neturintis priėjimo prie kultūrinės politikos lauko resursų. Antra – tinkama auka, t. y. kažkas, su kuriuo galima tapatintis, kažkas, kuo galėjo būti ir vieną dieną galbūt bus vienas iš „mūsų“. Trečia – konsensusas, kad smerkiami įsitikinimai arba veiksmai nebuvo atskiri subjektai (tai nėra – „tik tai“), o integralios visuomenės dalys. (Cohen 2002; xi).

Remiantis S. Coheno teorija, moralinės panikos objektai dažniausiai priklauso septyniems socialiniams klasteriams: jauni smurtaujuojantys vyrai, priklausantys darbininkų klasei; smurtas mokykloje; „netinkami“ narkotikai, vartojami „netinkamų“ žmonių „netinkamose“ vietose; smurtas prieš vaikus, šėtoniški ritualai ir pedofilų registrai; seksas, smurtas ir medijų kaltinimas; sukčiavimas prieš socialinės apsaugos sistemą ir vienišos motinos; pabėgėliai bei prieglobsčio ieškotojai (užtvindantys „mūsų“ šalį ir skandinantys „mūsų“ paslaugų sferą).

Kadangi šio disertacinio darbo atvejo tyrimo analizei buvo pasirinkta pedofilijos tema, toliau plačiau aptariamas moralinės panikos dėl seksualinio smurto prieš vaikus reiškiny.

Terminas „smurtas prieš vaikus“ apima įvairias žiauraus elgesio su vaikais formas (nepriežiūrą, fizinį, seksualinį smurtą ir kt.) iš tėvų, su vaikais dirbančio personalo, „pedofilų kunigų“ arba visiškai nepažįstamų asmenų pusės. Šios problemos suvokimas visuomenėje labiausiai siejamas su seksualiniu smurtu ir sensacingais netipiškais atvejais, įvykstančiais už šeimos ribų.

Reakcija į lytinį smurtą prieš vaikus priklauso nuo tam tikrų moralės ir normų pokyčių visuomenėje: keičiasi pažeidėjo įvaizdis, kai kurios aukos tampa tinkamesnės už kitas ir pan. Savo ruožtu visuomenės istorijos apie smurtą prieš vaikus jų gyvenamojoje aplinkoje atspindi ne tik paniką arba nerimą, kiek „šurpą keliantį neigimą“. Aukos ištaisais metais kentėdavo nuo netinkamo elgesio iš tėvų

ir darbuotojų, turėjusių jais rūpintis, pusės. Jų nusiskundimai viršesniems darbuotojams, vietinės valdžios atstovams ir politikams būdavo priimami su nepasitikėjimu, atitinkamoms organizacijoms veikiant susimokius ir slepiant bet kokią informaciją, galinčią padėti priartėti prie tiesos. Tokios neigimo, o vėliau atskleidimo ir demaskavimo „bangos“ pasikartoja tam tikru periodiškumu. Tačiau „įprastos“ moralinės panikos dėl lytinio smurto prieš vaikus schemas nuolatos keičiasi, pavyzdžiui, įtraukiant vis naujus „piktadarius“, kurie apkaltinami šios problemos egzistavimu. Be to, į tradicinį kriminalinį trikampį – vaikas („nekalta auka“), suaugusysis („piktadarys“) ir stebėtojai (šokiruoti, bet pasyvūs) – priklausomai nuo tuo metu visuomenėje vyraujančios socialinės įtampos, įtraukiami nauji žaidėjai, pavyzdžiui, įvairių valstybinių institucijų tarnautojai: socialiniai darbuotojai, vaiko teisių apsaugos kontrolieriai, teisėsaugos atstovai ir pan. Socialiniai darbuotojai ir socialinių paslaugų specialistai šiame kontekste neretai tampa „liaudies šėtonais“, S. Coheno teigimu, pristatomi kaip „patiklūs ištižėliai“, „valstybės smogikai“, „kietaširdžiai biurokratai“, neįsikišantys laiku, kad apsaugotų auką, arba pernelyg „stropūs, mėgstantys visur įsikišti geradariai“, nepagrįstai įsikišantys ir sutrikdantys kitų privatumą (Cohen 2002; xiv).

Pažymėtina, kad moralinė panika dėl vaikų seksualinio išnaudojimo gali apjungti ir išreikšti kitas tam tikru laikotarpiu socialinę įtampa keliančias temas. Nepasitenkinimas politine valdžia, socialine apsaugos sistema, teisingumo užtikrinimu randa savo vietą vienoje istorijoje. Sukonstruota moralinė panika tampa nepagrįstų tvirtinimų ir juos paneigiančių (taip pat – retai pagrįstų) tvirtinimų socialiniu kovos lauku. Pagrindiniai žaidėjai – įvairaus lygmens teisėsaugos institucijų atstovai, socialinės apsaugos sistemos darbuotojai, tėvai ir giminės, vietiniai ir nacionaliniai politikai, gydytojai – yra taip užimti vieni kitų kaltinimais, kad nėra net mažiausio susitarimo, apie ką yra visas šis kriminalinis įvykis.

Apskritai, nors seksualinio smurto prieš vaikus istorijos gali sukelti dviprasmišką situacijos vertinimą (dažniausiai kvestionuojant, ar kaltinimai yra

pagrįsti), pats šis reiškinys visiems visuomenės nariams kelia pasibaisėjimą. Tai siejama su paniška pažeidžiamumo baime, rizikos vertinimu, kuomet atrodo, kad tokie įvykiai vyksta vis dažniau, empatijos jausmu, t. y. individui klausiant savęs, kaip jis jaustųsi, jeigu tai nutiktų jo vaiku. Scenarijus dažniausiai lengvai atpažįstamas. Tokie deviantai yra puikūs kandidatai į „pabaisos“ statusą. Savo ruožtu visuomenės veikėjai privalo išreikšti užuojautą tėvams, tuo pačiu atsiribojant nuo minios. Tai galima užtikrinti nuolat kartojant iš prigimties neigiamas konotacijas turinčias tokias lingvistines kategorijas kaip „linčiuotojai“ ir „minios valdžia“, nurodančias į primityvias ir atavistines jėgas, aktualizuotas masinių medijų. Tokiu būdu racionali politika priešpastatoma miniai, kuri suvokiama kaip nepastovi, nekontroliuojama ir pasirengusi bet kada pratrūkti (Cohen 2002; xvi).

Tačiau moralinė panika gali kilti ir dėl pačių masinių medijų daromo poveikio. Viena vertus, teigiama, kad masinės medijos pagražina nusikaltimus, trivializuoja visuomenės nesaugumą ir pakerta vertybių reikšmę. Kita vertus, manoma, kad masinės medijos pervertina nusikaltimų riziką ir kursto moralinę paniką, siekdamos pateisinti neteisingą autoritarinę nusikaltimų kontrolės politiką. Savo ruožtu masinių medijų atstovai žino, kad jų žiūrovai yra veikiami įvairių prasminių kontekstų ir į tą patį pranešimą atsako skirtingai. Šį žinojimą jie panaudoja atremti kaltinimus žalingu masinių medijų poveikiu visuomenei, tačiau nepastebi, kaip pradeda naujų kaltinimų etapą. Galingos vis labiau homogenizuotos korporacinės žinių medijos pradeda kaltinti kitas masinių medijų formas. Tačiau jų poveikis išlieka akivaizdžiausiu ir stipriausiu, formuojančiu populistinį diskursą ir politinę darbotvarę (Cohen 2002; xvii).

Savo ruožtu valdžios atstovams būdinga ne tik paskatinti ir legitimuoti visuomenės priešišumą, bet ir pasisakyti kalba, priskirtina bulvarinės medijos retorikai. Šiame kontekste masinių medijų vartojamas „įžeidinėjimų žodynas“ palaiko pastovų įtampos ir netolerancijos jausmą visuomenėje. Masinės medijos pabrėžia ir sistemingai kartoja beveik vienodus neigiamus žodžius ir stereotipus,

pateikia mitus kaip faktus ir išreiškia atvirai priešišką poziciją „liaudies demonų“ atžvilgiu. Kiekvienos moralinės panikos metu jais gali tapti vis naujos socialinės grupės: pavyzdžiui, nepilnamečiai, narkomanai, buvę kaliniai, vienišos motinos, pedofilai, politikai, kriminalinės justicijos sistemos atstovai, t. y. įvairių valstybinių institucijų pareigūnai, tarnautojai ir t. t.

Šiuo atveju sociolingvistiniai socialinių problemų, virstančių moralinėmis panikomis, pateikimo medijose tyrimai dėmesį skiria įvairių lingvistinių kategorijų (pavyzdžiui, metaforų), kuriomis įprasminamas tekstas, analizei. Tokiu būdu, pavyzdžiui, tekste galima identifikuoti metaforas, kuriomis diskriminuojama tam tikra individų grupė, procesas ar reiškinys. Vėliau šios metaforos gali būti suskirstomos pagal pagrindines temas, kurių vartojimo dažnis padeda atskleisti palyginti pastovias leksines ir sintaksines diskurso formas. Temų pasikartojimas ir gana pastovios jų lingvistinės signifikacijos formos įtvirtina jas kaip „natūralų“ būdą aprašyti tam tikrą socialinę situaciją. Tokiu būdu konkrečių metaforų „natūralizacija“ savotiškai ištrina ribas tarp tiesioginės ir netiesioginės žodžio reikšmės (Cohen 2002; xx). Taigi tokios specifinės retorinės diskurso struktūros semantinės figūros kaip metafora gali atlikti ideologinės kontrolės funkciją, kuomet informacija, kuri „mums“ nepalanki, daroma mažiau matoma, o negatyvi informacija apie „juos“, priešingai – akcentuojama.

Pažymėtina, kad šiame kontekste sąvoka „ideologija“ vartojama kritinės diskurso analizės požiūriu, kuris ideologijas apibrėžia kaip tam tikrus griaučius, kurie struktūroja socialinį pažinimą ir supratimus, bendrus socialinių grupių, organizacijų arba institucijų nariams. Taigi ideologijos yra tiek kognityvinės, tiek ir socialinės. Jos funkcionuoja kaip „sąsaja“ tarp kognityvinių reprezentacijų ir procesų, sudarančių diskurso ir veiksmo pagrindą, ir socialinių grupių socialinės pozicijos ir interesų. Tokie ideologijos koncepcija leidžia susieti grupių, socialinių formacijų ir socialinių struktūrų makro analizę su kontekstualizuotų individualių interakcijų ir diskurso mikro tyrimais. Savo ruožtu socialinis suvokimas šiame kontekste apibrėžiamas kaip grupės narių mentalinių reprezentacijų ir procesų

sistema, kuri apima sociokultūrinį žinojimą, bendrą tam tikros kultūros, visuomenės arba grupės nariams. Socialinių grupių nariai taip pat gali dalintis bendrais vertinamaisiais įsitikimais (pavyzdžiui, nuomonėmis), kurie susistemunami į socialinius požiūrius. Kitaip sakant, ideologijos netiesiogiai (per požiūrius ir žinojimą) kontroliuoja ne tik, kaip individai planuoja ir suvokia savo socialines praktikas, bet kartu – teksto ir kalbėjimo struktūras (van Dijk 1995; 17–8, 21).

Šiuo atveju svarbiomis tampa schematinės diskurso struktūros ir jų kategorijos, apibrėžiančios diskurso tvarką. Pavyzdžiui, tokie pradiniai apibendrinimai kaip naujienų antraštės atlieka svarbią funkciją, išreikšdamos temą, kuri makrostruktūros hierarchijoje užima svarbiausią poziciją, t. y. atitinkamai nurodo į naujienų pranešimo pačią svarbiausią informaciją. Visa tai įgalina galimas manipuliacijas teksto turinio relevantiškumo ir svarbos atžvilgiu, tokiu būdu darant jį atvirą ideologinei kontrolei. Taigi informacija, neatitinkanti galią turinčių grupių interesų, gali būti nuvertinama, o informacijai apie „deviantus“ gali būti suteikiama daugiau reikšmingumo, priskiriant ją labiau matomai kategorijai teksto struktūroje. Kartu pastebėtina, kad skirtingi diskurso tipai gali numatyti specifines tekstų schemų kategorijas. Pavyzdžiui, nusikaltimų tikrovės konstravimas politiškai organizuotoje visuomenėje yra politinis veiksmas, todėl nusikaltimų diskursas kartu yra ir politinio diskurso išraiška. Šiuo atveju politinio diskurso teksto schemas apima tokias kategorijas kaip „problemos“ ir „sprendimai“, išreiškiančias ideologiškai pagrįstas nuomones, kurios atitinkamai atsispindi ir tekstuose, skirtuose nusikaltimų tematikai (Schäffner, Porsch; van Dijk 1995; 29).

Sintaksinė sakinio struktūra taip pat gali būti tam tikros ideologijos išraiška. Sociolingvistiniuose tyrimuose plačiai analizuojamas ryšys tarp sakinio sudėtingumo ir kalbėtojo išsilavinimo ir socialinės pozicijos. Pavyzdžiui, tam tikros grupės arba institucijos gali apriboti savo diskursų suprantamumą ir tokiu būdu kontroliuoti priėjimą prie viešojo diskurso. Kitaip sakant, visuomenė gali

būti pašalinta iš „elitinių“ debatų ir sprendimų priėmimo. Tokiu būdu socialinė galia gali būti gana tiesiogiai išversta į kalbos kintamuosius, kurie atlieka instrumentinį vaidmenį kontroliuojant simbolinį priėjimą prie viešojo diskurso resursų (van Dijk 1995; 24–5).

Savo ruožtu leksikalizacija yra pagrindinė ir geriausiai žinoma ideologinės išraiškos ir įtaigaus teksto kūrimo sritis (kaip rodo jau anksčiau minimas lingvistinės signifikacijos pavyzdys – „teroristas“ vietoj „kovotojas už laisvę“). Taigi referuodami į tuos pačius asmenis, grupes, socialinius santykius arba socialines problemas, kalbos vartotojai dažniausia turi keletą pasirinkimų, kurie priklauso nuo diskurso žanro, asmeninio konteksto (nuotaikos, nuomonės, perspektyvos), socialinio konteksto (formalumo, neoficialumo, priklausymo grupei, pavaldumo santykių) ir sociokultūrinio konteksto (kalbos galimybių, sociolekto, t. y. socialinio dialekto, normų ir vertybių). Daugelis šių kontekstų yra ideologiškai nulemti – kaip, pavyzdžiui, kalbėjimo dalyvių ir veiksmų reprezentavimo įvykių modeliuose atvejais. Taigi kalbinių referencijų analizė padeda atskleisti bendrus diskurso ideologinės kontrolės modelius – pavyzdžiui, teigiamas „vidinės“ grupės (angl. *ingroup*) kaip „savęs“ pateikimas ir neigiamas „išorinės“ grupės (angl. *outgroup*) kaip „kito“ pateikimas (van Dijk 1995; 25–6).

Viename iš paskutinių savo pranešimų, kuriame buvo aptariami teoriniai moralinės panikos klausimai, S. Cohenas ironizavo, kad terminas „moralinė panika“ tapo madingu reiškiniu: jis lengvai ir nekritiškai klijojimas bet kokiai visuomenės reakcijai į negatyvus socialiniu procesus (Cohen 2010). S. Cohenas norėjo atkreipti dėmesį, kad „moralinė panika“ neturi būti traktuojama kaip dar viena schematizacija, kaip dar vienas „aprobuotas“ (angl. *stamp of approval*) viešojo diskurso elementas. Atvirkščiai, tai yra metodologinis įrankis viešojo diskurso analizei. Tas pats pasakytina ir apie pačią socialinio konstrukcionizmo teorinę perspektyvą, kurios taikymas neturėtų apsiriboti vien teorine schematizacija, bet atspindėti viešojo diskurso raišką makro, mezo ir mikro lygmenyse.

Taigi toliau empirinėje darbo dalyje taikant konstrukcionistinę diskurso analizės metodologiją ir derinant ją su sociolingvistiniais kritinės diskurso analizės elementais, bus analizuojami kriminalinio žinojimo konstravimo viešajame diskurse mechanizmai ir jų specifika.

2. MASINĖS MEDIJOS KAIP KRIMINALINIO ŽINOJIMO KONSTRAVIMO AGENTAS: KAUNO PEDOFILIJOS SKANDALO ATVEJO TYRIMAS

Kriminalinio žinojimo konstravimo viešajame diskurse analizei buvo pasirinktas atvejo tyrimo dizainas – atlikta Kauno pedofilijos skandalo diskurso analizė didžiausią auditoriją Lietuvoje turinčiame naujienų portale „Delfi.lt“ ir trijų pagrindinių Lietuvos televizijų kanalų informaciniuose šou, daugiausia dėmesio skyrusių šiai temai: „Abipus sienos“ (LNK), „Akistata“ (LNK), „Žurnalisto tyrimas“ (LTV).

Informacinės naujienos apibūdinamos kaip teisinga, šiuolaikiška ir objektyvi informacija apie reikšmingus pasaulio įvykius. Tokiu būdu jos atlieka svarbų vaidmenį žmonių tikrovės suvokimo procese (ypatingai – tikrovės, esančios už kasdienio patyrimo ribų). Naujienos apie Kauno pedofilijos skandalo istoriją – tai pranešimai, susiję su galimai įvykdytu, tačiau oficialiai neįrodytu mažametės seksualinio išnaudojimo atveju, kurio tiesioginiais kaltininkais nukentėjusioji pusė nurodė svarbias pozicijas teisėsaugos, politikos ir verslo sferose užėmusius atstovus. Nors pirmoji publikacija šia tema pasirodė 2009 m. rugpjūčio mėnesį, didesnės masinių medių reakcijos ji sulaukė 2009 m. spalio mėnesį įvykus dviem žmogžudystėms, kurių viena iš aukų tapo Kauno apygardos teismo teisėjas ir kurių padarymu buvo įtariamas galimai nukentėjusios mažametės tėvas. Pastebėtina, kad nors naujienų portalo dėmesys šiai istorijai išliko gana intensyvus viso tiriamojo laikotarpio metu, buvo užfiksuoti keli šio dėmesio suintensyvėjimo momentai, susiję su pačios istorijos vystymosi eiga: 2009 m. spalio mėnesį įvyko dviejų žmonių nužudymai (tarp jų – teisėjo), 2010 m. balandžio mėnesį buvo rastas mažametės tėvo kūnas, 2010 m. gegužės mėnesį Kėdainių miesto apylinkės teismas nusprendė grąžinti mergaitę, prieš tai globojamą jos tėvo sesers, motinai, kuri buvo kaltinama galimai talkinusi savo dukros seksualiniam išnaudojimui, ir 2010 m. birželio mėnesį buvo rastas kito kaltinamojo (politiko ir verslininko), oficialiai pripažinto įtariamuoju dėl mažametės tvirkinimo, kūnas.

Kauno pedofilijos skandalo atvejo nušvietimas masinėse medijose šiam disertaciniam darbui buvo pasirinktas, kadangi atitiko pagrindinius teorinėje darbo dalyje aptartus naujienų vertingumo ir efektyvumo kriterijus, o taip pat potencialaus mito ir moralinės panikos objekto savybes. Kauno pedofilijos skandalas buvo viena populiariausių ir dažniausiai masinių medijų nušviečiamų temų tiriamuoju laikotarpiu.

Įvykio nušvietimo dažnumas yra geriausias veiksnys numatyti jo žinomumą ir įsisąmoninimą (van Dijk 2009; 155). Kartu pažymėtina, kad atliktų socio-kognityvinių tyrimų duomenimis, žmonės geriausiai įsimena emocionalias, negatyvias, rezonansines istorijas ir mažiau – abstraktesnes ir situacijai „čia ir dabar“ tolimesnes temas (van Dijk 2009; 158–9). Be to, pastovus, intensyvus, ilgalaikis, dramatiškas ir jautrinantis tokių neigiamų naujienų nušvietimas medijose turėjo didesnę tikimybę paveikti skaitytojų nuomonę, žinojimo schemas apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją bei sukelti atitinkamas reakcijas ir elgesį jų atžvilgiu, o kartu visuomenėje paskatinti moralinės panikos apraiškas.

Savo ruožtu atvejo tyrimo strategija, apimanti kiekybinių ir kokybinių metodų trianguliaciją, buvo pasirinkta kaip holistinė vieno įvykio nušvietimo masinėse medijose analizė, siekiant atskleisti esminius kriminalinio žinojimo konstravimo principus viešajame diskurse, kaip visuomenės politinės, ekonominės, kultūrinės struktūros atspindį, kartu atsižvelgiant į jo galimus padarinius kriminalinės justicijos institucijų veiklai ir tam tikriems visuomenės požiūrio į jas aspektams.

2.1. Tyrimo metodologija

1. Masinių medijų diskurso analizė apėmė:

1.1. Naujienų portalų „Delfi.lt“ publikacijų apie Kauno pedofilijos skandalą (toliau – pedofilijos byla / pedofilijos skandalas / pedofilijos istorija) ir kitus pedofilijos atvejus analizė. Publikacijos buvo atrinktos pagal šiuos raktinius žodžius (įskaitant skirtingas jų gramatines formas): Kedys, Drašius, Stankūnaitė,

Furmanavičius, (Andrius) Ūsas, (Neringa) Venckienė, Kedienė, pedofilijos skandalas, pedofilijos byla, pedofilija.

Atsižvelgiant į atrankos kriterijus, turinio analizei buvo atrinkta 800 publikacijų (iš jų: 574 publikacijos tiesiogiai skirtos Kauno pedofilijos skandalui; 73 publikacijos, kuriose Kauno pedofilijos skandalo tema buvo periferinė pagrindinei straipsnio temai; ir 153 publikacijos apie kitus pedofilijos atvejus).

Tyrimo laikotarpis: 2009 01 01 – 2010 09 30.

Internetinės publikacijos buvo tiriamos fiksuojant šiuos prasminius vienetus: data, laikas, autorius, pavadinimas, rubrika, komentarų skaičius, vaizdinė medžiaga (nuotrauka arba video).

Siekiant nustatyti analizuojamo diskurso prasminių laukų struktūrą tiriamuoju laikotarpiu, pasitelkus kompiuterinę teksto analizės programą „Hamlet II 3.0“⁴ buvo atlikta atrinktų publikacijų tekstų analizė.

Kokybinei diskurso analizei buvo naudojamas V. Proppo naratyvų⁵ struktūros modelis, išskiriantis pagrindines naratyvo funkcijas. Daugelyje naratyvų būtent veikėjai inicijuoja ir atsako į veiksmus, taigi, funkcijos yra paskirstomos tarp teksto veikėjų. V. Proppas funkcijas konceptualizuoja per aktorių veiksmus istorijoje ir jų padarinius jai. Jis išskyrė daugiausia 31 funkciją, kurias galima suskirstyti į septynias pagrindines stadijas: pasiruošimas, komplikacija, perkėlimas, kova, sugrįžimas ir pripažinimas (Lacey 2000; 47). Taigi tyrinėdamas naratyvų struktūrą, V. Proppas analizavo, kaip socialiniai aktoriai funkcionuoja šioje struktūroje.

Naratyvo funkcijų analizė rėmėsi V. Proppo septynių „veiksmų sferų“ modeliu: „piktadarys“, „donoras“, „pagalbininkas“, „princesė“ (ir tėvas),

⁴ Kompiterinė tekstų analizės programa „Hamlet II 3.0“ apima kiekybinę ir kokybinę turinio analizę. Raktinių žodžių paieška tekstuose ir jų bendrų dažnių skaičiavimas sakiniuose leidžia nustatyti stipriausius žodžių klasterius ir analizuoti semantinę diskurso struktūrą.

⁵ Terminas „naratyvas“ kyla iš lotyniško žodžio „narre“, reiškiančio „daryti žinomu“. Naratyvai pateikia informaciją kaip susijusių įvykių seką, kuri turi loginę struktūrą, dažniausiai pasižyminčią priežastingumu, t. y. kiekvienas įvykis logiškai kyla iš ankstesnio įvykio, ir kiekvienas įvykis išsukia tolesnį įvykį (Lacey 2000; 13–4).

„ekspeditorius“, „didvyris“ (ieškotojas arba auka) ir „netikras didvyris“ (Lacey 2000; 51). Ši analizės schema buvo pasitelkta siekiant geriau suprasti naratyvinę masinių medijų nusikaltimų ir kriminalinės justicijos diskurso gramatiką.

Kritinei diskurso analizei atrinkta 13 publikacijų apie pedofilijos skandalą. Pedofilijos bylos monitoringas naujienų portale vyko 2009 08 17 – 2010 09 30, t. y. nuo pirmojo pranešimo apie galimą pedofilijos skandalo grėsmę pasirodymo internetiniame portale. Galutinei analizei iš kiekvieno stebėjimo mėnesio buvo atrinkta po vieną publikaciją, sulaukusią didžiausio komentarų skaičiaus.

Kritinė diskurso analizė vyko remiantis R. Wodak diskursyvių strategijų schema:

- Nominacijos strategijos – kaip socialiniai aktoriai yra įvardijami ir į juos referuojama lingvistiškai;
- Predikacijos strategijos – kokios charakteristikos, savybės ir požymiai priskiriami socialiniams aktoriams;
- Perspektyvizacijos strategijos – iš kokios ir kieno perspektyvos yra išsakomos nominacijos ir atribucijos.

Pateikta schema buvo derinama su T. van Dijko socio-kognityviniu naujienų kaip diskurso analizės modeliu ir kai kuriais T. van Leeuweno socio-semantinės perspektyvos į socialinių aktorių reprezentaciją elementais .

1.2. Trijų pagrindinių Lietuvos televizijos kanalų (LTV, TV3, LNK) informacinių šou, daugiausia dėmesio skyrusių pedofilijos skandalui, analizė. Tyrimo laikotarpis: 2009 10 01 – 2010 12 31. Dėl ribotų priėjimo prie vaizdinės medžiagos įrašų galimybių, analizei buvo pasirinkta 19 informacinių šou: LNK „Abipus sienos“ – 9 laidų, TV3 „Akistata“ – 9 laidų ir LTV „Žurnalisto tyrimas“ – 1 laida (per visą stebėjimo laikotarpį šioje programoje pasirodė tik viena laida, skirta Kauno pedofilijos skandalui). Televizijos laidų įrašai buvo analizuojami, remiantis šiais prasminiais vienetais: pavadinimas, data, laikas, laidos trukmė, komentarų skaičius, komentarų trukmė, komentarų skaičius ir trukmė pagal pobūdį, komentatoriaus statusas / pareigos. Šis tyrimo etapas buvo vykdomas

kartu su Vilniaus Universiteto studentais, lankiusiais 2010–2011 m. m. rudens semestro kursą „TV monitoringo sociologiniai aspektai“. Šiuo atveju į televiziją buvo siekiama pažvelgti kaip į galios raiškos ir legitimacijos lauką.

2. Pedofilijos problemos nušvietimo masinėse medijose galimą poveikį viešajai nuomonei buvo stengiamasi užčiuopti per tiriamuoju laikotarpiu vykdytą visuomenės nuomonės apklausų dėl pasitikėjimo kriminalinės justicijos institucijomis (policija, prokuratūra, teismais) rezultatų pokyčius.

3. Kriminalinės justicijos dėmesio pokyčiai lytinių nusikaltimų prieš vaikus problemai, kaip vienas masinių medijų sukeltos moralinės panikos indikatorių, tiriamas analizuojant šiuos kriminalinės statistikos rodiklius: nukentėję vaikai pagal atitinkamas nusikaltimų rūšis; nukentėję vaikai, patyrę seksualinę prievartą; asmenys, kaltinami nusikalstamų veikų padarymu; ištirtos nusikalstamos veikos; nutraukti ikiteisminiai tyrimai ir Nacionalinės teismų administracijos duomenys apie bylą, kuriose pareikšti kaltinimai pagal kategorijas, skaičių ir jų nagrinėjimo trukmę. Tyrimo laikotarpis: 2004–2010 metai.

2.2. Internetinių publikacijų kiekybinė turinio analizė

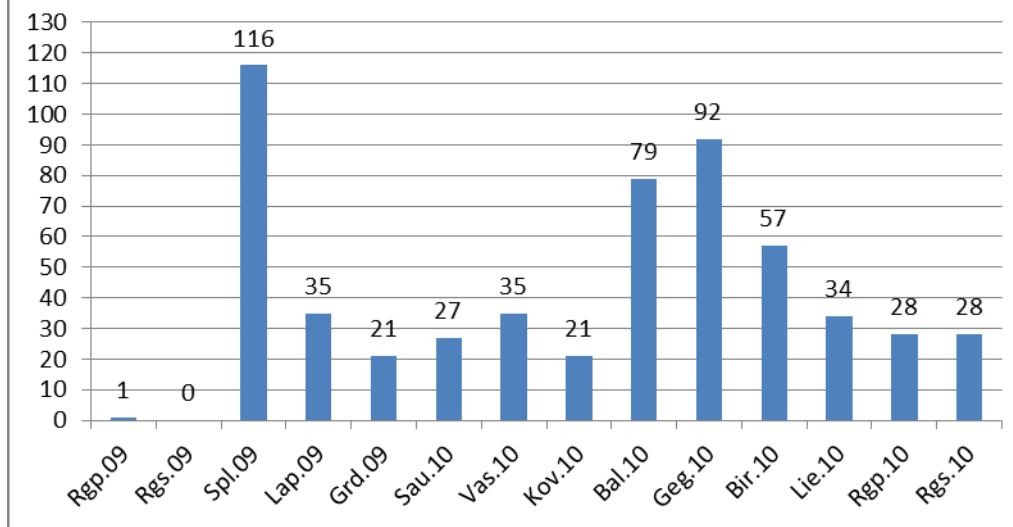
2.2.1. Internetinių publikacijų pedofilijos tema intensyvumas ir dinamika

Vienas esminių kriminalinės informacijos atrankos ir pateikimo kriterijų – įvykio sensacingumas ir išskirtinumas. Taigi dėmesys šiuo atveju skiriamas ne tiek konkrečiai temai arba reiškiniui, kiek konkrečiam rezonansiniam įvykiui. Toks informacijos atrankos principas patvirtina jau aksioma tapusią naujienų marketingo taisyklę – „bloga naujiena – gera naujiena“. Stebint įvairių masinių medijų informacijos srautus, pastebėtina ta pati žinių pateikimo struktūros logika – naujienos prasideda nuo blogų žinių. Kauno pedofilijos skandalas atitiko naujienų vertingumo kriterijus ir todėl neretai buvo pozicionuojamas kaip viena svarbiausių dienos aktualijų.

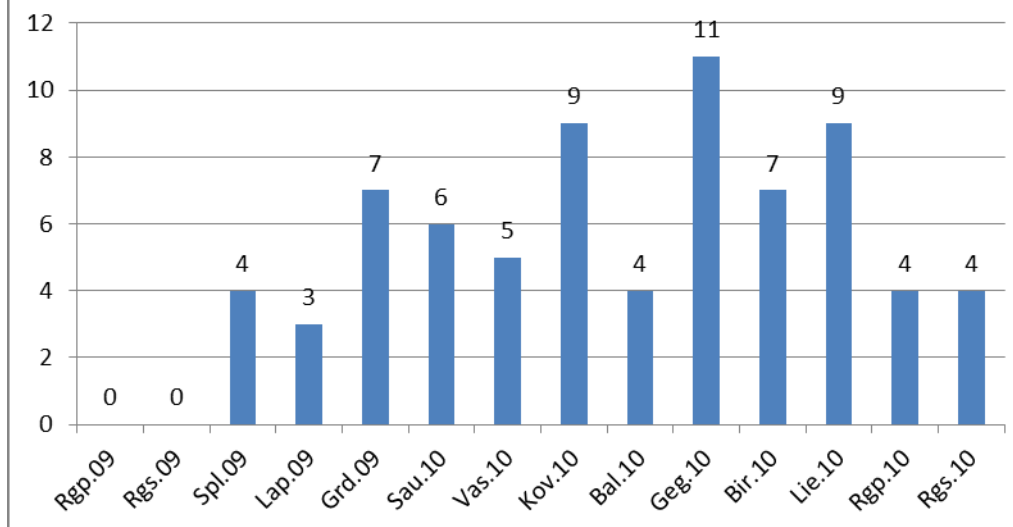
Publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema monitoringas parodė, kad naujienų portale tiriamuoju laikotarpiu buvo nuolat palaikomas dėmesys šiai istorijai, tačiau skyrėsi šio dėmesio intensyvumas. Iš viso per stebimą laikotarpį buvo užfiksuotos 574 publikacijos, skirtos pedofilijos bylai. *1 paveikslėlyje* matyti, kad intensyviausiai pedofilijos bylos tema buvo rašoma 2009 m. spalio mėnesį (vidutiniškai 3,7 publikacijos per dieną), balandžio mėnesį (vidutiniškai 2,6 publikacijos per dieną) ir gegužės mėnesį (vidutiniškai 3 publikacijos per dieną). Ši dinamika atspindi žinių vertės (angl. *newsworthiness*) principo įtaką informacijos pateikimui ir leidžia spręsti apie tokių naujienų gyvavimo tęstinumą. Gavę informacijos, žurnalistai stengiasi gauti iš jos kiek įmanoma daugiau naudos, kadangi naujienos (pats žodžio denotatas nurodo į „naujumą“) yra trumpo galiojimo prekės. Todėl nenuostabu, kad kitą mėnesį informacijos pateikimo intensyvumas sumažėjo 3,3 karto ir toliau maždaug išlaiko pastovų intensyvumą – viena publikacija per dieną iki kito „vertingo“ įvykių posūkio.

Kasdienis informacijos srautų pedofilijos skandalo tema užtikrinimas sustiprėja įvedant specialiai šiai istorijai skirtą rubriką. Mėnesiais, kuomet publikacijų dažnis buvo didžiausias, naujienų vertės požiūriu buvo įvykę vieni svarbiausių istorijos pokyčių, kurie užtikrino tolimesnį istorijos eskalavimą. Taigi straipsnių pasiskirstymo dinamika rodo, kad mėnesiais, kuomet įvykdavo naujienų vertingumo atžvilgiu svarbus įvykis, ženkliai išaugdavo publikacijų skaičius. Šis dėmesys vėliau atslūgdavo iki kito „svarbaus“ įvykio patekimo į žurnalistų akiratį. Tačiau, apskritai, pastovus šios istorijos nušvietimas masinės komunikacijos priemonėse tiriamuoju laikotarpiu rodo pastovų jos įtraukimą į visuomenės diskusijų „darbotvarkę“.

Pav. 1 Publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema pasiskirstymas tiriamuoju laikotarpiu, (ab. skč.)

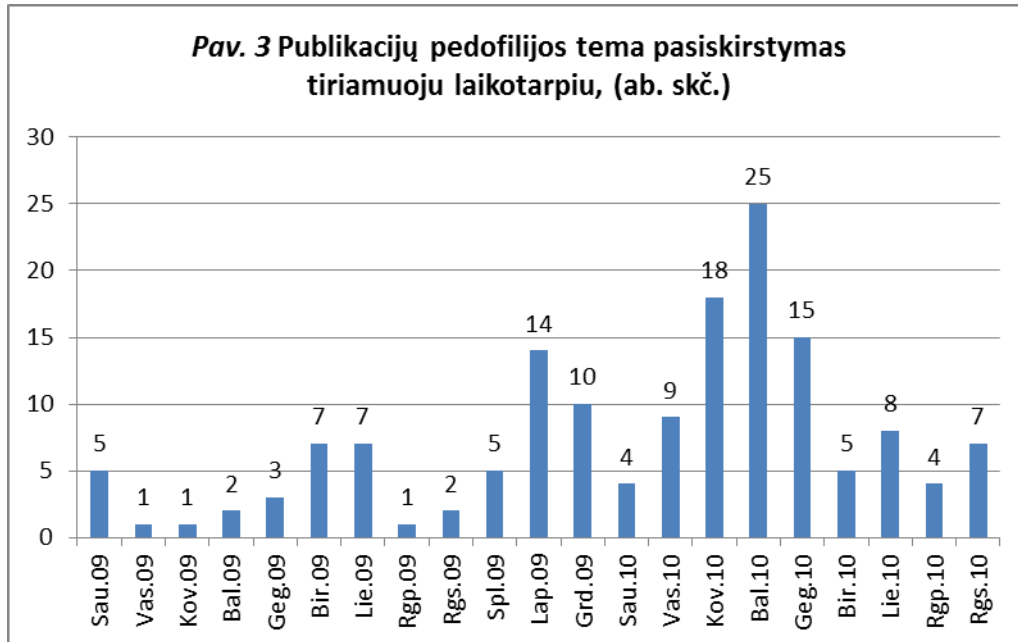

Pav. 2 Publikacijų, referuojančių į Kauno pedofilijos skandalą, pasiskirstymas tiriamuoju laikotarpiu, (ab. skč.)

2 paveikslėlis rodo, kad pedofilijos bylos tematika nuo jos nušvietimo internetiniame portale pradžios buvo nuolat proliferuojama į kitus diskursus, kurie detaliau atsiskleis rubrikų ir medijos tekstų klasterinėje analizėje. Iš viso tiriamuoju laikotarpiu buvo užfiksuotos 73 tokio pobūdžio publikacijos.

Daugiausia straipsnių, kuriose buvo referuojama į pedofilijos skandalą, pasirodė 2010 m. gegužės mėnesį. Šį mėnesį (teismui priėmus sprendimą mergaitę gražinti jos motinai) prasidėjo antroji pedofilijos bylai skirtų publikacijų banga. Vienos istorijos proliferacija į kitus diskursus ne tik dramatinizuoja problemą sukuriant jos epidemiškumo įvaizdį, bet tam tikra prasme monopolizuoja viešojo diskurso darbotvarkę, nurodo apie ką kalbėtina ir kaip kalbėtina bei kartu palaiko atitinkamas skaitytojo nuotaikas. Kiekviename tekste užkoduojama prasmė, kurioje kartu slypi pranešimas, kaip mes į jį turėtume reaguoti. Teksto skaitymas ne tik aktualizuoja suvokimo schemas, padarančias jį suprantamu, bet ir atitinkamas emocijas, kurios yra užkoduojamos per teksto kalbą ir gali paskatinti atitinkamas reakcijas. Nuolatinės įtampos palaikymas kuria desperatišką situacijos vaizdą, kas savo ruožtu skaitytoją gali paversti ne tiek mažančiu, kritiškai informaciją reflektuojančiu, kiek emociškai reaguojančiu individu. Desperacijos, nusivylimo, pykčio ir baimės jausmo apimtas individas gali nesugebėti racionaliai įvertinti jam siūlomų problemos sprendimo būdų, todėl lengvai pasiduoti manipuliacijoms, t. y. valdžią turinčių interesų grupių primetamiems ideologiniams sprendimams.

3 paveikslėlyje matome publikacijų apie kitus pedofilijos atvejus (Lietuvoje ir užsienyje) pasiskirstymą tiriamuoju laikotarpiu. Iš viso buvo užfiksuoti 153 straipsniai. Grafikas rodo, kad susidomėjimas šia tematika portale pastebimai suintensyvėjo pedofilijos skandalo eskalavimo metu. Daugiausia straipsnių pasirodė 2010 m. balandžio mėnesį (kuomet buvo rastas D. Kedžio kūnas) – 25 publikacijos. Šį mėnesį taip pat buvo užfiksuotas vienas didžiausių straipsnių pedofilijos bylos tema skaičius. Toks pasiskirstymas atspindi vieną iš naujienų gamybos principų, kuomet atsiradus rezonansiniam įvykiui, kartu didėja publikacijų, skirtų panašiai tematikai, skaičius. Kitaip sakant, masinių medijų industrijos atstovai, pasitelkdami įprastus marketingo mechanizmus, siekia padidinti savo pelną praplėsdami paklausios prekės asortimentą. Kartu tokios publikacijos virsta savotišku fonu, kuriame dar labiau sustiprinamas pagrindinės temos (pedofilijos skandalo) aktualumas. Tokiu būdu toliau konstruojamas problemos visuotinumą įvaizdis, ji atrodo nebe lokali, bet epidemiška tiek nacionaliniame, tiek globaliniame kontekstuose.

2.2.2. Internetinių publikacijų pedofilijos tema pasiskirstymas pagal rubrikas

Kiekybinė publikacijų analizė parodė, kad tiriamuoju laikotarpiu daugiausia straipsnių pedofilijos skandalo tema patekdavo į rubriką „Žinios. Dienos naujienos. Nusikaltimai ir nelaimės“ – 30,5 proc. (175 publikacijos). Vienu straipsniu mažiau pasirodė skiltyje „Žinios. Dienos naujienos. D. Kedžio istorija“ – 30,3 proc. (174 publikacijos). Šiuo atveju rubrikos atlieka specifinę funkciją patalpindamos tam tikras temas į platesnį nusikaltimų diskursą, ir atitinkamai aktyvuodamos skaitytojo suvokimo schemas apie nusikaltimo reiškinį, kurias savo ruožtu lemia visuomenės kultūrinis kontekstas ir skaitytojo asmeninė patirtis. Tokiu būdu įrėmindamos tekstą konkrečiame semantiniame lauke, rubrikos įdeda jį į tam tikrus nuspėjamumo rėmus, nukreipdamos skaitytojus atitinkama teksto suvokimo ir interpretacijos kryptimi. Taigi pedofilijos skandalą, visų pirma, siūloma suvokti kaip nusikaltimą ir kartu kaip D. Kedžio istoriją. Pirmosios rubrikos atveju skaitytojams patvirtinama, kokie reiškiniai kultūroje ir visuomenėje suvoktini kaip nusikalstami ir pažeidžiantys visuomenės tvarką. Priskyrimas šiai rubrikai kartu implikuoja laukiamą smerktiną visuomenės reakciją aprašomam įvykiui. Pažymėtina, kad nors pedofilijos istorijos metu ir ypač jos pradžioje nusikaltimo faktas ir kaltinimų pagrindumas buvo diskutuotini, straipsnių įrėminimas semantiškai aiškiai apibrėžtoje „nusikaltimų“ skiltyje, šias abejones palieka nuošalyje.

Savo ruožtu taip pat pastebėtina, kad kuo jautresnis nusikaltimas aprašomas masinėse medijose, tuo geriau suveikia emocijų rinkodaros principai. Kuo emocionalesnis tampa individas, tuo labiau slopinamas jo racionalusis pradas, tuo labiau asmuo raginamas reaguoti, o ne apmąstyti ir reflektuoti. Tokį žmogų lengviau valdyti, lengviau primesti tam tikrą pasaulio matymą, galiausiai, tokiam žmogui lengviau įsiūlyti tam tikrą prekę, kuo sėkmingai naudojasi šiuolaikinis masinių medijų reklamos verslas. Puikus pavyzdys – skilties „D. Kedžio istorija“ atsiradimas tiriamuoju laikotarpiu. Didelis visuomenės susidomėjimas pedofilijos

byla ir atitinkamai intensyvus straipsnių šia tema publikavimas leido įtraukti atskirą rubriką į esamą naujienų scenarijų. Toks, manytina, marketingo sprendimas, leidžia ne tik vartotojams patogiau rasti juos dominančią informaciją, bet ir reklamos užsakovams pasiekti didesnę skaitytojų auditoriją, o masinių medijų kompanijai – atitinkami padidinti savo pelną. Kartu pažymėtina, kad pastarasis rubrikos pavadinimas turi romantizuojančią konotaciją. Istorija personalizuojama ir vienam iš įvykių dalyvių – rentabiliausiam žvelgiant iš masinių medijų verslo perspektyvos – suteikiamas pagrindinis vaidmuo medijų konstruojame kūrinyje apie vieno žmogaus istoriją. Tokiu būdu herojus D. Kedys tam tikra prasme tampa tuo interpretaciniu rėmu, pro kurį turėtų būti skaitoma kiekviena nauja istorijos dalis (nauja publikacija), patekusį į rubriką „D. Kedžio istorija“.

Trečioji pagal publikacijų skaičių skiltis tiriamuoju laikotarpiu buvo „Žinios. Dienos naujienos. Lietuvoje“ – 19,2 proc. (110 straipsnių). Šis prasminis laukas nusako geografines istorijos, o kartu ir skaitytojų koordinates, tokiu būdu lokalizuodamas ir integruodamas šiuos įvykius į kasdienio gyvenimo patirtį kaip vykstančius čia ir dabar, šiandien ir šalia.

Tarp kitų dažniausiai pasitaikančių rubrikų išskirtina skiltis „Žinios. Verslas“ ir jos potėmės „Teisė“ ir „Media“, į kurias bendrai pateko 9,6 proc. arba 55 publikacijos. Taigi matome, kad tema įsiliejo ir į platesnius teisinį (ne vien teisėsaugos / institucinį) ir komunikacijos diskursus, kuriuos įrėmino verslo diskursas. Kartu paminėtina rubrika „Žinios. Nuomonių ringas“, kurioje pasirodė 6,1 proc. arba 35 publikacijos. Daugiausia tokių publikacijų pateko į potėmę „Lietuvos pjūvis“. Šiuo atveju matome istorijos proliferaciją į „piliетinių aktyvistų“ diskursą. Visa tai sustiprina išpūdį, kad viena istorija ir joje iškeltos problemos, patekdamos į įvairius diskursus ir persmelkdamos daugelį socialinio gyvenimo sričių, tampa epidemiskos.

Tai dar labiau patvirtina straipsnių, kuriose buvo referuojama į pedofilijos skandalą, pasiskirstymas pagal rubrikas. 46,8 proc. (36 straipsniai) tokio pobūdžio

publikacijų pateko į rubriką „Žinios. Dienos naujienos. Lietuvoje“, o antroje vietoje liko skiltis „Žinios. Nuomonių ringas“ – 19,5 proc. (15 straipsnių), kurioje taip pat daugiausia pranešimų pateko į teminį bloką – „Lietuvos pjūvis“. Trečia pagal dažnumą buvo skiltis „Žinios. Verslas“ (9,1 proc.) ir jos teminiai blokai „Media“ ir „Teisė“. Be to, tarp į pedofilijos skandalą referuojančių straipsnių daugiau straipsnių patekdavo į tokias rubrikas kaip „Pramogos“ (7,8 proc.), „Žinios. Dienos naujienos“ potemę „Vox Populi“ (6,5 proc.) ir „myep“ (2,6 proc.) potemes „Naujienos“ ir „Nuomonės ir komentarai“. Šiuo atveju skiltis „Žinios. Dienos naujienos. Nusikaltimai ir nelaimės“ nebuvo dominuojanti ir sudarė 3,9 proc. (3 straipsniai), pagal publikavimo joje dažnumą užimdama šeštąją vietą.

Savo ruožtu straipsniai, kurie tiriamuoju laikotarpiu buvo skirti kitiems su pedofilijos problema susijusiems įvykiams, dažniausiai patekdavo į rubriką „Žinios. Dienos naujienos. Užsienyje“ – 37,9 proc. (58 straipsniai). Šis prasminis laukas tik dar labiau prisidėjo prie pedofilijos problemos formavimo kaip visuotinos, tokiu būdu netipinius įvykius padedant įtvirtinti kaip tipinius ir persmelkiančius kasdienį gyvenimą. Antroji pagal pranešimų skaičių buvo skiltis „Žinios. Dienos naujienos. Nusikaltimai ir nelaimės“ – 32,7 proc. (50 straipsnių). Taigi matome, kad ir šiuo atveju labiausiai akcentuojamas kriminalinis problemos lygmuo, nors pastebėtina, kad pati pedofilijos sąvoka, pagal kurią ir buvo atrenkami pastarieji straipsniai, priklauso medicinos diskursui ir nurodo į psichinės ligos diagnozę. Tačiau masinės medijos šiai ligai suteikia „naująją reikšmę“, visiškai atmesdamos medicininę jos ištakas ir priskirdamos teisiniam diskursui. Tokiu būdu pedofilija traktuojama vien kaip nusikaltimas – deviacinė laisvos valios išraiška. Tačiau ar galime kalbėti apie laisvą psichiškai sergančio žmogaus valią? Populiariajame masinių medijų diskurse šis kalbėjimo būdas pasirodo esantis vienintelis įmanomas ir priimtinas. Taigi įvairių kiekybinių ir kokybinių turinio klasifikatorių analizė leidžia pamatyti ne tik, kas tam tikra problema ar reiškinys yra masinėse medijose, bet kartu ir kas ji nėra. Tai vyksta per atitinkamų išsakomų idėjų „nutildymą“, pašalinimą iš viešo kalbėjimo, t. y.

diskurso. Be pagrindinių paminėtinos ir kitos rubrikos: „Pramogos“, apėmusi 9,2 proc. (14) straipsnių, „Žinios. Dienos naujienos. Lietuvoje“ – 7,8 proc. (12) publikacijų, „Žinios. Nuomonių ringas“ – 4,6 proc. (7) pranešimų (daugiausia potemėje „Lietuvos pjūvis“) ir „Dienos naujienos. Pilietis. Vox populi“ – 2,6 proc. (4 pranešimai). Taigi matome, kad nors pagrindinis akcentas šio pobūdžio straipsniuose buvo nukreiptas į tarptautinį kontekstą, nepamirštami ir Lietuvoje tiriamuoju laikotarpiu įvykę kiti pedofilijos atvejai – pranešimai, kurie atliko tam tikrą bendrojo emocinio fono palaikymo funkciją.

2.2.3. Internetinių publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema autorystė

Kitas kiekybinis klasifikatorius, fiksuojamas stebimuoju periodu, buvo publikacijų autoriai. Nenuostabu, kad didžiąją dalį straipsnių sudarė portalo „Delfi.lt“ rengiama informacija. Publikacijos, kuriose autoriais buvo nurodomas portalas bendrai arba konkretūs portalo reporteriai ir portalas, sudarė 58,4 proc. visų straipsnių – 335 pranešimai. „Delfi.lt“ žurnalisto tapatybė buvo nurodyta 219 straipsnių – 38,1 proc., o publikacijos, kuriose autorystė buvo priskiriama vien portalui, sudarė 116 straipsnių, t. y. 20,2 proc. Žurnalistų autorystės nurodymas nėra asmeninės pozicijos išreiškimo simbolis, bet labiau antrinė institucinio balso identifikacija. Tačiau akivaizdu, kad praktikoje nėra lengva užgniaužti asmeninius įsitikinimus ir požiūrius, ir jie gali netiesiogiai pasireikšti tekste: atrenkant temą, ją plėtojant, naudojant schematines kategorijas ir, galiausiai, pačiame kalbos stiliuje, pavyzdžiui, pasirenkant žodžius įvykio aprašymui (van Dijk 2009; 75).

Savo ruožtu antroje vietoje pagal publikavimo dažnumą buvo naujienų agentūrų BNS ir ELTA straipsniai – 26,5 proc. arba 152 pranešimai. Internetiniame naujienų portale tiriamuoju laikotarpiu populiarsnė buvo BNS naujienų agentūra – 106 pranešimai palyginti su 59 naujienų agentūros ELTA pranešimais (šiuo atveju buvo fiksuojami agentūrų paminėjimai publikacijos šaltinio eilutėje, kadangi pasitaikydavo straipsnių, kuriuose šaltiniais buvo

nurodomos abi agentūros). Pastebėtina, kad kai kurie straipsniai buvo rašomi apjungiant portalo „Delfi.lt“ ir kitų masinių medijų šaltinių (naujienų agentūrų, spaudos) surinktą medžiagą – 12 straipsnių. Taip pat 12 publikacijų nebuvo nurodyta autorystė.

Pažymėtina, kad nebuvo vengiama publikuoti kitų masinių medijų (spaudos leidinių, televizijos kanalų, tematinių internetinių portalų) parengtos medžiagos. Tokie straipsniai sudarė 7,5 proc. arba 43 publikacijas. Kartu naujienų portale pasirodydavo akademikų, politikų, garsių žurnalistų, svarbių visuomenės veikėjų nuomonės-straipsniai pedofilijos skandalo tema – 13 publikacijų. Tačiau šalia autoriaus šiuose straipsniuose taip pat buvo nurodomas portalas „Delfi.lt“. Prie šios grupės nebuvo priskiriami politikų, akademikų ir visuomenės veikėjų, kurie oficialiai nurodomi kaip portalo „Delfi.lt“ apžvalgininkai (jų sąrašas pateikiamas naujienų portale skiltyje „Nuomonių ringas“: „Apžvalgininkai“), straipsniai. Galiausiai, prie 4 straipsnių autorystės buvo nurodyta tik autorių tapatybė, šalia nenurodant portalo „Delfi.lt“ arba kitos institucinės priklausomybės. Toks pateikimas gali byloti apie naujienų portalo atsiribojimą nuo straipsnyje išsakomos pozicijos. Tačiau bendrai matyti, kad žurnalistams, rašiusiems pedofilijos skandalo tematika, buvo būdinga naudoti gana plačius informacijos šaltinius.

Reikėtų pažymėti, kad pasirinkus tam tikro informacijos šaltinio (naujienų agentūros, spaudos leidinio ir pan.) tekstą tolimesnei reprodukcijai, pažodinis jų atgaminimas, be abejo, būtų lengviausia strategija. Atlikta analizė parodė, kad palyginti didelė dalis naujienų agentūrų pranešimų apie pedofilijos bylos įvykius buvo patalpinama tiesiogiai portalo naujienose. T. van Dijkas teigia, kad pagrindinės tokios strategijos naudojimo priežastys yra laiko stoka, kitos informacijos trūkumas, šaltinių tekstų naujienų kokybė ir bendras šaltinio patikimumas (van Dijk 2009; 116). Kartu reikėtų išskirti ir žmogiškųjų resursų stoką. Tiriamuoju laikotarpiu būta mišrių publikacijų (portalo „Delfi.lt“ ir kitų masinių medijų šaltinių informacija). Pastaruoju atveju reprodukcija yra dalinė ir,

pavyzdžiui, gali būti pasitelkiama dėl straipsnio dydžio ir vietos apribojimų, dažniausiai išmetant nereikšmingus fragmentus. Pastebėtina ir tai, kad toks naujienų rinkimo organizavimas ir pradinio teksto apdorojimas (besiremiantis kitais instituciniais šaltiniais) reiškia, kad tam tikru mastu portalas „Delfi.lt“ buvo organizacija, kurių tekstus publikavo, nuomonių ir idėjų reiškėjas ir nešėjas. Tačiau kartu akcentuotina, kad tekstų publikavimas, visų pirma, turėjo praeiti atrankos procedūrą. Atrenkant naujienas iš kitų šaltinių, atsižvelgiama, kad jų pateikiamos temos atitiktų portalo konstruojamą naratyvą. Kitaip sakant, visi daromi pasirinkimai ir pakeitimai šiuo atveju turi ideologinį pagrindą, pavyzdžiui, nusprendžiant mažiau nušviesti tam tikrus istorijos veikėjus arba iš viso nesuteikti jiems tiesioginio balso. Kita vertus, atsižvelgiant į kriminalinių naujienų ir, apskritai, naujienų žanro specifiką, – objektyvios faktinės informacijos pateikimas, – kelių institucinių informacijos šaltinių naudojimas skaitytojui gali sukelti patikimos objektyvios publikacijos įspūdį. Tačiau pavojus yra tas, kad ideologiškai apdorota (atsižvelgiant į masinės medijos vidinės ideologijos principus) informacija gali būti suvokta kaip faktinė – „tiesa“. Visi šie aspektai nurodo į vidinius institucinius naujienų gamybos aspektus.

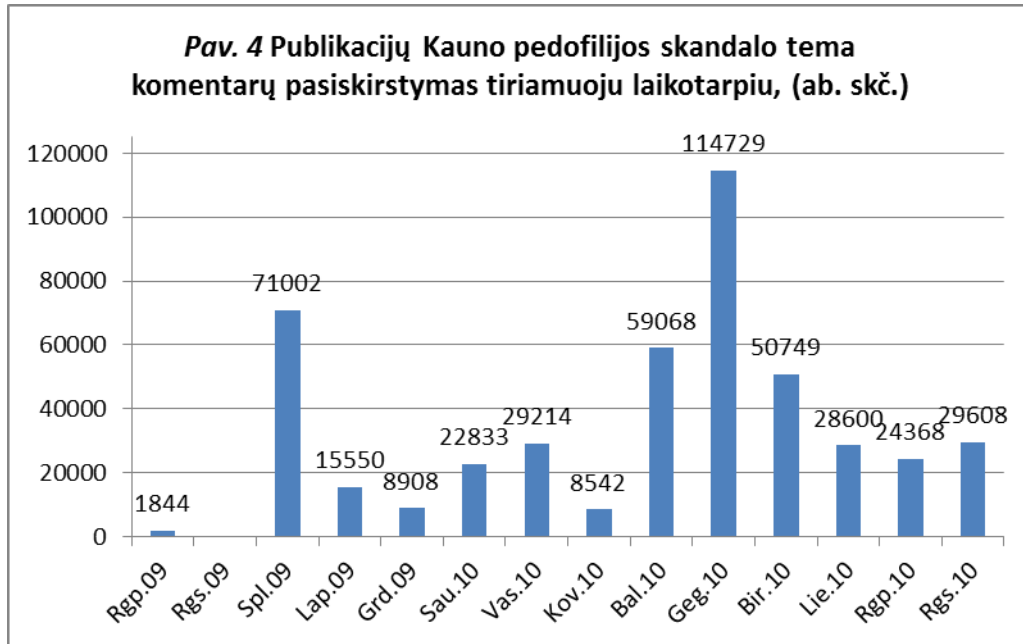
Kalbant apie portalo „Delfi.lt“ reporterius, dažniausiai rašiusius pedofilijos skandalo tema, išskirtini penki pagrindiniai žurnalistai – iš jų trys vyrai (Dainius Sinkevičius, Paulius Garkauskas ir Ainis Gurevičius) ir dvi moterys (Eglė Digrytė ir Eglė Samoškaitė). Toks pasiskirstymas pagal lytį leidžia daryti prielaidą, kad kriminalinė tematika portalo profesinėje praktikoje labiau traktuotina kaip vyrų domėjimosi sritis. Apie tai byloja ir paties portalo redakcijos „Nusikaltimai ir teismai“ sudėtis – iš viso du darbuotojai ir abu vyrai (kriminalinių aktualijų redaktorius Ainis Gurevičius ir teisės aktualijų reporteris Dainius Sinkevičius). Taigi portale egzistuoja aiški reporterių specializacija kriminalinėse naujienose.

Daugiausia publikacijų pedofilijos bylos tema parengė Dainius Sinkevičius – dalyvavo rašant 73 straipsnius. Antrąją vietą užėmė portalo Kauno skyriaus reporteris Paulius Garkauskas – 56 straipsniai, kas kartu atspindi logistinius

institucinius naujienų rengimo procesus. Moterys dalyvavo 50 publikacijų rengime: Eglė Digrytė – 28 straipsniai ir Eglė Samoškaitė – 22 straipsniai. Pastebėtina, kad abiejų žurnalisčių profilis tiriamuoju laikotarpiu buvo politikos aktualijos. Toks publikacijų skaičiaus pasiskirstymas galėtų būti paaiškintas tuo, kad kriminalinių naujienų reporteriams nusikaltimai yra pagrindinis reportažų objektas, o politikos aktualijų žurnalistai apima platesnį informacijos lauką. Tačiau kartu pastebėtina, kad politikos reporterių įtraukimas rengiant publikacijas pedofilijos skandalo tema, gali byloti apie vidinius organizacinius portalo naujienų gamybos procesus – žurnalistų iš kitų tematinių sferų pasitelkimas dėl intensyvių informacijos srautų. Pastebėtina, kad kriminalinių naujienų logika: „<...> *pateikimas laiku, informacijos artimumas, svarba, žinomi žmonės, vieta ar įvykiai ir žmonių interesai* <...>“ skiriasi nuo kitų rūšių žurnalistikos logikos (Dobryninas 2001; 49). Taigi darytina prielaida, kad politinių aktualijų reporteriai į kriminalinį naratyvą kartu galėjo įnešti politinio naratyvo mikrostruktūrą (retoriką, stilistiką ir pan.), kas savo ruožtu prisidėjo prie pedofilijos skandalo įrėminimo politiniame diskurse.

2.2.4. Internetinių publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema komentarų pasiskirstymas

4 paveikslėlyje matome, kad komentarų skaičius tiriamuoju laikotarpiu buvo gana aukštas, kas byloja apie išskirtinį visuomenės (internetinio portalo skaitytojų) dėmesį šiai problemai.

Iš viso tiriamuoju laikotarpiu naujienų portale „Delfi.lt“ lankytojai paliko 465 015 komentarų pedofilijos skandalo tema. Daugiausia komentarų pasirodė 2010 m. gegužės mėnesį – 114 729, kas sudarė 24,7 proc. tiriamuoju laikotarpiu užfiksuotų pedofilijos istorijos publikacijų komentarų. Taigi nors pagal straipsnių publikavimo dažnumą šis mėnuo užėmė antrąją vietą (2009 m. spalio mėnesį pasirodė didžiausias publikacijų skaičius), šiuo laikotarpiu portalo skaitytojai aktyviausiai reiškė savo nuomonę ir komentavo įvykius. Gegužės mėnuo (kuomet teismo nutartimi buvo nuspręsta mergaitę atiduoti jos motinai) pasižymėjo aukščiausiu komentarų intensyvumu tiek kalbant apie vidutinį komentarų skaičių, tenkantį vienam straipsniui, tiek apie vidutiniškai per dieną paliekamų komentarų skaičių – atitinkamai 1 247 ir 3 701 komentarai. Pastebėtina, kad vertinant komentarų intensyvumą šiuo atveju nėra atsižvelgiama į 2009 m. rugpjūčio mėnesį, kadangi tuo metu pasirodė pirmoji ir vienintelė tą mėnesį publikacija apie Lietuvai gresiantį pedofilijos skandalą. Todėl siekiant išvengti duomenų iškreipimo, šis mėnuo nebuvo įtrauktas į palyginamąją analizę.

2009 m. spalio mėnuo buvo antras laikotarpis, sulaukęs didžiausio skaitytojų aktyvumo komentuojant publikacijas pedofilijos skandalo tema – 71

002 komentarai. Ši mėnesį istorija dėl įvykių „sensacingumo“ sulaukė ypatingo masinių medijų dėmesio (spalį pasirodė daugiausia straipsnių apie šią istoriją), kas paskatino intensyvų jos eskalavimą viešajame diskurse. Spalio mėnesį vidutiniškai per dieną pasirodydavo 2 290 komentarų, o per straipsnį – 612 portalo lankytojų pasisakymų.

2010 m. balandžio mėnesį taip pat pastebimas visuomenės aktyvumas reaguojant į publikacijas, skirtas pedofilijos bylai – 59 068 komentarai. Vidutiniškai per dieną šį mėnesį lankytojai palikdavo 1 969 komentarus arba 748 komentarus vienam straipsniui. Kartu pastebėtina, kad po 2010 m. gegužės mėnesio kitas mėnuo, kuris pasižymėjo didžiausiu vidutiniu komentarų skaičiumi vienai publikacijai, buvo 2010 m. rugsėjis. Nors pagal straipsnių skaičių šis mėnuo tiriamuoju laikotarpiu nepasižymėjo aukščiausiais rodikliais, matome aktyvų skaitytojų dalyvavimą reiškiant savo poziciją – vidutiniškai 1 057 komentarai vienai publikacijai. Taigi darytina prielaida, kad nors informacijos intensyvumas mažėjo, skaitytojų dėmesys ir reakcija šios problemos atžvilgiu išliko stiprūs. Taigi ši tematika gana tvirtai įsitvirtino visuomenės „darbotvarkėje“, jos viešajame kalbėjime. Iš komentarų pasiskirstymo pagal dažnį ir intensyvumą matyti, kad portalo skaitytojai buvo aktyvūs reaguodami į publikacijas pedofilijos tema ir tam tikrais mėnesiais matyti staigūs šios reakcijos padidėjimai. Darytina prielaida, kad šiuo atveju publikacijos atliko savotišką dirgiklių funkciją, kas atsižvelgiant į tuometinį esamą socialinį, ekonominį ir politinį kontekstą (ekonominė krizė, augantis nepasitikėjimas ir nusivylimas valdžia, mažėjanti visuomenės tolerancija), galėjo dar labiau išbalansuoti nuotaikas visuomenėje. Palaikoma reaktyvi visuomenės būseną gali sumažinti gebėjimą racionaliai reflektuoti įvykius ir tokiu būdu padidinti riziką tapti įvairių interesų grupių manipuliacijų aukomis.

Kalbant apie valstybės kontekstą pedofilijos skandalo eskalavimo masinėse medijose metu, tiksliau vyravusią socialinę įtampą, paminėtini „Eurobarometro“ gyventojų nuomonės tyrimo rezultatai kurie parodė, kad 2006–2010 m.

laikotarpiu, būtent 2009 m., nedarbas ir ekonominė padėtis buvo įvardijamos kaip svarbiausios šalies problemos ir atitinkamai turėjo aukščiausius rodiklius per penkerius metus – atitinkamai 64 proc. ir 49 proc. 2008–2009 m. gyventojų nedarbo kaip pagrindinės problemos valstybėje vertinimas išaugo net 50 proc., o ekonominės padėties – 15 proc. (Vileikienė 2011). Savo ruožtu nusikaltimų kaip svarbiausios šalies problemos vertinimas išliko beveik nepakitęs – atitinkamai 19 proc. ir 20 proc. 2010 m. šis skaičius netgi sumažėjo 6 proc. – iki 14 proc. Savo ruožtu žvelgiant į 2010 m. „Eurobarometro“ duomenis dėl svarbiausių problemų patiems žmonėms, matome, kad didžiausią rūpestį kėlė kylančios kainos / infliacija – 51 proc. gyventojų. Antra ir trečias vietas dalinosi nedarbas ir ekonominė padėtis – atitinkamai 29 ir 26 proc. Įdomiausia, kad nusikaltimų problema šiame sąraše siekė tik 3 proc. Taigi matome, kad šiuo laikotarpiu pagrindiniais Lietuvos gyventojams buvo išgyvenimo klausimai, t. y. fiziologinių, o ne saugumo poreikių patenkinimo problemos, kurių neužtikrinimas galėjo paskatinti bendras destruktivias nuotaikas visuomenėje, nusivylimą valdžia ir jos institucijomis ir pan. Remiantis masinių medijų naudojimo ir gratifikacijos teorija, susidomėjimas pedofilijos skandalu internetiniame portale galėtų reflektuoti masinių medijų, kaip priemonės socialinei įtampai kasdieniame gyvenime sumažinti, panaudojimo atvejį. Žvelgiant iš psichologinės perspektyvos, susikaupusi destruktivi nuotaika projektuojama į vieną įvyki, tokiu būdu leidžiant auditorijai „išsikrauti“, ir kartu atitraukti dėmesį bei pabėgti nuo supančios realybės.

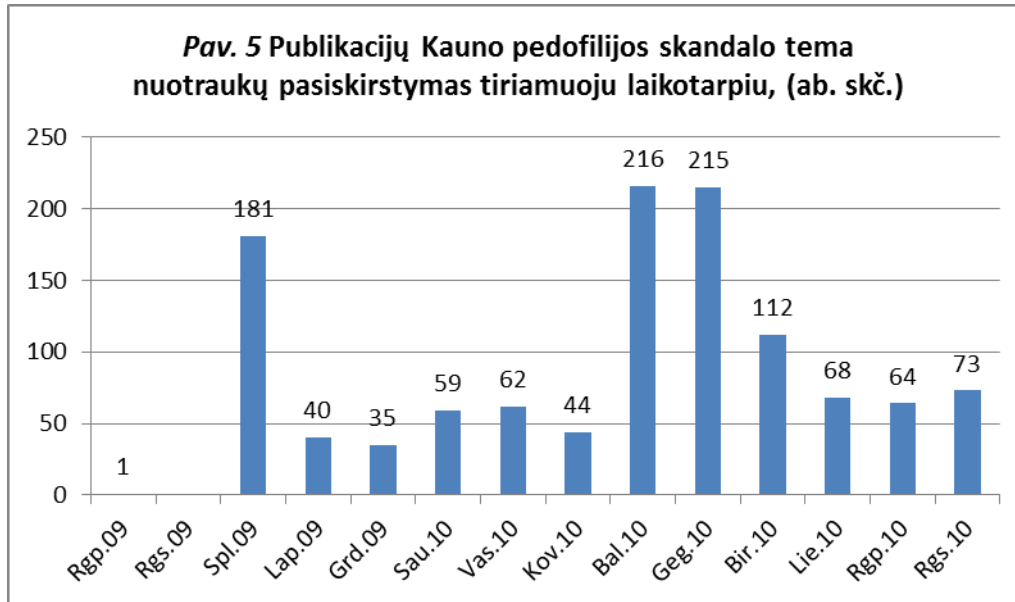
2.2.5. Vaizdinės medžiagos naudojimas internetinėse publikacijose

Kauno pedofilijos skandalo tema

Kitas tiriamuoju laikotarpiu fiksuotas kiekybinis rodiklis buvo vaizdinė medžiaga – video klipai ir nuotraukos. Pateikiant informaciją, video medžiagos ir nuotraukų naudojimas, skatina didesnę auditorijos interaktyvumą, kas, manytina, sustiprina šios informacijos poveikį. Iš viso buvo užfiksuoti 56 video filmai. Daugiausia jų

pasirodė 2009 m. spalio, 2010 m. balandžio ir gegužės mėnesiais – atitinkamai 9, 17 ir 11 video filmų. Taigi matome, kad daugiausia video medžiagos buvo naudojama dėmesio pedofilijos bylos istorijai suintensyvėjimo laikotarpiu. Bendra video pranešimų trukmė tiriamuoju laikotarpiu sudarė 2 val. 20 min. 59 sek., t. y. vidutiniškai vienas video klipas truko 2:52 min. Šiuo atveju vaizdinės medžiagos pateikimas ne tik sustiprina informacijos poveikį, sukuria jos tikroviškumo įspūdį, bet kartu atspindi technologines internetinių medijų informacijos pateikimo galimybes ir jų plėtrą – rašytinės ir vaizdinės medžiagos derinimas, tokiu būdu ateityje silpninant „tradicinės“ televizijos vaidmenį pateikiant informaciją.

Apskritai, bet kokie atvaizdai atlieka specifinę funkciją, kadangi prieš skaitant tekstą ar skaitymo metu (atsižvelgiant į jų patalpinimo vietą), priklausomai nuo pavaizduoto objekto ir skaitytojo patirties, jie aktualizuoja atitinkamas suvokimo schemas. Nuotraukos kartu neretai naudojamos siekiant sustiprinti ir iššaukti tam tikras emocijas ir skaitytojo reakciją, tokiu būdu paskatinant „pageidautiną“ teksto interpretaciją. Tiriamuoju laikotarpiu iš viso pasirodė 1 170 nuotraukų, daugiausia jų buvo užfiksuota 2010 m. balandžio, gegužės ir 2009 m. spalio mėnesiais – atitinkamai 216, 215 ir 181 nuotrauka (žr. 5 *paveikslėli*). Manytina, kad tokį pasiskirstymą lėmė publikacijų pedofilijos skandalo tema intensyvumas šiais mėnesiais. Daugiausia nuotraukų, tenkančių vienam straipsniui, pasirodė 2010 m. balandžio (2,7), rugsėjo (2,6), gegužės (2,3) ir rugpjūčio (2,3) mėnesiais. Tačiau pastebėtina, kad nors rugsėjo mėnesį publikacijų skaičius pedofilijos skandalo tema nebuvo aukštas, šis mėnuo išsiskyrė aukštu nuotraukų ir komentarų intensyvumu.

Teigiama, kad nuotraukų naudojimas straipsniuose taip pat yra vertingas dizaino tikslais, kadangi suteikia internetinio portalo puslapiui „šou“ elementų. Tačiau S. Hallo teigimu, vizualinės medžiagos naudojimas peržengia puslapio dizaino estetikos klausimus. Konstruojant pranešimą, fotografija atrenkama ne tik atsižvelgiant į pažymėto įvykio poveikį, dramatišką reikšmę, išskirtinumą, prieštarumą ir rezonansą, bet kartu – kaip vaizdinys bus traktuojamas ir iš kokios perspektyvos į jį bus žiūrima, t. y. kaip jis bus interpretaciškai koduojamas. Taigi vizualinio pobūdžio informacija gali pabrėžti tam tikrą požiūrį, suteikti dramatišką arba sensacingą charakterį „eilinei“ naujienai ir suteikti vardui veidą arba nustatyti pagrindinių veikėjų tapatybę konkrečiame scenarijuje (Hall; Greer 2011; 79). Tačiau, turbūt, viena svarbiausių nuotraukų funkcijų tai ideologinio pranešimo apie aprašomus įvykius perdavimas. Tiriamuoju laikotarpiu užfiksuotos nuotraukos ne tik įtvirtino pagrindinius aktorius pedofilijos byloje (konkrečius asmenis ir institucijas), bet kartu atliko faktų registravimo ir įrodymų – kas „iš tikrųjų įvyko“, kokia yra „reali“ situacija – funkciją. Pasirinkimas, kokią akimirką įamžinti nuotraukoje, kokią asmenį ir kokią rakursą pasirinkti, apskritai, kokią nufotografuotą sceną pasirinkti atstovauti eilei įvykių ir reikšmių, yra ideologiškai angažuota procedūra. Taigi nuotraukos padeda perteikti ideologines temas, įpintas

į masinių medijų tekstus. Kitaip sakant, perfrazuojant R. Bartheso teiginį, analizuojamo pedofilijos naratyvo tekstai, ypatingai antraštės, pažymi skaitytojui, kas buvo denotuojama nuotraukoje ir kaip tai turėtų būti skaitoma (Barthes; Greer 2011; 80). Be abejo sunku kontroliuoti nuotraukų skaitymo procesą, kadangi jos yra poliseminės, t. y. tas pats vaizdinys gali būti skirtingai interpretuojamas priklausomai nuo įvairiausių veiksnių. Tačiau pabrėžtina, kad būtent ideologinis kontekstas, į kurį patalpinami tekstas ir nuotraukos, medijuoja „pageidautiną“ jų interpretavimą.

Neretai vaizdiniai nuotraukose remiasi visuomenėje vyraujančiais stereotipais. Pavyzdžiui, egzistuoja specifinės fizinės charakteristikos, kurios yra „populiarios“ vaizduojant seksualinius nusikaltėlius. Kuo artimesnis matomas vaizdas bus individų stereotipiniam charakteristikų rinkiniui – „iš nuotraukos matyti, kas tai per žmogus“, – tuo tikroviškesnė jiems atrodys istorija ir joje pateikiamas požiūris. Kitaip sakant, istorijos poveikis ir rezonansas didės priklausomai nuo jos atitikimo egzistuojantiems stereotipams. Šiuo atveju J. Kitzingeris ir P. Skidmore savo tyrime parodė, kad žmonės dažnai įsivaizduoja vaikų tvirkintojus kaip „nešvarius“, įdėmaus, įžūlaus, kažką slepiančio žvilgsnio asmenis (Greer 2011; 80). Šių populiarių kultūros nulemtų stereotipų šaltinis neretai yra pačios medijos. Pastebėtina ir tai, kad šiuolaikinėje kūno kultūroje itin išaukštinusioje kultūroje yra norma pirmą išpūdį apie žmogų sudaryti pagal jo fizinius duomenis ir kitas išorines savybes. Prisiminkime publikacijose pedofilijos skandalo tema ilgą laiką naudojama vienintelė A. Ūso nuotrauka: neryški maža juodai balta nuotrauka, suteikianti „nešvaros“ efektą (kuris yra dar labiau sustiprinamas palyginti su bendrai vyravusiu spalvotų nuotraukų fonu), rūstus veidas, mažos akys, akylas iš po antakių žvilgsnis, konotuojantys tam tikrą žmogaus uždarumą, galimą polinkį į agresiją – įtikimas kandidatas į seksualinius nusikaltėlius. Taigi dar neįvykus ikiteisminiam tyrimui, masinės medijos jau priskyrė atitinkamą etiketę savo scenarijaus veikėjui, kurią, jeigu tekste ir kildavo abejonių, kaskart patvirtindavo pateikiamas atvaizdas, pagal savo stilistiką

rezonuojantis su kriminalinėse naujienose naudojamų nuotraukų „ieškomas“ formatu.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad tai, kokią prasmę žmonės suteikia tokioms nuotraukoms, sakydami „juk tai akivaizdu“, atspindi plačiai paplitusi įsitikinimą, kad lytiniai nusikaltėliai yra akivaizdžiai skirtingi negu „normalūs“ žmonės. Kaskart masinėse medijose pasirodžius panašaus pobūdžio nuotraukai, sustiprinamas stereotipinis išvaizdavimas apie tai, kas ir koks yra seksualinis nusikaltėlis. Tokie lūkesčiai iš dalies paaiškinami stereotipiniu tokių nusikaltėlių pateikimu masinėse medijose. Tačiau sunkiau pastebėti, kad visa tai atspindi socialinius ir psichologinius procesus, per kuriuos įtvirtinami aiškūs skirtumai, kartu ir vizualiniai, tarp „gėrio“ ir „blogio“, „normalaus“ ir „deviacinio“ bei „dorovingo“ ir „nuodėmingo“ (Kitzinger; Greer 2011; 82). Kaip teigia C. Smartas ir J. Kitzingeris, yra žymiai paprasčiau suvokti lytinius nusikaltėlius kaip svetimus, kitoniškus ir nepažįstamus. Šiuo atveju C. Greeras pabrėžia, kad tokia percepcija apsaugo artimus socialinius ryšius, kurie visuomenėje vertinami kaip „patikimi ir saugūs“ ir tradiciškai sudarė šeimos ir draugų vidinį artimą socialinį tinklą.

Tačiau, paminėtinos ir kitos tiriamuoju laikotarpiu užfiksuotos lytiniais nusikaltimais prieš vaikus kaltinamų asmenų nuotraukos: teisėjų, dvasininkų, pulkininkų, kuriose buvo vaizduojami „normalūs“ savo išvaizda žmonės. Teigiama, kad nuotraukos, kuriose lytinio nusikaltėlio veidas yra „normalumo“ atvaizdas, gali suteikti netgi daugiau diskomforto ir labiau sutrikdo skaitytojus, kadangi visiškai neatitinka populiaraus įsitikinimo ir lūkesčių. Šiuo atveju būtent vaizdo nukrypimas nuo individui įprasto stereotipo gali sukelti tą patį laukiamą atsaką, t. y. sukelti šoką. Tokiu būdu tikslingai arba ne, tačiau tokios nuotraukos kviečia kvestionuoti populiarius stereotipus apie lytinius nusikaltėlius. Be abejo, esminis vaidmuo šiuo atveju tenka tekstams, t. y. kontekstui, kuriame jos yra įreminamos. Kontekstas gali suteikti visiškai kitokią prasmę negu kad skaitytojas tikisi pažvelgęs vien į nuotraukas. Čia laukiama skaitytojo reakcija („šokas“) yra

sukeliama atskiriant atvaizdą – kas vaizduojama, nuo stereotipo, t. y. ko tikimasi (Greer 2011; 83). Tačiau J. Kitzingerio ir P. Skidmore 1995 m. atliktas tyrimas apie seksualinį smurtą prieš vaikus visgi parodė, kad įtartino nepažįstamojo įvaizdis yra labiau įtikinamas ir dažniausiai „stipresnis“ negu pavojingo giminaičio arba nesaugių grėsmę keliančių šeimos namų įvaizdis (Kitzinger; Greer 2011; 83).

Taigi nuotraukos yra signifikantai, kurie nukreipia ir organizuoja skaitytojų reikšmių kūrimo procesą, kuria įvykius kaip prasmingus ir svarbius ir, kiek įmanoma, siekia sukelti konkrečius jausmus. Apskritai, seksualinių nusikaltimų naratyvų konstravime laukiama emocija yra dažniausiai „šokas“ (Greer 2011; 80). Tai matyti ir analizuojamo pedofilijos skandalo naratyvo tekstuose. Šiuo atveju nuotraukų atranka ir pateikimo būdai skirti sustiprinti istorijos raišką ir rezonansą, kas savo ruožtu padidina jos galimybę iššaukti norimą atsaką. Pavyzdžiui, analizuojamų tekstų atveju, tai būtų nuotraukos, konotuojančios vaiko seksualinę prievartą: ne kartą publikacijose naudojama nuotrauka, kurioje vaikų kambaryje vaizduojamos tik nuogos vaiko kojos ant kilimo ir šalia nukritęs supamasis arkliukas. Taigi ši nuotrauka pagal savo pobūdį priskirtina prie „faktinės“ nuotraukos – savotiškas vaizdinis „įrodymas“ apie tam tikrą įvykdytą seksualinio pobūdžio nusikaltimą prieš mažametį vaiką. Nuotrauka buvo naudojama įprasmininti publikacijas su tokiomis antraštėmis: „Teismo psichiatrai: D. Kedžio dukra apie tvirkinimą nemelavo“ (www.delfi.lt, 2009 10 08) arba „D. Kedžio buvusi draugė prašo leisti dažniau matytis su dukra“ (www.delfi.lt, 2009 12 01) (atkreiptinas dėmesys į daromą akcentą – „buvusi draugė“, o ne „mama“). Paminėtinos nuotraukos iš įvykusių protestų prieš pedofiliją akcijų, kurios taip pat buvo gana populiaros įprasminant portale konstruojamą naratyvą: pavyzdžiui, ant žolės stovinčios žvakės ir šalia padėti pliušiniai žaislai. Šios nuotraukos pasirodydavo šalia straipsnių su antraštėmis: „D. Kedžio draugė praturtėjo po pažinties su A. Ūsu“ (www.delfi.lt, 2009 10 17) arba „Gydytojas apie D. Kedžio dukters tyrimą: mums abejonių nekilo“ (www.delfi.lt, 2009 10 24). Taigi teigtina,

kad panašaus pobūdžio nuotraukos kartu su publikacijų kontekstu skatindavo „pageidautiną“ skaitymą, todėl nenuostabu, kad vėliau pasirodęs straipsnis „D. Kedžio buvusi draugė prašo leisti dažniau matytis su dukra“ (www.delfi.lt, 2009 12 01) galėjo sukelti neigiamą skaitytojų šios žinutės vertinimą.

Be abejo, abejotina, kad visi pedofilijos skandalo publikacijose pateikiami vaizdiniai patys savaime visuotinai vienodai būtų perskaitomi kaip reiškiantys ir vaizduojantys lytinį nusikaltimą, seksualinį nusikaltėlį, nukentėjusį ir pan., jeigu jie nebūtų įreminami konkrečiame pedofilijos skandalo kontekste. Todėl nepaisant to, kiek arti pateikiamas vaizdas priartėja ir atspindi populiarius stereotipus, būtent kontekstas, kuriame jis pateikiamas, susiaurina jo daugiaprasmiškumą ir suteikia reikšmę.

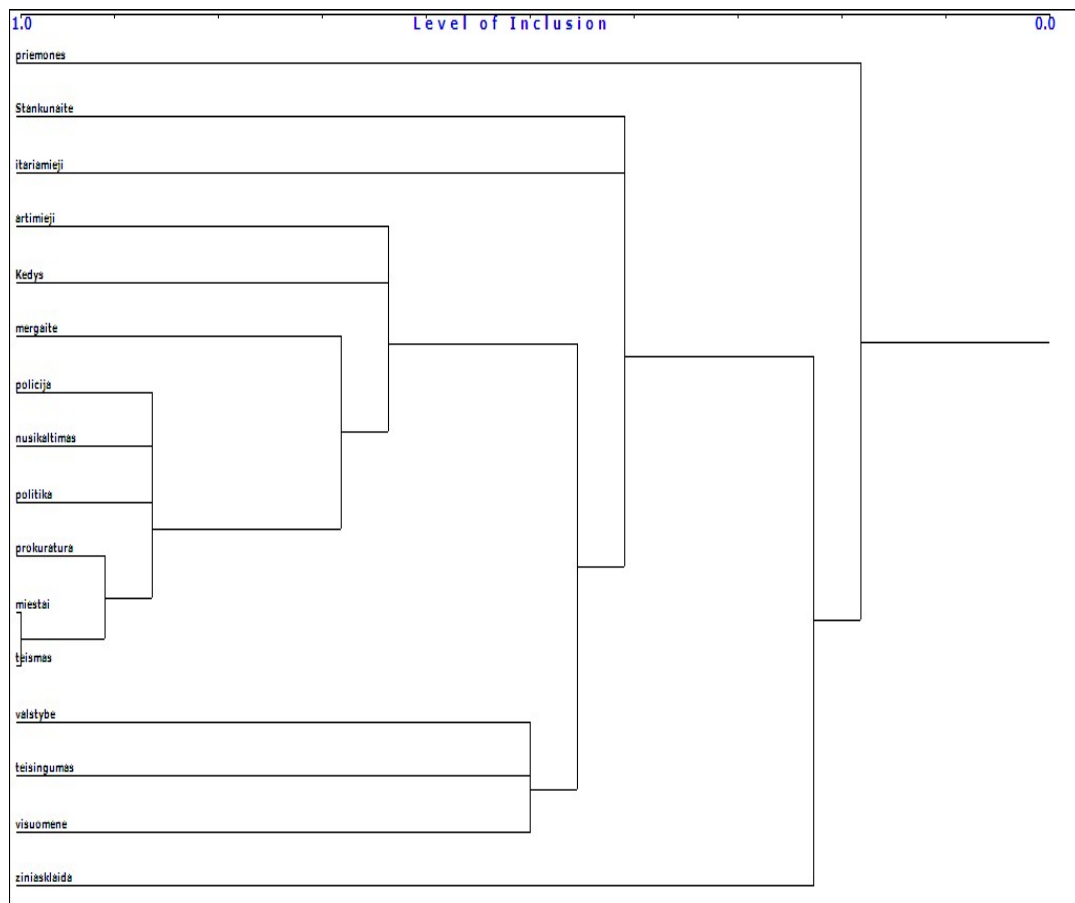
Naujienu, jų pranešimo teksto ir vaizdinių įprasminimo (skaitymo ir supratimo) procese vieną svarbiausių vaidmenų atlieka antraštės. Visų naujienu, įskaitant ir kriminalinių, skaitymo strategijose pirmiausia susikoncentruojama ties antraštėmis, kurios turėtų išreikšti svarbiausią ir labiausiai reikšmingą publikacijos makrostruktūros dalį. Antraštės interpretacija numato reikšmingų koncepcijų, žinojimo rėmų arba scenarijų, kaip ir ankstesnių modelių apie tą patį įvykį, žmones, institucijas arba vietas aktyvumą. Sinchroniškai apie įvykį nurodomą antraštėje formuojamos naujos nuomonės arba aktyvuojamos prieš tai susiformavusios (van Dijk 2009; 143). Kitaip sakant, pedofilijos skandalo antraščių perskaitymas ir interpretacija priklauso nuo auditorijos ankstesnio turimo žinojimo apie pedofilijos reiškinį, pedofilus, jų aukas, kriminalinės justicijos institucijų veiklą, ir anksčiau masinėse medijose pateikiamos ir skaitytojų prisiminamos informacijos apie šią bylą. Perskaičius ir pabaigus antraštės interpretaciją, kognityvinė sistema priima sprendimą dėl skaitymo pratęsimo arba sustabdymo ir tolimesnės teksto interpretacijos (van Dijk 2009; 143). Kitaip sakant, sprendimo priėmimas apima atitikimą modeliams ir schemoms, susijusiems su ankstesniu skaitytojų žinojimu ir nuomone, arba tematiniais interesais. Šio darbo kontekste nebuvo atlikta atskira antraščių analizė, tačiau

atliekant kritinę diskurso analizę antraščių turinys įėjo į nagrinėjamą bendrą tekstinį masyvą.

2.2.6. Internetinių publikacijų pedofilijos tema turinio klasterinė analizė

Klasterinėje „Hamlet II 3.0“ analizėje išskirtini keli pagrindiniai kompiuterinės tekstų analizės būdai. Šio tyrimo kontekste buvo taikomas klasterių lyginimas, atsižvelgiantis į reikšmingiausias sąsajas tarp klasterio vienetų. Šis analizės būdas orientuojasi į stipriausių ryšių tarp klasterių elementų nustatymą.

Pav. 6 Publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema prasminiai klasteriai

Taigi atlikta kompiuterinė trijų tekstinių dokumentų analizė su „Hamlet II 3.0“ programa parodė, kad tiriamuoju laikotarpiu publikacijose, tiesiogiai skirtose Kauno pedofilijos skandalo nušvietimui, išsiskyrė keletas esminių klasterių.

6 *paveikslėlyje* matyti, kad pagrindinius semantinius laukus sudarė klasteris „miestai-teismas“, besijungiantis su „prokuratūros“ prasminiu vienetu ir virstantis klasteriu „miestai-teismas-prokuratūra“. Toliau prie šio klasterio jungiasi tokie vienetai kaip „politika“, „nusikaltimas“ ir „policija“. Tiriamuoju laikotarpiu prie šios prasminės grupės taip pat jungėsi žodžių grupė „mergaitė“, o toliau klasteris „artimieji-Kedys“. Šio kriminalinės justicijos ir politinio lauko fone taip pat matome atskirą klasterį, kuri sudaro prasminiai vienetai „valstybė“, „teisingumas“ ir „visuomenė“. Taigi matome, kad kriminalinei tematikai įprasminti referuojama į tam tikrus vertybinius demokratinius valstybingumo principus. Taigi sąmoningiems demokratinės valstybės piliečiams suprantama, kad kriminalinė tematika yra platesnio moralinės valstybės diskurso dalis. Kitaip sakant, šios informacijos recipientams pateikiama suvokimo schema, kuri priklausomai nuo kiekvieno skaitytojo patirties, patvirtinama ir / arba aktualizuojama, o kartais ir keičiama (tačiau tai reikalautų sudėtingesnių kognityvinių procesų). Paskutinis paminėtinas ryškesnis klasteris „įtariamieji-Stankūnaitė“⁶ jungiasi prie aptartų prasminių laukų. Klasterio nutolimas nuo pagrindinės klasterių prasminės grupės rodo ne tik motinos (o kartu ir „įtariamųjų“) savotišką išstūmimą iš dominuojančio diskurso, bet ir parodo kontekstą, kuriame reprezentuojama ir kontekstualizuojama socialinė aktorė, t. y. kartu su įtariamaisiais. Taigi toks vaidmenų pasiskirstymas, kai viename polyje skaitytojai gali matyti mergaitę, mergaitės tėvą (D. Kedį) ir jų artimuosius, t. y. prieš „neteisybę kovojančią“ šeimą, o kitame – įtariamuosius ir mergaitės motiną (L. Stankūnaitę), pateikia konstruojamą „pageidautiną“ interpretacinę schemą. Šiuo atveju T. van Dijk, analizuodamas naujienas kaip diskursą, teigia, kad kartais

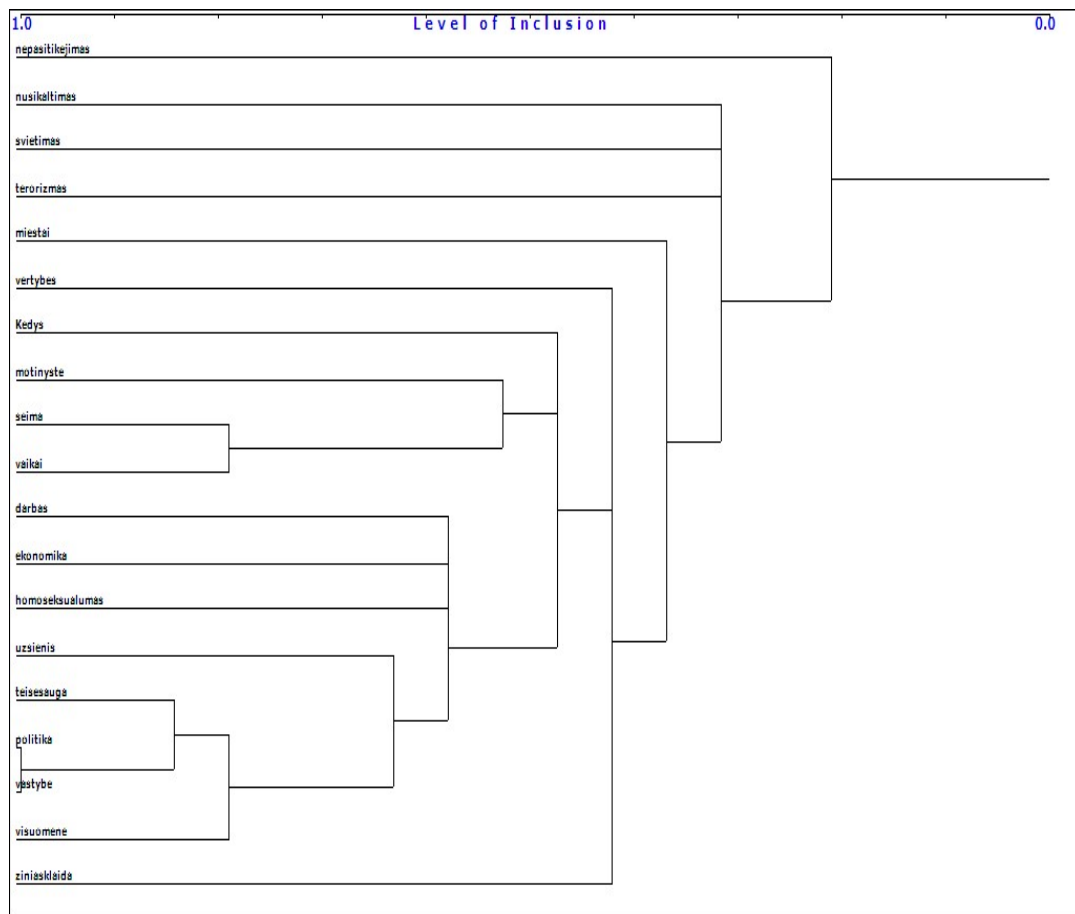
⁶ Terminas „įtariamieji“ šiame kontekste vartojamas ne tiek kaip teisinę konotaciją turintis terminas, bet kaip masinių medijų konstruojama socialinių veikėjų reprezentacija

medijų tekstai (rašytiniai, vizualiniai, garsiniai) savo prasmę įgyja ne tiek dėl savo turinio, bet dėl formos, kuria yra pateikiami. Šiuo atveju skaitytojui gali tapti nebesvarbu, kokie yra motinos argumentai reaguojant į susiklosčiusią situaciją, kadangi kaip naratyvo herojės jos semantinė lokacija yra tarp įtariamųjų. Kitaip sakant, tokia pateikimo forma leidžia masinės komunikacijos priemonėms patvirtinti ir sustiprinti savo konstruojamą siužetinę liniją.

Atlikta klasterinė analizė leido pamatyti analizuojamo viešojo diskurso apie pedofilijos skandalą prasminę struktūrą. Nušviečiant įvykius, didžiausias dėmesys buvo skiriamas teismų ir prokuratūros institucijoms. Informacijos pateikimas šiuo atveju buvo neatsiejamas nuo politinio konteksto. Kitaip sakant, pastebimas politizuotas nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tikrovės pateikimas. Šiame kontekste pasitelkus N. Christie idėjas, galima būtų kalbėti apie tai, kad problema atimama iš rankų tų asmenų, kuriems ji priklauso, paliekant juos su savo skausmu, ir atiduodama į sistemos rankas, kuri privalo atstatyti *status quo*, t. y. valdžia disponuojančių interesų grupių tvarką (Christie 2000). Pastebėtina, kad neretai tam tikru rezonansiniu įvykiu pasinaudojama siekiant įvykdyti ir legitimuoti tam tikrą vidinę pertvarką interesų grupių struktūroje. Kita vertus, politikai neretai pasitelkia rezonansinius įvykius, norėdami padidinti savo reitingus ir mobilizuoti rinkėjų palaikymą.

Klasterinė internetinių publikacijų, kuriuose buvo referuojama į pedofilijos skandalą, analizė atskleidė problemos skvarbą į kitus diskursus.

Pav. 7 Publikacijų, referuojančių į Kauno pedofilijos skandalą, prasminiai klasteriai

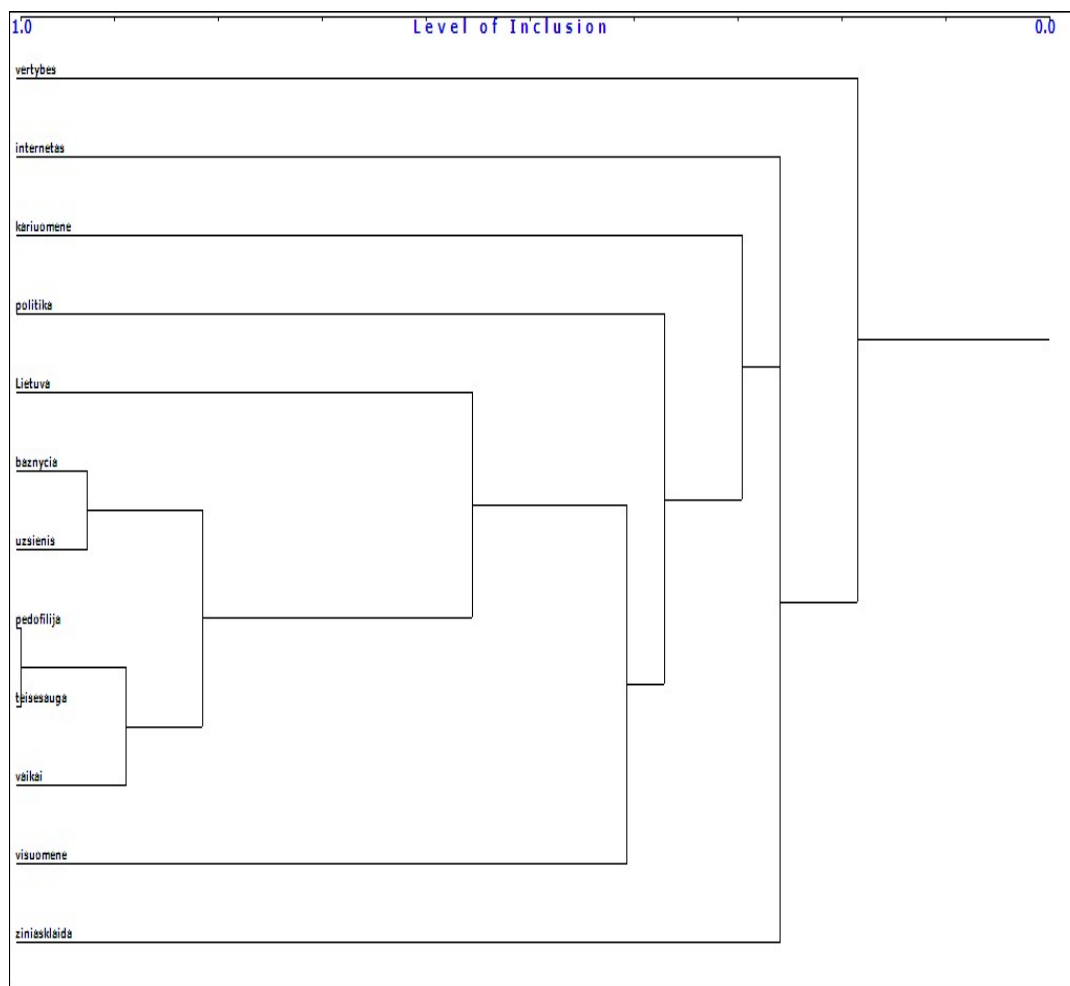

Kaip rodo 7 paveikslėlis, šiuose straipsniuose pagrindiniu ir vienu stipriausių išlieka politinis laukas, kuris kartu su prasminiu vienetu „valstybė“ sudaro klasterį „valstybė-politika“. Prie šio klasterio jungiasi „teisėsauga“, o prie visos susidariusios klasterių grupės – prasminė grupė „visuomenė“. Analizuojamo diskurso proliferaciją į kitus diskursus atskleidžia sąsajos su tokiomis prasminėmis grupėmis kaip „užsienis“, „homoseksualumas“, „ekonomika“ ir „darbas“. Kartu tiriamuoju laikotarpiu išryškėjo dar viena reikšminga tematika, kurioje buvo referuojama į pedofilijos skandalą – klasteris „vaikai-šeima“, prie kurio jungėsi prasminė žodžių grupė „motinystė“. Atlikta klasterinė analizė leido pamatyti ir kitus mažiau reikšmingus semantinius laukus. Pedofilijos skandalo tematika patekdavo į diskursus, kuriuose buvo kalbama terorizmo, švietimo,

kriminalinėmis ir vertybinėmis temomis. Pedofilijos skandalo rekontekstualizacija kituose diskursuose sukuria problemos epidemiškumo ir stichiškumo įspūdį – tarsi ji persmelktų visas socialinio gyvenimo sritis. Kartu konstruojama atitinkamų grupių ar asmenų (pedofilai, prokurorai, teisėjai ir kt.) kaip esminių valstybėje tvyrančios socialinės įtampos kaltininkų reprezentacija, t. y. paverčiant juos „atpirkimo ožiais“. Šiuo atveju medijos nustato kalbėjimo darbotvarkę, t. y. apibrėžia „aktualias“ problemas, o jose – „svarbias“ temas, tokiu būdu nukreipdamos kalbėseną nuo kitų klausimų ir temų, ir atitinkamai visuomenės suvokimą ir žinojimą apie juos. Be to, tendencingai pateikdamos informaciją, dramatiniau aprašydamos situaciją, jos skatina skaitytoją ne apmąstyti problemą, bet reaguoti. Šiuo atveju nepasitenkinimas jaučiamas dėl socialinės ekonominės situacijos, nusivylimas valdžia projektuojami į medijų konstruojamus „patogius priešus“ arba „atpirkimo ožius“. Tokiu būdu neretai maskuojamos tos sistemos problemos, už kurias atsakingos valdžia disponuojančios interesų grupės.

Kalbant apie pranešimus, kuriuose buvo rašoma apie kitus pedofilijos atvejus, pastebimas ne tik šiek tiek skirtingų teminių laukų dominavimas, bet kartu matyti, kokie kiti diskursai sulaukė masinės komunikacijos priemonių dėmesio.

Pav. 8 Publikacijų pedofilijos tema prasminiai klasteriai

8 paveikslėlis rodo, kad tiriamuoju laikotarpiu vienas pagrindinių klasterių buvo „teisėsauga-pedofilija (nusikaltimas)“, kuris jungėsi su žodžių grupe „vaikai“. Teisėsauga šiame kontekste turėjo du vaidmenis – kaip lytinius nusikaltimus tirianti ir bausmes pažeidėjams skirianti institucija ir kaip institucija, kurios atstovai buvo kaltinami seksualiniu vaikų išnaudojimu. Prasminė grupė „teisėsauga-pedofilija ir vaikai“ buvo susijusi su kitu pagrindiniu klasteriu „užsienis-bažnyčia“. Tiriamuoju laikotarpiu viena pagrindinių temų šioje publikacijų grupėje buvo bažnyčios tarnautojų lytinio pobūdžio nusikaltimai prieš vaikus. Nors šiame kontekste dominavo užsienyje įvykę nusikaltimai, dendogramoje matyti prie šių dviejų pagrindinių klasterių besijungiantis prasminis vienetas „Lietuva“, kuris priartina nušviečiamos problemos geografinės suvokimo

koordinates prie „čia ir dabar“. Tokiu būdu dar labiau sustiprinamas ir įtvirtinamas pedofilijos problemos „aktualumas“. Kitus pedofilijos atvejus nušviečiantys straipsniai priskirtini tam tikram komunikaciniam fonui, palaikančiam ir įtvirtinančiam pagrindinės žinių temos eskalavimą medijose. Kaip ir kitų straipsnių grupių atvejais, šiose publikacijose irgi pastebėtinos pedofilijos diskurso politizavimo apraiškos. Galiausiai, išskirtinas dar vienas prasminis vienetas, sulaukęs dėmesio naujienų portalo darbotvarkėje – „kariuomenė“, kuris vyravo naujienose apie pedofilijos atvejus Lietuvos kariuomenėje.

2.3. Internetinių publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema kokybinė turinio analizė

2.3.1. Naratyvo analizė

Remiantis P. Bergerio ir T. Luckmanno konstrukcionistine perspektyva, socialinis veiksmas vyksta socialinės institucijos viduje. Teigiama, kad institucionalizacija įvyksta visada, kai „<...> įvairaus tipo veikėjai abipusiai tipizuoja habitualizuotus veiksmus“ (Berger, Luckmann 1999; 75). Taigi bet kuri tokio pobūdžio tipizacija yra institucija. Šiuo atveju pabrėžiamas šių institucijų tipizacijų abipusiškumas ir tai, kad tipiškai yra tiek veiksmas, tiek veikėjai institucijose. Kitaip sakant, habitualizuotų veiksmų tipizacijos, kurios sudaro institucijas, visada yra bendros, ir pati institucija tipizuoja individus ir individualius veiksmus (Berger, Luckmann 1999; 75). Šiame kontekste aprašytas procesas galėtų būti tiesiogiai taikomas istorijų pasakojimui kaip socialiniam veiksmui. Istorijų pasakojimas ne tik vyksta tam tikrų socialinių institucijų viduje ir su jomis susijusiuose diskursuose, tačiau pats gali būti apibūdinamas kaip socialinė institucija. Vaidmenys, sąveikos dalyvių įgaunami istorijų pasakojimų veiksmu, kaip ir diskurso struktūra, yra tipizuojami remiantis individo pasikartojančiu dalyvavimu istorijų pasakojimo socialiniame veiksmu jo kultūroje. Istorijos schemas pasikartojimas istorijų pasakojimo veiksmu yra viena iš pagrindinių jų kaip socialinės praktikos funkcijų.

Taigi naratyvinės praktikos gali būti traktuojamos kaip pačios sudarančios socialinę instituciją (Klapproth 2004; 114–5).

Savo ruožtu istorijų schemų išmokstama per pasikartojantį dalyvavimą interakcinėse komunikacijos situacijose, kuriose pasakojamos istorijos. Kitaip sakant, istorijos pasakojimo veiksmė atkartojamas konkretus kultūriškai specifinis modelis, nurodantis, kaip jungiasi ir siejasi pasaulis. D. Klapproth teigia, kad naratyvinės struktūros, į kurias individai yra socializuoti ir naudoja savo kasdienėje sąveikoje su pasauliu, sudaro konceptualų pagrindą, kuris medijuoja tiesioginį žmogiškąjį patyrimą. Taigi istorijos schemos naudojimas socialinėje istorijos pasakojimo praktikoje nurodo į tipizuotų diskurso struktūrų atkartojimą. Tačiau pažymėtina, kad jeigu istorija labai skiriasi nuo habitualizuotos internalizuotos schemos, teksto supratimas gali bus sudėtingesnis arba iškreiptas. Tikrovė, kuri yra konstruojama naratyvinio teksto suvokimo procese, labai priklauso nuo išivaizduojamo adresato internalizuotos istorijos schemos (Klapproth 2004; 114).

Teigtina, kad kriminalinių naujienų diskurso schema pagal savo pobūdį priskirtina prie istorijų, turinčių naratyvinę schemą, kurią sudaro tokios sutartinės kategorijos kaip santrauka, situacija, komplikacija, rezoliucija ir pabaiga. Tai reiškia, kad istorija (pavyzdžiui, pedofilijos skandalas) dažniausiai prasideda sakinių seka, kurių visuma funkcionuoja kaip istorijos santrauka, po kurios eina sakiniai, nusakantys istorijos pradinę situaciją (aplinkybes, vietą, laiką), kurioje vyko įvykiai, arba pateikiančių informaciją apie veikėjus, jų savybes ir kt.

Taigi kiekvienoje istorijoje egzistuoja specifines funkcijas atliekančios teksto dalys, kurios reikalauja konkrečios informacijos: kaip, pavyzdžiui, santrauka, kuri turi apimti istorijos makrostruktūrą (van Dijk 2009; 49, 51). Pastebėtina, kad naratyvo kategorijos padeda istorijų reprezentacijai atmintyje, kadangi diskurso segmentai, atitinkantys šias kategorijas, yra lengviau atkuriami. Kalbos vartotojai pasitelkia naratyvo gramatikos kategorijas kaip tam tikrą šablonišką istorijos atkūrimo generatorių. Net jeigu istorija pateikiama atsitiktine

tvarka, egzistuojančios istorijos schemas leidžia skaitytojams rekonstruoti jos pradinę tvarką (van Dijk 2009; 149). Manytina, kad istorija tampa suvokiama ir lengvai įsimenama, kuomet yra galimybė įrėminti ją istorijoms būdingoje struktūroje.

Vadinami istorijų gramatikai yra giliai įsitikinę, kad istorijų skaitytojai jų interpretacijai ir supratimui pasitelkia tam tikrą naratyvinę gramatiką, panašiai kaip yra naudojama lingvistinė gramatika sakinių suvokimui. Naratyvo schemas žinojimas kartu leidžia skaitytojams spręsti, ar istorija yra baigta, ar ji yra gerai sudaryta ir pan. Pažymėtina, kad pedofilijos skandalo atveju atskiros publikacijos buvo didesnės pedofilijos istorijos dalis. Ne tik pavienių tekstų, bet ir, apskritai, visos istorijos suvokimą galima rekonstruoti pagal naratyvo gramatiką. Šiame platesniame kontekste atskiros publikacijos sudaro pagrindinės istorijos gramatikos kategorijas. Viena pagrindinių naratyvo schemas kategorijų, kurios buvo stokojama bendroje pedofilijos istorijoje, – tai pabaiga. Darytina prielaida, kad kadangi egzistuoja konvencionalios kolektyvinės naratyvo suvokimo schemas, kurias internalizuojame socializacijos metu (pavyzdžiui, dar vaikystėje su jomis susipažįstame klausydami arba skaitydami pasakas ir kitą folklorą, žiūrėdami animacinius filmus, filmus ir pan.), todėl esame „pratę“ istorijoje matyti pabaigą, domėjimąsi pedofilijos skandalu kartu palaikė ir sąmoningai nesąmoningas noras papildyti naratyvo schemą trūkstamu elementu.

Savo ruožtu R. Barthesas pridurtų, kad naratyvai patraukia auditorijos dėmesį, priversdami ją norėti sužinoti, kas bus toliau, t. y. pasitelkdami hermeneutinius kodus. Tekste hermeneutinis kodas pateikia galvosūkius ir vėliau juos išsprendžia. Kitaip sakant, jo funkcija yra „atidėti“ mįslingos, skaitytojui nežinomos situacijos atskleidimą. Pavyzdžiui, hermeneutinis kodas dažnai naudojamas tekstų pavadinimuose ir antraštėse, kadangi juose tam tikra prasmė užminama „mįsle“, kuri kviečia skaitytojus klausti ir toliau atsakymų ieškoti tekste, t. y. tokiu būdu įtraukiant juos į teksto skaitymą: „L. Stankūnaitė: yra žmonių, kurie nenori, kad aš gyvenčiau“ – Kas? Kodėl?, „Visi Venckų skundai

pedofilijos byloje atmesti“ – Kokie? Kodėl? Tačiau kartu naratyve galima išskirti ir bendresnį klausimą arba pagrindinę mįslę. Analizuojamo naratyvo atveju tai, turbūt, būtų klausimas, „Kokia yra tiesa?“ Kitaip sakant, naratyviniai kodai leidžia parodyti, koku būdu auditorija tampa rašytoja-skaitytoja per naratyvo (at)kūrimą. Suprasdami naratyvinius kodus, skaitytojai (de)koduoja teksto „vidinę logiką“ (Lacey 2000; 72). Šiuo atveju teksto tikroviškumas kyla iš sąveikos tarp jo vidinės logikos ir jo nuorodų į kitus tekstus, t.y. intertekstualumo, kadangi ženklo referentas nėra „realusis pasaulis“. Svarbu tampa tai, ką individai žino apie ženklą (pedofilus, teisėsaugą, vaikus, kovotojus su nusikaltimais ir pan.) iš kitų tekstų – proairetinis kodas. Jis nurodo į elgesio kodus, kurie yra suvokiami ne dėl santykio su tam tikru elgesiu arba reiškiniu tikrovėje, bet iš kitų naratyvų patirties. Šie kodai yra itin aktualūs kriminalinių naratyvų atveju, kadangi daugeliui kriminalinės tikrovės patyrimas ir apie ją konstruojamas žinojimas ateina ne iš tiesioginės betarpiškos patirties. Taigi jų suvokimui didelės reikšmės turi žinojimas apie kriminalinę ir, apskritai, socialinę tikrovę, kuris buvo internalizuotas iš kitų naratyvų.

Be abejo domėjimasi pedofilijos istorija ir jo intensyvumą taip pat lėmė jau minėti dideli ir dažni pranešimų srautai bei jų vieta naujienų puslapyje – dažnai publikacijos buvo pateikiamos internetinio puslapio viršuje (vadinamame „fronte“), tokiu būdu suteikiant joms pagrindinių aktualijų statusą.

Kalbant apie naratyvo struktūrą, pastebėtina, kad kiekviena istorija yra veiksmo diskurso rūšis. Šiame kontekste jos schema galėtų būti analizuojama remiantis rusų lingvisto V. Proppo pateiktu naratyvo funkcijų arba „veiksmo sferų“ modeliu, kuris su tam tikromis išlygomis, adaptuojant prie šiuolaikinių naratyvinių tekstų, gali būti taikomas daugelio istorijų „skaitymui“. Pastebėtina, kad V. Proppas savo teoriją grindė empiriniais rusų pasakų tyrinėjimais. Jo teigimu, būtų netikslinga bandyti kategorizuoti visas pasakas, naratyvus pagal jų turinį, kadangi ši užduotis būtų per daug plati. Lingvistas siekė parodyti, kaip liaudies pasakos siejasi tarpusavyje savo bendra struktūra, t. y. taikytina bet kokiai

pasakai. Naratyvo veiksmų struktūros analizė padeda atskleisti teksto prasmę. V. Proppas išskiria septynias veiksmo sferas: „piktadarys“, „donoras / aukotojas“, „pagalbininkas“, „princesė“ (ir tėvas), „ekspeditorius“, „didvyris / herojus“ (ieškotojas arba auka) ir „netikras didvyris“. Jo nedomino individualių veikėjų charakteristikos, kurios daro juos „matomus“. Lingvisto dėmesio centre atsidūrė veikėjų funkcijos naratyve, kurias jis konceptualizavo dviem būdais: veikėjo veiksmai istorijoje ir jų padariniai jai. Kartu pastebėtina, kad V. Proppo „veiksmų sferos“ priskiriamos individualiems veikėjams kartu su atitinkamais kalbos, aprangos ir gestų kodais, kurie dažniausiai remiasi stereotipais (Lacey 2000; 73). Kitaip sakant, jų analizė padeda suprasti, kaip veikėjai, objektai ir aplinka įgauna tam tikrą prasmę.

V. Proppas teigė, kad kiekvienas veikėjas atlieka specifinį vaidmenį naratyvo vystyme. Pavyzdžiui, „piktadarys“ yra atsakingas už naratyvo ardymą, o „herojus“ – už rezoliuciją. Be to, kiekvienas istorijos dalyvis gali išpildyti daugiau negu vieną „veiksmo sferą“, kurios savo ruožtu gali būti sudarytos iš daugiau negu vieno veikėjo. Taigi tekste gali būti keletas „piktadarių“, o „princesė“ taip pat gali būti ir „pagalbininkė“. Kartu V. Proppas nustatė, kad pasakose gali būti maksimaliai 31 funkcija, nors nėra būtina, kad visos jos būtų apimtos. Tačiau tos funkcijos, kurias istorija apima, visada pasirodo tam tikra tvarka (Lacey 2000; 46, 51).

Kalbant apie naujienų žanro specifiką, pastebėtina, kad atsižvelgiant į istorijos nušvietimo seką, ši tvarka gali būti šiek tiek sutrikdoma, kadangi pradinė situacija ne visada žurnalistams yra žinoma nuo pat pradžių. Šiuo atveju patys skaitytojai atkuria istorijos seką ir sustato epizodus į savo vietas remiantis konvencionalia naratyvo struktūra. Kartu V. Proppas pripažino, kad pirmosios septynios funkcijos priskirtinos „pasiruošimo“ fazei, ir daugelis naratyvų prasideda nuo aštuntos funkcijos, kuomet įvyksta „sutrikdymas“, t. y. „piktadarys“ nuskriaudžia šeimos narį arba šeimos nariui trūksta kažko, jis kažko trokšta. Tokiu būdu V. Proppo siūloma naratyvo analizės struktūra yra panaši į prancūzų-bulgarų

filosofo T. Todorovo siūlytą modelį: pusiausvyros būseną; pusiausvyros sutrikdymas tam tikru veiksmu; pripažinimas, kad sutrikdymas įvyko; bandymai pataisyti sutrikdytą pusiausvyrą; ir pusiausvyros atkūrimas su tam tikrais galimais pakitimais (Lacey 2000; 27, 48).

Taigi bendrai kalbant, analizuojamame Kauno pedofilijos skandalo naratyve matomos užuominos apie pusiausvyros egzistavimą, jos sutrikdymą, sutrikdymo pripažinimą ir bandymus pusiausvyrą atkurti. Pabrėžtina, kad būtent šios naratyvo stadijos dažniausiai domina ir yra aprašomos masinės komunikacijos priemonių, kadangi suardyta pusiausvyra ir neišspręstas konfliktas geriausiai atitinka vieną pagrindinių anksčiau minėtų medijų pramonės taisyklių – „bloga naujiena – gera naujiena“. Be to, dėl masinių medijų informacijos gamybos specifikos, retai domimasi istorijos tąsa, nebent ji (kaip šiame darbe analizuojamos istorijos atveju) gali būti priskirta prie rezonansinių ir sensacingų įvykių kategorijos, t. y. būti rentabili.

Pastebėtina, kad atliekamos analizės tikslas nėra kvestionuoti naujienų portalo informacijos atitikimą „tikrovei“. Buvo siekiama ne atlikti dar vieną „ikiteisminį tyrimą“, bet atskleisti naratyvo (tokio, kokį galima rekonstruoti iš portale pateiktų publikacijų) struktūrą, kad geriau suprasti kriminalinio žinojimo konstravimo specifiką viešajame diskurse. Taigi naujienų portalo konstruojamo naratyvo pradžia sietina su „herojaus“ D. Kedžio troškimu nubausti kaltininkus.

Šią pradžią iliustruoja 2009 08 17 pasirodžiusi publikacija „Lietuvai gresia pedofilijos skandalas“, kurioje pristatomas „didvyris“, jo šeimos nariai ir „didvyrio“ troškimas „<...> *pasiiekti teisingumą*“. Veikėjo D. Kedžio pristatymo pobūdis portale beveik idealiai atitiko naratyvo „herojaus“ veiksmo sferos aprašymą. „Herojus“ dažniausiai yra vyras (tai byloja apie patriarchalinės ideologijos hegemoniją visuomenėje), kuris siekia atkurti pusiausvyrą (analizuojamos istorijos atveju – „teisingumą“) ir dažniausiai pradedantis savo paieškas siekiant išgelbėti „princesę“ (savo dukrą). Teigtina, kad D. Kedys šiame naratyve išpildė dvi „herojaus“ funkcijas: nuo pat pradžių portale buvo

formuojamas jo kaip „didvyrio ieškotojo“ įvaizdis, t. y. kuris padeda tiems, kurie tapo „piktadarių“ aukomis; vėliau veikėjas gavo ir „didvyrio aukos“ vaidmenį, t. y. tas, kuris atsiduria „piktadarių“ (šiuo atveju – teisėsaugos) dėmesio centre, ir, galiausiai, neretai miršta nesulaukęs pusiausvyros atstatymo. „Didvyris“ visada yra teksto protagonistas ir dažniausiai į paieškas yra siunčiamas savo artimiausios bendruomenės. Analizuojamos istorijos kontekste šią bendruomenę galėtų atitikti D. Kedžio šeima, ypač sesuo, naratyve atlikusi keletą funkcijų.

D. Kedžio seseriai naratyve galima priskirti „ekspeditoriaus“, „donoro“ ir „pagalbininko“ veiksmų sferas. „Ekspeditorius“ siunčia „didvyri“ atlikti savo užduoties. Kartu prie „ekspeditoriaus“ galėtume priskirti ir D. Kedžio motiną. Tačiau ši veikėjų funkcija naratyvo struktūroje nebuvo aiškiai išreikšta. Labiau kalbėtina apie netiesioginį sesers ir motinos kaip „ekspeditorių“ vaidmenį, kurios pastūmėjo D. Kedį į „teisingumo paieškas“, pranešdamos jam apie dukters „pasakojimus“: „*Dar trečiadienį D. Kedžio motina pasakojo kaip ji sužinojo apie galimą anūkės tvirkinimą <...> [aut. mergaitė] tik vėliau prasitarė, kad taip esą ją nurengęs elgiasi Andrius Ūsas <...> Kaip paslaptį močiutei ir tetai – tėvo seseriai, mergaitė papasakojo ir daugiau*“ („Teismo psichiatrai: D. Kedžio dukra apie tvirkinimą nemelavo“, 2009 10 08).

Savo ruožtu „donoras“ duoda „didvyriui“ kažką – tai galėtų būti objektas, informacija arba patarimas, – kas turėtų padėti naratyvo rezoliucijoje. Taigi N. Venckienė, konsultuodama brolių teisiniais klausimais, naratyve atliko „donoro“ funkciją: „*Būtų neetiška, jeigu būčiau nepadėjusi broliui rašyti skundų <...> Teisėja tikino, kad nuo pat žudynių Kaune ji prokurorams prisipažino, jog padėjo D. Kedžiui rašyti skundus pedofilijos byloje*“ („Į teisėjų konfliktą su N. Venckiene įsikišo ir prokurorai“, 2009 11 27), „*Teisėja sakė, jog <...> broliui padėdavo pateikti savo mintis teisine kalba*“ („Nutarta N. Venckienei iškelti drausmės bylą“, 2010 08 02).

„Pagalbininko“ veiksmo sfera pasireiškia talkinimu „didvyriui“ jo užduotyje atkuriant pusiausvyrą. Šios funkcijos pagrindiniais atlikėjais naratyve

tiriamuoju laikotarpiu buvo: D. Kedžio motina L. Kedienė: „*Laimutė Kedienė kreipėsi į Seimą ir paprašė nepritari prokurorų veiksmus tyrusios komisijos išvadai bei pasiūlė inicijuoti baudžiamųjų bylų iškelimą visiems su vadinamąja pedofilijos byla susijusiems prokurorams ir Vaiko teisių apsaugos kontrolierei Rimantei Šalaševičiūtei*“ („D. Kedžio motina prašo kelti bylas prokurorams“, 2009 12 03), sesuo N. Venckienė, sesers vyras advokatas A. Venckus: „*Apskūsti R. Šileikos nutarimą N. Venckienė galėjo kaip mergaitės įstatyminė globėja, o A. Venckus – kaip mergaitės ir jos tėvo advokatas. Jie šia teise pasinaudojo*“ („Venckai toliau kariaus skundais“, 2010 02 26) ir vėliau istorijoje pasirodžiusi D. Kedžio teta ir krikštamotė A. Skučienė: „*Moteris dar kartą išreiškė poziciją, kad teisybės bus ieškoma iki galo. „Mes siekiame, kad Laimutė Stankūnaitė būtų patraukta baudžiamojon atsakomybėn. Sieksime, kad būtų išaiškinta tiesa.*“ („Kaune – antrasis D. Kedžio artimųjų organizuotas mitingas“, 2010 04 10), „*Mes jau nebeprikelsime Drąsiaus, tačiau galime pratęsti jo kelią. Visų pirma judėjimas sieks, kad būtų išaiškinta ši pedofilijos byla. Taip pat rūpinsimės ir kitomis bylomis*“, – kalbėjo Audronė Skučienė, D. Kedžio teta bei krikštamotė.“ („D. Kedžio šalininkai Kaune susirinko į trečiąjį mitingą“, 2010 05 08).

„Princesė“ dažniausiai yra istorijos veikėja, kuriai iškilo didžiausia grėsmė iš „piktadario“ pusės ir kuri turėtų būti išgelbėta „didvyrio“. Taigi šiuo atveju „princesės“ vaidmenį naratyvo struktūroje atitiko D. Kedžio ir L. Stankūnaitės dukra, kuris išryškėja nuo pat pirmo istorijos patekimo į viešumą momento: „*Mergaitės pasakojimai baisūs, šokiruojantys <...> Pasakojo kaip dėdė ją visą laižydavo, nuogas sodindavo ant savęs <...>*“, „*Teisėsauga nusivylęs kaunietis, tris vyrus <...> kaltinantis jo mažametės dukros tvirkinimu ir prievartavimu <...>*“ („Lietuvai gresia pedofilijos skandalas“, 2009 08 17). Pastebėtina, kad šis vaidmuo beveik visada tenka moteriai – „silpnajai“ lyčiai. Pastaruoju atveju „silpnumo“ išpūdį dar labiau sustiprino aukos amžius – vaikas. Vakarų kultūroje „gelbėjami“, t. y. aukų vaidmenys tradiciškai priskiriami moterims ir vaikams, konotuojant jų bejėgiškumą ir pažeidžiamumą patriarchalinėje visuomenėje. Šiuo

atveju Kedytės „personažas“ atitiko abi silpnos aukos charakteristikas, kas užtikrino kultūriškai legituotą jos kaip aukos – „klaikiai nuskriaustos mergaitės“ – įvaizdį. Kartu pastebėtina, kad „klaikiai nuskriausta mergaitė“ yra simbolinis kodas, pažadinantis binarinę „gėrio-blogio“ opoziciją. Taigi tam, kad atsirastų auka, turėtų būti „piktadarys“, kurį turi įveikti „didvyris“. Simboliniai kodai užmaskuoja kultūros nulemtas opozicines reikšmes, pateikdami jas kaip natūralias, neišvengiamas ir nelingvistines. Pavyzdžiui, lyčių opozicijos ir pasiskirstymo pagal naratyvo funkcijas atveju, „herojaus“ veiksmų sfera dažniausiai atitenka vyrui, o aukos – moteriai. Netgi jei naratyve moteris iškyla kaip „didvyrė“, tradiciškai tai yra „didvyrės – aukos“, bet ne „didvyrės – ieškotojos“ funkcija. Tokiu būdu naratyvai padeda reprodukuoti ir kartu legituoti kultūrinį vaidmenų pasiskirstymą visuomenėje.

„Piktadario“, kuris sukuria naratyvo komplikaciją, funkcija priskirtina keliems istorijos veikėjams: teisėjui J. Furmanavičiui, verslininkui ir politikos veikėjui A. Ūsui, Aidui – „pedofilams“, t. y. seksualiniu mergaitės išnaudojimu apkaltintiems aktoriams, mergaitės motinai L. Stankūnaitei ir jos seseriai V. Naruševičienei – „išgamoms“, apkaltintoms savo vaikų pardavinėjimu: „*Tu pedofilų turbūt kaip tarakonų yra. Bet šitie trys turi sėdėti. Ir tos dvi išgamos, kurios savo vaikus pardavinėjo*“ („Lietuvai gresia pedofilijos skandalas“, 2009 08 17), „*D. Kedys beveik prieš metus kreipėsi į Kauno policiją dėl savo mažametės dukros ir jos pusseserės tvirkinimo. Prie tvirkinimo organizavimo, anot jo, esą prisidėjo ir mergaičių motinos. Mažamečių tvirkinimu jis kaltino teisėją Joną Furmanavičių, Pilietinės demokratijos partijos atstovą A. Ūsą bei nenustatytą asmenį vardu Aidas*“ („N. Venckienės vyras nebegins D. Kedžio“, 2009 11 18). Dar vienas naratyve svarbią funkciją atlikęs veikėjas – teisėsaugos institucijos ir jos atstovai (policija, prokuratūra ir teismai). Tiriamuoju laikotarpiu vyravęs gana tendencingas šios institucijos pareigūnų pateikimas ir formuojamas neigiamas įvaizdis darė ją artimesnę „piktadario“ arba jo „pagalbininko“ funkcijoms naratyvo struktūroje: vengianti spręsti problemas, vilkinanti jų sprendimą,

besikratanti atsakomybės, uždara, siekianti nubausti „didvyri“ ir pan. Ji nepadedą ir trukdo „didvyriui“ „siekti teisingumo“ teisėtais keliais, o vėliau „teisėsauga nusivylusį kaunietį“ pradeda „persekioti“: „*Tėvas su pareiškimu į policiją kreipėsi pernai <...> Pusmetį byla buvo tiriami Kauno miesto apylinkės prokuratūroje, paskui ją perėmė Kauno apygardos prokuratūra <...> Pasak tėvo, jo skundus dėl bylą tiriančio prokuroro veiksmų, adresuotus Kauno apygardos prokuratūros ir Generalinės prokuratūros vadovams, išnagrinėdavo tas pats skundžiamas prokuroras.*“ („Lietuvai gresia pedofilijos skandalas“, 2009 08 19). Be abejo nereikėtų pamiršti, kad vienas iš konstruojamų „piktadarių“ J. Furmanavičius buvo teisėsaugos atstovas. Publikacijose jis buvo įvardijamas, visų pirma, kaip teisėjas, kaip teisėjų „lauko“ atstovas. Šiuo atveju „piktulario“ veiksmų sfera yra išplečiama jo atstovaujamai grupei ir patvirtinama „herojaus pagalbininkės“: „*<...> Venckienės reiškiami nuomonė, kad teismuose, prokuratūroje ir kt. susidaręs pedofilų klanas, todėl pedofilijos byla niekada nebus nešališkai ir išsamiai išnagrinėta <...>*“ („Teismas N. Venckienei išaiškino, kad ji negali skųsti drausmės bylos iškėlimo“, 2010 09 10“). Interpretuojant tokio pobūdžio informaciją, žmonės neretai remiasi ankstesnėmis turimomis žinojimo schemomis ir naratyvais apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją, kurių šaltinis neretai yra pačios masinės medijos.

Darytina prielaida, kad ilgalaikis vyraujantis neigiamas teisėsaugos, ypač prokuratūros ir teismų įvaizdis Lietuvos masinėse medijose, skaitytojų atmintyje galėjo suformuoti neigiamą šių institucijų reprezentacinę schemą. Pedofilijos skandalo istorijoje formuojamas teisėsaugos įvaizdis taip pat galėjo aktualizuoti ir patvirtinti jau turimas ankstesnes auditorijos žinias apie kriminalinės justicijos institucijas.

Kalbant apie naratyvo struktūrą, kartu svarbu atkreipti dėmesį į dar vieną aspektą, kad kalbą suvokiame pasitelkdami opozicijų sistemą, kurių pati kraštutinė yra binarinės opozicijos (individai negalėtų suprasti, kas yra „gėris“, nežinodami, kas yra „blogis“) (Lacey 2000; 65). Taigi ženklas reiškia kažką ne dėl to, kad turi

tam tikrą fiksuotą identifikaciją, bet dėl to, kad skiriasi nuo kitų ženklų. Be to, vienas binarinės opozicijos elementas visada yra labiau vertinamas už kitus, kitaip sakant, binarinėms opozicijoms būdinga hierarchija, kuomet vienas elementas dominuoja prieš kitą – antrajam terminui dažniausiai reiškiant pirmojo nebuvimą arba neturėjimą. Tokiu būdu atsiranda antrojo elemento nuvertinimas.

Pastebėtina, kad tiek T. Todorovas, tiek V. Proppas savo naratyvų teorijose akcentavo konflikto rezoliuciją. Taigi binarinės opozicijos yra taikytinos ir naratyvui, kadangi istorijos yra struktūruojamos mėginimų išspręsti iškilusį konfliktą, kuriam būdinga „didvyrio“ ir „piktadario“, t. y. „gėrio“ ir „blogio“ kova priešprieša (Lacey 2000; 64–5). Tokiu būdu pagrindiniai veikėjų veiksmai naratyve taip pat gali būti kategorizuoti kaip opoziciniai. Kitaip sakant, naratyvai turi gilumines struktūras, kurias sudaro binarinės opozicijos. Savo ruožtu individai, kaip auditorija, yra įpratę naratyvą suvokti kaip linijinę priežasčių ir padarinių įvykių grandinę, todėl šios opozicijos nėra akivaizdžios. A. Bergeris, identifikuodamas šias naratyvų opozicijas, siekė parodyti, kad, sekdami istorijos veikėjų žygius, skaitytojai mato ir interpretuoja jų veiksmus, remiantis bipoliarinėmis opozicijomis (kurių skaitytojas dažniausiai neatpažįsta arba neįsisąmonina), kurios suteikia bet kokiam veiksmui prasmę (Berger; Lacey 2000; 66). Teigiama, kad vienas iš būdų, kuriuo šios opozicijos pasireiškia naratyve – tai per „didvyrio“ ir „piktadario“ išvaizdą, t. y. pirmasis tradiciškai yra gerai atrodantis, puikios fizinės formos, o antrasis – neretai negražus arba atstumiantis. Be abejo, vaizdinės išraiškos įtaka yra akivaizdesnė televizijoje, rašytinėse medijose įvaizdžio susidarymui visgi daugiau įtakos turi tekstas. Tačiau prisiminkime nuotraukų analizę ir kaip jose buvo vaizduojamas vienas iš „piktadarių“ A. Ūsas palyginti su jauno, sportiško, įdegusio „didvyrio“ atvaizdu. Pastebėtina, kad šie reprezentaciniai pasirinkimai atspindi kultūros, kurioje yra sukuriamas naratyvas, poreikius. Kitaip sakant, pavyzdžiui, pedofilijos skandalo „didvyrio“ D. Kedžio ir vieno iš „piktadarių“ A. Ūso „kodavimą“ lemia Vakarų kultūros tradicija pagrindinį veikėją matyti fiziškai patrauklų, o „piktadarių“

dažniausiai mažiau negu fiziškai tobulą, atstumiantį, kas pažymi tam tikrą išsigimimą.

Taigi analizuojamoje istorijoje „piktadarys“ (tiksliau, „piktadariai“) nuskriaudžia „didvyrio“ šeimos narį (publikacijose buvo nuolat akcentuojama „princesės“ priklausomybė šiai šeimai, o ypač tėvui: „D. Kedžio dukra“). Naratyvo struktūroje „didvyris“ dažniausiai reprezentuoja triumfą to, kas visuomenėje ideologiškai yra laikoma „gėriu“. Šeima šiuo atveju konotuoja „visuomenę“, t. y. visuomenės metonimija, kurios dalis yra ir istorijos skaitytojai. Tokiu būdu skaitytojai ir jų šeimos irgi tampa potencialiomis aukomis, todėl kaltininkai privalo būti nubausti prieš jiems „smogiant dar kartą“. Akivaizdu, kad gana konservatyvioje į šeimą orientuotoje visuomenėje šeima, kovojanti už vaiko gerovę, „už teisybę“, yra labiau privilegijuota ir turėtų susilaukti palankesnio vertinimo negu vaizduojama vieniša netekėjusi jauna motina (viena iš „piktadarių“), anksti pradėjusi lytinį gyvenimą, būdama nepilnametė susilaukusi kūdikio, o vėliau atidavusi dukrą į savaitinį darželį ir kovojusi dėl jos globos su tėvu, pasitelkdama vyresnio vedusio finansiškai apsirūpinusio vyro pagalbą. Taigi „šeima“ ir „vieniša motina“ laikytinos savotiškais binarinėmis opozicijomis, kur pirmasis terminas yra pranašesnis už antrąjį, t. y. nurodo į pirmojo elemento nebuvimą „vienišos motinos“ atveju, o kartu ir į jo nevisavertiškumą.

Apskritai, be naratyvo konflikto nebūtų istorijos, todėl kažkas turėtų būti identifikuojamas kaip „piktadarys“. Be to, pastebėtina, kad „didvyriams“ ir „piktadariams“ yra dažniausiai priskiriami ne tik opoziciškai skirtingi apibūdinimai ir veiksmai, kurie faktiškai įreminami „gerai-blogai“ suvokimo kontinuumu, bet kartu palyginti su „didvyriais“ „piktadariams“ suteikiama mažiau erdvės savo argumentų pristatymui ir pasisakymui viešajame diskurse. Pastebėtina, kad analizuojamoje istorijoje veikėjams, priskirtiems prie „piktadario“ veiksmų sferos, buvo suteikiama mažai arba išvis nesuteikiama erdvės savo pozicijos išdėstymui, jų pasisakymai dažniau buvo pateikiami netiesiogine kalba, tuomet kai „didvyrio“, „ekspeditoriaus“, „donoro“ ir

„pagalbininkų“ pozicija išreiškiama buvo ne tik dažniau, bet ir dažniau naudojant tiesioginę kalbą. Šiuo atveju tiesioginės / netiesioginės kalbos naudojimo tekste analizė gali padėti atskleisti, kurios grupės pozicija dažniau viešai artikuliuojama, suteikiant jai kreipimosi į auditoriją galią, o kuri – nutildoma, išstumiant ją už viešojo diskurso ribų, o jeigu ir verbalizuojama, tai dažniau siekiant išryškinti pirmosios argumentus. Detaliau šis analizės lygmuo bus nagrinėjamas kritinės diskurso analizės dalyje.

Taigi identifikuojant naratyvo „didvyrį“ ir „piktadarių“, galima atskirti ideologinį teksto pagrindą ir geriau suvokti, kodėl vieni asmenys yra „patogesni priešai“ negu kiti. Kitaip sakant, sprendimas, kam turėtų atitekti „didvyrio“, o kam – „piktulario“ vaidmuo, yra ideologinis ir atspindi tam tikras visuomenės vertybes. Tačiau toks žmonijos skirstymas į „gėrį“ ir „blogį“ yra pavojingas, kadangi priskiriant kitus individus arba jų grupes prie „piktadarių“, t. y. „blogio“, tampa įmanoma pateisinti jų skriaudimą, o nesuveikiant įteisintoms „skausmo sukėlimo“ priemonėms, neretai visuomenėje „pateisinamas“ tampa saviteismis. Demokratinėse valstybėse teisinės prievartos (teisinis persekiojimas ir nubaudimas) taikymas yra įgaliotas vykdyti valstybinėms institucijoms. Savo ruožtu savavališko teismo vykdymas dažniausiai grindžiamas kriminalinės justicijos neveiksmingumu, nesugebėjimu atkurti pažeistą teisingumą, tinkamai vykdyti teisminę veiklą ir pan.: „*Teisėsauga nusivylęs kaunietis <...>*“, „*Nevaisingas [aut. teisėsaugos institucijų] tyrimas <...>*“ („Lietuvai gresia pedofilijos skandalas“, 2009 08 19), „*Audronė Skučienė, D. Kedžio teta bei krikštamotė, buvo šokiruota teismo sprendimo bei teigė, kad artimieji neketina vykdyti teismo nutarties*“ („Teismas D. Kedžio dukrelę gražino motinai“, 2010 05 14). Situacija, kuomet tokio pobūdžio argumentais pateisinamas savavališko teismo vykdymas, kuris iš esmės sulaukia visuomenės palaikymo, gali indikuoti galias kolektyvinio sąmoningumo ligas, jo demoralizavimą. Tokia visuomenė tampa lengviau manipuluoti ir valdyti, ji tampa ne tiek mąstanti ir reflektuojanti, kiek besivadovaujanti instinktais ir reaguojanti.

Taigi naratyvai užima svarbią poziciją ne tik pramoginėse medijose, informaciniuose šou, tačiau taip pat naujienose ir yra naudojami nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tikrovės įprasminimui, o kartu ir socialiai konstruojant žinojimą apie ją. Kitaip sakant, pedofilijos istorijoje konstruojamas naratyvas yra nusikaltimų ir kriminalinės justicijos atvaizdavimas, kurį visuomenė atpažįsta ir yra jau anksčiau patvirtinusi, t. y. turinti savo atmintyje. Taigi naratyvo požiūriu, pedofilijos skandalas atspindi pasikartojančius nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tipus ir situacijas, kurios reguliariai pasirodo medijose. Tokie istorijos veikėjai kaip „naivus nekaltas vaikas“, tapęs auka, „vyriškas, didvyriškas kovotojas su nusikaltimu“, nepasiduodantis sunkumams ir „iš prigimties piktadariškas kitus išnaudojantis nusikaltėlis“ (pavyzdžiui, pedofilas) yra vieni dažniausiai sutinkamų kriminaliniuose naratyvuose. Šiuo atveju naratyvų naudojimas padeda įtvirtinti nusikaltėlio, aukos, kovotojo su nusikaltimais charakteristikas ir įprasminti istoriją pagal atitinkamus nusikaltimų ir kriminalinės justicijos konceptualinius suvokimo rėmus (pedofilijos skandalo atveju – „ydingos kriminalinės justicijos sistemos“ rėmus, problemos sprendimu nurodančius griežtą socialinės kontrolės strategiją). Tokie naratyvai kriminalinės justicijos diskurse sukuria klaidinančią kriminalinės tikrovės vaizdą, supaprastindami nusikaltimų priežastingumą, t. y. dažniausiai viską suveddami į vieną priežastį, ir matydami juos ne kaip socialinį reiškinį, bet kaip atsitiktinius smurto proveržius, nuo kurių nukenčia ir gali nukentėti tik nekaltos aukos.

Taigi tiriamuoju laikotarpiu naudojamas naratyvas atliko iš anksto paruošto siužeto vaidmenį, t. y. pateikė tam tikras suvokimo gaires, taikytinas aprašomiems įvykiams, tokiu būdu suteikdamas jiems nuspėjamumo ir prasmingumo pojūtį. Kadangi šie naratyvai yra bendri nusikaltimų ir kriminalinės justicijos simboliai, kurie savo ruožtu yra dalis pamatinių visuomenės vertybių, jų vartojimas kriminalinėse naujienose sumažina būtinumą aiškinti įvykių priežastis ir padarinius, o juos lydintys interpretaciniai tvirtinimai apie nusikaltimus ir

kriminalinę justiciją nors ir neverbalizuojami, yra pripažįstami jų vartotojų (Surette 2011; 41).

Pavyzdžiui, „nusikaltėlio piktadario ir išnaudotojo“ naratyvas suteikia paaiškinimą net ir baisiausiems nusikaltimams. Šiuo atveju smurtinis nusikaltimas nereikalauja jokių tolimesnių paaiškinimų negu kad atmintyje aktualizuoti, pavyzdžiui, deskriptorių „pedofilai“. Kitaip sakant, šis naratyvas, netgi be papildomos verbalizacijos, paaiškina, kad jie išnaudoja vaikus, kadangi tai yra tai, ką jie daro ir kas jie yra pagal apibrėžimą, taigi, tai yra jų vidinė prigimtis.

Kalbant apie naratyvus, pastebėtinas dar vienas aspektas. Ankstesnėje dalyje buvo analizuojama pedofilijos skandalo skvarba į kitus diskursus. Šiame kontekste pastebima, kad kriminalinės tikrovės konstravimo procese, naratyvai dažnai yra taikomi specifiniams kriminaliniams įvykiams įprasmini, kurie vėliau prijungiami prie stambesnių konstrukcijų ir pateikiami kaip pavyzdžiai to, kas yra „blogai“ visuomenėje. Nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tikrovės konstravime tokie įvykiai vadinami simboliniais nusikaltimais ir atlieka svarbų vaidmenį socialiniame konstravime (Surette 2011; 42). Pedofilijos istorijos kaip simbolinio nusikaltimo reikšmė bus aptarta tolimesnėje šio darbo dalyje.

2.3.2. Kritisė diskurso analizė

Atliekant publikacijų pedofilijos skandalo tema kritisė diskurso analizė, buvo remiamasi plačiai taikomomis kritisė diskurso analizės kategorijomis, naudojamomis diskurso istorinėje prieigoje, apimant nominacijos / referencijos, predikacijos ir perspektyvizacijos strategijas⁷ (Wodak, Reisigl 2010), ir analitinėmis kategorijomis, pasiūlytomis T. van Dijko socio-kognityvinėje diskurso analizės prieigoje, kartu su kai kuriais T. van Leeuwen socio-semantinės prieigos apie socialinių aktorių reprezentaciją elementais. Ši analitinė

⁷ Šiuo atveju turimos omenyje diskursyvosios strategijos, nurodančios į daugiau arba mažiau tyčinių, iš anksto apgalvotą praktikos planą (įskaitant diskursyvias praktikas), pasirinktą norint pasiekti konkretų socialinį, politinį, psichologinį arba lingvistinį tikslą (Wodak, Reisigl; Wodak, Meyer 2010; 93–4).

schema leidžia geriau suvokti, koku būdu ideologijos prasiskverbia į diskursą, ir padeda išsiaiškinti ryšį tarp diskurso ir visuomenės.

Taigi tolimesnei analizei iš surinkto duomenų masyvo buvo pasirinkta 13 „Delfi.lt“ portalų publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema, t. y. iš visų stebėtų mėnesių kiekviename mėnesyje atrenkant po vieną publikaciją, sulaukusią didžiausios skaitytojų reakcijos – didžiausio komentarų skaičiaus. Galutinį analizuojamų publikacijų sąrašą sudarė šie pranešimai:

1. „Lietuvai gresia pedofilijos skandalas“, 2009 08 19.
2. „Kaune rastas su 2 žmogžudystėmis siejamo vyro autobusiukas“, 2009 10 05.
3. „Į teisėjų konfliktą su N. Venckiene įsikišo ir prokurorai“, 2009 11 27.
4. „A. Ūsas pateikė ieškinius V. Landsbergiui ir V. Uspaskichui“, 2009 12 04.
5. „A. Ūsui panaikinti įtarimai dėl seksualinio prievartavimo“, 2010 01 29.
6. „Visi Venckų skundai pedofilijos byloje atmesti“, 2010 02 26.
7. „Kaune surengtas mitingas prieš pedofiliją“, 2010 03 06.
8. „Keli tūkstančiai kauniečių suplūdo į D. Kedžio laidotuves“, 2010 04 24.
9. „Teismas D. Kedžio dukrelę gražino motinai“, 2010 05 14.
10. „Žuvo pedofilijos byloje minimas A. Ūsas“, 2010 06 13.
11. „N. Venckienei teks aiškintis dėl keiksmazodžių ir teismo sprendimo nevykdymo“, 2010 07 29.
12. „Nutarta N. Venckienei iškelti drausmės bylą“, 2010 08 02.
13. „L. Stankūnaitė: yra žmonių, kurie nenori, kad aš gyvenčiau“, 2010 09 23.

Pedofilijos skandalo diskurso analizėje buvo orientuojamasi į tris klausimus, atitinkančius tris diskursyvias strategijas:

1. Kaip lingvistiškai įvardijami socialiniai aktoriai?

2. Kokios savybės, ypatybės ir požymiai priskiriami socialiniams aktoriams?
3. Iš kokios perspektyvos išreiškiamos referencijos ir predikacijos?

Referencijos ir predikacijos strategijos

Pasaulis – tai kultūriškai organizuotų kategorijų rinkinys, kurį individai tvarko ir įprasmina kategorizuodami reiškinius, įskaitant ir žmones (Fowler 1991; 92). Referencinė arba nominacinė strategijos šiuo atveju yra strategijos, kuriomis kalbėtojas kategorizuoja socialinius aktorius. Savo ruožtu kategorizavimas yra posistemė, referuojanti į būdus, kuriais aktoriai yra pateikiami, atsižvelgiant į jų tapatumus ir funkcijas, kuriais jie dalinasi su kitais (Leeuwen 1996; 52–3). T. van Leeuwenas sukūrė socio-semantinę sistemą, skirtą socialinių aktorių reprezentacijai diskurse. Jis skiria tris socialinių aktorių kategorizavimo tipus, kurių iliustracijai, pavyzdžiai buvo paimti iš analizei atrinktų internetinių publikacijų:

1. Funkcionalizavimas – aktoriai aprašomi remiantis tuo, ką jie daro, t. y. profesiniu vaidmeniu: teisėja, advokatas, prokuroras, policininkas, antstolis, verslininkas, politikas ir kt.
2. Identifikavimas – į aktorius referuojama remiantis tuo, kas jie yra. Skiriami trys tipai:
 - a) klasifikacija – nurodo į būdą, kuriuo visuomenė atskiria žmonių klases pagal amžių, lytį, kilmę, statusą, rasę, religiją, seksualinę orientaciją, o taip pat priklausymą organizacijai arba kompanijai: moteris, mažametė, vyrai, mergaitė, kaunietis ir kt.;
 - b) santykinis – referuoja į asmeninius, giminystės arba darbinius santykius tarp aktorių: brolis, sesuo, dukra, teta, motina ir kt.;
 - c) fizinis – reprezentuoja aktorius per fizines charakteristikas, kurias identifikuoja juos kaip unikalius: kūnas, burnytė, išvaizda ir kt.

3. Įvertinimas – aktoriai identifikuojami, remiantis geraisiais / blogaisiais parametrais: išgamos, iškrypėliai, velniai, didvyris ir kt.

Publikacijose nurodomi socialiniai aktoriai pagal skirtingus kategorizavimo tipus pasiskirstė tokiu būdu:

1 lentelė. Internetinių publikacijų Kauno pedofilijos skandalo tema socialinių aktorių pasiskirstymas pagal kategorizavimo tipus, (proc.)

Proc.	Funkcionalizavimas	Identifikavimas			Įvertinimas		Mišrus ⁸
		Klasifikacija	Santykinis	Fizinis	Pozityvus	Neigiamas	
Delfi.lt	57,5	13,6	20,5	2,6	0,5	2,4	2,9

Subjektų socialinės reprezentacijos analizė parodė, kad socialiniai aktoriai dažniausiai buvo apibrėžiami nurodant jų profesiją. Taigi darytina prielaida, kad analizuotas diskursas, o kartu ir kriminalinis diskursas apskritai, visų pirma, yra profesionalų diskursas. Kitaip sakant, kalbant N. Christie terminais, kriminalinės problemos ir jų kontekste iškilę konfliktai yra „pasisavinami profesionalų“, išstumiant individo skausmą ir kančią iš diskurso, ir į prioritetinę vietą iškeliant sisteminės procedūras. Kartu tokiame kategorizavime galime pastebėti ir gilesnius ideologinius diskurso klodus, kurie susiję su individų tapatumo konstravimu. Šiuolaikinėse kapitalistinėse vartotojiškose visuomenėse bene svarbiausia individo tapatumo sudedamoji dalis yra jo užimama pozicija daro rinkoje. Apie asmens sėkmingai / nesėkmingai susiklosčiusį gyvenimą, neretai sprendžiama pagal jo profesinę karjerą, t. y. remiantis jo profesiniu vaidmeniu.

Savo ruožtu antrasis dažniausiai pasitaikantis socialinių aktorių identifikavimas nurodė į jų santykį su kitais žmonėmis, dažniausiai – šeimos instituto ribose. Tokio kategorizavimo buvimą lėmė pats istorijos turinys, priskirtinas ne tik prie kriminalinės, bet ir prie šeimyninio konflikto temos. Tačiau

⁸ Prie mišraus tipo priskiriami atvejai, kuomet socialinis aktorius reprezentuojamas kelių kategorizavimo tipų: mažametė dukra, sesuo Kauno apygardos teismo teisėja ir pan.

pats pasirinkimas, kaip kategorizuoti socialinius aktorius, manytina, nurodo ne tiek į žurnalistų informacijos pateikimo specifiką ir taisykles, kiek į sąmoninius dalykus, atspindinčius rašančiojo priklausomybę konkrečiam kultūriniam, socialiniam, politiniam ir ekonominiam kontekstams. Šiuo atveju šeimyniniai vaidmenys yra kita esminė individo tapatumo sudedamoji dalis.

Trečioji tekstuose dažniausiai taikoma socialinių aktorių identifikavimo rūšis – klasifikacija, nurodanti į vidinę visuomenės „klasinę“ stratifikaciją, o kartu ir į priklausomybę atitinkamai grupei. Analizuojamuose publikacijose viena dažniausiai pasitaikiusių subjektų klasifikacijų buvo pagal lytį ir amžių.

Taigi socialiniai veikėjai publikacijose buvo apibrėžiami per profesinę veiklą, santykius (dažniausiai šeimyninius) su kitais istorijos dalyviais ir „klase“, kuriai priklauso socialinėje struktūroje. Kitaip sakant, darytina prielaida, kad socialinių aktorių reprezentavime atsispindi konkrečios visuomenės makro struktūros. Tekstuose dominavę socialinių aktorių kategorizavimo tipai tam tikra prasme panašūs į statistinio sociologinės apklausos dalyvio portretą, kuris apibrėžiamas per vadinamas sociodemografines charakteristikas: lytis, amžius, užsiėmimas, šeimyninė padėtis, gyvenamoji vieta ir pan. Tačiau pastebėtina, kad šis modelis yra atėjęs iš marketingo tyrimų, kurie atitinkamai visuomenės narius traktuoja kaip potencialius vartotojus (su specifiniais vaidmenimis ir su jais susijusiais lūkesčiais). Kitaip sakant, darytina prielaida, kad rinkos visuomenės ideologija atsispindi ir kituose socialiniuose diskursuose ir atlieka svarbų vaidmenį apibrėždama individų tapatumą. Atliktos analizės rezultatai tam tikru būdu atkartoja vieną T. van Leeuweno išvalgų ir kartu neatsakytų klausimų: Ar mūsų tapatumas yra suma vaidmenų, kuriuos atliekame? (Leeuwen 1996; 55).

Kitas pažymėtinas analizės aspektas, susijęs su skirtumais tarp socialinių aktorių kategorizavimo ir jų funkcijų naratyve. Pastebėta, kad referuojant į socialinius aktorius, pagal savo funkcijas naratyve priskirtus „herojui“ ir jo šalininkams, dominavo santykinis identifikavimas, o į „piktadarius“ – funkcionalizavimas. Kitaip sakant, pastebima tam tikra binarinė opozicija, kurios

viename polyje atsiranda šeima / žmogus, o kitame – sistema, t. y. „mes“ prieš „juos“, intymi bendruomenė prieš anoniminę; emocijos prieš racionalumą (skausmas ir kančia prieš sisteminę procedūrą) ir pan., padedanti įprasminti naratyvą ir tampanti jo suvokimo pagrindu.

Predikacijos strategijos reiškia, kad kalbėtojas socialiniams aktoriams priskiria vertinamuosius (t. y. teigiamus arba neigiamus) požymius. Pastebėtina, kad kai kurios referencijos strategijos gali būti laikomos specifinėmis predikacijos strategijų formomis, kadangi neretai pati referencija denotaciškai arba konotaciškai socialiniams aktoriams priskiria juos „išaukštinančias“ arba „sumenkinančias“ etiketes, pavyzdžiui, „pedofilų klanas“, „išgama“, „didvyris“ ir kt.

Taigi kai kurios naudojamos referencijos publikacijose atliko predikacijos strategijų vaidmenį, formuodamos atitinkamus naratyvo veikėjų įvaizdžius. Detalesnei analizei buvo pasirinkta šių pagrindinių naratyvo veikėjų reprezentacija: D. Kedys, D. Kedžio artimieji (sesuo N. Venckienė, svainis A. Venckus, teta A. Skučienė), L. Stankūnaitė ir jos sesuo V. Naruševičienė, D. Kedžio ir L. Stankūnaitės dukra ir jos pusseserė, trys mergaitės prievartavimu kaltinami vyrai (A. Ūsas, J. Furmanavičius ir Aidas), teisėsauga (policija, prokuratūra, teismai) ir žmonės.

Vienas pagrindinių naratyvo veikėjų D. Kedys dažniausiai tekstuose buvo nominalizuojamas kaip „(mergaitės / mažametės) tėvas“. Atsižvelgiant į istorijos kontekstą, referencija per šį vaidmenį, konotuoja teigiamus veikėjo bruožus. Taip pat gana dažnai į veikėją buvo nurodoma pagal jo vardą ir pavardę „*Drašius / (D.) Kedys*“. Tokia nominalizacija yra įprasta šaltiniuose, pretenduojančiuose į tam tikrą oficialumą ir faktiškumą. Kitaip sakant, referencija į veikėjus pagal jų oficialiuosius vardus, kartu padeda sukurti paties naratyvo faktiškumo ir tikroviškumo įspūdį. Tokios nominalizacijos taip pat nurodo į veikėjų humanizaciją ir personalizaciją. Kita naudojama referencija „kaunietis“ nurodė į veikėjo klasifikaciją pagal jo gyvenamąją vietą ir kartu identifikaciją pagal jo

grupinę priklausomybę kauniečiams, Kauno miesto gyventojams. Šiuo atveju skaitytojas susikuria veikėjo įvaizdį, remdamasis ne tik tekstu, bet ir savo ankstesnio žinojimo schemomis, kurias jis, pavyzdžiui, turi apie kauniečius ir, atsižvelgiant į kriminalinę istorijos tematiką, Kauno teisėsaugą, kurios, galiausiai, bus aktualizuotos, atnaujintos, patvirtintos arba – ne. Šiame kontekste veikėjo įvardijamas per jo geografinę priklausomybę kartu nurodo į pagrindinę istorijos veiksmo vietą. Savo ruožtu referencijos „*garsusis Lietuvos bėglys*“ ir „*Lietuvos didvyris*“ atlieka predikacinę funkciją, romantizuodamos ir „išaukštindamos“ veikėją per tokių stilistinių priemonių kaip hiperbolės ir metaforos panaudojimą.

Kalbant apie kitą pagrindinį socialinį aktorių Laimutę Stankūnaite, pastebėtina, kad referuojant į ją tekste dažniausiai buvo vartojama jos faktinė reprezentacija, t. y. vardas ir pavardė: „*Laimutė / (L.) Stankūnaite*“ – personalizacija. Nors aktorės nominacijai gana dažnai buvo naudojamas jos kaip motinos vaidmuo: „*(mažametės) / (mergaitės) motina*“, „*mama*“, tačiau predikacijos strategijų analizė atkleidė formuojamą jos, kaip netinkamos šio vaidmens atlikėjos, įvaizdį: „*dažnai mergaitę palikdavo išnuomotame bute vieną su A.*“, „*palikdavo dukrą iškrypėliams*“, „*pati pasiūlė tėvui pasiimti dukrą*“, „*trūksta laiko dukros priežiūrai*“, „*vėl panoro vaiką pasiimti*“, „*prašo iškelti baudžiamąją bylą tėvui dėl ikiteisminio tyrimo medžiagos paviešinimo*“ ir pan. Taigi toks motinos portretas tampa kontrastu rūpestingo tėvo formuojamam įvaizdžiui: „*kai sužinojo, kad dukra atiduota į savaitinį darželį, pasiėmė mergaitę*“, „*nenori traumuoti mažylės*“, „*siekia teisingumo*“ ir pan. Savo ruožtu tokios referencijos kaip „*moteris*“ vartojimas identifikuojant L. Stankūnaite prisideda prie tam tikro aktorės ignoravimo, atitolinimo, sumenkinimo, ypač palyginti su referencijos ir predikacijos strategijomis, vartojamomis D. Kedžio arba jo artimųjų atžvilgiu, į kuriuos tekste buvo kreipiamasi juos humanizuojant, personalizuojant, funkcionalizuojant, pabrėžiant teigiamus vaidmenų (pavyzdžiui, kaip tėvo, sesers ir kt.) atlikimo aspektus. Tekstuose taip pat pasitaikė veikėjos personalizavimo per kitą socialinį aktorių atvejų: „*Kedžio buvusi (gyvenimo)*

draugė“, „*D. Kedžio buvusi sugyventinė*“ arba „*buvusi Dąsiaus Kedžio sugyventinė ir jo dukrelės motina*“, kas vėl nurodo į tam tikrą veikėjos kaip pilnateisės diskurso dalyvės deaktyvavimą, jos pozicijai suteikiant periferiškumo. Be to, priešingai D. Kedžio, jo artimųjų ir šalininkų nominacijų strategijoms, naratyvo „piktadarių“ atžvilgiu pasitaikydavo dehumanizuojančių ir depersonalizuojančių referencijų: „*išgama*“, „*tie susmirdę pedofilai* [aut. referuojant į A. Ūsą, J. Furmanavičių ir Aidą], *kurių yra turbūt kaip tarakonų*“. Toks veikėjų identifikavimas yra metaforiškas, kadangi reikalauja, kad per asociacijas skaitytojas sugretintų dvi akivaizdžiai skirtingas plotmes ir vienos jų reikšmes perkeltų kitai. Kartu šios metaforiškos referencijos priskirtinos emocinei leksikai, perteikiančiai atitinkamas neigiamas nuotaikas, t. y. nurodančiai į identifikuojamųjų biologinį išsigimimą, paplitimą, purvinumą, ligų ir kitų (socialinių) negandų platinimą, ir aktualizuojančiai atitinkamas destruktivių veiksmų asociacijas nominalizuojamų socialinių aktorių atžvilgiu.

Kalbant apie kitus „piktadarių“ vaidmens atlikėjus – tris kaltinamus vyras, pažymėtina, kad jų nominacijose vyravo vardinė identifikacija – personalizacija: „*A. Ūsas*“, „*J. Furmanavičius*“. Kartu pažymėtina, kad identifikuojant J. Furmanavičių taip pat dažniausiai buvo referuojama į jo funkcijas – teisėjo pareigas. Kitaip sakant, atskleidžiant „įtariamųjų“ tapatybę, konotuojamas įvykio rezonansiškumas, pabrėžiant jo nekasdieniškumą ir reikšmingumą.

Pastebėtina, kad įvardinant „piktadarius“ taip pat nebuvo vengiama ir parodomųjų įvardžių, kurie konotuoja tam tikrą distanciją, t. y. nustato atstumo ryšį su nurodomais socialiniais veikėjais, o kartu atspindi sumenkinantį požiūrį į juos: „*tie susmirdę pedofilai*“, „*šitie trys*“ ir pan. Kartu tokia leksika išsaukia atitinkamas neigiamas emocijas šios grupės atžvilgiu, pavyzdžiui, „*smarvė*“ konotuoja tam tikrą atstūmimo jausmą. Visa tai prisideda prie pamatinio „mes“ ir „jie“ diskurso konstravimo, pabrėžiant „mūsų“ distanciją su „išorinėmis“ grupėmis (angl. *out-groups*) ir solidarumą su „vidinėmis“ grupėmis (angl. *in-groups*), kartu dar kartą patvirtinant visuomenės nariams jų tapatumą.

Kalbant apie teisėsaugos pareigūnų reprezentavimą, jų referavimui dažniausiai buvo naudojamas funkcionalizavimas, t. y. apibrėžimas per profesinę veiklą, o taip pat ir institucinę priklausomybę: „*Kauno apygardos teismo teisėjai*“, „*laikinasis generalinis prokuroras*“, „*Kauno rajono ir miesto policijos vadovai*“ ir kt. Taigi nominalizuojant teisėsaugos institucijas, buvo stengiamasi išlaikyti oficialumą, išskyrus atvejį, kuomet referencijai buvo panaudota metafora „*kitas Temidės tarnas*“, publikacijos kontekste turėjusią ironišką konotaciją. Pažymėtina, kad teisėsaugos sistema dažniausiai buvo reprezentuojama per institucinį aktyvumą, t. y. pačiai institucijai tampant socialiniu aktoriumi, kas kartu nurodo į jo dehumanizavimą, rečiau – per vadovaujančius postus užimančių pareigūnų personalizacijas. Šiose reprezentacijose tarsi užkoduojama distancija tarp „paprastų“ visuomenės narių ir sistemos. Be to, referuojant į teisėsaugą ir jos atstovus, pabrėžiamas jų grupiškumas, kolektyviškumas: „*teisėjai*“, „*prokurorai*“, „*policininkai*“, „*teisingumo vykdytojai*“, „*mes*“, „*Komiteto nariai*“, „*Teisėjų taryba*“ ir pan. Taigi sutelkta organizuota biurokratinė sistema, kuriai būdinga didelė profesionalizacija, tam tikra prasme priešpastatoma smulkesniam galios neturinčiam visuomenės vienetui – individui, „*siekiančiam teisingumo*“ ir „*kovojančiam su pedofilų klanu*“.

Taigi prieš skaitytojus iškyla anonimiška ir uždara sistema, kurioje priimami visuomenės narių asmeninį ir kolektyvinį gyvenimą lemiantys sprendimai. Šiuo atveju anonimiškumas yra viena pagrindinių neigiamos reprezentacijos charakteristikų. Tokiu būdu lingvistiškai ir socialiai konstruojama ir įtvirtinama prielaida, kad visi teisėsaugos sistemos atstovai yra tam tikru būdu panašūs savo profesionalumu, sąžiningumu, elgesiu, požiūriu, vertybėmis ir pan. Taigi neigiamos „etiketės“ klijuojamos visai teisėsaugos sistemai ir jos atstovams.

Savo ruožtu referuojant į „herojaus“ artimuosius, pavyzdžiui, kitą pagrindinę socialinę aktorę N. Venckienę, dažniausiai publikacijose buvo naudojama personalizacija, identifikacija per giminystės ryšius („*D. Kedžio sesuo*“, „*mažametės dukterėčios globėja*“) ir funkcionalizavimas („*Kauno*

apygardos teismo teisėja Neringa Venckienė“, „*teisėja*“, „*Civilinių bylų skyriaus teisėja*“). Pastarosios referencijos atveju socialinė aktorė buvo reprezentuojama verčiau ne kaip teisėsaugos sistemos dalis, bet prieš ją „kovojanti“ ir pati esanti šios sistemos „auka“. Pastebėtina, kad veikėjos reprezentacija per jos profesinę veiklą buvo naudojama ne tik publikacijose, aprašančiose su jos darbu susijusius klausimus (pavyzdžiui, jos kaip teisėjos etikos kodekso pažeidimus), bet ir su jos profesine veikla nesusijusius įvykius (pavyzdžiui, šeimos arba privačius reikalus: dukterėčios globos klausimus, mitingo organizavimą, brolio laidotuvių ceremoniją ir kt.). Tokiu būdu gali būti klaidinama ir manipuluojama auditorijos nuomone, kadangi asmeninei nuomonei tarsi suteikiamas oficialios nuomonės statusas.

Įvardijant mergaitę, tekstuose buvo išvengta jos tiesioginės personalizacijos. Tai paaiškina teisinis reglamentavimas, kuriuo privalo vadovautis žurnalistinė praktika, ir draudžiantis nepilnamečio asmens tapatybės duomenų atskleidimą viešojoje erdvėje. Tačiau pastebėtina, kad publikacijose buvo vartojama netiesioginė vaiko personifikacija, išreiškiama per jos ryšį su tėvu: „*D. Kedžio dukrelė*“, „*velionio dukrelė*“. Šiuo atveju nuolatinis vaiko kaip tėvo dukters akcentavimas ir referencijos per santykį su motina išstūmimas iš diskurso, prisidėjo prie tendencingo konflikto konstravimo ir manipuliavimo auditorijos nuomone. Pastebėtina, kad referuojant į vaiką taip pat dažnai buvo naudojamos mažybinės daiktavardžių formos: „*mergytė*“, „*dukrelė*“, „*mažylė*“. Šios nominacijos ne tik nurodo į identifikuojamojo subjekto dydį tiek fizine, tiek amžiaus prasme, bet kartu parodo ir jo vertinimą. Kitaip sakant, šie žodžiai ne tik perteikia sąvokas, bet ir žadina atitinkamus jausmus ir nuotaikas – jautrumą, globėjiškumą, gailestį ir pan. Kartu toks vaiko apibūdinimas pabrėžia jo kaip vaiko, o kartu ir aukos bejėgiškumą. Taigi per emocinę leksiką ne tik perteikiama publikacijų nuotaika, bet ir formuojamas įvykių ir juose dalyvaujančių socialinių aktorių vertinimas.

Galiausiai, kitas nemažai dėmesio publikacijose sulaukęs veikėjas – žmonės. Šio socialinio aktoriaus įvedimas į diskursą nurodo į nušviečiamo įvykio

svarbą ir kartu konstruoja jį ne tik kaip reikalaujantį, bet sulaukusį ypatingo visuomenės dėmesio ir reakcijos. Pastebėtina, kad šio socialinio akto referencijoms dažniausiai buvo naudojamas bendrinis daiktavardis „žmonės“. Tokiu būdu konkreti specifinė į medių akiratį patekusi žmonių grupė, nominuojama kaip visumos atstovė – „mes“ – ir konstruojama kaip žyminti tai, kas (remiantis masinių medių darbotvarke, turėtų būti) bendra visiems Lietuvos žmonėms. Šiuo atveju tarp referencijų pastebėtinai populistinių kategorizavimo strategijų „mes“ prieš „juos“ naudojimas ir kalbėjimas tautos vardu. Kartu žmonės buvo įvardijami kaip sudarantys „būrį“, „vieningą“, t. y. pažymimas jų sutelktumas. Savo ruožtu aprašant D. Kedžio laidotuves, į žmones labiau buvo referuojama kaip į minią, kitaip sakant – chaotišką, tačiau tam tikru būdu organizuota (organizuojančiu veiksmu šiuo atveju buvo bendras dėmesio dalykas ir įvykis – laidotuvės) susibūrimą. Taigi per emocinę stilistiką bandoma sukurti dramatiškumą, panikos ir psichologinės įtampos nuotaiką. Prieš skaitytojus iškyla žmonių susibūrimas, kuriam svetimas aiškus siekiamų tikslų bendrumo suvokimas, bet kuri be bendro dėmesio objekto jungia panaši emocinė būseną.

Situacijos dramatiškumas ir „baisumas“ taip pat buvo pabrėžiamas per vadinamą įvykių ekstensyvaciją – detalių ir išplėstinį įvykio aprašymą. Tokia strategija labiau atkreipia dėmesį į detales ir įvairius tragiško įvykio aspektus negu tiesiog referuoja į jį kaip į tragišką įvykį. Vienas iš tokių pavyzdžių publikacijose būtų detalus vaiko seksualinio tvirkinimo atvejo atpasakojimas: *„Penkiametė pasakoja apie „sysalus“, kurie būna dideli, o paskui, kai iš jų išteka „kremas“, pasidaro maži. Pasakoja, kaip dėdė ją visą laižydavo, nuogas sodindavo ant savęs, garsiai šaukdavo, kai bėgdavo „kremas“, ir tepliodavosi juo pats bei tepdavo ją. Ji netgi rodo, į kokią pozą jai liepdavo atsigulti dėdė, o jis „kažką padaužydavo ir jam iškart kremas išbėgdavo“.* Pasakoja, kaip jis tampydavo „sysalą“, kišdavo jai į burnytę ir t. t.“ („Lietuvai gresia pedofilijos skandalas“, 2009 08 19). Viktimizacijos proceso aprašymui taip pat pasitelkiama emocionali

stilistika, sukurianti atitinkamą nuotaiką ir sudaranti prielaidas auditorijos reakcijai.

Atrinktų publikacijų analizėje pastebėtini keli esminiai predikacijos strategijų aspektai, naudojami svarbiausių socialinių aktorių charakteristikai. Šiame kontekste socialinių aktorių svarba suprantama pagal veikėjo veiksmų įtaką naratyvo struktūrai ir pagal tai, kiek jam buvo skirta dėmesio analizei atrinktų tekstų masyve. Taigi remiantis šiuo išskirtu kriterijumi, prie pagrindinių veikėjų buvo priskirti (vardijimo tvarka atsitiktinė): D. Kedys, L. Stankūnaitė, D. Kedžio ir L. Stankūnaitės dukra, N. Venckienė, A. Ūsas ir teisėsauga. Pastebėtina, kad predikacijos strategijos „teigiamus“ aktorius priešingai negu „neigiamus“, vaizduodavo kaip išitraukusius į kasdienius, įprastus ir pažįstamus veiksmus, atliekančius visuomenės nariams „įprastus“ vaidmenis, tokiu būdu sukuriant skaitytojui galimybę lengviau identifikuotis su aprašomais socialiniais aktoriais ir galbūt netgi juos užjausti.

Be abejo, reikėtų pastebėti, kad veikėjų reprezentacijų stiliui įtakos taip pat turėjo pats teksto žanras – naujienos, kuris suteikia publikacijoms tam tikrą pretenziją į nešališką informacijos pateikimą, kuri atitinkamai turėjo įtakos lingvistinių mechanizmų pasirinkimui – vengiama būdvardžių, stengiamasi naudoti faktinę kalbą. Taigi tekstuose veikėjų apibūdinimas nebuvo tiesioginis, požiūris į juos buvo labiau konstruojamas per jų atliekamus veiksmus, kas savo ruožtu remiasi vienu iš šiuolaikinės visuomenės stereotipų, kad apie žmogų sprendžiama iš jo daromų veiksmų ir atliekamų darbų.

D. Kedys buvo pateikiamas kaip aktyvus ir ryžtingas socialinis aktorius, tėvas, už dukros interesus ir teisingumą nepabijojęs stoti prieš teisėsaugos ir „pedofilų klaną“. Kartu pastebėtina, kad neigiamose predikacijose jis buvo deaktyvuojamas (pavyzdžiui, „*kaltinamas dviejų žmonių žmogžudystėmis*“, „*siejamas su žmogžudystėmis*“, „*ieškomas pareigūnų teisėjo nužudymo byloje*“), tokiu būdu tarsi niveliuojant jo neigiamas charakteristikas ir nustumiant į šalį diskusiją apie jo galimą išitraukimą į neteisėtus veiksmus. Pastebėtina, kad

neigiamos predikacijos buvo išsakomos iš teisėsaugos pareigūnų perspektyvos, nes būtent jie yra tie, kurie „kaltina“, „sieja su žmogžudystėmis“ ir „ieško“.

Apskritai, neigiamos predikacijos „teigiamų“ veikėjų atžvilgiu buvo priskiriamos istorijoje neigiamai reprezentuojamų socialinių aktorių. Taigi pastangos išlikti „objektyviems“ ir pateikti tik faktinę informaciją D. Kedžio įvykdytų nužudymų atvejais (skirtingai nuo tendencingai pateikiamos informacijos „neigiamų“ veikėjų atžvilgiu), vaizduojamas aktyvus D. Kedžio palaikymas iš visuomenės pusės (piketai, mitingai, protesto akcijos, D. Kedžio laidotuvės ir pan.) gali byloti ir apie visuomenėje egzistuojantį „nusikaltimiškumo“⁹ (angl. *criminality*) suvokimą. Visuomenėje, kurioje „nusikaltimiškumas“ suprantamas kaip įgimta savybė (įgimta agresija ir gobšumas), o nusikaltimas kaip biologinis veiksmas, „logiškas atsakas“ randamas keršte, bausmėse ir vidiniame teisingume (Surette 2011; 186). Kita vertus, kai visuomenėje pasikliaujama pramoginėmis medijomis, ir yra vengiama medijų nusikaltimus suvokiančių kaip kompleksinę socialinę problemą, į bausmes orientuoti „greiti sprendimai“ sulaukia daugiau palaikymo ir supratimo negu požiūris į nusikaltimus per ilgalaikės prevencijos prizmę.

Pažymėtina ir tai, kad formuojamas D. Kedžio kaip kovotojo su nusikaltimais, motyvuoto asmeninės traumos ir keršto troškimo, įvaizdis atspindi bendresnę „gėrio-blogio“ perspektyvą į nusikaltimus ir kriminalinę justiciją. Šis kovotojo su nusikaltimais įvaizdis yra įprastas ir paplitęs daugelyje medijų: knygose, kine, televizijoje ir kt. Įstatymų laikymasis šiuo atveju yra antrinis dalykas, o individo atpildas – pirminis. Toks medijų (į)siūlomas vaizdavimas įsilieja į bendrą masinės komunikacijos priemonių individualizmo ir individualaus veiksmo akcentavimą kaip tinkamo atsako į nusikaltimus ir viktimizaciją. Savo

⁹ Terminas „nusikaltimiškumas“ pasirinktas siekiant išvengti galimos klaidingos sąvokos interpretacijos. Šiame kontekste ši sąvoka vartojama „nusikalstamumo“ (angl. *criminality*) kaip asmens savybės nusikalsti prasme. Tokia šio termino vartoseną būdinga Vakarų kriminologiniam diskursui. Savo ruožtu Lietuvos kriminologiniame diskurse sąvoka „nusikalstamumas“ dažniausiai referuoja ne į vidinę individo savybę, o į socialinį reiškinį.

ruožtu medijų konstruojamos veiksmų kryptis ir strategijos, kurios turėtų būti nukreiptos į nusikaltimus ir justiciją, remiasi visuomenės pagrindinėmis kultūrinėmis vertybėmis, aukštinančiomis laisvą valią, individualizmą ir asmeninę atsakomybę (Surette 2011; 187). Tokiu būdu individualizuotas, į kerštą orientuotas teisingumas dominuoja ten, kur nepaisant nepalankių aplinkybių, „geri vyrukai“ vis tiek laimi. Šiuo atveju R. Surette teigia, kad individualizuoto vidinio teisingumo vaikymasis masinės komunikacijos priemonėse išstumia kitas konkuruojančias nusikaltimų ir kriminalinės justicijos konstrukcijas ir su jomis susijusias veiksmų kryptis. Taigi nusikaltimų kaip socialinės problemos įvaizdis yra išstumiamas ir sumenkinamas, paverčiant juos labiau teologinio pobūdžio problema („<...> visi jie velniai“), tačiau kartu svarbų vaidmenį skiriant ir technologijų panaudojimui (Surette 2011; 187). Kitaip sakant, medijose vidinis teisingumas dažnai įgyvendinamas pasitelkiant technologijas ir prietaisus (pavyzdžiui, šautuvus, pistoletus ir pan.).

Tokį vidinio teisingumo įgyvendinimą, kuris iš dalies atsispindi medijose konstruojamą supaprastintą nusikaltimo supratimą, galima stebėti ir pedofilijos istorijoje. Supaprastintas masinės komunikacijos priemonėse siūlomas nusikaltimų problemos suvokimas suponuoja, kad efektyviausias sprendimas yra dramatiškas, individualus veiksmas, kuriame akcentuojami smurtas ir agresija, ir, pageidautina, pasitelkiami ginklai ir modernios technologijos.

Kitai naratyvo veikėjai – D. Kedžio seseriai N. Venckienei suteikiamas aktyvaus kalbėtojo vaidmuo: „sakė“, „atsakė“, „komentavo“, „teigė“, „klausė“ ir kt. Taigi formuojamas aktyvios, ryžtingos („teigė kovosianti toliau“, „nutarimą žada skusti ikiteisminio tyrimo teisėjui“), nevengiančios bendrauti ir bendradarbiauti tiek su masinės komunikacijos priemonėmis („teigė DELFI“, „komentavo DELFI pastaruosius įvykius“, „kalbanti su žurnalistais“, „galėsime pavišinti bylos medžiagą“), tiek su teisėsauga („tikino, nuo pat žudynių prokurorams prisipažino, kad padėjo D. Kedžiui rašyti skundus pedofilijos byloje“, „davė kompiuterius prokurorams“) aktorės portretas. Savo ruožtu

teisėsauga N. Venckienės atžvilgiu pateikiama kaip nuolat pasiaiškinimų reikalaujanti, jos ir jos giminių prašymus ir skundus atmetinėjanti ir savo pareigų nevykdanti, vykdanči ne laiku arba jų net nežinanti uždara institucija: „*Visi Venckų skundai pedofilijos byloje atmesti*“, „*Taip pat prokurorai neketina pateikti rimtesnių įtarimų vieninteliam įtariamajam Andriui Ūsui <...>*“, „*Niekas [aut. teisėsaugos atstovai] nesigilina, parašė kelis sakinius abstrakčiomis frazėmis ir viskas*“, „*<...> N. Venckienė prašė nagrinėjimą atidėti, nes ji neturėjo laiko susipažinimui su medžiaga. Dalį medžiagos ji gavo liepos 20 d., dalį – liepos 30 d. <...> jai pritrūko laiko susipažinimui su 150 lapų medžiagos. Bet TEDK nusprendė, kad atidėti nagrinėjimą nėra reikalo*“, „*N. Venckienė TEDK priminė, kas įstatymas numato trijų mėnesių terminą, per kurį teisėjui gali būti iškelta baudžiamoji byla gavus skundą*“, „*Nežinau nei vieno norminio akto, kuriuo remiantis mane galėtų nubausti, – teigė Civilinių bylų skyriaus teisėja*“, „*Beje, situaciją Kaune teisėjai norėjo svarstyti uždaramame posėdyje, tačiau paaiškėjo, kad visi teismų savivaldos institucijos posėdžiai privali būti vieši*“ ir pan. Šiuo atveju teigiamos arba neigiamos veikėjų reprezentacijos konstruojamos jų opozicijų pagrindu – netiesiogiai priešpastatant ne tik nominacijas, bet vienų ir kitų veiksmus. Be to, pastebėtina, kad neigiamą konotaciją turintys įvykiai buvo labiau siejami su teisėsaugos atstovais, o ne N. Venckiene: „*I teisėjų konfliktą su N. Venckiene įsikišo ir prokurorai*“. Kitaip sakant, konflikto savininkais nurodomi teisėjai ir prie jų prisijungę prokurorai. Kartu pažymėtina, kad tokios generalizuojančios referencijos kaip „*teisėjai*“ konstruoja klaidinantį įsitikinimą, kad konflikte dalyvauja visi šių profesinių grupių atstovai. Taigi ir vėl iškyla opozicija – teisėsaugos atstovai „susiburia“ prieš vieną asmenį, besistengiantį padėti savo broliui, apsaugoti dukterėčią ir „kovojančią“ už teisingumą.

Savo ruožtu, kalbant apie mergaitės reprezentavimą, pastebėtina, kad per predikacijos strategijas sustiprinamas jos kaip „idealos aukos“ įvaizdis. Jeigu pirmajame straipsnyje („Lietuvai gresia pedofilijos skandalas“, 2009 08 19) mergaitės vaidmuo buvo šiek tiek aktyvesnis – ji „pasakoja“, „rodo“, „klausia“,

– tai naratyvui besivystant, ji yra nuveiksminama, o jos reprezentacija apsiriboja beveik vien tik nominacijomis. Pasitelkiant emocinę stilistiką, konstruojamas bejėgės, nekaltos, deaktyvuotos aukos portretas: „*klaikiai nuskriausta*“, „*mergaitės pasakojimai baisūs ir šokiruojantys, klaikūs, pilni detalių*“, „*tekdavo būti ne tik su A., bet ir su dviem jo draugais*“, „*atiduota į savaitinį darželį*“, „*buvo apklausta tris kartus*“, „*teko iškęsti tris apklausas ir kompleksinę psichiatrijos ir teismo psichologijos ekspertizę*“, „*turi augti su motina*“ ir kt. Kartu situacija ekstensyvuojama pabrėžiant „klaikų“ viktimizacijos kontekstą ir pasitelkiant stereotipinį argumentavimą, kuris, viena vertus, aktualizuoja visuomenės stereotipą apie vaiko tyrumą ir kad „vaiko lūpomis kalba tiesa“, o kita vertus, vaiko protinių gebėjimų apribojimus: „*Klaikus pasakojimas pilnas tokių detalių, kurių tokio amžiaus vaikas turbūt nesugebėtų išsivalvoti*“. Kartu pažymėtina, kad toks aukos reprezentavimas netiesiogiai nurodo į griežtą baudžiamųjų sankcijų taikymą kaltininkams, kas dažniausiai palydima moralinės viršenybės ir retribucinio pasitenkinimo jausmo.

Kalbant apie kitą vieną pagrindinių veikėjų L. Stankūnaite, predikacijos strategijų analizė atskleidė jos atžvilgiu konstruojamą neigiamą reprezentavimą. Taigi kaip priešprieša rūpestingam, dukters interesus ginančiam tėvui, iškyla ne santuokoje vaiką pagimdžiusi moteris, nepareigingą, nerūpestingą motiną, skriaudusi savo mažametę dukrą, finansiškai besipelniusi iš jos lytinio išnaudojimo ir pati jos atsisakiusi, tačiau vėliau persivalvojusi: „<...> *gimus dukrai su jos motina gyveno (aut. D. Kedys) porą metų, paskui nesusituokusi pora išsiskyrė. Dukrą pasiėmė mama. Bet tėvas vėliau sužinojo, kad mergaitė atiduota į savaitinį darželį, todėl pasiėmė ją*“, „*Mergaitė pasakoja, kad mama ją dažnai palikdavo išnuomotame bute vieną su A. ir išvažiuodavo pas „kažkokią tetą*“. *Pasak mažylės, jis mamai duodavo pinigų. Motina dukrai liepdavusi nepasakoti, ką darė A. <...> kartais jai tekdavo būti ne tik su A., bet ir su dviem jo draugais*“, „<...> *moteris pati pasiūlė tėvui pasiimti dukrą, nes jai trūksta laiko jos priežiūrai <...> O po poros savaičių vėl panoro vaiką pasiimti. Bet tėvas*

neatidavė <...>“. Pažymėtina, kad toks aktorės reprezentavimas gali aktualizuoti „socialinio lūžio“ konceptualinius suvokimo rėmus susiklosčiusiai situacijai įprasminti. Kitaip sakant, padarytas nusikaltimas matomas kaip šeimyninės dezintegracijos padarinys. Šiuo atveju prieš skaitytojus iškyla konservatyvi „socialinio lūžio“ versija, t. y. kuomet šeimos ir bendruomenės irimas aiškinamas požiūriu į moralės klausimus liberalumu (pavyzdžiui, gyvenimas nesusituokus, nesantuokiniai vaikai). Tokie aiškinimo rėmai atitiko ne tik tuo metu beveik lygiagrečiai viešajame diskurse vykusią polemiką dėl šeimos koncepcijos, bet ir bendresnį politinį diskursą, t. y. dominuojančią konservatorišką ideologiją. Atliekant analizę, taip pat buvo pastebėta, kad L. Stankūnaitės istorijos versija ir jos komentarai dėl jai išsakytų kaltinimų buvo tarsi išimti iš diskurso, t. y. socialinės aktorės pozicija buvo nutildoma. Vieninteliame straipsnyje, kuriame aktorei buvo suteiktas žodis ir kuris turėjo būti skirtas jos viešam situacijos komentavimui, jos pasisakymas publikacijos autoriaus buvo įvertintas kaip nesuteikiantis jokios pridėtinės vertės, t. y. bevertis: „<...> *Laima Stankūnaitė atvyko į Policijos departamentą, kur pasikvietė keletą televizijų žurnalistus. Tačiau nieko naujo nepasakė. Ji kartojo jau ne kartą išsakytus kaltinimus Venckams.*“ Beje, atkreiptinas dėmesys, kad ši publikacija taip pat buvo pati trumpiausia iš analizuojamų tekstų. Taigi, jeigu „teigiamų“ herojų pasisakymams leidžiama būti išsakytiems, jiems neprieštaraujama, jie nekvestionuojami, tai „neigiamų“ – panaudojami tam, kad dar labiau pabrėžtų ir įtvirtintų jų konstruojamą neigiamą reprezentaciją.

Kitas istorijos „neigiamas“ veikėjas A. Ūsas, visų pirma, buvo pristatytas kaip „*įtakingas mamos draugas*“, kuris savo įtakos dėka padėjo per teismus gražinti dukrą motinai. Taigi nuo pat pirmųjų publikacijų ir vėl matome konstruojamą opoziciją tarp tėvo, „kovojančio“ už dukrą ir iš teisėsaugos nesulaukiančio jokio atsakymo ir veiksmų, ir „įtakingo“ motinos draugo, kuris per teismus sugeba pasiekti reikiamų rezultatų, iš teisėsaugos gauti apsaugą (kaip opozicija mergaitės situacijai, kuomet jos globėjos prašymai skirti vaikui apsaugą

buvo ignoruoti: „Aš [aut. N. Venckienė] *neatsisakiau apsaugos* <...> *o mergaitė palikta viena*““) arba tam pasamdyti privačius apsaugininkus, „išsinuomoti“ vaiką („<...> *mama ją [aut. mergaitę] palikdavo išnuomotame bute kartu su A. <...> jis mamai duodavo pinigų*“), gyventi „iškrypusi“ seksualinį gyvenimą („*Iš trijų orgijose dalyvavusių vyrų mergaitė gerai pažįsta tik vieną – savo krikštatėvį ir mamos draugą A. <...>*“) ir pan. Kartu A. Ūsas apibūdinamas kaip vienintelis ir pagrindinis įtariamasis Kauno pedofilijos byloje, t. y. pabrėžiamas jo neigiamo reprezentavimo išskirtinumas. Neigiamas aktoriaus reprezentavimas taip pat konstruojamas vaizduojant jį kaip neigiantį visus kaltinimus ir per teisėsaugos institucijas „puolanti“ istorijos „herojų“: „*Šiuo metu akylai saugomas įtariamasis vienus kaltina duomenų paviėšimu, kitus – šmeižtu <...> Anksčiau A. Ūsas į teismą dėl šmeižto padavė ir patį D. Kedį. Už šmeižtą buvo prašoma 1 mln. Lt.*“ Kartu pažymėtina, kad tokia konstruojamame A. Ūso įvaizdyje galima atpažinti bent du socialinius mitus, vienas kurių iš esmės yra masinių medių produktas – pirma, įtaka ir galia, t. y. ryšiai ir pinigai neturi ribų, o žmonėms, disponuojantiems šiais turtais, nėra kliūčių, išskyrus dar didesnius ryšius ir pinigus, pasiekti savo tikslų; antra – teisingumas yra perkamas ir jis gina tik „savų“ ir atstovauja finansinius interesus. Tokiu būdu pagal jau esančią suvokimo schemą konstruojama ją atitinkanti naratyvo gramatika, kuri legitimuoja ir sustiprina jau egzistuojančius mitus.

Analizuojant teisėsaugos predikacijos strategijas, prisimintini teorinėje dalyje aprašyti T. Sassono penki nusikaltimų ir kriminalinės justicijos konceptualiniai suvokimo rėmai, kurie paaiškina nusikaltimus, nurodo į konkrečias priežastis ir siūlo atitinkamas socialinio atsako strategijas. Taigi analizuojamame naratyve teisėsauga buvo reprezentuojama kaip savo funkcijų nevykdanti, neveiksni, neprofesionali, nesąžininga socialinė institucija, puolanti teisingumą norinčius pasiekti piliečius, kas puikiai atitiko vadinamus „ydingos kriminalinės justicijos sistemos“ rėmus. Toks teisėsaugos reprezentavimas buvo formuojamas ne tik per vartojamas referencijas, bet ir atitinkamas predikacijas:

„Pusmetį byla buvo tirinama Kauno miesto apylinkės prokuratūroje, paskui ją perėmė Kauno apygardos prokuratūra. Per tą laiką penkiametė, dalyvaujant psychologams, buvo apklausta tris kartus. Bet tada prokuroras mažametės tėvą apkaltino nenoru bendradarbiauti su pareigūnais, nes jis nesutinka kelioms dienoms atiduoti dukros į „Vaiko raidos centrą“, kur būtų atliktas jos psichiatrinis-psichologinis tyrimas. Tėvas teigia, kad nenori dar labiau traumuoti mažylės <...>“, „<...> jo [aut. tėvo] skundus dėl bylą tiriančio prokuroro veiksmų, adresuotų Kauno apygardos prokuratūros ir Generalinės prokuratūros vadovams, išnagrinėdavo tas pats skundžiamas prokuroras“, „Kylant triukšmui šią bylą išsireikalavo Generalinė prokuratūra“, „Visi Neringos Venckienės ir Aido Venckaus skundai pedofilijos byloje buvo atmesti <...> Taip pat prokurorai neketina pateikti rimtesnių įtarimų vieninteliame įtariamajam Andriui Ūsui – įtarimai tvirkiniu nebus pakeisti į įtarimus prievartavimu“, „Niekas [aut. prokurorai] nesigilina, parašė kelis sakinius abstrakčiomis frazėmis ir viskas“, „Visiems akivaizdu, kad pedofilijos byla nebuvo tirinama taip, kaip reikėjo <...>“, „Laidotuves atidžiai stebėjo gausios policijos pajėgos, tačiau pareigūnai darbo praktiškai neturėjo <...> policininkams teliko pasirūpinti eismo organizavimu“, „Teisėjas B. Versackis savo nutartyje konstatavo, kad byloje, kurią sudaro 14 tomų, nėra net menkiausias užuominos, kad L. Stankūnaitė netinkamai vykdė motinos pareigas“, „Anksčiau manyta, kad D. Kedžio dukters gyvenamosios vietos nustatymo klausimas bus sprendžiamas tik išnagrinėjus vadinamąją pedofilijos bylą, tačiau B. Versackis konstatavo, kad tam nėra jokio teisinio pagrindo“, „Teismas šią civilinę bylą išnagrinėjo vos per vieną parengiamąjį posėdį <...> Tuomet iš teismo salės dar prieš posėdį buvo pašalintas D. Kedžio advokatas ir svainis Aidas Venckus“ ir pan. Visgi kalbant apie policijos reprezentavimą, pastebėtina, kad palyginti su kitomis teisėsaugos institucijomis, jai buvo skirta mažiau dėmesio, o per predikacijos strategijas dažniausiai prieš skaitytojus išskildavo reaguojanti, įvykių vietose dirbanti, žurnalistams situacijas komentuojanti institucija.

Kartu pažymėtina, kad esant neigiamam teisėsaugos institucijų reprezentavimui, nusikaltimų atsiradimas aiškinamas kaip atlaidžios ir neefektyvios kriminalinės justicijos veiklos išdava. Atitinkamai, strategija, slypinti už šios suvokimo schemas, nurodo, kad kriminalinės justicijos sistema turi tapti „griežta“. Kitaip sakant, nusikaltimai daromi dėl „įstatymo ir tvarkos“ trūkumo, todėl būtina griežtinti kontrolę – pašalinti spragas, trukdančias įkalinti pažeidėjus, didinti policijos, teismų ir kalėjimų finansavimą ir pan. Taigi vienintelis būdas užtikrinti visuomenės saugumą yra pagreitinti bausmės skyrimą, užtikrinti jos skyrimą ir ją sugriežtinti. Kartu numanoma, kad priešingu atveju, visuomenė negalės jaustis saugi. Taip pat pažymėtina, kad „pavojingais“, „amoraliais“ apibrėžiami ir „nusikaltėlio“ etiketę gaunantys individai leidžia pateisinti platų smurto ir bausmių taikymą, kadangi nuodėmei turi būti pasipriešinta, o nusidėjėlis – nubaustas. Kitas paminėtinas aspektas, kad nors masinės komunikacijos priemonėse vyrauja neigiamas kriminalinės justicijos sistemos vaizdavimo kontekstas, priemonės, kurios medijose neretai artikuliuojamos ir aprašomos kaip efektyviausios – t. y. griežtesnės bausmės ir daugiau įstatymo priežiūros – reikalauja egzistuojančios kriminalinės justicijos sistemos išplėtimo (Surette 2011; 186). Tokiu būdu yra legitimuojamas pačios sistemos buvimas ir patvirtinamas jos būtinumas, t. y. išsaugoma *status quo*.

Taigi kalbant apie predikacijos strategijas, pažymėtina, kad jos susieja įvardintas kategorijas (socialinius aktorius) su negatyviais padariniais „išorinių“ grupių atžvilgiu ir pozityviais – „vidinių“ grupių atžvilgiu, kas pasireiškia stereotipinių ir vertinamųjų charakteristikų priskyrimu lingvistine implicitinių arba eksplicitinių predikatų forma. Analizuojamose publikacijose konstruojamų socialinių aktorių reprezentavimui buvo naudojamos referencijos ir predikacijos strategijos, gana aiškiai formuojančios teigiamus ir neigiamus istorijos veikėjų įvaizdžius, kartu skirstant juos į tuos su kuriais visuomenės nariai galėtų ir turėtų tapantis ir solidarizuotis („vidinės“ grupės) ir tuos, kurie jai yra „svetimi“ ir „pavojingi“ ir su kuriais turėtų būti palaikoma socialinė distancija, t. y. ribojami

arba blokuojami socialinės komunikacijos kanalai („išorinės“ grupės). Tačiau kartu pastebėtina, kad tos pačios strategijos (pavyzdžiui, depersonalizacija, dehumanizavimas, ekstensyvacija ir kt.) buvo vartojamos formuojant tiek teigiamą, tiek neigiamą įvaizdžius. Kitaip sakant, referuojant į „teigiamus“ istorijos veikėjus, pasitaikydavo ir vadinamų „negatyvaus“ reprezentavimo technikų (bendriniai daiktavardžiai, depersonalizacija, agregacija ir pan.), t. y. dažniausiai vartojamų referuojant į „neigiamus“ veikėjus. Tačiau pastaruoju atveju šios diskursyvos strategijos funkcionavo skirtingai ir netgi priešingai, sukurdamos palaikymo ir pagalbos šiems veikėjams būtinumo pojūtį. Kitaip sakant, viename kontekste tos pačios diskursyvos strategijos ir kategorijos vienu atveju gali turėti visiškai neigiamą prasmę, o kitu – labiau perteikti viktimizacijos prasmę ir tam tikrą pagalbos šauksmą sukeldamos empatijos jausmą. Taigi šiuo atveju makrostruktūros, veikiančios diskurso kūrimo ir interpretacijos proceso metu, atlieka lemiamą vaidmenį nukreipiant teksto gamintojus ir vartotojus link konkrečios reikšmės.

Perspektyvizacijos strategija

Didelės reikšmės nukreipiant skaitytojus „pageidautino“ teksto perskaitymo link ir įrėminant patį diskursą, turi perspektyvizacijos strategija. Viena iš analizuojamų lingvistinių technikų šiuo atveju yra tiesioginės ir netiesioginės kalbos naudojimas tekste, kuris padeda atskleisti, kas ir kokios pozicijos yra priartinamos prie auditorijos, kokios nutolinamos arba iš viso išimamos iš diskurso, t. y. kokios perspektyvos yra selektyviai atrenkamos suteikiant joms teisę būti išsakytoms ir dalyvauti viešojo diskurso formavime. Taigi atlikta 13 publikacijų analizė atskleidė, kad absoliutus lyderis tiek tiesioginio, tiek ir netiesioginio citavimo atvejais buvo N. Venckienė. Pastebėtina, kad socialinius aktorius suskirsčius į grupes, daugiausia kalbėjimo (tiesioginio ir netiesioginio) erdvės buvo suteikta Kedžių šeimai (D. Kedžiui, jo seseriai N. Venckienė, tetai A. Skučienei, svainiui A. Venckui ir tėvui A. V. Kedžiui). Antrieji pagal tiesioginį citavimą buvo

prokuratūros ir teismų atstovai, o pagal nepažodinį citavimą – A. Ūsas. Pastebėtina, kad skirtingai nuo D. Kedžio, A. Ūso ir L. Stankūnaitės atveju nebuvo kalbinami jų šeimos nariai arba kiti artimi žmonės, t. y. jų kaip tam tikros šeimos narių įvaizdis diskurse nebuvo artikuluojamas, tokiu būdu tarsi priešpastatant juos vieningai D. Kedžio šeimai. Kartu pastebėtina, kad šiems diskurse neigiamai reprezentuojamiems socialiniams aktoriams beveik nebuvo suteikiama tiesioginio kreipimosi į auditoriją galimybės, o tas nedaugelis atvejų, kai jie buvo cituojami, dažniausiai buvo naudojami pabrėžti formuojamą neigiamą įvaizdį: „*Laima Stankūnaitė <...> nieko naujo nepasakė. Ji kartojo jau ne kartą išsakytus kaltinimus Venckams <...> „Mano nuomone, jie manęs nekenčia. Aš jiems esu vienintelė kliūtis“*“, – sakė moteris. *Ji teigė neketinanti atsisakyti apsaugos.*“ Kartu pastebėtini stilistiniai skirtumai cituojant teigiamai ir neigiamai reprezentuojamus istorijos veikėjus. Pavyzdžiui, cituojant Kedžių šeimos pasisakymus, nevengta ekspresyvių, emocingų kalbų, retorinių klausimų ir pan.: „*Man nusispjaut ant tų susmirdusių pedofilų <...> Tų pedofilų turbūt kaip tarakonų yra. Bet nors šitie trys turi sėdėti ir tos dvi išgamos, kurios savo vaikus pardavinėjo*“ (D. Kedžio citata), „*Mano manymu – pedofilijos klanas ritasi per Lietuvą, ir jie tokie galingi, kad mes net neįsivaizduojame <...> Mes esame bejėgiai. Viskas baigta*“, – DELFI pastaruosius įvykius komentavo D. Kedžio sesuo N. Venckienė“, „*Gal mane tuoj už sapnus ims svarstyti?*“, – retoriškai TEDK posėdyje klausė N. Venckienė.“

Informacijos pateikimo eiliškumas, ekstensyvacija, vietos diskurse suteikimas ir ypač citavimo būdai atlieka svarbų vaidmenį operacionalizuojant tam tikrą perspektyvą ir manipuluojant tekstu. Šiuo atveju pažymėtina, kad medijose daugiau erdvės ir tiesioginių citatų suteikiama „saviems“ nariams, t. y. tiems, kurie konstruojami kaip „mes“, tuomet kai „kiti“ arba „outsaideriai“ (esantys už „mūsų grupės“ ribų) dažniausiai tiesiogiai cituojami, kai kalba (arba reprezentuojami kaip kalbantys) neaiškiai, nelogiškai, neinformatyviai, vengia

konkrečių atsakymų ir pan. Tokiu būdu dar labiau pabrėžiamas skirtumas ir atskyrimas tarp kategorizavimo į „mes“ ir „jie“.

Pažymėtini ir su diskurso retorika susieti analizės aspektai. Naujienų diskurso retorikoje citatos yra artimesnės tiesai ir patikimesnės negu žurnalisto pateikiamas įvyko aprašymas. Citatos ne tik pagyvina publikacijas, bet taip pat dažniausiai yra tiesioginis indikatorius to, kas iš tiesų buvo pasakyta, o tai reiškia ir žodinio veiksmo tikroviškumą. Įvykių dalyvių pateikimas kaip kalbėtojų suteikia naujienoms žmogiškąją ir dramatišką dimensijas. Taigi naujienų veikėjai pristatomi kaip tikri veikėjai, atliekantys savo vaidmenis (van Dijk 2009; 87). Galiausiai, citatos yra tam tikra žurnalisto apsauga nuo tikimybės būti apkaltintu įžeidinėjimu arba šmeižtu. Kartu sukuriamas tam tikro reprezentavimo tikrumo išpūdis, kuris koreliuoja su bendresne retorine naujienų tikroviškumo iliuzija. Šiuo atveju faktas, kad cituojant retai atsižvelgiama į kontekstą ir tokiu būdu iškraipoma išsakyta mintis, neturi reikšmės. Citatų reikšmė yra jų „tikrumas“.

Kartu pažymėtina, kad tam tikrų įvykių perspektyvizacija (priartinimas arba nutolinimas) taip pat turi įtakos auditorijos teksto interpretacijai ir atitinkamai konstruojamam žinojimui apie tam tikrą įvykį. Viena pagrindinių sutartinių tikroviškumo ir patikimumo sąlygų yra tiesioginis stebėjimas. Taigi aprašymo betarpiškumas ir žurnalisto buvimas įvykio vietoje (pavyzdžiui, analizuojamos istorijos atveju: iš nužudymo vietos, teismo salės, laidotuvių procesijos, mitingo ir pan.) yra retorinis garantas naujienų tikroviškumui, taigi, ir jų patikimumo. Šiuo atveju pranešimai apie tai, ką žmonės matė savo akimis, yra vertinami kaip arčiau tiesos negu informacija, grindžiama nuogirdomis. Be abejo, ne visi įvykių liudytojai yra kompetentingi. Jie gali klysti duodami parodymus, būti netikslūs, tačiau, kaip teigia E. Loftusas, šis aspektas yra antrinės svarbos (Loftus, van Dijk 2009; 86). Naujienų retorikoje svarbu yra ne tiek tikroji tiesa, kiek kuriama tiesos iliuzija. Pavyzdžiui, jeigu interviu imamas iš paprastų žmonių (pavyzdžiui, ne politinio arba profesinio diskurso atstovų, o galimų nukentėjusiųjų, jų šeimos

narių, mitingo, protesto akcijų, laidotuvių procesijos dalyvių ir pan.), sudaroma iliuzija, lyg paprastas skaitytojas pats būtų matęs šiuos įvykius.

Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, kad didžioji dalis naujienų, tarp jų ir pedofilijos skandalas, yra apie įvykius, kuriuose tiesioginio stebėjimo, kaip ir liudininkų pasakojimų, galimybės labai ribotos. Dažniausiai žurnalistai remiasi kitų medijų šaltiniais, naujienų agentūromis arba kitais pranešimais. Pirmenybė neretai teikiama tiems informacijos šaltiniams, kurie yra ideologiškai artimesni. Kartu pažymėtina, kad šiuo atveju neretai naudojama retorinė strategija faktiškumo išpūdžiui sukurti yra „subtilus“ šaltinių naudojimas ir jų citavimas. Pirminiais šaltiniais tiek faktų aprašymui (kaip liudininkai), tiek nuomonės formulavimui yra betarpiški dalyviai (van Dijk 2009; 87). Be abejo ne visi šaltiniai yra patikimi. Naujienų diskurse priklausomai nuo temos egzistuoja šaltinių hierarchija, nuo kurios priklauso jų patikimumo lygis. Pavyzdžiui, nors tam tikrų teisėsaugos atstovų komentarai buvo reprezentuojami neigiamame kontekste, tačiau tai nepaneigė ir nekvestionavo jų socialinės pozicijos diskurse. Situaciją komentuoti buvo prašoma vyriausiojo policijos komisaro pavaduotojo, generalinio prokuroro ir jo pavaduotojų, vyriausiųjų apygardos prokurorų, teismų administracijos pirmininko, TEDK pirmininko, prezidento, kitų aukštą poziciją užimančių politikų ir pan. Kitaip sakant, socialinė hierarchija tam tikra prasme reprodukuojama per retorinę patikimumo ir tikrumo hierarchiją, tokiu būdu patvirtinant jos egzistavimą ir legitimumą socialinėje struktūroje. Apskritai, atsižvelgiant į analizuojamo naujienų diskurso retoriką, teigtina, kad diskurso konstravimui tiriamuoju laikotarpiu buvo pasitelkiamos įtaigios retorinės strategijos, sudarančios, G. Tuchmano terminais kalbant, „faktiškumo tinklą“, kurį supina naujienų gamintojai siekdami sukurti tikroviškumo iliuziją, bet kas, galiausiai, tiesiog legitimuoja *status quo*.

Kartu pažymėtina, kad auditorijai tarsi pasakoma ir patvirtinama, kokio pobūdžio nusikaltimai yra legitimuoti vadintis nusikaltimais ir kuriems jų turėtų būti ir esame jautrūs. Seksualinio vaiko išnaudojimo nusikaltimai – tai

„baisūs“, „šokiruojantys“ ir „klaikūs“ nusikaltimai. Jie turi gana stiprų moralinį ir emocinį krūvį, kurio ištakas galėtume atrasti visuomenės seksualumo istorijoje. Šiuo atveju M. Foucault teigė, kad modernios epochos pradžioje atsirado visiškai naujos seksualumo technologijos, kurioms didžiausią įtaką padarė medicina, o taip pat pedagogika ir ekonomika. M. Foucault seksualumas – tai, visų pirma, socialinė praktika, skirta reprodukciniam tikslams. Kitaip sakant, seksualinio gyvenimo išraiškos, neatitinkančios giminės pratęsimo principams, nebeturi teisės egzistuoti ir turi būti paneigtos, nutildytos ir išmestos iš diskurso: *„Ne tik šito nėra, bet ir negali būti, ir tai bus panaikinta vos spėjus pasireikšti – veiksmis ir žodžiais. Pavyzdžiui, žinoma, kad vaikai neįaučia lytinio potraukio, štai dėl ko jiems tai reikia uždrausti“* (Foucault 1999; 10). Šiame kontekste išskirtina viena iš keturių M. Foucault įvardijamų strategijų – „vaikų seksualinio gyvenimo pedagogizavimas“. Taigi seksualumas yra vienas esminių galios santykių elementų, kuris pasižymi didžiuliu instrumentalumu: *„Nuo šiol socialinė diferenciacija ims reikštis, remdamasi ne „seksualine“ kūno kokybe, o seksualumo slopinimo intensyvumu“* (Foucault 1999; 100–1).

Kitaip sakant, vaiko lytinio išnaudojimo temos nušvietimas masinėse medijose legitimuoja *status quo*, patvirtina tai, ką kiekvienas visuomenės narys turėjo internalizuoti socializacijos metu. Todėl, viena vertus, pačios socialinės praktikos prigimtis, o kita vertus, su ja susietų socialinių aktorių charakteristika (vaikai ir galia disponuojantys ekonominio, politinio, teisinio lauko atstovai), už kurių slypi viena pamatinių diskurso temų – galingųjų nusikaltimai prieš „pažeidžiamiausias“ visuomenės sluoksnius ir galios neturinčiųjų engimas, užtikrino istorijos „pageidautiną perskaitymą“.

Šiuo atveju pedofilijos istorija laikytina geru masiniu komunikatoriumi, kadangi ji „suprato“ visos visuomenės jausmus ir rūpesčius. Šiuo atveju masinių medijų pranešimuose buvo pateikiamos kultūrai būdingų vertybių, nuomonių, reakcijų ir jausmų schemas, kurios legitimizuotos ir aktualizuotos per masines

medijas, t. y. auditorijai sulaukus nuraminimo ir nuomonės patvirtinimo, vėl grįžo į juos sukūrusią kultūrą.

2.4. Kauno pedofilijos skandalo amplifikacijos apraiškos

Didžiausio masinių medijų ir atitinkamai auditorijos dėmesio susilaukia vadinami simboliniai nusikaltimai – tokie nusikaltimai ir kriminalinės justicijos įvykiai, kuriuos pasirenka ir išskiria moraliniai antrepnieriiai (dažniausiai – įtakingų socialinių grupių atstovai, bendruomenių lyderiai ir pan.), siekdami pagrįsti ir legitimuoti savo nusikaltimų ir kriminalinės justicijos konstruktus. Šiuo atveju Kauno pedofilijos byla priskirtina prie tokių simbolinių nusikaltimų grupės.

Kartu su skandalu medijose pradėtos nušviesti kitos pedofilijos, lytinių nusikaltimų, kriminalinės justicijos problemų ir pan. temos. Tokiu būdu stengiamasi įtikinti žmones dėl egzistuojančios neatidėliotinos problemos nusikaltimų ir justicijos srityje ir žūtbūtinio kriminalinės justicijos strategijos poreikio. R. Surette teigia, kad tokiais nusikaltimais susidomi moraliniai antrepnieriiai savo retorikoje paversdami juos arba nusikaltimų rūšimis, kurių dažnesnių apraiškų visuomenė turėtų tikėtis artimiausioje ateityje, kadangi leido atsirasti ir suvežti tam tikroms destruktivioms aplinkybėms, arba naudojami kaip pavyzdžiai, ką naujoji kriminalinės justicijos strategija būtinai pataisytų, jeigu tik ji būtų įgyvendinta (Surette 2011; 42). Nenuostabu, kad tokio pobūdžio nusikaltimai tampa itin populiarūs priešrinkiminių kampanijų retorikoje ir siekiant nukreipti visuomenės dėmesį nuo kitų tuo metu visuomenės gyvenimo kokybei aktualesnių problemų. Taigi konkretus įvykis virto simboliniu nusikaltimu ir viešajame diskurse tapo eksploatuojamas įvairių interesų grupių siekiant parodyti, kas nutinka dėl, jų nuomone, ydingos praeities praktikos, įtikinti dėl konkrečių strateginių pokyčių būtinumo ir nukreipti visuomenės dėmesį nuo tuo metu kertinių valstybės klausimų. Be abejo, siūlomos konstrukcijos įtaigumas priklauso nuo pasirinkto nusikaltimo emocinio stiprumo. Dažniausiai didesnę tikimybę įsiūlyti įtaigų socialinį konstruktą turima per baisius, skausmingus, šokiruojančius

nusikaltimus, kurių aukomis tampa pačios nekalčiausios aukos – pavyzdžiui, vaikai. Tokie nusikaltimai lengvai aprašomi masinėse medijose, greitai interpretuojami visuomenėje ir sunkiai paneigiami oponentų. Efektyviu simboliniu nusikaltimu laikomas toks nusikaltimas, kuris padeda laimėti „varžybas“ dėl tam tikros problemos socialinio konstravimo. Šiuo atveju laimėję moraliniai antrepnierių laimi teisę į konkrečias socialines problemas, t. y. jų apibrėžimą ir sprendimą (pavyzdžiui, kontroliuoti teisėsaugą, ją pertvarkyti atsižvelgiant į siekiamus interesus ir pan.).

Kartu pažymėtina, kad simbolių nusikaltimų samprata gana artimai susijusi su moralinės panikos koncepcija. Teorinėje dalyje buvo analizuojama neigiama moralinės panikos įtaka visuomenės pasitikėjimui vienomis svarbiausių demokratinės valstybės principus įgyvendinančių institucijų ir galimi šios neigiamos įtakos padariniai tiek diegiant demokratines vertybes kriminalinės teisėtvarkos politikoje, tiek pilietinės visuomenės formavimuisi ir gyvavimui Lietuvoje. Kauno pedofilijos skandalas atitinka pagrindines moralinės panikos charakteristikas, todėl toliau šiame darbe jis analizuojamas remiantis deviacijos amplifikacijos mechanizmu. Remiantis šiuo modeliu, moralinė panika neigiamai veikia teisėsaugos institucijų funkcionavimą kartu sumažindama visuomenės pasitikėjimą jomis.

Toliau darbe apžvelgiami visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ pateikti sociologinių apklausų rezultatai apie Lietuvos visuomenės pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis: policija, prokuratūra ir teismai.¹⁰ Be abejo šie duomenys leidžia daryti tik hipotetines prielaidas apie galimą Kauno pedofilijos skandalo eskalavimo masinėse medijose poveikį visuomenės

¹⁰ Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“ kas mėnesį atlieka reprezentatyvias Lietuvos gyventojų apklausas (omnibuso apklausa), kuriose viena iš temų skiriama Lietuvos gyventojų požiūriui į Lietuvos pagrindines socialines institucijas, tarp jų – teisėsaugos institucijas („Ar Jūs pasitikite, ar nepasitikite šiomis Lietuvos institucijomis: policija; prokuratūra; teismai?“). Apklausiami tūkstantis 18+ m. amžiaus respondentai. Atrankos metodas: daugiapakopė, tikimybinė atranka, kiekvienam Lietuvos gyventojui užtikrinant vienodą tikimybę būti apklaustam. Apklausos respondento namuose atliekamos visose apskrityse, didžiuosiuose Lietuvos miestuose, 11 rajonų, iš viso 20 miestų ir daugiau negu 50 kaimų. Tyrimo rezultatų statistinė paklaida neviršija 3,1 proc. esant 95 proc. patikimumui.

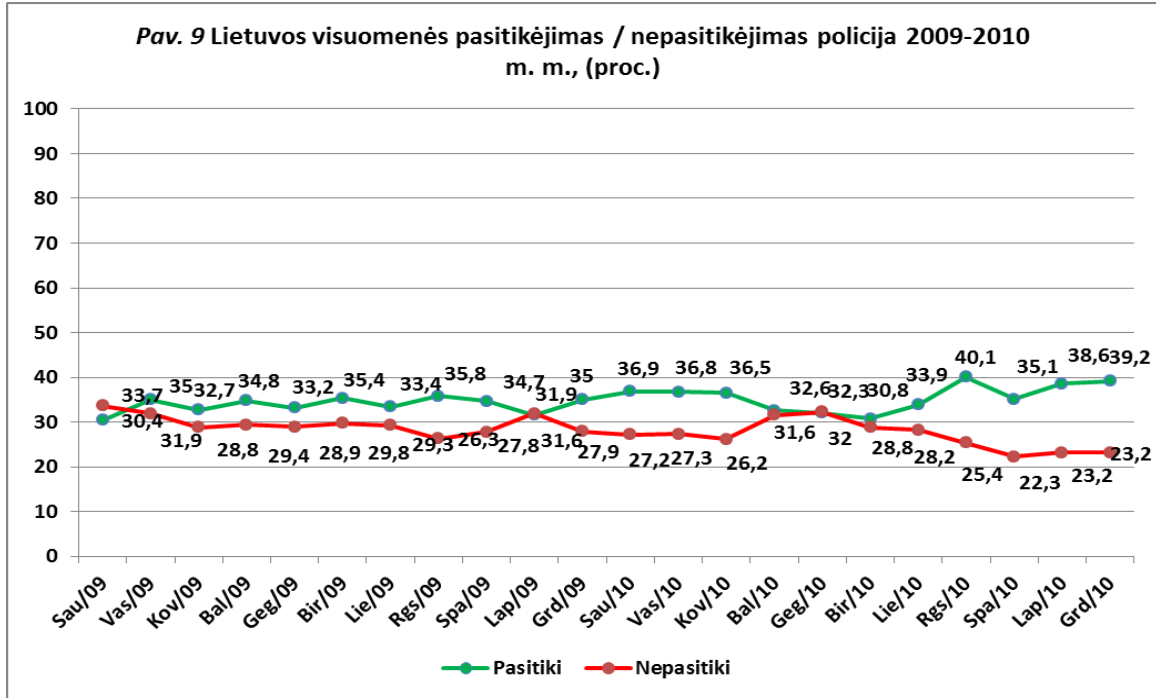
pasitikėjimo kriminalinės justicijos sistema pokyčiams. Tikslesnė šio santykio analizė reikalautų gilesnių tarpdisciplininių socialinių tyrimų, kurie galėtų apimti teisės, sociologijos, kriminologijos, psichologijos ir kt. disciplinų mokslines idėjas.

2.4.1. Lietuvos visuomenės pasitikėjimas kriminalinės justicijos institucijomis

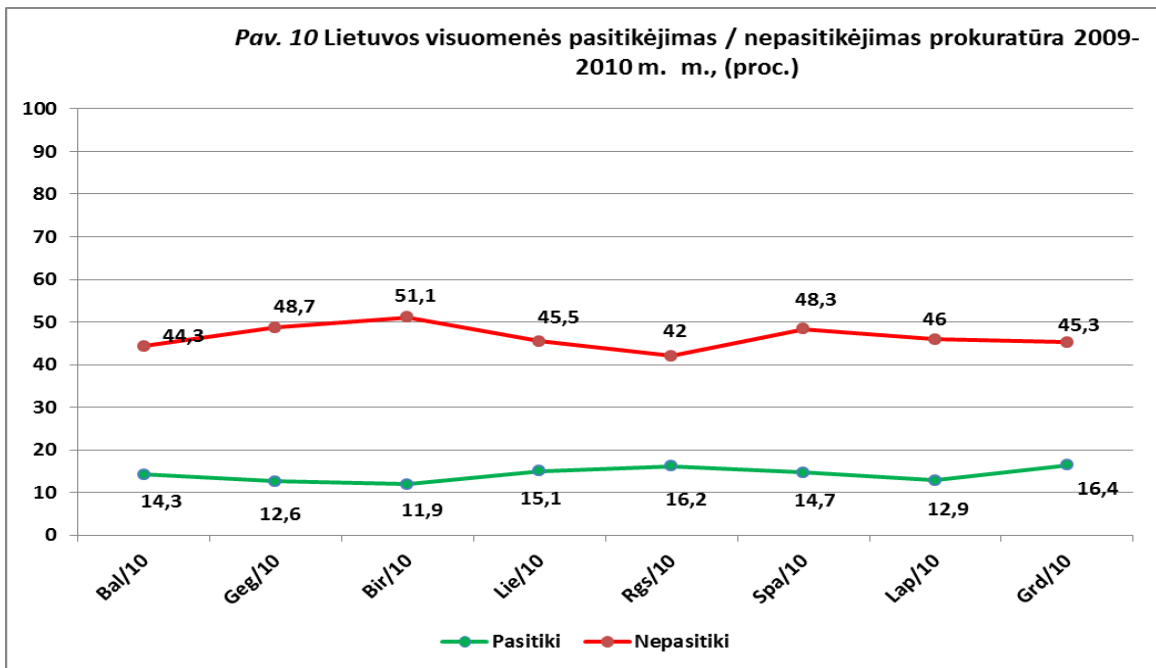
Tyrimo metu buvo išanalizuoti pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis – policija, prokuratūra ir teismais – duomenys, siekiant išsiaiškinti, kaip jie kito pedofilijos skandalo metu. Analizuojamas periodas apėmė 2009–2010 m. Pastebėtina, kad pasitikėjimo rodikliai yra kompleksinis reiškinys ir jam įtakos dažniausiai turi daug veiksnių. Pokyčius gali nulemti ir kita tiriamuoju laikotarpiu pateikiama informacija apie teisėsaugos institucijas. Be to, pasitikėjimui teisėsaugos institucijoms įtakos gali turėti ir bendras pasitikėjimas valdžia ir valdžios institucijomis šalyje. Pastebėta, kad valstybėse, kuriose valstybinės institucijos vertinamos kaip korumpuotos, egzistuoja didesnis nepatikėjimas tam tikromis teisėsaugos institucijomis (Kääriäinen 2007). Kadangi šiame darbe nagrinėjama istorija tiriamuoju laikotarpiu sulaukė didelio rezonanso visuomenėje, ir jos nušvietimas masinės komunikacijos priemonėse buvo gana intensyvus, neretai užimantis pirmines jų darbotvarkės pozicijas, darytina prielaida, kad šios informacijos pateikimas galėjo turėti įtakos visuomenės pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis rodiklio dinamikai. Nepasitikėjimas teismais 2009 m. vidutiniškai siekė 40,1 proc., o pasitikėjimą šia institucija buvo išreiškę 16,7 proc. Lietuvos gyventojų (žr. *11 paveikslėlį*). Savo ruožtu nepasitikėjimą policija buvo išsakę 29,6 proc., o pasitikėjimą – 33,8 proc. gyventojų (žr. *9 paveikslėlį*). Pasitikėjimo prokuratūra duomenys už 2009 m. nėra pateikiami, kadangi pasitikėjimo šia institucija monitoringas pradėtas vykdyti nuo 2010 m. balandžio mėnesio (žr. *10 paveikslėlį*). 2010 m. labiausiai iš teisėsaugos institucijų buvo pasitikėta policija – 35,7 proc., atitinkamai šia institucija buvo mažiausiai nepasitikėta – vidutiniškai

26,9 proc. Palyginti su 2009 m. reikšmingų pokyčių neįvyko. Savo ruožtu nepasitikėjimas prokuratūra siekė 46,4 proc., o pasitikėjimas – 13,7 proc. Toks pat aukštas 2010 m. buvo ir nepasitikėjimas teismais – vidutiniškai 46,9 proc. gyventojų, kas yra 6,8 proc. daugiau negu 2009 m. Pasitikėjimo teismais rodiklyje reikšmingų pokyčių neįvyko, ir jis sudarė 13,7 proc. Atsižvelgiant į tiriamuoju laikotarpiu formuojamą neigiamą prokuratūros ir teismų įvaizdį, darytina prielaida, kad tokiam visuomenės vertimui tam tikrą įtaką galėjo turėti masinėse medijose gana tendencingai pateikiama informacija apie šias institucijas. Pažymėtina, kad, pavyzdžiui, kritinei diskurso analizei pasirinktose publikacijose, palyginti su prokuratūra ir teismais, policijai buvo skirta mažiau dėmesio ir jos veikla tam tikrose situacijose netgi buvo aprašoma gana teigiamai – kaip veikianti, reaguojanti, su žurnalistais bendradarbiaujanti ir visuomenę informuojanti institucija. Be to, iš visų trijų institucijų policija yra daugiausia su žurnalistais komunikuojanti institucija, esanti viena iš jų pagrindinių oficialių informacijos šaltinių. Be abejo, toks teiginys reikalautų didesnio informacijos masyvo ištyrimo, tačiau darytina prielaida, kad pasitikėjimo skirtumus galėjo lemti formuojami skirtingi teisėsaugos institucijų įvaizdžiai masinėse medijose, kurių formavimui įtakos galėjo turėti skirtinga medijų priklausomybė nuo kitų institucijų informacijos gamybos procese.

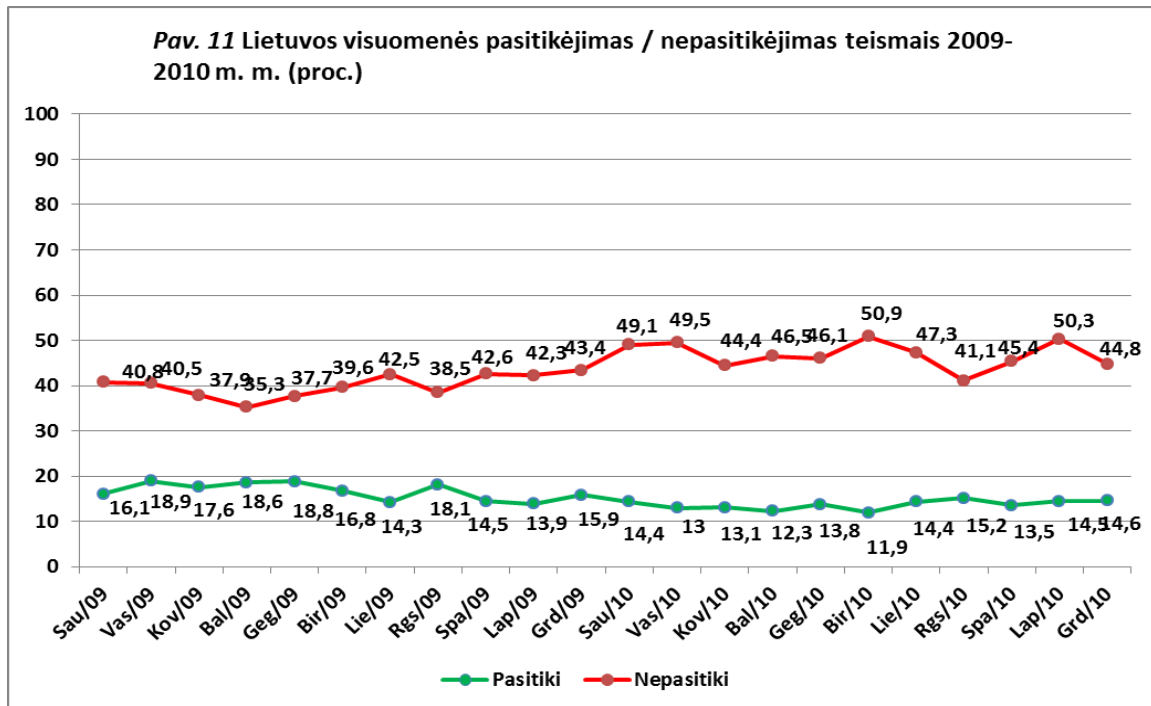
Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis monitoringo duomenys kartu parodė, kad tiriamuoju laikotarpiu skirtingais laikotarpiais išaugdavo nepasitikėjimas tam tikromis institucijomis. Žemiau pateikiami pasitikėjimą ir nepasitikėjimą teisėsaugos institucijomis 2009–2010 m. vaizduojantys duomenys.

Šaltinis: Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“.

Šaltinis: Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“.

Šaltinis: Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“.

Matyti, kad nepasitikėjimo policija atveju nebuvo užfiksuota didesnių rodiklio pokyčių. Tačiau pastebėtina, kad palyginti su 2010 m. liepos mėnesiu rugpjūtį 6,2 proc. daugiau gyventojų išsakė pasitikėjimą policija. Savo ruožtu didžiausias nepasitikėjimas prokuratūra ir teismais buvo 2010 m. birželio mėnesį – atitinkamai 51,1 proc. ir 50,9 proc. Tą mėnesį atitinkamai buvo užfiksuotas ir mažiausias pasitikinčių šiomis institucijomis skaičius tiriamuoju laikotarpiu – po 11,9 proc. Kadangi tiek visuomenės reakcija, tiek visuomenės nuomonės apklausa gali „vėluoti“ reaguojant į medijų pranešimus, taip pat prasminga būtų atsižvelgti, kokio pobūdžio informacija buvo pateikiama medijose mėnesį arba porą prieš įvykusius pasitikėjimo rodiklių pokyčius. Vėlgi reikėtų pabrėžti, kad visuomenės reakcijai įtakos turi įvairių veiksnių kompleksas, kurių nustatymas reikalauja fundamentalesnių tyrimų, todėl šiame kontekste kalbama apie hipotetines prielaidas, susijusias su medijų galimu poveikiu visuomenės nuomonei, o ne konkrečius koreliacinius ryšius. Taigi pastebėtina, kad 2010 m. balandžio, gegužės ir birželio mėnesiais internetiniame portale "Delfi.lt" pasirodė daugiausia publikacijų pedofilijos skandalo tema tiriamuoju laikotarpiu (neįskaitant 2009 m.

spalio mėnesio). Tai buvo mėnesiai, kuriais įvyko rezonansiniai istorijos įvykiai: rastas D. Kedžio kūnas, pasipriešinimas ir teismo sprendimo nevykdymas dėl mergaitės gražinimo jos motinai L. Stankūnaitei, rastas A. Ūso kūnas ir pan. Šiais mėnesiai taip pat buvo užfiksuoti intensyviausi komentarų srautai, kurie atspindi padidintą visuomenės dėmesį šiai temai. Pavyzdžiui, gegužės mėnesį buvo užfiksuota daugiausia komentarų per tiriamąjį laikotarpį (114 729 komentarų); birželį jų skaičius taip pat išliko vienas aukščiausių (50 749 komentarų).

Savo ruožtu atsižvelgiant į diskurso analizės metu išryškėjusias neigiamas teisėsaugos institucijų (ypač – prokuratūros ir teismų) reprezentacijas, darytina prielaida apie galimą šių aplinkybių poveikį visuomenės reakcijai į šias institucijas. Nors tiriamuoju laikotarpiu nebuvo užfiksuota didelių pasitikėjimo rodiklių pokyčių, tačiau galėtume iškirti keletą labiau pastebimų. Pavyzdžiui, palyginti su jau minėtu 2010 m. birželio mėnesiu rugsėjo mėnesį (ši mėnesi taip pat buvo užfiksuotas publikacijų srautų sumažėjimas) nepasitikinčių prokuratūra gyventojų skaičius buvo sumažėjęs 9,8 proc. ir siekė 42 proc. Savo ruožtu pasitikėjimo rodikliuose esminių pokyčių užfiksuota nebuvo. Tačiau spalio mėnesį nepasitikinčių prokuratūra skaičius vėl išaugo – 6,3 proc. ir sudarė 48,3 proc. 2010 m. liepos mėnesį nepasitikėjimas teismais sudarė 47,3 proc., o rugsėjo mėnesį šis skaičius sumažėjo 6,2 proc. – 41,1 proc. Nors nepasitikėjimas teismais buvo sumažėjęs, pokyčių pasitikėjimo teismais atžvilgiu nebuvo užfiksuota. Be to, lapkričio mėnesį nepasitikėjo teismais jau 50,3 proc. Lietuvos gyventojų. Savo ruožtu grįžus į 2009 m., pastebėtume, kad palyginti su spalio mėnesiu, kuomet prasidėjo pedofilijos istorijos nušvietimas masinėse medijose, 2010 m. sausio mėnesį nepasitikėjimas šia institucija išaugo 6,5 proc. – nuo 42,6 proc. iki 49,1 proc., o birželio mėnesį šis skaičius jau buvo didesnis 8,3 proc. – 50,9 proc. Šiuo atveju kalbama apie netolydžius rodiklių pokyčius, kuriems įtakos galėjo turėti tiriamuoju laikotarpiu vykusios moralinės panikos dėl pedofilijos istorijos.

2.4.2. Lytinių nusikaltimų prieš vaikus statistika

Šioje darbo dalyje analizuojamas galimas intensyvaus pedofilijos temos eskalavimo masinėse medijose poveikis kriminalinės justicijos praktikai lytinių nusikaltimų prieš vaikus srityje. Kriminalinės statistikos dėl lytinių nusikaltimų prieš vaikus analizė apėmė 2004–2010 m. Šis laikotarpis buvo pasirinktas siekiant pamatyti statistinių rodiklių dinamiką iki pedofilijos skandalo pradžios ir jo eskalavimo Lietuvos masinės komunikacijos priemonėse metu. Šiam tikslui buvo pasirinkti Informatikos ir ryšių departamento prie LR vidaus reikalų ministerijos duomenys apie nukentėjusius nuo tam tikrų nusikaltimų rūšių vaikus; nukentėjusius vaikus, patyrusius seksualinę prievartą; asmenis, kaltinamus nusikalstamų veikų padarymų; ištirtas nusikalstamas veikas; nutrauktus ikiteisminius tyrimus; ir Nacionalinės teismų administracijos duomenys apie bylą, kuriose pareikšti kaltinimai pagal atitinkamas kategorijas, skaičių ir jų nagrinėjimo trukmę. Duomenys buvo atrinkti atsižvelgiant į LR baudžiamojo kodekso straipsnius, susijusius su lytiniais nusikaltimais prieš vaikus: „147 str. Prekyba žmonėmis“, „149 str. 3-4 d. Išžaginimas“ (nepilnamečio, mažamečio), „150 str. 3-4 d. Seksualinis prievartavimas“ (nepilnamečio, mažamečio), „151-1 str. Lytinės aistros tenkinimas pažeidžiant nepilnamečio asmens seksualinę laisvę ir (ar) neliečiamumą“, „151 str. 2 d. Privertimas lytiškai santykiuoti“ (nepilnamečio), „153 str. Mažamečio asmens tvirkinimas“, „157 str. Vaiko pirkimas arba pardavimas“, „162 str. Vaiko išnaudojimas pornografijai“, „307 str. 3 d. Pelnymasis iš kito asmens prostitucijos“ (nepilnamečio), „308 str. 2 d. Įtraukimas į prostituciją“ (nepilnamečio) ir „309 str. 2-3 d. Disponavimas pornografinio turinio dalykais“ (vaizduojamas vaikas, mažametis vaikas).

Tiriamuoju laikotarpiu išryškėjo trys pagrindiniai užregistruojami lytiniai nusikaltimai, nuo kurių dažniausiai nukenčia vaikai – išžaginimas, seksualinis prievartavimas ir mažamečio asmens tvirkinimas. Bendroje užregistruotų lytinių nusikaltimų prieš vaikus struktūroje tiriamuoju laikotarpiu jie sudarė 93,6 proc. – iš jų 40,3 proc. vaikų tapo išžaginimo aukomis, 29,5 proc. – seksualinio

prievartavimo ir 23,8 proc. – mažamečio asmens tvirkinimo aukomis. Nedidelis kitų lytinių nusikaltimų rūšių skaičius nebūtinai reiškia, kad tokių veiksmų prieš vaikus iš tikrųjų padaroma mažiau, t. y. registruotos statistikos ir latentinės dalies struktūra gali nesutapti.

2 lentelė. Duomenys apie nuo lytinių nusikaltimų nukentėjusius vaikus (iki 18 metų) 2004–2010 m. Lietuvoje

BK str.	Metai							Bendras skč.
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
147 str. Prekyba žmonėmis	1	2	2	0	2	4	0	11
149 str. Išžaginimas	113	99	101	97	62	54	64	590
150 str. Seksualinis prievartavimas	47	82	59	68	52	63	61	432
151 str. Privertimas lytiškai santykiauti	3	3	8	1	2	5	5	27
151 - 1 str. Lytinės aistros tenkinimas pažeidžiant nepilnamečio asmens seksualinę laisvę ir (ar) neliečiamumą	-	-	-	2	1	2	11	16
153 str. Mažamečio asmens tvirkinimas	50	39	74	53	39	38	55	348
157 str. Vaiko pirkimas arba pardavimas	0	0	1	2	2	1	1	7
162 str. Vaiko išnaudojimas pornografiškai	1	1	0	1	3	2	1	9
307 str. Pelnymasis iš kito asmens prostitucijos	0	2	10	4	2	4	0	22
308 str. Įtraukimas į prostituciją	2	1	8	0	3	3	0	17
Bendras skč.:	217	229	263	228	168	176	198	1 479

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

Pastebėtina, kad nors palyginus su 2004 m., 2010 m. nukentėjusių nuo išskirtų pagrindinių seksualinių nusikaltimų vaikų skaičius sumažėjo 8,8 proc., visgi nuo 2009 m. buvo užfiksuotos šios nukentėjusiųjų grupės augimo tendencijos: 2009 m. palyginus su 2008 m., tokių aukų buvo 4,8 proc. daugiau (176 vaikai), o 2010 m. šis skaičius išaugo dar 12,5 proc. (198 vaikai). Taigi darytina prielaida, kad pedofilijos bylos tyrimo metu visuomenės dėmesys seksualinių nusikaltimų prieš vaikus problemai padidėjo, kas turėjo įtakos aktyvesniam piliečių reagavimui ir pranešimui apie šio pobūdžio atvejus; ir dėl patiriamo tiek visuomeninio, tiek politinio spaudimo galėjo atsiliepti griežtesniam teisėsaugos pareigūnų tokių atvejų fiksavimui ir tyrimui.

Užregistruotų nukentėjusių nuo išžaginimo vaikų skaičius 2004–2010 m. laikotarpiu sumažėjo nuo 113 aukų 2004 m. iki 64 – 2010 m. Nežymus padidėjimas buvo pastebėtas 2006 m. – 101 auka, t. y. 2 aukomis daugiau negu 2005 m.. Tačiau 2010 m., palyginus su 2009 m., užregistruotų nukentėjusių nuo išžaginimo vaikų skaičius padidėjo 18,5 proc. ir sudarė 64 aukas. Tai – didžiausias užfiksuotas išžaginimo aukų augimas tiriamuoju laikotarpiu. Savo ruožtu palyginus su 2004 m., tokių aukų skaičius sumažėjo 43,4 proc.

Palyginus su tiriamojo laikotarpio pradžia, nuo seksualinio prievartavimo nukentėjusių vaikų skaičius 2010 m. išaugo 29,8 proc. ir sudarė 61 nukentėjusįjį. Tačiau palyginus su 2009 m., 2010 m. šis rodiklis pakito neženkliai – 2 aukomis mažiau. Intensyviausias augimas pastebėtas 2005 m., kuriais kartu buvo užfiksuotas didžiausias nuo šios rūšies nusikaltimo nukentėjusiųjų skaičius – 82 aukos.

Mažamečio asmens tvirkinimo aukų skaičius intensyviausiai augo 2006 m. ir siekė 74 aukas. Savo ruožtu 2010 m. palyginus su 2004 m. ši dalis išaugo 10 proc. ir sudarė 55 nukentėjusiuosius. Pastebėtina, kad 2006–2010 m. laikotarpiu šis rodiklis sumažėjo, tačiau 2010 m., palyginus su 2009 metais, jis išaugo 44,7 proc. – nuo 38 iki 55 nukentėjusiųjų.

Įdomu pastebėti, kad nukentėjusių nuo lytinės aistros tenkinimo¹¹ nepilnamečių skaičius 2010 m. padidėjo iki 11 aukų, kas yra 5,5 karto daugiau nei 2009 m. 2010 m. buvo užfiksuotas didžiausias nuo šio nusikaltimo nukentėjusiųjų skaičius ir jų intensyviausias augimas tiriamuoju laikotarpiu.

Savo ruožtu nukentėjusių nuo nusikaltimų ir patyrusių seksualinę prievartą vaikų skaičius, palyginus su 2004 m., tiriamo laikotarpio pabaigoje sumažėjo 14,6 proc. – 135 nukentėjusieji. Daugiausia tokių aukų buvo užfiksuota 2006 m., o intensyviausiai mažėjimas vyko 2008 m. – 105 nukentėję vaikai, t. y. 38,6 proc. mažiau negu prieš tai buvusiais metais. 2009 m. nukentėjusių nuo nusikaltimų ir

¹¹ 151-1 str. BK buvo papildytas 2006 m., statistiniai duomenys pateikiami nuo 2007 m.

patyrusių seksualinę prievartą nepilnamečių skaičius augo intensyviausiai – padidėjo 23,8 proc. ir pasiekė 130 nepilnamečių. 2010 m. šis rodiklis ir toliau, nors ir neženkliai, augo – 135 aukos.

Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos kaupiama kriminalinė statistika taip pat klasifikuojama pagal nukentėjusių vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, amžiaus grupes (žr. *priede 4 lentelę*). Duomenys rodo, kad 2008–2009 m. pagal amžiaus grupes sparčiausiai tokių aukų skaičius augo tarp mažamečių (0–13 metų) vaikų – 73 vaikai, t. y. 32,7 proc. daugiau negu 2008 m. 2010 m. patyrusių seksualinę prievartą mažamečių išliko beveik tiek pat – 74 nukentėjusieji. Savo ruožtu kalbant apie nukentėjusius nuo seksualinės prievartos paauglius (14–17 metų), jų skaičius pedofilijos skandalo pradžios metais augo mažiau – 14 proc., t. y. iš viso 57 nukentėjusieji, o 2010 m. šis skaičius padidėjo dar 4 vaikais – 61 vaikas.

Kalbant apie asmenų, kaltinamų lytinių nusikaltimų prieš vaikus padarymu, statistiką (žr. *priede 1 lentelę*), 2010 m. buvo užregistruotas didžiausias tokių asmenų skaičius – 223 asmenys, kas yra 118,6 proc. daugiau negu 2004 m. (102 asmenys). Pastebėtina, kad intensyviausiai nuo pedofilijos bylos nušvietimo medijose pradžios išaugo asmenų, kaltinamų nepilnamečių išžaginiu, skaičius – 69 įtariamieji, kas yra 40,8 proc. daugiau negu 2008 m. ir yra didžiausias šios nusikaltimų rūšies įtariamųjų skaičius nuo 2004 m. Taigi 2009–2010 m. nepilnamečių išžaginiu įtariamų asmenų skaičius buvo didžiausias nuo 2004 m., nors 2010 m. jis buvo sumažėjęs iki 60 įtariamųjų, t. y. 13 proc. mažiau negu 2009 m. Asmenų, kaltinamų seksualiniu prievartavimu, skaičius 2009 m. taip pat buvo aukščiausias per 2004–2009 m. – 65 įtariamieji. 2010 m. šis skaičius šiek tiek sumažėjo – 63 asmenys. Savo ruožtu pagal mažamečio asmens tvirkinimą daugiausia asmenų buvo užregistruota 2010 m. – 29 įtariamieji. Palyginus su tiriamojo laikotarpio pradžia, jis išaugo 45 proc., o palyginus su 2009 m. tokių asmenų skaičius išaugo 20,8 proc. arba 5 asmenimis daugiau.

Didesnį policijos dėmesį seksualiniams nusikaltimams prieš vaikus rodo ir už disponavimą pornografinio turinio dalykais registruotų įtariamųjų skaičius. 2008–2009 m. tokių asmenų padaugėjo 4 kartus – 20 įtariamųjų; 2010 m. šis skaičius išaugo dar 55 proc. – 31 įtariamasis. Asmenų, kaltinamų vaiko pirkimu arba pardavimu skaičius taip pat aukščiausias buvo 2010 m. – 8 asmenys. Palyginti su 2009 m. jis išaugo 4 kartus. Kartu pastebėtina, kad nors asmenų, kaltinamų vaiko išnaudojimo pornografijai, skaičius kriminalinėje statistikoje tiriamuoju laikotarpiu buvo beveik „nematomas“, visgi daugiausia tokių asmenų buvo užregistruota 2009 ir 2010 m. – po 3 kaltinamuosius.

Analizuojant statistinius duomenis apie ištirtas nusikalstamas veikas (žr. *priede 2 lentelę*), pastebėta, kad 2010 m. buvo ištirta daugiausia lytinių nusikaltimų prieš vaikus – 413 veikų. Nors pedofilijos skandalo pradžios metais (2009 m.), palyginus su 2008 m., ištirtų veikų skaičius sumažėjo 11,1 proc. (241 nusikaltimas), tačiau 2010 m. jų išaugo 71,4 proc. Viena vertus, tokius skaičius galėtume vertinti kaip teigiamą ikiteisminio tyrimo įstaigų darbo efektyvumo ir operatyvumo rodiklį. Tačiau moralinės panikos laikotarpiu šie skaičiai turėtų būti vertinami gana atsargiai. Šis skaičius, viena vertus, gali byloti apie policijos pajėgų persikirstymą, paskiriant daugiau pareigūnų tirti tokio pobūdžio nusikaltimus, o kita vertus, apie griežtesnę praktiką tokių nusikalstamų veikų atžvilgiu. Moralinės panikos laikotarpiais sugriežtėjęs teisėsaugos institucijų atsakas į nusikaltimų problemas neretai yra iššauktas politinio ir visuomeninio spaudimo. Tokiu būdu didėjant visuomenės ir politikų spaudimui, augant teisėsaugos institucijų darbo krūviui, tačiau nesikeičiant vidiniams instituciniams pajėgumams, neretai pradedama labiau orientuotis į galutinio skaitinio rezultato siekimą, o ne tiek į kokybinius baudžiamojo proceso aspektus. Kitaip sakant, dėl jaučiamo politinio ir visuomeninio spaudimo teisėsaugos atstovai gali pradėti labiau orientuotis į kiekybinius, o ne kokybinius savo veiklos rodiklius, t. y. į greitesnį ikiteisminio tyrimo baigtį, o ne į išsamų aplinkybių ištyrimą, kas savo

ruožtu kitose proceso stadijose gali neigiamai atsiliepti teisminiam bylos nagrinėjimui.

Pastebėtina, kad apskritai 2008–2009 m. ištirtų lytinių nusikaltimų prieš vaikus skaičius mažėjo. Ryškesnis augimas užfiksuotas tik prekybos žmonėmis (beveik dukart daugiau ištirtų veikų) ir disponavimo pornografinio turinio medžiaga (2,2 karto daugiau ištirtų veikų) atvejais. Savo ruožtu 2009–2010 m. pastebimas augimas beveik pagal visas ištirtų lytinių nusikaltimų prieš vaikus rūšis, išskyrus prekybą žmonėmis (sumažėjo 42, 9 proc. – 18 ištirtų veikų) ir pelnydami iš nepilnamečio prostitucijos (skaičius išliko nepakitęs). Sparčiausiai augo vaiko išnaudojimo pornografijai ištirtų nusikaltimų skaičius – 2010 m. jis sudarė 40 veikų, kas yra net 8 kartus daugiau negu 2009 m. Antroji veika šiame sąrašė – lytinės aistros tenkinimas. 2010 m. šios rūšies nusikaltimų buvo ištirta penkis kartus daugiau negu 2009 m. – 10 veikų. Savo ruožtu mažamečio asmens tvirkinimas šiame pasiskirstyme užėmė trečiąją vietą ir 2009–2010 m. išaugo 2,1 karto – 74 ištirtos veikos.

Tačiau žvelgiant į kriminalinę statistiką pagal daugiausia ištiriamų lytinių nusikaltimų prieš vaikus skaičių, matome, kad 2005–2010 m. šiomis nusikalstamomis veikomis buvo seksualinis prievartavimas ir išžaginimas. Tik 2004 m. seksualinis prievartavimas „apsikeitė vietomis“ ir užleido vietą išžaginimui. Mažamečio asmens tvirkinimas 2004–2010 m. beveik visą periodą išliko tarp daugiausia ištiriamų lytinių nusikaltimų prieš vaikus ir užėmė stabilią trečiąją vietą, išskyrus 2009 m., kuomet jo vietoje atsirado prekyba žmonėmis. Pedofilijos skandalo eskalavimo masinėse medijose pradžios metais ištirtų seksualinių prievartavimų skaičius sumažėjo 38,8 proc. (63 nusikaltimai), tačiau 2010 m. išaugo 57,1 proc. ir sudarė 99 veikas. Taip pat 2009 m. buvo ištirta 21,4 proc. mažiau išžaginimų (55 nusikaltimai), tačiau 2010 m. šis skaičius išaugo 21,4 proc. ir sudarė 79 ištirtas veikas. 2009 m. 14,6 proc. sumažėjo ištiriamų mažamečio asmens tvirkinimo nusikaltimų skaičius (35 veikos), kuomet 2010 m. šis skaičius šoktelėjo 2,1 karto.

Pastebėtina, kad nutrauktų ikiteisminių tyrimų skaičius (žr. *priede 3 lentelę*) 2008–2010 m. augo. 2008–2009 m. nutrauktų tyrimų skaičius padidėjo 31 proc. iki 38 atvejų, o 2010 m. šis skaičius išaugo dar 15,8 proc. ir siekė 44 tyrimus. Tačiau nors pedofilijos skandalo metu nutrauktų ikiteisminių tyrimų dėl seksualinių nusikaltimų prieš vaikus skaičius augo, šis rodiklis nebuvo aukščiausias lyginant su praėjusiais laikotarpiais. 2004–2007 m. buvo nutraukiama 139–175 ikiteisminių tyrimų dėl seksualinių nusikaltimų prieš vaikus. Taigi, viena vertus, nutrauktų ikiteisminių tyrimų sumažėjimą galėtume sieti su pagerėjusia ikiteisminio tyrimo praktika tiriant lytinio pobūdžio nusikaltimus prieš vaikus. Tačiau, kita vertus, kalbėtina ir apie bendrąsias baudžiamosios politikos griežtinimo tendencijas. Savo ruožtu nutrauktų bylų skaičiaus augimas pedofilijos skandalo laikotarpiu gali būti sietinas su policijos veiklos efektyvumo mažėjimu dėl moralinės panikos metu būdingo didesnio darbo krūvio, jaučiamo politinio ir visuomeninio spaudimo, galinčių atsiliepti tyrimo atlikimo kokybei. Savo ruožtu kalbant apie atskiras nusikalstamas veikas, daugiausia nutrauktų ikiteisminių tyrimų 2009–2010 m. buvo išžaginimų, seksualinio prievartavimo ir mažamečio asmens tvirkinimo atvejais. 2008–2009 m. nutrauktų tyrimų dėl išžaginimų skaičius išaugo 2,3 karto – 16 tyrimų; 2009–2010 m. buvo nutraukta dar dviem tyrimais daugiau – 18 ikiteisminių tyrimų. Seksualinio prievartavimo atveju 2008–2009 m. nutrauktų tyrimų rodiklis padidėjo nuo 7 iki 9 tyrimų, o 2010 m. sumažėjo iki 8 ikiteisminių tyrimų. Toks pokytis nėra esminis, manytina, kad jis labiau „atsitiktinio“ pobūdžio. 2008–2009 m. buvo nutraukta 2,5 karto mažiau mažamečio asmens tvirkinimo tyrimų – 4. Tačiau 2010 m. nutrauktų ikiteisminių tyrimų dėl mažamečio asmens tvirkinimo skaičius padidėjo 2,3 karto, t.y. buvo sustabdyti 9 tyrimai.

Teismų statistika apie lytinius nusikaltimus prieš vaikus

Įvertinus teismų statistinių rodiklių dinamiką, savo intensyvumu labiausiai išsiskyrė 2010 m.

3 lentelė. Bylų, kuriose pareikšti kaltinimai pagal atitinkamas kategorijas, skaičius (I instancijos teismuose)

BK str.	2005		2006				2007				2008				2009				2010			
	Gauta bylų	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Gauta bylų	Baigta bylų	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Gauta bylų	Baigta bylų	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Gauta bylų	Baigta bylų	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Gauta bylų	Baigta bylų	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Gauta bylų	Baigta bylų	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje
153 str.	15	5	20	19	6	6	11	15	2	3	20	17	6	6	20	12	14	15	32	24	23	
157 str.	0					0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	2	1	2	
162 str.	0					1	0	1	0	1	2	3	0	1	3	1	3	3	5	2	6	
151-1 str.						0	0	0	0	0	1	1	0	0	2	1	1	1	4	4	1	
Suma:	15	5	20	19	6	7	11	16	2	4	23	21	6	7	26	14	19	20	43	31	32	

Šaltinis: Nacionalinė teismų administracija.

Palyginus su 2005 m. gautų bylų (teismų statistika su detalesniu bylų suskirstymu pagal BK straipsnius viešai pateikiama nuo 2005 m.), kuriose pareikšti kaltinimai dėl mažamečio asmens tvirkinimo, skaičiumi 2010 m. jis išaugo 2,1 karto – gautos 32 naujos bylos. Kartu palyginti su 2009 m. naujų bylų skaičius išaugo 60 proc. 2009–2010 m. taip pat ženkliai sumažėjo baigtų bylų dalis ir atitinkamai išaugo nebaigtų bylų likutis metų pabaigoje. Palyginus su 2006–2008 m. (nuo 2006 m. teismų statistika pateikiama pagal išsamesnius bylų skaičiaus klasifikatorius), kuomet baigtų mažamečio asmens tvirkinimo bylų dalis vidutiniškai sudarė 79,4 proc., 2009–2010 m. tokių bylų vidutiniškai buvo baigta 51,3 proc. mažiau: 2009 m. baigta 46,8 proc., o 2010 m. – 51,1 proc. bylų. Atitinkamai, jeigu 2006–2008 m. metų pabaigoje nebaigtos bylos sudarė vidutiniškai 20,6 proc., tai 2009–2010 m. jų dalis padidėjo vidutiniškai iki 51,4 proc. – 53,8 proc. ir 48,9 proc. Kartu pastebėtina, kad 2010 m. buvo didžiausias nebaigtų bylų likutis metų pradžioje tiriamuoju laikotarpiu – 15 bylų, kuomet ankstesniais tiriamojo laikotarpio metais šis rodiklis siekdavo 3–6 bylas.

Nors vaiko pirkimo arba pardavimo, vaiko išnaudojimo pornografijai ir lytinės aistros tenkinimo pažeidžiant nepilnamečio asmens seksualinę laisvę ir (ar)

neliečiamumą nusikaltimų buvo registruojama nedaug, daugiausia tokių bylų buvo gauta 2010 m. Kadangi šie skaičiai yra gana neženkliūs, jų detalesnė analizė nebus pateikiama.

Bylų nagrinėjimo trukmės dinamika parodė (žr. *priede 5 lentelę*), kad 2010 m. atitinkamai kartu su didesniu mažamečio asmens tvirkinimo bylų skaičiumi augo bylų, truncančių iki 6 mėnesių, skaičius. Tačiau pastebėtina, kad nuo 2009 m. kartu didėjo bylų, kurių teisminis nagrinėjimas truko nuo 6 iki 12 mėnesių, skaičius. Jeigu 2007 m. (nuo šių metų bylų statistika buvo pateikiama ir pagal nagrinėjimo trukmę) tokių bylų buvo 2, tai 2009 m. šis skaičius padidėjo 2 kartus – 4 bylos, o 2010 m. jų skaičius siekė jau 7 bylas. Be to, nors bylų, trukusių daugiau nei 12 mėnesių, skaičius 2010 m. nebuvo labai didelis – 2 bylos, bet vis dėlto tai buvo didžiausias tiriamuoju laikotarpiu užregistruotas tokių bylų skaičius.

2010 m. teismas taip pat daugiausia nagrinėjo bylų dėl lytinės aistros tenkinimo pažeidžiant nepilnamečio asmens seksualinę laisvę ir (ar) neliečiamumą. Palyginti su 2008–2009 m., kuomet buvo užregistruota po 1 bylą, 2010 m. šis skaičius išaugo 4 kartus – 4 bylos. Dėl nedidelio vaiko pirkimo arba pardavimo ir vaiko išnaudojimo pornografijai atvejų skaičiaus, šių bylų statistika detaliau neanalizuojama.

Duomenys apie nuteistus asmenis Nacionalinė teismų administracija (toliau – NTA) pateikia pagal BK 153 str., 157 str. ir 162 str. Duomenų pagal Baudžiamojo kodekso straipsnių dalis NTA statistikos klasifikatoriuje nėra. Statistiniai duomenys rodo, kad dėl mažamečio asmens tvirkinimo 2009 m. nuteistų asmenų skaičius palyginti su 2008 m. sumažėjo 23,5 proc. ir siekė 13 asmenų. Savo ruožtu 2010 m. nuteistųjų skaičius išaugo iki 19 nuteistųjų, t. y. padidėjo 46,2 proc. Taigi nuo 2005 m. 2006 m. ir 2010 m. buvo užfiksuotas didžiausias už šią nusikaltimų rūšį nuteistų asmenų skaičius. Savo ruožtu kalbant apie nuteistus už vaiko pirkimą ar pardavimą arba vaiko išnaudojimą pornografijai asmenis, nors didelių skaičių pokyčių nepastebėtume (dėl jau minėtų veiksnių tiriant panašaus pobūdžio baudžiamąsias bylas), visgi 2010 m. pastebimas tam

tikras augimas. Jeigu 2009 m. už vaiko pirkimą ar pardavimą nebuvo nuteistas nė vienas asmuo, tai 2010 m. nuteisti 2 asmenys; 2009 m. (kaip ir 2008 m.) už vaiko išnaudojimą pornografijai buvo nuteistas vienas asmuo, o 2010 m. tokių nuteistųjų buvo 2.

Apibendrinant kriminalinės statistikos dėl lytinių nusikaltimų prieš vaikus duomenis, viena vertus, kalbėtina apie teigiamas padidinto institucinio dėmesio šiai problemai apraiškas 2009–2010 m. Pedofilijos skandalo laikotarpiu augo užregistruotų nuo lytinių nusikaltimų nukentėjusiųjų nepilnamečių skaičius, kaip ir šiais nusikaltimais kaltinamų asmenų skaičius. Taigi vis daugiau tokių nusikaltimų tampa matomi, ir atitinkamai atsiranda vis daugiau galimybių kaltininkus patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Tačiau pastebėtina, kad statistiniai duomenys nėra vertinami kaip realią kriminogeninę padėtį atspindintys rodikliai, bet kaip nurodantys į institucinę jų prigimtį – rodantys kriminalinės justicijos struktūrų veiklos efektyvumą. Taigi minėtų rodiklių didėjimas labiau sietinas ne tiek su realiu problemos mastų augimu, kiek su ikiteisminio tyrimo įstaigų darbo efektyvumu ir didesniu visuomenės jautrumu ir „netolerancija“ lytiniams nusikaltimams prieš vaikus. Kita vertus, moralinės panikos laikotarpiais kriminalinės justicijos institucijoms neretai tenka skirti laiko tiriant melagingus ir nepasitvirtinančius pranešimus dėl seksualinio išnaudojimo. Kadangi žmogiškieji resursai institucijose yra riboti, o darbo apkrova didėja, atsiranda pavojus nekokybiškam bylų tyrimui. Be to, perkėlus tyrėjus nuo kitų bylų prie lytinių nusikaltimų tyrimo, atitinkamai mažėja kitų nusikaltimų tyrimo efektyvumas. Statistiniai duomenys parodė, kad pedofilijos skandalo metu augo nebaigtų bylų dėl seksualinių nusikaltimų prieš vaikus metų pradžioje ir pabaigoje likutis bei ilgėjo jų teismo nagrinėjimo trukmė. Ilgesnė baudžiamojo proceso trukmė ne tik padidina vaikų antrinės viktimizacijos riziką, bet ir gali neigiamai paveikti bylos baigtį – įtakos turi tokie fiziniai veiksniai kaip žmogaus atmintis, t. y. proceso dalyvių sugebėjimas tiksliai atgaminti įvykius; kartu tokio pobūdžio bylose neretai susiduriama su liudininkų parodymų keitimu, kas padidina bylos

nutraukimo riziką. Taigi darytina prielaida, kad 2009–2010 m. masinių medių sukelta moralinė panika dėl pedofilijos skandalo turėjo įtakos kriminalinės statistikos dinamikos pokyčiams ir kriminalinės justicijos veiklos našumui ir efektyvumui.

2.5. Masinių medių lauko analizė

Publicistinių laidų analizė buvo nukreipta ne tiek į turinio struktūros parametrų atskleidimą, o į televizijos, P. Bourdieu terminais kalbant, kaip galios raiškos lauko analizę. Taigi buvo vertinama, kam ir kiek televizijos laidose buvo suteikiama galia komentuoti pedofilijos skandalo įvykius, ir daromos prielaidos apie ideologinius dalyvių pasirinkimo motyvus.

P. Bourdieu teigia, kad masinės komunikacijos priemonės, viena vertus, įgauna vis daugiau galios visuomenėje, tapdamos svarbiausiu politinės kovos veiksmu, o, kita vertus, patenka į nuolat augančią politikos (politikų) ir ekonomikos įtaką ir kontrolę. Šiuo atveju ekonominis spaudimas, daromas nematomų anoniminių rinkos struktūrų, neretai turi labiau ardantį poveikį negu atvira politinė cenzūra, kuriai žurnalistai gali sąmoningai pasipriešinti (Bourdieu 2002; 12). Sociologas pastebi, kad simbolinė galia, o tai reiškia galią kurti ir piršti konkrečias socialines koncepcijas, norimus visuomenės ir valstybės santvarkos modelius, galią apibrėžti ir klasifikuoti, kuri anksčiau buvo atskirta nuo politinės ir ekonominės, vis labiau koncentruojasi tų pačių individų rankose. Kitaip sakant, stambių korporacijų vadovai, įsigydami masinės komunikacijos priemones, o kartu – kultūrinių gėrių gamybos ir sklaidos priemones, siūlo vienodą rinkos logiką visiems – televizijos kanalams, spaudos leidybinės grupėms, interneto kompanijoms ir t. t. Taigi kultūrinės gerybės, informacija, šio darbo kontekste – kriminalinė informacija – vertinamos kaip bet kokia kita prekė. Tokiu būdu kriminalinės informacijos kūrimas ir sklaida turi paklusti bendriems ekonominiams rodikliams, svarbiausias kurių yra pelnas.

Masinės medijos naudodamos rutinišką į rinkos logiką orientuotą naujienų gamybos praktiką, sukūrė prekinį ženklą, kuriuo „logotipu“ tapo pagrindinis istorijos „herojus“ D. Kedys. Šio prekinio ženklo pozicionavimą visuomenės sąmonėje užtikrino ne tik intensyvus masinių medijų pedofilijos istorijos eskalavimas, bet kartu jo skvarba į kitus diskursus: socialinėse medijose kūrėsi virtualios D. Kedžio šalininkų bendruomenės; komercinėje televizijoje buvo sukurtas serialas „Drąsos kaina“; internetiniuose naujienų portaluose atsirado atskiros rubrikos „D. Kedžio istorija“, „Kedžio byla“; D. Kedžio herojus atsirado ir vaikams skirtuose komiksuose; gana dažnai masinės komunikacijos priemonėse vaizduojamas D. Kedžio atvaizdas su violetiniais marškiniais pavertė šią spalvą (kuri, beje, sutapo su 2009 metų mados spalvinėmis tendencijomis) „kovotojų su pedofilais“ simboliu; atsirado D. Kedžio „stiliuko gerbėjai“; atsirado D. Kedžio šalininkų iniciatyvos kurti politinę partiją; galiausiai, „D. Kedžio prekinis ženklas“ pasinaudota ir viešojo maitinimo paslaugų srityje, pavyzdžiui, vienos maitinimo įstaigos valgiaraštyje atsirado maisto rinkinys pavadinimu „Drąsiaus kompleksiukais“, kurio šūkis skelbė „Nupieškime vaikams drąsesnę ateitį“.

Taigi konkurencija tampa neišvengiama ir neatsiejama masinės komunikacijos priemonių kasdienės veiklos dalimi. Reitingų valdoma televizija prisideda prie rinkos spaudimo, daromo laikomam laisvu ir apšviestu vartotojui, o tai neturi nieko bendro su demokratine racionalios ir apšviestos visuomenės nuomonės ir visuomeninio proto išraiška, kuo bando įtikinti kai kurie medijų demagogai (Bourdieu 2002; 88). Atsižvelgiant į žurnalistinio lauko logikos specifiką, kuri orientuojasi į trumpo galiojimo produkto, t. y. naujienų (šio darbo rėmuose – kriminalinių naujienų) gamybą, konkurencinė kova už vartotoją įgauna konkurencinės kovos už prioritetinę informaciją formą – už pačias naujausias naujienas ir sensacijas. Tokia konkurencija yra tuo stipresnė, kuo arčiau televizijos kanalas (arba kita masinės komunikacijos priemonė) yra komercinio polio. Akivaizdžią konkurenciją siūlant savo prekių (pedofilijos skandalo istorijos)

asortimentą tiriamuoju laikotarpiu galima buvo stebėti tarp dviejų pagrindinių Lietuvos komercinių televizijų.

Šiuo atveju P. Bourdieu pabrėžia rinkos konkurencijos pavojų kultūrinei produkcijai teigdamas, kad vietoj to, kad skatintų pasiūlos įvairovę, ji veda prie šios produkcijos standartizavimo, kas ypač pastebima televizijoje ir spaudoje. Medijų grupės, siekdamos sumažinti sąnaudas ir padidinti pelną, intensyviai gamina pramogines laidas, serialus ir pan., kartu besistengdamos niekuo nenusileisti konkurentui, ir tokiu būdu kurdamos tos pačios rūšies produkciją. Šios konkurencijos apraiškos pastebėtos ir atliktų televizijos laidų analizės metu. Trys analizuotos televizijos LTV, TV3 ir LNK stebimuoju laikotarpiu transliavo panašaus pobūdžio publicistine laidas – „Žurnalisto tyrimas“, „Akistata“ ir „Abipus sienos“. Taigi kiekvienoje televizijoje yra konkuruojančios publicistinės laidos. Akivaizdesnė tiesioginė konkurencija matoma tarp dviejų komercinių televizijų. Jau buvo minėta, kad per visą stebimą laikotarpį per nacionalinę Lietuvos televiziją, atsižvelgiant į jos specifiką ir kartu finansinę priklausomybę nuo valstybinio sektoriaus, buvo parodyta tik viena laida pedofilijos skandalo tema. Savo ruožtu abiejose komercinėse televizijose vyko intensyvi konkurencija nušviečiant pedofilijos istoriją, siūlant diametraliai skirtingą prekės „sudėtį“ ir tokiu būdu siekiant surasti savo klientą – auditoriją. Tačiau pabrėžtina, kad kova už auditoriją, už reitingus veda prie naujienų komercializacijos, o tai reiškia, kad skleidėjas (akcininkai) pradeda diktuoti taisykles kūrėjui. Tokiu būdu kriminalinės naujienos, kaip ir visa kultūrinė produkcija, reprodukuoja ir legitimuoja politinių ir ekonominių interesų grupių, disponuojančių simboliu galia, ideologiją.

Masinės medijos pavergia baudžiamojo teisingumo problematiką medijos logikai ir tokiu būdu paverčia ją naudinga sau. Be teigiamo poveikio, kurį gali turėti viešas kriminalinių arba kitų socialinių problemų svarstymas per masinės komunikacijos kanalus, žurnalistų įsiveržimas į šią sritį gali turėti ir neigiamų padarinių: sensacijų gamybos logika, nuolatinės naujumo paieškos, reikalingos kompetencijos trūkumas sukelia įvairiausius paradoksus (Bourdieu 2002; 16). Šie

naujieji kriminalinio žinojimo gamintojai tam tikra prasme diktuoja politikams, teisėsaugos atstovams, visuomenės veikėjams mąstymo ir kalbėjimo formą ir turinį, veikdami masių ir demokratijos vardu (Bourdieu 2002; 17). Tačiau po demokratijos kauke dažniausiai slypi vartotojų reitingai ir naujų produkcijos realizavimo rinkų paieškos. Taigi užuot tapusios tiesioginės demokratijos įrankiu, masinės medijos pamažu virsta simbolinės priespaudos įrankiu.

Laidų analizė leidžia pamatyti, kad jų pastatymo logika nesuteikia galimybės dalyviams atskleisti savo požiūrio, kadangi egzistuoja laiko apribojimai, žodyno apribojimai, kuris turėtų būti orientuojamas į plačiąją visuomenę, ir medžiagos pateikimo pobūdžio apribojimai dėl laidos formato, paroduodamos istorijos scenarijaus ir pan. Kartu pastebėtina, kad susiaurinama ne tik aptariamų problematikos apimtis, bet ir ratas žmonių, kuriems suteikiama teisė diskutuoti konkrečiomis temomis ir būti asocijuotiems su tam tikru diskursu.

Televizijos produkcijos kūrėjai prioritetą teikdami sensacingiems, įspūdingiems, išeinantiems už kasdienybės ribų įvykiams, kartu perša specifinį informacijos apibrėžimą ir suvokimą. Konkuruodami tarpusavyje, televizijos kanalai vis dažniau pasitelkia „geltonosios“ spaudos taktiką, beveik visą savo laiką skirdami įvykių kronikai ir sporto naujienoms (Bourdieu 2002; 69). Šiuo atveju kriminalinės naujienos, nelaimės ir panašaus pobūdžio informacija gali iššaukti paprastą susidomėjimą ir nereikalauja ypatingos kompetencijos, tokios kaip politinės, turėjimo. P. Bourdieu pažymi, kad įvykių kronika sukuria politinės tuštumos efektą, depolitizuoja ir niveliuoja politinį gyvenimą iki anekdotų arba paskalų lygio, perjungdama ir sutelkdama visuomenės dėmesį neretai ties įvykiais, neturinčiais politinių padarinių, bet kurie dramatinizuojami tam, kad iš jų galima būtų „pasimokyti“ arba paversti juos „visuomeninėmis problemomis“ (Bourdieu 2002; 70).

Šiam tikslui neretai pasitelkiami „televizijos filosofai“ arba kiti asmenys, turintys statusą viešojoje erdvėje, kurių funkcija yra suteikti ypatingą prasmę atsitiktinumui, neretai mažareikšmiškumui arba netgi absurdiškumui, kurie

dirbtinai įtvirtinami medijų darbotvarkės pirmajame plane ir įgyja įvykio statusą. Kartu žurnalistai kviečia į savo laidas akademikus, svarbius visuomeninius veikėjus, politikus ir pan., siekdami sukurti intelektualų savęs ir savo laidos įvaizdį. Tokiu būdu sukuriamas profesionalumo išpūdis, kuris tam tikra prasme konotuoja objektyvumą, žurnalistų nešališkumą gvildenant tam tikrą temą, o tai savo ruožtu sukuria „tiesos“ išpūdį, kas daro prekę patrauklesnę ir leidžia kalbėti apie didesnę jos rinkos vertę, t.y. pelną.

Stebėtu laikotarpiu parodytose publicistinėse laidose pedofilijos skandalo tema buvo matyti minėtieji spektaklio kūrimo elementai, kuomet „medijiniai filosofai“ buvo pasitelkiami komentuoti jiems pateikto scenarijaus turinį, kas savo ruožtu prisidėjo prie atsitiktinio atvejo kaip „visuomeninės problemos“ įtvirtinimo ir legitimavimo. Taigi toks sensacijų, t. y. komerciškai rentabilios medžiagos vaikymasis, turėjo įtakos atitinkamų faktų pasirinkimui, kurie atiduoti į rankas beveik nekontroliuojamų demagoginių konstrukcijų, tyčinių arba atsitiktinių, gali iššaukti didžiulį susidomėjimą, pataikaudami primityviausiems žmogaus impulsams ir troškimams (Bourdieu 2002; 70). Pavyzdžiui, tokios istorijos kaip lytinis vaikų išnaudojimas ir tvirkinimas gali paskatinti tautos įniršį, t. y. savotišką smurto išraišką. Taigi teigiama, kad visuomenėje atsirandantys neapykantos tam tikroms socialinėms grupėms protrūčiai (pedofilams, homoseksualams ir t. t.), agresijos apraiškos ir visuotinis „skausmo ribų“ didinimo reikalavimas, susijęs su žemiausių geidulių eksploatavimo galimybėmis (smurto, kūniškų instinktų), kurias suteikia šiuolaikinės masinės komunikacijos priemonės. Kartu, remiantis P. Bourdieu teiginiais, tokio pobūdžio įvykių kaip pedofilijos skandalas nušvietimas masinės komunikacijos priemonėse gali paskatinti įvairaus pobūdžio mobilizuojančias akcijas, persmelktas jausmų išsiliejimo. Viena vertus, jos gali būti išskirtinai sentimentalus ir labdaringo pobūdžio, o kita vertus – agresyviomis ir būti arčiau simbolinio linčiavimo. Pastarasis atvejis kaip tik atitinka pedofilijos skandalo scenarijų, kadangi yra ypač būdingas žiauraus elgesio su vaikais istorijoms ir įvykiams, susijusiems su stigmatizuotomis grupėmis (pavyzdžiui,

pedofilais). Be abejo dalis atsakomybės tenka ir žurnalistams, kūrusiems laidas, rašiusiems publikacijas apie pedofilijos skandalą, tačiau visgi jų galimybės yra nulemtos sistemos, kurios rėmuose jie veikia, ir pozicijos, kurią jie užima šios sistemos viduje, t. y. būdami savo lauko išraiška. Būtent dėl to, kalbant apie kriminalinio žinojimo konstravimą viešajame diskurse, buvo svarbu paminėti ir masinių medių lauko logiką. Šių struktūrinių mechanizmų, kurie skatina žurnalistinį cinizmą ir sensacijų vaikymąsi, suvokimas galėtų paskatinti sąmoningą veiklą, nukreiptą į jų kontrolę ir poveikio neutralizavimą. Kartu tokių mechanizmų poveikio demaskavimas ir išsąmoninimas galėtų prisidėti prie tam tikro žmonių, žurnalistų arba televizijos žiūrovų, manipuliuojamų šiais mechanizmais, išsilaisvinimo (Bourdieu, 2002; 74).

Pedofilijos skandalo metu buvo galima stebėti, kokį poveikį žurnalistų (o kartu ir žurnalistinio lauko) spaudimas, ar tai buvo savo pozicijos ir vertybių, ar „tautos balso“ ir „visuomenės nuomonės“ išraiška, turėjo įtakos teisėsaugos institucijų darbui. Šiuo atveju galima kalbėti netgi apie savotišką teisinių (ypač teisminių) įgaliojimų perdavimą. Tokiu būdu televizija tam tikra prasme kvestionuoja teisinio universumo teisę į nepriklausomybę. Ji prisiima teisėjos funkcijas, pateikdama nuosprendžius teisingumo vykdymo institucijoms: „abejingos“, „neveiklios“, „aplaidžios“, „nekompetentingos“, „turėtų prisiimti atsakomybę“, „turėtų būti keičiami žmonės“ [*aut.* teisėsaugos atstovai] ir pan. Panašūs išoriniai įsikišimai galėtų būti labai pavojingi, kadangi gali suklaidinti profanus, kurie visgi disponuoja tam tikra galia, nes informacijos gamintojams būtini vartotojai, prisidedantys prie jos pardavimo. Taigi santykis tarp kultūrinės produkcijos gamintojo ir jos vartotojo yra ciklinis, nes pirkdama informaciją, auditoriją daro įtaką leidėjams, o per leidėjus – galimybei ir toliau gauti šią produkciją, ir kartu leidžia akcininkams kelti savo akcijų kursą.

Tiriamuoju laikotarpiu, nors ir negausiai, tačiau galima buvo aptikti kritinių pasisakymų dėl žurnalistų kišimosi į pedofilijos bylos tyrimo procesą, visuomenės kurstymo ir pan. Atsakymams į tokio pobūdžio kritiką dažniausiai naudojamas tas

pats argumentas, kad tai yra sąžinės (tiek profesinės, tiek pilietinės) reikalas nušviesti panašaus pobūdžio įvykius, informuoti visuomenę, demaskuoti „piktadarius“ ir prisidėti prie pažeistos tvarkos atkūrimo. Tačiau P. Bourdieu taikliai pastebi, kad šiuolaikiniame ciniškame pasaulyje, labai daug dėmesio skiriama kalboms apie sąžinę. Savo ruožtu sąžinė tampa efektyvi tik tuo atveju, kai remiasi struktūromis ir mechanizmais, verčiančiais žmones būti asmeniškai suinteresuotais savo elgesio atitikimu moralinėms normoms. Šiuo atveju žurnalistinio lauko priklausomybė nuo daromo rinkos spaudimo lemia atitinkamus profesinės veiklos kriterijus (komercinės naudos ir ekonominiai kriterijai), kartu įrėminančius ir „profesinės sąžinės“ standartus. Tam, kad ši sąžinė „sunerimtų“, trūksta labiau išsilavinusios ir geriau šias manipuliacijas įsisąmoninančios auditorijos. Tačiau pasitikėjimo masinėmis medijomis ir masinių medijų (ypač televizijos), kaip pagrindinio informacijos šaltinio apie kriminalines problemas, rodikliai Lietuvoje visgi verčia abejoti visuomenės atsparumu ekonominėms masinės komunikacijos priemonių žaidimo taisyklėmis.

Žurnalistai dėl vidinių ideologinių informacijos gamybos veiksmų, nemokėdami išlaikyti distancijos, kuri yra būtina samprotavimams įvykti, paskatino problemos amplifikaciją. Tam tikra prasme šiame kontekste visuomenė tapo masinių medijų pramonės cinizmo liudytojais. Eskaluodamos pedofilijos istoriją, t. y. intensyviai šviesdamos visuomenę apie giliai įsišaknijusias „socialines ydas“, masinės komunikacijos priemonės, garsiai demaskuodamos „piktadarius“ ir skelbdamos griežtus nuosprendžius „pažeidėjams“ (kuriais neretai vėliau pasirodo jos istorijos pradžioje „ginami“ veikėjai arba asmenys, prie kurių sukilimo prisidėjo nuolatinis medijų „vinies kalimas“), iškyla kaip geradarės humanistinių vertybių gynėjos ir toliau teikia efektyvius manipuliacijos instrumentus. Tokie veidmainiški medijų manevrai yra įmanomi dėl intensyvių informacijos srautų žinių visuomenėje, kurie atleistinu, o dažniausiai tiesiog latentiniu daro jų chronišką negalavimą – „atminties amneziją“.

Kartu ši situacija parodo, kaip mobilizuodamos informaciją, masinės medijos prisideda prie „iškrypusios tiesioginės demokratijos“ įtvirtinimo, verčiančios pamiršti apie būtiną distancijos išlaikymą nuo to, kas apibrėžiama kaip „dienos vinis“, ir visuomeninio spaudimo, kuris nebūtinai yra demokratinio pobūdžio (Bourdieu 2002; 84). Šiuo atveju „dienos vinimi“ vadinama tam tikra medijų pateikiama dienos aktualija. Rusų kalboje tokia informacija turi labai taiklų apibūdinimą – „злоба дня“ – dienos įniršis arba pyktis. Taigi viešajame diskurse pateikiama informaciją apie pedofilijos skandalą – „blogas naujienas“ – galėtume prilyginti toms vinims, kurios buvo „kalamos“ kasdien į žmogaus sąmonę ir pasąmonę; o kuo daugiau tų vinių, tuo piktesnis darosi žmogus. Tokiu būdu sudaromos prielaidos visuomenės tolerantiškumo ir žmogiškumo mažėjimui. Pastebėtina, kad pedofilijos skandalo nušvietimo masinės komunikacijos priemonėse metu, augo visuomenės nepasitenkinimas valdžios institucijomis, stiprėjo homofobinės nuotaikos (kitoniškumo baimė) ir pan., kurių apraiškos taip pat buvo nušviestos įvairių masinių medijų šaltinių: „Politikai renkasi visuomenininkų kaukes“ (www.delfi.lt, 2010 09 15), „Vieši raginimai mušti gėjus sulaukė prokurorų dėmesio“ (www.delfi.lt, 2010 03 17), „Vilniuje – drastiški kvietimai protestuoti prieš gėjų parada“ (www.delfi.lt, 2010 05 05) ir kt. Svarbu atkreipti dėmesį, kad esant normalioms sąlygoms, minėtos distancijos palaikymą turėtų garantuoti palyginti nepriklausoma politinio lauko logika. Tačiau pedofilijos skandalo metu viešajame diskurse galėjome stebėti priešingą tendenciją, kuomet politinio lauko atstovai tapo masinių medijų kuriamo naratyvo dalyviais, tokiu būdu legitimuodami tiek savo, tiek medijų teisę į profesinį teisinį diskursą. Taigi šiame kontekste kalbėtina apie politinio ir teisinio laukų mediatizaciją, kuri byloja apie silpną pastarųjų laukų autonomiją. Kartu tokia žurnalistų, politikų, teisėsaugos atstovų sąveika tam tikra prasme skatina ribų trynimą tarp šių grupių ir įneša pokyčių į politiko, teisėsaugininko apibrėžimus, kuriuos diktuoja žurnalistinio lauko rinkos logika.

Atlikta spaudos ir televizijos laidų analizė, atskleidė, kokiems socialiniams agentams buvo suteikiama teisė komentuoti pedofilijos skandalą ir kartu galia pateikti savo situacijos apibrėžimus. Taigi su pedofilijos skandalo naratyve vyravusia keršto logika „kovoti“ buvo pašauktos teisinė ir politinė logikos. Politinio lauko logika ne tik nepadėjo užtikrinti reikiamos distancijos, tačiau įsijungė, remiantis S. Coheno terminologija, į deviacijos amplifikacijos spiralę (kurios tam tikros apraiškos atsispindi ir kriminalinėje lytinių nusikaltimų prieš vaikus statistikoje), iš dalies legitimuodama visuomenės „įniršį“.

Iš analizei pasirinktų Lietuvos televizijos kanalų publicistinių laidų, labiausiai pedofilijos skandalo politizavimas buvo būdingas TV3 kanalo laidai „Akistata“. Keturiuose iš devynių stebėtų laidų (2010 09 22, 2010 10 13, 2010 10 27, 2010 11 24) programos dalyviais buvo politikai (Seimo nariai). Vienoje laidų (2010 10 27) iš dešimties dalyvių trys buvo politikos lauko atstovai (tiksliau, du Seimo nariai ir vienas Prezidentės atstovas spaudai).

LNK kanalo laidoje „Abipus sienos“ iš devynių laidų tik vienoje laidoje pasirodė politinis (Seimo nario) komentaras (2009 10 14). Savo ruožtu LTV publicistinės laidos „Žurnalisto tyrimas“ vienintelėje laidoje, skirtoje pedofilijos skandalui, politikai nebuvo pakviesti komentuoti įvykių. Tačiau kalbant apie politinius veikėjus, kurie komentavo pedofilijos skandalą TV 3 laidoje „Akistata“, pasirinkusioje vadinamą „pro-kedišką“ poziciją, pastebėtina, kad dviejų iš šių veikėjų nuomonės gana aktyviai buvo nušviečiamos ir internetiniame portale „Delfi.lt“. Tiriamuoju laikotarpiu iš politinio lauko atstovų naujienų portalo antraštėse figūravo prezidentė Dalia Grybauskaitė (15 publikacijų ir 2 publikacijų antraštės, nurodančios į Prezidentės patarėjos pasisakymus), Teisingumo ministras Remigijus Šimašius (7 publikacijos), Seimo pirmininkė Irena Degutienė (6 publikacijos) ir Teisės ir teisėtvarkos komiteto pirmininkas Stasys Šedbaras (5 publikacijos). Politinio lauko atstovų pasisakymus pedofilijos skandalo tema galėtume priskirti prie vadinamosios populiariosios arba masinės retorikos, kuri, kaip teigia politinės komunikacijos atstovai, tapo pagrindiniu šiuolaikinio

prezidentinio valdymo instrumentu. Aktyvūs valstybės vadovės pasisakymai viešojoje erdvėje neretai nurodo į politinės kultūros „prezidentacijos“ tendencijas, kurios, teigtina, atsispindi ir kriminaliniame viešajame diskurse. Dažniausia politinėje kultūroje vyrauja arba „prezidentacijos“, arba „parlamentarizacijos“ tendencijos. Dabartinės prezidentės valdymo laikotarpiu galime stebėti akivaizdžiai išreikštą pirmąją tendenciją. Savo ruožtu „parlamentarizacijos“ tendencijas puikiai atspindi publikacijos antraštė: „A. Kubilius: Vyriausybė nesikiš į D. Kedžio dukters istoriją“ (www.delfi.lt, 2010-05-20).

Tačiau pažymėtina, kad moralinės panikos laikotarpiais aukštais reitingais dažniausiai įvertinami politikai, viešai pasisakantys medijų „darbotvarkės“ klausimais, ir politikai, vartojantys populistinę „griežtos rankos“ retoriką: „Prezidentė nepatenkinta D. Kedžio dukters bylos tyrimu“ (www.delfi.lt, 2009 10 12), „D. Grybauskaitė: prisiimu didesnę atsakomybę, nei numato Konstitucija“ (www.delfi.lt, 2009 10 20), „D. Grybauskaitė: dėl prokurorų tikiuosi griežtesnių sprendimų“ (2009 10 26), „I. Degutienei kyla klausimų ir dėl teismo sprendimo D. Kedžio byloje, ir dėl antstolio elgesio“ (www.delfi.lt, 2010 05 19) ir pan. Įdomu pastebėti, kad moralinės panikos, visuomenės nepasitikėjimo ir įniršio metu abiejų pirmųjų valstybės asmenų pasitikėjimo reitingai buvo gana aukšti. Savo ruožtu, pavyzdžiui, ministro pirmininko pozicija per visą tiriamąjį laikotarpį portalo publikacijų pedofilijos skandalo tema antraštėse pasirodė tik keturis kartus. Be to, priešingai dviem pirmiesiems valstybės asmenims, ministras pirmininkas politinio marketingo požiūriu pasirinko nepopuliarią poziciją – ginti sistemą: „prokuratūroje yra problemų, bet nereikia visko vertinti pagal vieną bylą“, „teismo sprendimo nevykdymas – nusikaltimas“, „Venckų namus užblokavusiems žmonėms gali grėsti atsakomybė“ ir „Vyriausybė nesikiš į D. Kedžio dukters istoriją“. Be abejo politikų reitingams įtakos turi daug veiksnių ir jų viešosios komunikacijos strategija apskritai, tačiau akivaizdu, kad tokia kalbėsena gyventojų nepasitikėjimo valdžia ir ypač teisėsauga laikotarpiu nebuvo skirta

populistiniam elektorato mobilizavimui. Tiriamuoju laikotarpiu ministras pirmininkas išliko vienu nepopuliariausių politikų šalyje.

Remiantis R. Koženiauskiene's politinių kalbų skirstymu, aktyviausiai politiniame lauke pedofilijos skandalo kontekste pasisakančios valstybės vadovės retorikai priskirtina karinė kalbėsena (Koženiauskiene 2001). Šiam retorikos tipui būdingas kalbos glaustumas, lakoniškumas, „aktyvių“ veiksmažodžių vartojimas ir gana įsakmios pirmojo asmens formos: „*Prezidentūra žada*“, „*Prezidentė nepatenkinta*“, „*pastaruoju metu ne vieną teisėją iš pareigų nusprendusi atleisti*“, „*prisiimu didesnę atsakomybę*“, „*ant kilimėlio išsikvietė*“, „*tikiuosi griežtesnių sprendimų*“, „*mato postūmių*“, „*sprendimas palikti poste*“, „*kodėl ieškota nežinia kur?*“, „*svarbiausia – vaiko interesai*“, „*teiks kandidatūrą*“, „*sprendimai turi būti priimti nedelsiant*“, „*dairosi Generalinės prokuratūros vadovo*“, „*būtina laikytis rimties ir veikti civilizuoti*“ [aut. Prezidentės patarėja], „*Kauno įvykiai – skaudi pamoka valstybei*“ [aut. Prezidentės patarėja] ir pan. Taigi ši kalbėsena, nuosekliai lydinti valstybės vadovę nuo pat inauguracijos: „*būsiu aktyvi prezidentė*“ ir „*kovosiu*“, persikelia ir į kriminalinį viešąjį diskursą. Tokia retorika siekiama sustiprinti savo autoritetą ir valdžią. Tačiau kartu tokia kalba yra gana impresinė ir manipuliacinė, kadangi pasakomas tik tam tikras kontūras leidžiant auditorijai pačiai užpildyti atsiradusią erdvę savo lūkesčiais. Tokiu būdu vieša politinė pretenzija į kriminalinį žinojimą tampa vienu iš būdų mobilizuoti visuomenės palaikymą, t. y. rinkėjų balsus ir kartu legitimuoti ir pateisinti savo kalbėsena, o per ją – savo galią, lyderystę ir atstovaujama ideologiją. Šiuo atveju pedofilijos skandalas tapo politinio lauko atstovų viešųjų ryšių instrumentu, jų simbolinio kapitalo sustiprinimo įrankiu. Turėti nuomonę šiuo klausimu tapo neatsiejama politinės darbotvarkės dalimi, o turėti griežtą nuomonę tapo būtina norint padidinti savo reitingus.

Kitaip sakant, ekonominio lauko kalba, o su ja ir jo mechanizmai, skverbiasi į politinio lauko funkcionavimą, kurie savo ruožtu turi įtakos ir kriminaliniam viešajam diskursui. Taigi šiuo atveju matome ne tik masinių medių

įtakos pavyzdį formuojant politines ir visuomenės darbotvarkes ir išstumiant kitas neretai svarbesnes temas iš viešojo diskurso (pavyzdžiui, biudžeto mažinimo, elektros įkainių didinimo, darbo teisės kodekso pakeitimų klausimus ir pan.), bet kartu jų (ypač televizijoje) kaip sinoptikono funkcionavimą – kuomet auditorijos žvilgsnis sutelkiamas ne tik ties selektyviais įvykiais, bet ir tais nedaugeliais, kuriems suteikiama teisė komentuoti šiuos įvykius, kartu nukreipiant žiūrovų žvilgsnius ideologiškai angažuotomis kryptimis.

Savo ruožtu kalbant apie politikos veikėjų dalyvavimą publicistinėse laidose, darytina prielaida, kad TV3 kanale kiek aktyvesnį politinio lauko atstovų dalyvavimą lėmė pasirinkta laidos „pro-kediška“ pozicija. Tiriamuoju laikotarpiu ši pozicija buvo pelningiausia tiek finansinio, tiek politinio kapitalo akumuliacijai atžvilgiu. LNK televizijos publicistinė laida buvo pasirinkusi kitokią – „anti-kedišką“ scenarijų. Turėti vaidmenį tokia scenarijuje politikui galėjo reikšti tam tikrą balsų praradimą. Tačiau palyginti neaktyvų politikų dalyvavimą informaciniuose šou apskritai (priešingai naujienų portalams) turbūt labiausiai lėmė laidų žanro specifika, kurią galėtume priskirti pramoginei publicistikai. Kartu pastebėtina, kad pasirinktas televizijos laidų žanras – informaciniai šou – turėjo didelės įtakos lemiant dalyvaujančių socialinių aktorių sudėtį.

Dažniausiai abiejų komercinių televizijų laidose buvo pateikiami „žmonių iš gatvės“ komentarai. Tai lėmė laidos žanro, kuriame informacija turi būti pateikiama šou kontekste, t. y. prioritetas teikiamas ne informacijos pateikimo objektyvumui, faktiškumui, profesionalumui (kaip žinių atveju), bet asmeninėms nuomonėms, emocionalioms reakcijoms ir pan., kas neatitinka „eksperto“ (politiko, teisėsaugos atstovo) vaidmenų katalogo, specifika. Savo ruožtu profesiniai komentarai (dažniausiai – teisėsaugos darbuotojų), nors ir nebuvo dominuojantys, tačiau pasirodydavo beveik kiekvienoje laidoje. Pastebėtina, kad tiriamuoju laikotarpiu pasirodžiusioje vienoje nacionalinio transliuotojo laidoje apie pedofilijos skandalą, viešųjų ir profesinių komentarų skaičius buvo beveik identiškas, o politinių komentarų nepasirodė. Be abejo, vienos laidos duomenys

neleidžia daryti apibendrinimų, tačiau, darytina prielaida, kad tokiam dalyvių pasiskirstymui įtakos galėjo turėti televizijos kanalo pobūdis ir atitinkamai skirtingi laidų formatai.

Kalbant apie televizijos laidų dalyvius (kaip ir naujienų portalo publikacijų veikėjus), reikėtų pažymėti, kad jose ne konkretus individas kalbasi su žurnalistu, o agentas, užimantis konkrečią poziciją, pavyzdžiui, politiniame, teisiniame arba akademiname lauke, kalbasi su žurnalistu, užimančiu tam tikrą poziciją žurnalistiniame lauke, kitaip sakant, žurnalistinis laukas komunikuoja su politiniu, teisiniu ar akademinu lauku. Taigi žurnalisto santykis su laidos svečiais išreiškia sąveikos struktūrą tarp žurnalistinio lauko ir lauko, kurį reprezentuoja konkretus dalyvis. Pavyzdžiui, objektyvumas, kuris priskiriamas laidose pedofilijos byla komentavusiems akademikams (teisės ir kitų socialinių mokslų atstovams), susijęs ne su jų asmeninėmis savybėmis, bet akademinio lauko objektyviu statusu, kuris simboliniame lygmenyje dominuoja virš žurnalistinio lauko. Tačiau kartu autoritetingų (pripažįstamų socialinio makrokosmo) laukų atstovų sutikimas dalyvauti tose laidose, suteikė galios televizijų konstruojam diskursui, t. y. prisidėjo prie atitinkamos kalbėsenos ir mąstymo įteisinimo, o kartu ir pasaulėžiūros formavimo.

Šiuo atveju kriminalinio žinojimo formavimo atveju žurnalistinis laukas kuria ir perša kitiems labai specifinį politinio, teisinio ir pilietinio lauko matymą, kurio pagrindą sudaro žurnalistinio lauko struktūra ir jo gaminami specifiniai žurnalistų interesai. P. Bourdieu teigia, kad šiuolaikiniame pasaulyje, varomame baime pasirodyti nuobodžiu ir būtinybe nuolat linksminti, vis labiau masinės komunikacijos priemonėse išsisklaido tendencija vietoj rimtų komentatorių ir reporterių pirmenybę teikti „animatoriams“; o vietoj rimtos analitinės informacijos ir diskusijų vartojimui pateikti pramogos gryna jų forma, t. y. beprasmiškus pokalbių šou, kurių dalyviais tampa tituluoti ir tarpusavyje sukeičiami pašnekovai, tauškalus (Bourdieu 2002; 152–3). Savo ruožtu tokią supaprastintą demagoginę kriminalinių istorijų formą (kaip pedofilijos bylos nagrinėjimas publicistinėse

laidose), neretai žurnalistai paaiškina auditorijos lūkesčiais, kuriems jie kartu priskiria savo pačių preferencijas ir požiūrius nušviečiant nusikaltimų problemas, dažniausia nulemtus žurnalistinio lauko funkcionavimo ypatumų, tokių kaip priklausomybės nuo rinkos logikos. Šiuo atveju komercinės televizijos, taikydamos šią logiką kriminalinių naujienų gamybai, linkusios pirmenybę teikti akistatoms (pavyzdžiui, kaip laidoje simboliniu ir kartu metaforišku pavadinimu „Akistata“), o ne racionaliems debatams ir akcentuoti ne argumentų skirtumus, o konfrontaciją tarp individų (pavyzdžiui, tarp teisėsaugos atstovų, baudžiamojo proceso dalyvių, politikų ir pan.). Kitaip sakant, žurnalistus domina žaidimas ir jo žaidėjai, efektas, kurį sukelia tam tikras pasisakymas atitinkamame lauke, o ne jo turinys, ir žaidėjų pasirenkamos taktikos, o ne jų esmė (Bourdieu 2002; 154). P. Bourdieu pastebi, kad orientacija į pramoginį aspektą nevalingai nukreipia žiūrovo dėmesį į tam tikrą reginį arba skandalą kiekvieną kartą, kuomet iškyla svarbus ir iš pirmo žvilgsnio nuobodus politinis klausimas. Taigi, pavyzdžiui, kaip pedofilijos skandalo atveju, tai, kas vadinama naujienomis, suvedama į „įdomių įvykių“ kroniką ir sukuriama istorija, įgaunanti tam tikrą tarpinę išraišką tarp faktinių įvykių ir šou, kurią chaotiškai keičia eilė nevienaverčių įvykių, atsiradusių šalia vienas kito tik dėl chronologinio atsitiktinumo: skandalingas baudžiamasis procesas, pilietinis karas Afrikoje, banko krizė, krepšinio komandos pralaimėjimas, aviakatastrofa, blogų orų prognozė ir pan. Dėl jau ne kartą minėtos medijų informacijos gamybos specifikos įvykių pateikimas dažniausiai apribotas „čia ir dabar“ kontekstu, tokiu būdu atskiriant kriminalines problemas nuo jų priežasčių ir ilgalaikių padarinių. Tokiam fragmentuotam, paviršutiniškam kriminalinės tikrovės vaizdavimui padeda mąstymo šia diena logika ir konkurencija, peršanti susitapatinimą tarp to, kas svarbu, ir to, kas naujo (sensacijomis), kas savo ruožtu pasmerkia žurnalistus nuolatinei kasdienių naujienų paieškai ir kartu nenuoseklus, išbarstyto kriminalinės tikrovės įspūdžio ir vaizdo konstravimui (Bourdieu 2002; 157). Dėl laiko, intereso ir informacijos stokos, jų perteikiamas kriminalinis žinojimas (kas matyti ir pedofilijos skandalo

nušvietime) yra išimtas iš konteksto, t. y. įvykiai yra atriboti nuo santykių sistemos, kurie juos lemia. Pavyzdžiui, kriminalinės justicijos sistemos struktūra, susijusi su baudžiamąja politika, pastaroji susijusi su kitomis politinėmis strategijomis, kurioms įtakos turi bendroji valstybės politika, susijusi su kultūra, o taip pat su socialiniais interesais, kuriuos lemia galios santykiai ir t. t. Taigi nušviečiant pedofilijos bylą, buvo galima stebėti, kad dėmesio centre dažniausiai atsirasdavo „čia ir dabar“ įvykiai arba veiksmai su iš karto pastebima jų išdava.

Tokiu būdu žurnalistinio lauko logika dėl formos, kurią joje įgauna konkurencinė kova, atitinkamai paveikianti kriminalinių naujienų gamybos rutiną, konstruoja tikrovę kaip absurdišką tarpusavyje nesusijusių įvykių kaitą, kurių neįmanoma nei suvokti, nei išvengti. Tokiu būdu prieš medijų vartotojus iškyla nesuvokiamas pasaulis kaip visuma, pilnas prievartos, agresijos, nusikaltimų, t. y. grėsmių, nuo kurių reikėtų slėptis ir saugotis. Šiuo atveju klaidingos informacijos apie kriminalinę tikrovę pateikimas, pavyzdžiui, apie nuolat augančias smurto ir nusikaltimų apraiškas, lytinių nusikaltimų „epidemiją“ ir pan. paskatina ir palaiko nerimo jausmą visuomenėje ir kartu įsivaizdavimą, kad taikomos saugumo priemonės nėra pakankamos. Taigi šiame kontekste kyla visuomenės nepasitenkinimas ir reikalavimai griežtinti esamas saugumo priemones, kuriems neretai talkina politinio lauko atstovai, siekdami mobilizuoti potencialių rinkėjų palaikymą. Apskritai, susidaro įspūdis, kad pasaulis, kuris iškyla prieš žiūrovus per televiziją (arba kitus masinių medijų šaltinius), yra neįveikiamas paprastiems žmonėms.

Kriminalinių problemų atveju (pavyzdžiui, pedofilijos skandalo pateikimo atveju) tokį tikrovės matymą dar labiau sustiprina įsivaizdavimas, kad nusikaltimai (ką patvirtino kai kurių televizijos laidų dalyvių sudėtis) yra teisinio ir politinio žaidimo objektas – profesionalų reikalas. P. Bourdieu pastebi, kad toks tikrovės vaizdavimas skatina vadinamąjį visuomenės fatalistišką neišitraukimą, ypač tarp mažiausiai politizuotų žiūrovų, ir kartu užtikrina esamos tvarkos išsaugojimą ir jos legitimaciją (Bourdieu 2002; 159). Kitaip sakant, moralinė

panika, kilusi dėl pedofilijos skandalo, nesukėlė socialinės struktūros pokyčių – keitėsi tik personalas, pačiai sistemai išlikus nepakitusiai. Tokiu būdu, nepaisant tiriamuoju laikotarpiu formuojamo neigiamo kriminalinės justicijos įvaizdžio pedofilijos byloje, pati struktūra liko nepakitusi. Šiuo atveju masinės medijos atliko vieną pagrindinių savo funkcijų, kurios esmė yra palaikyti ir legitimuoti esamą socialinę tvarką – teisės pažeidimo atveju suponuojančia, kad konfliktas tarp kaltininko ir nukentėjusiojo yra „teisėtai“ atiduodamas į valstybės rankas, kitaip sakant, yra jos monopolizuojamas.

Taigi bendruomenės konfliktus monopolizuoja ir reguliuoja profesionalai – teisėjai, advokatai, policininkai, gydytojai, kriminologai, pati visuomenės socialinės struktūros organizacija, o kartu ir masinės medijos. N. Christie teigia, kad taip atsitiko, valstybei siekiant sumažinti konfliktus ir apsaugoti aukas. Tačiau šiuolaikinė į nusikaltimų kontrolės pramonę orientuota valstybė labiau primena „profesionalų vagį“, kuris atima iš bendruomenės konfliktus ir panaudoja juos tarnauti savo, o ne jos interesams (Christie 1977). Kriminologai šiuo atveju neretai atlieka pagalbinį vaidmenį talkinant profesionalams, dirbantiems nusikaltimų kontrolės sistemoje. N. Christie teigia, kad nukreipdami savo dėmesį į teisės pažeidėją, „mes“ pavertėme jį tyrinėjimų, manipuliacijų ir kontrolės objektu. Kartu „mes“ prisidėjome prie visų tų veiksmų, kurie redukavo auką į neegzistuojantį vienetą, o kaltinamąjį – į daiktą (Christie 1977). Kitaip sakant, konfliktai tapo profesionalų nuosavybe. N. Christie pastebi, kad pagrindinės socialinės struktūros organizacija, kartu su profesionalų manipuliacijomis, dar labiau pagilino esančią problemą. Individai vis labiau apibrėžiami remiantis jų vaidmenimis, o ne individai kaip tokie. Visuomenės nariai yra segreguoti pagal lytį, amžių, etninę kilmę, fizinius trūkumus ir pan. Visa tai prisideda prie individų nuasmeninimo, informacijos apie vienas kitą ir abipusio supratimo trūkumo. Šiuo atveju darbo pasidalijimo organizacija dar labiau apsunkina šiuos padarinius. Tokiu būdu, kai kyla konfliktas, visuomenės nariai nesugeba susitvarkyti su situacija patys.

Šiame fone atsiranda profesionalai, kurie „teisėtai“ pavagia iš visuomenės narių konfliktus, o šiai vagystei legitimuoti pasitelkiami socializacijos procesai. Individai yra mokomi mokykloje, kad konfliktai gali įskaudinti kitus ir atnešti žalos socialinei sistemai, ir todėl yra reikalingi valstybės tarnautojai, pareigūnai ir pačios institucijos, kad sulaikytų visuomenės narius nuo asmeninio keršto ir vendetos. Masinės medijos šiame kontekste tampa vienos iš socialinių institucijų, patvirtinančių ir padedančių išsaugoti šį *status quo*. Pedofilijos skandalo istorijos nušvietimo masinėse medijose atveju matyti, kaip bendruomenėje kilusio konflikto sprendimas tapo nekvestionuojama teisinio, o taip pat politinio laukų nuosavybe. Kriminalinė tikrovė ir kriminalinis žinojimas viešajame diskurse įtvirtinami kaip profesionalų diskursas ir pasisavinami teisinio, politinio, mokslinio, o kartu ir žurnalistinio laukų.

Taigi masinės medijos, būdamos vienu svarbiausių kultūrinių mediatorių, konstruodamos kriminalinį žinojimą, tam tikra prasme reprodukuoja socialines galias ir jų pasiskirstymą visuomenės socialinėje struktūroje.

IŠVADOS

Kriminalinis žinojimas suvokiamas kaip kasdienis žmonių žinojimas apie nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tikrovę. Šiuo atveju išskirtinos trys pagrindinės nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tikrovės rūšys: patiriama tikrovė, simbolinė tikrovė ir socialiai konstruojama tikrovė. Kalbant apie simbolinį kriminalinės tikrovės pažinimą, ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas masinėms medijoms, kurios yra ne tik pagrindinis individų informacijos šaltinis apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją, bet kartu ir galingas įrankis, formuojantis, įrėminantis ir kontroliuojantis viešąjį diskursą.

Šiuolaikinėje visuomenėje masinės medijos yra erdvė, kurioje reprodukuojamos socialinės, kultūrinės ir moralinės visuomenės vertybės. Perduodamos simbolinį turinį, jos medijuoja normatyvines pasaulio konstrukcijas ir tokiu būdu legitimuoja esamą *status quo* arba atspindi pokyčius, vykstančius socialinėje visuomenės organizacijoje ir galios paskirstymo lauke.

Būdamos žinojimo apie kriminalinę tikrovę mediatoriais, masinės komunikacijos priemonės, pasitelkdamos stereotipinio pobūdžio naratyvus, pateikia supaprastintą šios tikrovės įprasminimo versiją. Kiekvienas kriminalinis stereotipas turi savo kategorijų katalogą, pagal kurį yra atpažįstamas ir kuris nubrėžia visuomenės nusikaltimų tikrovės suvokimo ribas. Naratyvai struktūruodami individų suvokimą, prisideda prie nusikaltimo problemų katalogizavimo, dirbtinai nubrėždami takoskyrą tarp nusikaltėlių, aukų bei kovotojų prieš nusikaltimus ir socialinio atsako į teisės pažeidimus. Teigtina, kad kriminaliniai naratyvai pateikia buvimo pasaulyje „receptus“, kompensuodami recipientų tiesioginės nusikaltimų ir kriminalinės justicijos tikrovės patirties stoką.

Toks kriminalinio žinojimo gamybinis procesas sietinas ne tik su informacijos pateikimo tempais ir jos intensyvumu, bet ir su pačių medijų vidine ideologija, kurią lemia informacijos atrankos, apdorojimo ir sklaidos principai. Tai ypač gerai matoma analizuojant kriminalines naujienas, kurios, kaip ir visos

naujienos, yra trumpo galiojimo prekė, ir todėl turi būti pateikiamos operatyviai ir orientuotis į naujausią informaciją. Atkreiptinas dėmesys, kad kriminalinėse naujienose daug kas yra numanoma, t. y. numanomas ne tik išankstinis skaitytojo žinojimas apie kriminalines problemas (kurio šaltinis dažniausiai yra anksčiau pateikiama masinių medijų informacija apie nusikaltimus ir kriminalinę justiciją), bet ir atitinkamas informacijos perskaitymas, t. y. dekodavimas, kurį taip pat lemia ir skaitytojo socialinės koordinatės.

Savo ruožtu kriminalinių naratyvų struktūrai (tiek formai, tiek turiniui) įtakos turi ne tik masinių medijų žinojimo gamybos praktikos specifika, bet ir kultūrinės naratyvinės praktikos schemas, kurios yra intersubjektyvios ir yra internalizuojamos socializacijos procese. Šiuo atveju masinių medijų konstruojamame kriminaliniame žinojime pateikiamos kultūrai būdingos vertybių, nuomonių, reakcijų ir jausmų schemas, kurios atpažįstamos, legitimizuojamos ir aktualizuojamos per masinės komunikacijos priemones.

Masinių medijų konstruojamas žinojimas remiasi „receptais“, kuriuos auditorija atpažįsta, kadangi jau yra juos įsisavinusi. Savo ruožtu visuomenei būdingas mąstymas stereotipiniais siužetais – naratyvais – supaprastina nusikaltimų aiškinimą, dažniausiai suveddamas viską į vieną priežastį, ir traktuodamas nusikaltimų problemas ne kaip socialinį kompleksinį reiškinį, bet kaip atsitiktinį smurtinį veiksma, kurio loginiu socialiniu atsaku tampa bausmė. Tokiu būdu kuriamas vienpusiškas ir klaidinantis kriminalinės tikrovės vaizdas.

Remdamiesi masinės komunikacijos priemonių medijuojamais stereotipais, individai konstruoja savo konceptualius nusikaltimų tikrovės variantus. Kadangi žmogus elgiasi atsižvelgiant į jo kuriamos tikrovės apibrėžimus, darytina prielaida, kad masinės medijos turi įtakos formuojant visuomenės atsaką į nusikaltimų problemas.

Savo ruožtu susiklosčius atitinkamoms aplinkybėms, kriminaliniai naratyvai gali virsti moralinių panikų objektais, o jų eskalavimas masinėse medijose sukelti „nusikaltimų bangas“ ir sustiprinti „nusikaltimų baimės“ jausmą.

Tačiau būtų klaidinga suabsoliutinti tokią įtaką, nes masinės medijos yra tik vienas iš daugelio žmogaus elgesį socializuojančių institucijų.

Kartu pastebėtina, kad iškreiptas nusikaltimų ir kriminalinės justicijos vaizdavimas yra būdingas politiškai organizuotoms visuomenėms, kuriose, remiantis R. Quinney, valstybė yra kriminalinio žinojimo šerdis. Tokioje visuomenėje socialinės nusikaltimų tikrovės konstravimas yra politinis veiksmas, suponuojantis socialinę ir minties kontrolę, legitimuojant „tiesos režimus“ ir pašalinant nepageidaujamus diskursus. Visi šitie politiniai procesai atsispindi viešojo diskurso struktūroje.

Analizuojant, kokių socialinių laukų atstovams viešajame diskurse suteikiama teisė apibrėžti nusikaltimų problemą, ją komentuoti ir siūlyti sprendimo būdus ir pan., prieinama išvadų, kad nusikaltimų ir kriminalinės justicijos viešasis diskursas, visų pirma, yra profesionalų diskursas (teisėsaugos atstovų, politikų, rečiau – akademikų). Savo ruožtu eiliniai visuomenės nariai dažniau atlieka pasyvaus stebėtojo vaidmenį. Medijų diskurse socialinė hierarchija reprodukuojama per vadinamą retorinę patikimumo hierarchiją, tokiu būdu patvirtinant jos teisėtumą socialinėje struktūroje.

Kriminalinis žinojimas yra įkūnytas. Viešajame diskurse jį įkūnija vadinami „pareiškėjai“ (angl. *claim-makers*), atstovaujantys atitinkamus socialinius segmentus, ir konkuruojantys tarpusavyje dėl savo siūlomų tikrovės socialinių konstrukcijų pripažinimo. Šiuo atveju kriminalinei tikrovei įprasminti ir savo galiai įtvirtinti neretai pasitelkiami iš anksto paruošti tipizuoti konceptualiniai rėmai, besiremiantys faktiniais ir interpretaciniais tvirtinimais, bei propaguojančiais atitinkamus problemos apibrėžimo ir sprendimo būdus, tarp kurių vieni populiariausių yra „ydingos kriminalinės justicijos sistemos“ ir „socialinio lūžio“ rėmai, atitinkamai siūlantys griežtos socialinės kontrolės arba bendruomeninės interakcijos stiprinimo strategijas. Laimėjusi socialinė konstrukcija suteikia galios ją atstovaujančiai grupei. Kitaip sakant, viešasis

diskursas kartu yra interesų grupių kovos ir konkurencijos dėl simbolinių resursų arena.

Taip pat pastebėtina, kad masinės medijos apibrėždamos politikos ir teisės lauko atstovams bei visuomenės veikėjams mąstymo ir kalbėjimo apie kriminalinę tikrovę formą ir turinį, pačios tampa kriminalinio žinojimo gamintojomis. Šiuo atveju kalbėtina apie minėtų profesinių laukų mediatizaciją, kuri parodo jų neatsparumą medijų gamybos produkciją persmelkiančiai rinkos lauko logikai. Kartu tai byloja apie, P. Bourdieu terminais kalbant, „iškrypusių tiesioginės demokratijos“ principų įtvirtinimą nusikaltimų ir kriminalinės justicijos recepcijoje. Savo ruožtu pats žurnalistinis laukas, siekdamas suteikti konstruojamam viešajam diskursus tikroviškumo ir autoritetingumo iliuziją, pasinaudoja teisinio, politinio ir akademinio laukų struktūros elementus.

Taigi masinių medijų konstruojamo žinojimo struktūra, viena vertus, atspindi gilesnius visuomenės, kurioje įprasminamas diskursas, kultūrinius, socialinius, politinius ir kt. lygmenis bei jų sąveiką, o kita vertus, masinių medijų vidinės ideologijos veiksmų įtaką.

Komerciniai masinių medijų industrijos, funkcionuojančios laisvosios rinkos ekonomikos sąlygomis, veiksniai sudaro terpę masinėms medijoms virsti savotiškais moralinės panikos ir atitinkamai deviacijos amplifikatoriais visuomenėje. Viena vertus, priklausydamos nuo ekonominių jų funkcionavimą lemiančių veiksnių, o kita vertus, atspindėdamos esamą socialinę struktūrą, kurios dalis jos yra, masinės medijos gali paskatinti deviacijos amplifikaciją visuomenėje. Pasitelkdamos rutiniškas žinių gamybos technikas, medijos atskirą įvykį paverčia saugiu ir patogiu didesnių socialinių problemų aiškinimo konstruktui, kaip problemos priežastį nurodančio „išorinės“ grupės, ir kartu „paaiškinančio“, kodėl teisingumo vykdymo institucijomis nepavyksta visiškai išnaikinti išskylančių problemų.

Neretai už perdėto problemos eskalavimo masinėse medijose slypi tam tikro politinio požiūrio protegavimas, siūlančio atitinkamas jos sprendimo

strategijas. Šiuo atveju politikos veikėjai, politiniame lauke besivadovaudami rinkos logikos principais, rezonansines kriminalines problemas viešajame diskurse išnaudoja savo politinio kapitalo stiprinimui, rinkėjų palaikymo mobilizavimui arba visuomenės dėmesio nuo sistemos problemų atitraukimui, tokiu būdu prisisėdami prie deviacijos amplifikacijos. Moralinė panika, o kartu ir ją įprasminantys naratyvai, turintys potencialą virsti kriminaliniais mitais, saugo *status quo* ir esančius valdžioje, kaip problemos šaltinį nurodydami „kitus“, kurie dažniausiai tampa savotiškais „atpirkimo ožiais“ už problemas, kurių priežastys glūdi pačioje sistemoje ir galią turinčiųjų rankose.

Kaip rodo tyrimo rezultatai, tokiais „atpirkimo ožiais“ gali būti paskelbtos ir kitos valdžios institucijos, pavyzdžiui, kriminalinės justicijos sistema arba atskiri jos elementai. Moralinės panikos metu patiriančios nuolatinį politikų, visuomenės ir medijų spaudimą, teisėsaugos institucijos įsitraukia į tolimesnę deviacijos amplifikacijos spiralę: griežtėja baudžiamojo persekiojimo praktika tam tikrų socialinių grupių atžvilgiu, vyksta vidinis institucinis žmogiškųjų resursų perskirstymas daugiau pajėgumų skiriant „naujajam“ socialiniam blogiui tirti, neretai pradedama labiau orientuotis į kiekybinius, o ne kokybinius veiklos rezultatus ir pan., kas savo ruožtu atsiliepia šių institucijų efektyviam funkcionavimui ir gebėjimui identifikuoti aktualias visuomenės saugumo problemas. Visi šie veiksniai gali sumažinti visuomenės pasitikėjimą teisėsaugos sistema, apsunkinti demokratinių principų diegimą ir įgyvendinimą baudžiamojoje politikoje, paskatinti „nusikaltimų baimės“ augimą, o kartu iššaukti visuomenės susvetimėjimą ir demoralizavimą. Taigi nors moralinės panikos gyvavimo laikotarpis viešajame diskurse yra pakankamai trumpas, jos padariniai visuomenėje dažniausiai juntami gana ilgai.

LITERATŪRA

1. Anthony, Thalia; Cunneen, Chris (ed.). 2008. *The Critical Criminology Companion*. Sydney: Hawkins Press.
2. Arrigo, Bruce A.; Williams, Christopher, R. (ed.). 2006. *Philosophy, Crime, and Criminology*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
3. Barak, Gregg. 1988. „Newsmaking Criminology: Reflections on the Media, Intellectuals and Crime“ *Justice Quarterly* (2): 565–87.
4. Barak, Gregg (ed.). 1995. *Media, Process and the Social Construction of Crime: Studies in Newsmaking Criminology*. New York, London: Garland Publishing.
5. Bartas, Rolanas. 1991. *Teksto malonumas*. Vilnius: Vaga.
6. Barthes, Roland. 1978. *Image Music Text*. New York: Hill and Wang.
7. Barthes, Roland. 1972. *Mythologies*. New York: Hill and Wang.
8. Baudrillard, Jean. 1995. *Selecting Writings* (ed. By M. Poster). Stanford: Stanford University Press.
9. Baudrillard, Jean. 2002. *Simuliacija ir simuliakrai*. Vilnius: Baltos lankos.
10. Berger, Peter. 1995. *Sociologija*. Kaunas: Litterae Universitatis.
11. Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas. 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
12. Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Oxford: Polity Press.
13. Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loic J. D. 2003. Įvadas į refleksišią sociologiją. Vilnius: Baltos lankos.
14. Boutellier, Hans. 2000. *Crime and Morality: the Significance of Criminal Justice in Post-modern Culture*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
15. Boyd-Barrett, Oliver; Braham, Peter. 1995. *Media, Knowledge and Power*. London, New York: Routledge.

16. Boyd-Barrett, Oliver; Newbold, Chris. 1995. *Approaches to Media: a Reader*. London: Arnold.
17. Бурдьё, Пьер. 1993. *Социология политики*. Москва: Socio-Logos.
18. Бурдьё, Пьер. 2002. *О телевидении и журналистике*. Москва: Фонд научных исследований „Прагматика культуры“, Институт экспериментальной социологии.
19. Carrington, Kerry; Hogg, Russell (ed.). 2002. *Critical Criminology: Issues, Debates, Challenges*. Cullompton, Portland: Willan Publishing.
20. Castells, Manuel. 2000. *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture Volume I*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers.
21. Chibnall, Steve. 2003. *Law and Order News*. London: Routledge.
22. Chomsky, Noam. 1983. *Fateful Triangle*. Boston: South End Press.
23. Chomsky, Noam. 1991. *Deterring Democracy*. London: Verso.
24. Christie, Nils. 1977. „Conflicts as Property” *British Journal of Criminology* (1): 1–15.
25. Christie, Nils. 1981. *Limits to Pain: the Role of Punishment in Penal Policy*. Eugene: Wipf and Stock Publishers.
26. Christie, Nils. 1999. *Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė: į Gulagą – Vakaru stiliumi*. Vilnius: Eugrimas.
27. Christie, Nils. 2001. *Beyond Loneliness and Institutions: Communes for Extraordinary People*. Oregon: Wipf and Stock Publishers.
28. Christie, Nils. 2010. *A Suitable Amount of Crime*. London, New York: Routledge.
29. Cohen, Stanley; Young, Jock. 1981. *The Manufacture of News*. London: Constable.
30. Cohen, Stanley. 2002. *Folk Devils and Moral Panics*. 3rd Edition. London: Paladin.

31. Cohen, Stanley. 2005. *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*. Cambridge, Malden: Polity Press.
32. Cohen, Stanley. 2010. „The Political Agenda of Moral Panic Theory: Constructing A Sociology of Importance” *Moral Panics in the Contemporary World Conference*. Prieiga per internetą: http://www.youtube.com/watch?v=xV5-HFqY0PY&feature=youtube_gdata_player [žiūrėta 2011 10 05].
33. Compton, James R. 2004. *The Integrated News Spectacle: a Political Economy of Cultural Performance*. New York: Peter Lang.
34. Davies, Pamela; Francis, Peter; Greer, Chris. 2007. *Victims, Crime and Society*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
35. Davis, Aeron. 2007. *The Mediation of Power: a Critical Introduction*. London, New York: Routledge.
36. Dearing, James W.; Rogers, Everett. 1996. *Agenda-Setting*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
37. Deacon, David; Pickering, Michael; Golding, Peter; Murdock, Graham. 1999. *Researching Communications: a Practical Guide to Methods in Media and Cultural Analysis*. London: Arnold.
38. Dobryninas, Aleksandras. 2003. *Countering Commercial Pressure And Effects of Media Concentration*.
39. Dobryninas, Aleksandras. 2001. *Virtuali nusikaltimų tikrovė*. Vilnius: Eugrimas.
40. Dobryninas, Aleksandras. 2002. „Žiniasklaida ir visuomenė: pilietiniai ar komerciniai prioritetai” Lietuvos kultūros kongreso konferencija „*Kultūra žiniasklaidoje ir žiniasklaidos kultūra*“. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4610&p_d=15446&p_k=1 [žiūrėta 2008 09 10].

41. Dobryninas, Aleksandras; Sakalauskas, Gintautas; Žilinskienė, Laimutė. 2008. *Kriminologijos teorijos: vadovėlis*. Vilnius: Eugrimas.
42. Downes, Paul; Rock, Paul. 2007. *Understanding Deviance*. 5th edition. New York: Oxford University Press.
43. Ericson, Richard V.; Baranek, Patricia M.; Chan, Janet B. L. 1987. *Visualising Deviance*. Milton Keynes: Open University Press.
44. Ericson, Richard V.; Baranek, Patricia M.; Chan, Janet B. L. 1989. *Negotiating Control*. Milton Keynes: Open University Press.
45. Ericson, Richard V.; Baranek, Patricia M.; Chan, Janet B. L. 1991. *Representing Order*. Milton Keynes: Open University Press.
46. Ferrell, Jeff; Hayward, Keith; Young, Jock. 2008. *Cultural Criminology: an Invitation*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
47. Ferrell, Jeff; Sanders, Clinton R. (ed.) 1995. *Cultural Criminology*. Boston: Northeastern University Press.
48. Fishman, Mark. 1978. „Crime Waves as Ideology” *Social Problems* (25): 531–43.
49. Fiske, John. 1998. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos.
50. Foucault, Michel. 1991. „Governmentality” in Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller (ed.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf: 87–104.
51. Foucault, Michel. 1998a. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.
52. Foucault Michel. 1998b. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos.
53. Foucault, Michel. 1999. *Seksualumo istorija*. Vilnius: Vaga.
54. Fowler, Roger. 1991. *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge.

55. Galliher, John F.; Tyree, Cheryl. 1985. „Edwin Sutherlands‘ s Research on the Origins of Sexual Psychopath Laws: an Early Case Study of the Medicalization of Deviance” *Social Problems* (2): 100–13.
56. Garnham, Nicholas. 1993. „The Media and the Public Sphere” in Craig Calhoun (ed.) *Habermas and the Public Sphere*. London: MIT Press: 37–53.
57. Gečienė, Ingrida. 2002. „The Notion of Power in the Theories of Bourdieu, Foucault and Baudrillard” *Sociologija. Mintis ir veiksmai* (2): 116–24.
58. Ги́линский, Яков И. (ред). 2011. *Конструирование девиантности*. Санкт-Петербург: ДЕАН.
59. Girdenis, Aleksas S. 1973. „Bendrinė (literatūrinė) kalba” *Mūsų kalba* (3): 45–7.
60. Glassner, Barry. 1999. *The Culture of Fear: Why Americans are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books.
61. Goode, Erich; Ben-Yehuda Nachman. 2009. *Moral Panics: the Social Construction of Deviance*. England: Wiley – Blackwell Publications.
62. Gordon, Colin. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977 Michel Foucault*. New York: Pantheon Books.
63. Grant, Claire. 2007. *Crime and Punishment in Contemporary Culture*. London, New York: Routledge.
64. Greer, Chris. 2011. *Sex Crime and the Media: Sex Offending and the Press in a Divided Society*. London, New York: Routledge.
65. Gripsrud, Jostein. 2002. *Understanding Media Culture*. London: Arnold.
66. Gunter, Barrie; McAleer, Jill. 1997. *Children and television*. 2nd edition. London, New York: Routledge.
67. Habermas, Jürgen. 2002. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma littera.

68. Hall, Stuart. 1997. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
69. Herman, Edward S. 1996. „The Propaganda Model Revisited” *Monthly Review* (3): 115–28.
70. Herman, Edward S.; Chomsky, Noam. 1988. *Manufacturing Consent*. New York: Pantheon Books.
71. Hinds, Lynn B. 2005. „Objectivity in Broadcast Journalism“ in Steven R. Knowlton, Karen L. Freeman (ed.) *Fair & balanced: a history of journalistic objectivity*. Northport: Vision press.
72. Jakubowicz, Karol. 1998. „Media and democracy” *Media and Democracy*. Strasbourg: Council of Europe Publishing: 9–30.
73. Jewkes, Yvonne. 2011. *Media and Crime: Key Approaches to Criminology*. 2nd edition. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
74. Johnsen, Jan.; Mathiesen, Thomas J. 1992. „A War in the Name of Freedom?” *The Nordicom Review of Nordic Mass Communication Research* (2): 3–18.
75. Kääriäinen, Juha T. 2007. „Trust in the Police in 16 European Countries: A Multilevel Analysis” *European Journal of Criminology* (4): 409–35.
76. Kappeler, Victor A.; Blumberg, Mark; Potter, Gary W. 1993. *The Mythology of Crime and Criminal Justice*. Illinois: Waveland Press.
77. Katz, Jack. 1987. „What Makes Crime “News”?” *Media, Culture and Society* (9): 47–75.
78. Klapproth, Daniele M. 2004. *Narrative as Social Practice: Anglo-Western and Australian Aboriginal Oral Traditions*. Berlin: Walter de Gruyter.

79. Klemke, Lloyd W.; Tiedeman, Gary H. 1981. „Toward an Understanding of False Accusation: the Pure Case of Deviant Labeling” *Deviant Behaviour* (3): 261–85.
80. Koženiauskienė, Regina. 2001. *Retorija: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
81. Lasswell, Harold. 1933. „Propaganda” *Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Macmillan: 521–8.
82. Lea, John. 2003. *Crime and Modernity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
83. Lacey, Nick. 2000. *Narrative and Genre: Key Concepts in Media Studies*. Basingstoke, New York: Palgrave.
84. Le Bon, Gustave. 2011. *Minios psichologija*. Vilnius: Vaga.
85. Lee, Murray. 2007. *Inventing Fear of Crime: Criminology and the Politics of Anxiety*. Cullompton: Willan Publishing.
86. Leonavičius, Vylius. 2004. *Sociologija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.
87. Lilly, Robert J; Cullen, Francis T.; Ball, Richard A. 1995. *Criminological Theory: Context and Consequences*. 2nd edition. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
88. Mannheim, Hermann. 1946. *Criminal Justice and Social Reconstruction*. London: Routledge.
89. Mason, Paul (ed.). 2003. *Criminal Visions: Media representations of crime and justice*. Cullompton, Portland: Willan Publishing.
90. Mathiesen, Thomas. 1987. „The Eagle and the Sun: on panoptical systems and mass media in modern society” in John Lowman, Robert J. Menzies and T. S. Palys (ed.) *Transcarceration. Essays in the Sociology of Social Control*. Aldershot: Gower: 59–75.
91. Mathiesen, Thomas. 2001. „On Globalization of Control: Towards an Integrated Surveillance System in Europe” NSfK's 43rd Research

- Seminar Report *Social Change and Crime in the Scandinavian and Baltic Region*: 4–34.
92. Mažeikis, Gintautas. 2010. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
 93. McCombs, Maxwell E.; Shaw, Donald L. 1972. „The Agenda-Setting Function of Mass Media” *Public Opinion Quarterly* (2): 176–87.
 94. McLuhan, Marshall. 1997. *Understanding Media: the Extensions of Man*. Cambridge, Massachusetts, London, England: MIT Press.
 95. McQuail, Denis. 1996. *Mass Communication Theory: an Introduction*. London, Thousand Oaks: Sage Publications.
 96. Mickūnas, Algis; Stewart, David. 1994. *Fenomenologinė filosofija*. Vilnius: Baltos lankos.
 97. Mosher, Janet; Brockman, Joan (ed.). 2010. *Constructing Crime: Contemporary Processes of Criminalization*. Vancouver, Toronto: UBC Press.
 98. Muncie, John. 2006. „Deviancy Amplification” in Eugene McLaughlin and John Muncie (ed.) *The Sage Dictionary of Criminology*. 2nd edition. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications: 127–129.
 99. Murji, Karim. 2006. „Moral Panic” in Eugene McLaughlin and J. Muncie (ed.) *The Sage Dictionary of Criminology*. 2nd edition. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications: 250–253.
 100. Newburn, Tim; Rock, Paul (ed.). 2009. *The Politics of Crime Control: Essays in Honour of David Downes*. New York: Oxford University Press.
 101. Pečiulis, Žygintas. 2005. „Medija ir įvykis: realybės transformacijos televizijos naujienose” *Tiltai* (4): 93–100.
 102. Pfeiffer, Christian; Windzio, Michael; Kleimann, Matthias. 2005. „Media Use and Its Impacts on Crime Perception, Sentencing Attitudes and Crime Policy” *European Journal of Criminology* (2): 259–85.
 103. Quinney, Richard. 1970. *The Problem of Crime*. New York: Dodd, Mead.

104. Quinney, Richard; Wildeman. John. 1991. *The Problem of Crime: a Peace and Social Justice Perspective*. 3rd edition. Mountain View, London, Toronto: Mayfield Publishing Company.
105. Quinney, Richard. 2004. *The Social Reality of Crime*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
106. Reiman, Jeffrey H. 1995. *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison: Ideology, Crime and Criminal Justice*. 4th edition. Massachusetts: Allyn and Bacon.
107. Reinerman, Craig. 1999. *The Social Impact of Drugs and the War on Drugs: The Social Construction of Drug Scares*. Prieiga per internetą: <http://www.ips-dc.org/downloads/addicted-testimony-socialimpact.PDF> [žiūrėta 2009 03 10].
108. Sacco, Vincent F. 2005. *When Crime Waves*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
109. Savelsberg, Joachim. 1994. „Knowledge, domination and criminal punishment” *American Journal of Sociology* (99): 911–43.
110. Schlesinger, Philip. 1989. „From production to propaganda” *Media, Culture and Society* (3): 283–306.
111. Silverstone, Roger. 1999. *Why Study the Media?* London: Sage Publications.
112. Surette, Ray. 2011. *Media, Crime and Criminal Justice: Images, Realities and Policies*. 4th edition. United States: Wadsworth, Cengage Learning.
113. Thio, Alex. 1988. *Deviant Behavior*. 3rd Edition. New York: HarperCollins Publishers.
114. Thompson, John B. 1998. „Social Theory and the Media” in David J. Crowley and David Mitchell (ed.) *Communication Theory Today*. Cambridge: Polity Press: 27–46.

115. van Dijk, Teun. A. 1995. „Discourse Analysis as Ideology Analysis“ in Anita Wenden and Christina Schaffner (ed.) *Language and Peace*. Aldershot: Dartmouth Publishing: 17–33.
116. van Dijk, Teun. A. 1998. „Discourse and Cognition in Society” in David J. Crowley and David Mitchell (ed.) *Communication Theory Today*. Cambridge: Polity Press: 107–124.
117. van Dijk, Teun. A. 2009. *News as Discourse*. New York, London: Routledge.
118. van Leeuwen, Theo. „The representation of social actors“ in Carmen Rosa Caldas Coulthard and Malcolm Coulthard (ed.) *Texts and Practices*. London, New York: Routledge: 32–70.
119. van Swaaningen, Rene. 1997. *Critical Criminology: Visions from Europe*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
120. Vileikienė, Eglė. 2011. *Visuomenės saugumo jausmo ir teisėsaugos institucijų veiklos vertinimas*. Prieiga per internetą: http://www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_failai/Viesojo_saugumo_dep/naujas/Gyventoju_apklausa_2010.pdf [žiūrėta 2011 06 02].
121. Wallace, Ruth. A.; Wolf, Alison. 1999. *Contemporary Sociological Theory: Expanding the Classical Tradition*. 5th edition. New Jersey: Prentice Hall.
122. Walters, Reece. 2003. *Deviant Knowledge: Criminology, Politics and Policy*. Cullompton, Portland: Willan Publishing.
123. Wilkins, Leslie T. 1964. *Social Deviance, Social Policy, Action, and Research*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.
124. Wodak, Ruth. 2010. *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
125. Wodak, Ruth; Johnstone, Barbara; Kerswill, Paul. 2011. *The Sage Handbook of Sociolinguistics*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications.

126. Wodak, Ruth; Krzyzanowski, Michal (ed.). 2008. *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
127. Wodak, Ruth; Meyer, Michael (ed.). 2010. *Methods of Critical Discourse Analysis*. 2nd edition. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
128. Wodak, Ruth; Reisigl, Martin. 2001. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and antisemitism*. London, New York: Routledge.
129. Wood, Jane; Gannon, Theresa (ed.). 2009. *Public Opinion and Criminal Justice*. Cullompton, Portland: Willan Publishing.
130. Young, Jock. 1968. „The Role of Police as Amplifiers of Deviance, Negotiators of Reality and Translators of Phantasy” *NDC 1st Symposium* (November).
131. Young, Jock. 1971. *The Drug Takers*. London: Paladin.
132. Young, Jock. 1988. „Risk of Crime and Fear of Crime” in Mike Maguire and John Pointing *Victims of Crime: a New Deal*. Milton Keynes: Open University Press.
133. Young, Jock. 1999. *The Exclusive Society*. London: Sage publications.
134. Young, Jock. 2004. „Constructing the Paradigm of Violence: Mass Media, Violence and Youth” in Hans-Jörg Albrecht, Telemach Serassis and Harald Kania (ed.) *Images of Crime II*. Freiburg: Max Planck Institute: 187–98.
135. Young, Jock. 2007. *The Vertigo of Late Modernity*. London: Sage Publications.
136. Zdanevičius, Arnoldas. 2001. *Kriminologinio žinojimo ideologija ir utopija bei jo santykis su valdžia: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

PRIEDAS

1 lentelė. Duomenys apie asmenis, įtarimus (kaltinamus) lytinių nusikaltimų prieš vaikus (iki 18 metų) padarymu 2004–2010 m. Lietuvoje

BK str.	Periodas						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
147 str.	–	–	–	–	–	4	7
149 str. 3, 4 d.	59	56	46	56	49	69	60
150 str. 3, 4 d.	15	55	49	49	55	65	63
151 str. 2 d.	1	1	1	–	–	–	1
151-1 str.	–	–	–	–	–	3	2
307 str. 3 d.	3	3	2	3	2	3	2
308 str. 2 d.	2	3	1	2	4	7	17
309 str. 2, 3 d.	2	5	4	1	5	20	31

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

2 lentelė. Duomenys apie ištirtas nusikalstamas veikas pagal atitinkamas kategorijas 2004–2010 m. Lietuvoje

BK str.	Periodas						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
147 str. (kai nukent. vaikas)	–	1	–	–	22	42	18
149 str. 3, 4 d.	60	64	103	56	70	55	79
150 str. 3, 4 d.	45	90	125	60	103	63	99
151 str. 2 d.	3	1	2	–	1	1	6
151-1 str.	–	–	–	–	–	2	10
153 str.	29	28	35	24	41	35	74
157 str.	–	–	1	–	–	1	3
162 str.	–	1	1	–	10	5	40
307 str. 3 d.	4	5	13	3	7	5	5
308 str. 2 d.	3	3	13	16	5	6	8
309 str. 2, 3d.	3	7	5	1	12	26	71

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

3 lentelė. Duomenys apie nutrauktus ikiteisminius tyrimus pagal atitinkamas kategorijas 2004–2010 m. Lietuvoje

BK str.	Periodas						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
147 str.(kai nukent. vaikas)	–	–	1	–	–	–	–
149 str. 3, 4 d.	82	76	89	86	7	16	18
150 str. 3, 4 d.	10	29	27	36	7	9	8
151 str. 2 d.	7	5	4	5	–	–	1
151-1 str.	–	–	–	2	–	2	3
153 str.	39	47	32	38	10	4	9
157 str.	–	1	–	1	–	–	–
162 str.	–	1	1	–	3	1	–
307 str. 3 d.	–	1	1	1	–	2	1
308 str. 2 d.	1	1	–	4	1	1	2
309 str. 2, 3d.	–	3	1	2	1	3	2

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

4 lentelė. Duomenys apie nukentėjusius vaikus (iki 18 metų), patyrusių seksualinę prievartą, pagal amžiaus grupes 2004–2010 m. Lietuvoje

Amžius	Periodas						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
0–13 m.	60	83	95	93	55	73	74
14–17 m.	98	91	88	78	50	57	61

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

5 lentelė. Bylų, kuriose pareikšti kaltinimai pagal atitinkamas kategorijas, nagrinėjimo trukmė

BK str.	Periodas											
	2007			2008			2009			2010		
	iki 6 mėnesių	nuo 6 iki 12 mėnesių	12 mėnesių ir daugiau	iki 6 mėnesių	nuo 6 iki 12 mėnesių	12 mėnesių ir daugiau	iki 6 mėnesių	nuo 6 iki 12 mėnesių	12 mėnesių ir daugiau	iki 6 mėnesių	nuo 6 iki 12 mėnesių	12 mėnesių ir daugiau
153 str.	12	2	1	15	2	0	8	4	0	15	7	2
157 str.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
162 str.	0	1	0	1	1	1	1	0	0	0	1	1
151-1 str.	0	0	0	1	0	0	1	0	0	4	0	0

Šaltinis: Nacionalinė teismų administracija.